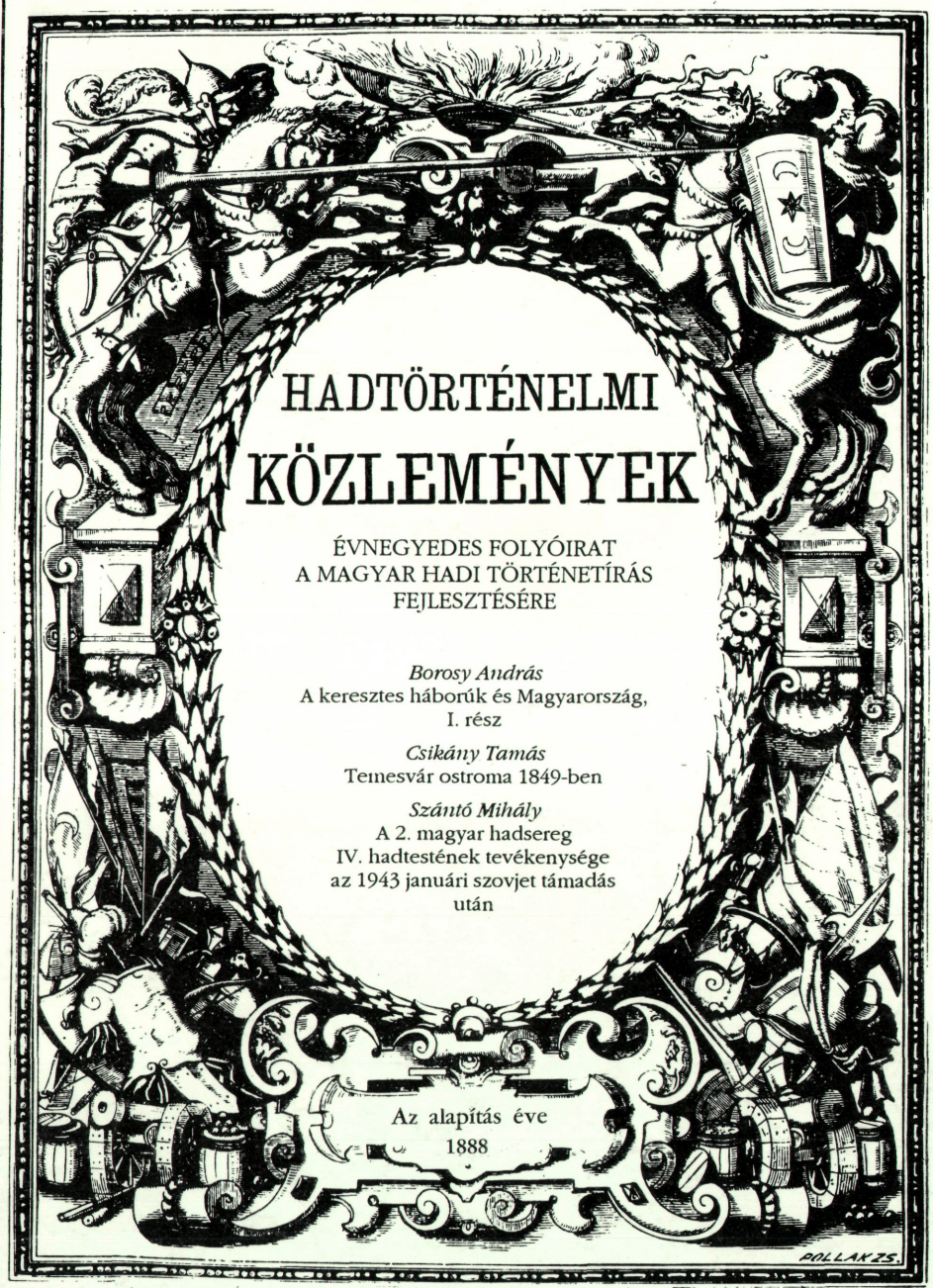
109. ÉVFOLYAM 1996 MÁRCIUS 1. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * BUDAPEST, MH KÖZPONTI NYOMDA * * * * *

ALAPÍTVÁNY A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS TÁMOGATÁSÁRA

Osztovics Levente műfordító, irodalomtörténész, az Európa Könyvkiadó igazgatója, dr. Rázsó Gyula hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum nyugalmazott főigazgatója és dr. Szakály Sándor hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársa alapítványt hoztak létre a magyar hadi történetírás támogatására.

Az alapítvány elsődleges célja, hogy támogassa a magyar hadtörténeti, politika- és társadalomtörténeti kutatásokat, a kutatások eredményeinek közzétételét, különös tekintettel az 1867-től napjainkig tartó történeti korszak eseményeinek feltárására. Segíteni kívánja a magyar hadtörténészek bekapcsolódását a nemzetközi kutatómunkába, a nemzetközi tudományos életbe, elősegítve a fiatalabb hadtörténész nemzedék külföldi kutatási és publikációs gondjainak megoldását. Ennek érdekében támogatást kíván nyújtani

1. tudományos eredményeket közreadó kiadványok belföldi megjelentetéséhez,
2. belföldi konferenciákon való részvételhez,
3. magyarországi kutatómunkához,
4. külföldi kutatómunkához,
5. nemzetközi konferenciákon való részvételhez,
6. külföldi publikációs lehetőségek feltételeinek megteremtéséhez.

A fentieken kívül az alapítvány évente egy-egy arra érdemes hadtörténészt munkásságáért jutalomban részesít.

Az alapítvány kezelője, döntéseinek meghozója az elnökből, a titkárból és tizenegy tagból álló kuratórium. A kuratórium elnöke Perjés Géza hadtörténész, titkára dr. Veszprémy László, a Hadtudományi Könyvtár igazgatója. A kuratórium tagjai: Antal László műfordító, az Európa Könyvkiadó nyugalmazott irodalmi vezetője, dr. Dombrády Lóránd hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet nyugalmazott igazgatója, Fodor Lajos vezérőrnagy, dr. Hermann Róbert hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa, dr. Kószó Péter orvos, Méhes Gábor banktisztviselő, Perjés Gábor, dr. Romsics Ignác történész, egyetemi docens, dr. Sáringer László főkonzul, dr. Szakály Ferenc történész, az MTA Történettudományi Intézet osztályvezetője, dr. Vargyai Gyula történész, egyetemi tanár, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főtanácsadója.

Az alapítvány javára a következő bankszámlára juttathatók adományok: OTP Bank, I. ker., Alagút u. 3. Forint csekkszámla: 11701004–20171993, devizaszámla: B–82191. Támogatások az adományozók által meghatározott célra is adhatók.

Az alapítványról részletes felvilágosítással szolgál: dr. Veszprémy László, az alapítvány titkára. Címe: Hadtörténeti Intézet és Múzeum, H–1250 Budapest, Pf. 7. Telefon: (00-36-1) 15-69-522, (00-36-1) 15-69-970.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

109. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 1996. 1. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Bencze László ny. alezredes, a történelemtudomány kandidátusa (Budapest); *Borosy András,* a történelemtudomány kandidátusa, főlevéltáros, Pest Megyei Levéltár (Budapest); *Csikány Tamás* őrnagy, a hadtudomány kandidátusa, Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, Hadművészettörténeti Tanszék (Budapest); *dr. Hermann Róbert* tudományos főmunkatárs, Hadtörténeti Intézet (Budapest); *Parádi József* alezredes, a hadtudomány kandidátusa, Rendőrtiszti Főiskola (Budapest); *G.-Payer Endre* agrármérnök, ny. főagronómus (Schienen, Németország); *dr. Pollmann Ferenc* tudományos főmunkatárs, Hadtörténeti Intézet (Budapest); *Ságvári György,* a hadtudomány kandidátusa, főmúzeológus, Országos Hadtörténeti Múzeum (Budapest); *Suba János* őrnagy, tudományos főmunkatárs, Hadtudományi Térképtár (Budapest); *Szántó Mihály* ezredes, a hadtudomány kandidátusa, Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, Hadművészettörténeti Tanszék (Budapest); *Szegzárdy-Csengery Klára* szerkesztő (Budapest); *Ujházy László* tudományos munkatárs, Hadtörténeti Intézet (Budapest); *Zachar József* ezredes, a történelemtudomány kandidátusa, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatójának tudományos helyettese (Budapest)

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Felelős szerkesztő:
Csákváry Ferenc

Szerkesztő bizottság:
Bona Gábor, Czigány István, Dombrády Lóránd (a szerkesztő bizottság elnöke), Korsós László, Markó György, Nagy László, Perjés Géza, Rázsó Gyula, Szabó Miklós, Szakály Ferenc, Szakály Sándor, Szántó Mihály, Urbán Aladár, Zachar József

Szerkesztőség:
Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7. 1250
Telefon: 156-9522

A kiadásért felel a Zrínyi Kiadó főigazgatója

Kiadja:
A Zrínyi Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b
Postacím: Budapest, Pf. 22. 1440. Telefon: 133-1170
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 400,– Ft, negyedévre: 100,– Ft.

Terjeszti:
a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest XIII., Lehel u. 10/a – 1900 –, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 219-98636/021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra. Külföldön a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H–1389 Budapest, Pf. 149) terjeszti.

Index: 25 371 HU ISSN 0017–6540

MH Központi Nyomda, felelős vezető: Benke Károly alezredes

TANULMÁNYOK

BOROSY ANDRÁS

A KERESZTES HÁBORÚK ÉS MAGYARORSZÁG

I. RÉSZ

I.

A keresztes háborúk a középkori nyugati kereszténység legnagyobb szabású katonai vállalkozásának tekinthetők. E háborúk során a különböző európai államok haderői fel akarták szabadítani a Szentföldet s benne elsősorban Krisztus sírját a moszlim uralom alól, a Földközi-tenger keleti partján keresztény államokat hoztak létre, majd ezeket igyekeztek megvédeni a nem keresztény szomszédok ellentámadásaitól. E (szűkebb értelemben vett) keresztes háborúkat az 1095. évi clermonti zsinattól 1291-ig, Akkon városa elestéig szokás számítani. Több szerző „kései keresztes hadjáratokat" is említ. Ezek a Szentföld visszaszerzésére irányuló kisebb-nagyobb akciók voltak. Vannak akik a keresztes háborúk ellenhatásaként „ellen keresztes" háborúkként emlegetik az oszmán törökök európai hódító hadjáratait.[1]

A keresztes háborúk megkezdése számára a XI. századvégi Nyugat-Európa viszonyai kiválóan alkalmasak voltak. Itt – különösen Franciaországban – nagylétszámú hivatásos hadakozó réteg élt, mely harcra, zsákmányra, hatalmának kiterjesztésére vágyott, annál is inkább, mert az érvényes örökösödési szokások szerint az atyai földbirtok örököse kizárólag az első szülött fiú volt. A többi fiú csak megfelelő harci lóra és fegyverzetre tarthatott igényt. A gazdasági és demográfiai fellendülés korszakát élő Franciaországnak csakis keresztény szomszédai voltak, az erőtől duzzadó, kalandra és zsákmányra vágyó s egy speciális lovagi vallásosságtól áthatott francia lovagság számára a keresztes háború meghirdetése rendkívül rokonszenves lehetett.[2]

A hadjáratok megindítása szempontjából kedvező körülmény volt a pápaság hatalmának és tekintélyének növekedése, terjeszkedési, sőt (VII. Gergelytől kezdve) világhatalmi ambíciói.

Inkább csak ürügynek mondható a szentföldi keresztény zarándokok helyzetének kétségtelen romlása. A Szentföld a VII. században került arab uralom alá, de az ország új urai a keresztény zarándokokkal szemben türelmeseknek bizonyultak, így

1 Nem tartoznak érdeklődésünk körébe a különböző okokból keresztes háborúknak nevezett későbbi háborúk, melyeket vezetőik valamilyen gonosz, vagy annak tartott erő ellen folytatnak. Így pl. *Eisenhower* tábornok szövetséges főparancsnok 1944–45-ös európai hadjáratát emlékirataiban keresztes háborúnak nevezi. (*Dwight D. Eisenhower*: Keresztes háború Európában. Budapest. 1982. Eredeti: London, 1948.) – Ugyanakkor *Herczeg Ferenc* a két világháború közötti korszak egyáltalán nem szélsőségesen jobboldali regényírója 1942-ben a Keleti Front c. tábori újság I. évfolyam 1. számában a Szovjetunió ellen harcoló magyar katonákat nevezte keresztesvitézeknek. *Tombor Tibor*: „Keleti Front – Tábori Újság." *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: HK) 1993. 3. sz., 132. o.

2 Az ókori és középkori kereszténységnek a hadakozáshoz, a háborúhoz való viszonyáról s e viszony fokozatos átalakulásáról: l.: *Borosy András*: Egyház és honvédelem az Árpád-korban. Hadakozó egyháznagyok, szerzetes lovagrendek. HK XXXIV. (1987.) 199–203. o.

ezek zarándoklatai a keresztény (bizánci) uralom megszűnése után is folytatódtak. A XI. században a szeldzsuk törökök uralma alatt a zarándokok helyzete sokat romlott, de a zarándoklatok folytatása nem vált lehetetlenné.

Az első keresztes hadjárat elindításának közvetlen indoka I. Alexiosz (1081–1118) bizánci császár segélykérése volt, aki a szeldzsukok győzelmei következtében már (nem alaptalanul) birodalma létét féltette.

Az első keresztes hadjárat megindítása II. Orbán pápa (1088–1099) nevéhez fűződik, aki a hadjáratot az 1095. évi clermonti zsinaton hirdette ki, 1096. augusztus 15-ét tűzve ki az indulás napjául. A „népi" keresztes csapatok ennél korábban, már 1096 tavaszán elindultak. Ezek szegényekből álltak, akiket Amiensi Péter remete és néhány kisebb feudális úr vezetett: Nincstelen (Sansavoir) Walter, Volkmar, Gottschalk pap, Vilmos meluni vicomte, Emicho leiningeni gróf. Nagy részük zsidóellenes pogromok elkövetése után csak Magyarországig jutott, hol a fosztogató csapatokat Kálmán magyar király fegyveresei számolták fel. Más részük eljutott Kis-Ázsiáig, ott nagy többségük a szeldzsukok fegyvereinek esett áldozatul, anélkül, hogy bármilyen eredményt tudtak volna elérni.

1096 augusztusában indult útnak a lovagsereg, melynek, bár nagy sikereket ért el – ez a hadjárat az egyetlen sikeres keresztes hadjárat –, nem volt egységes vezetése. Nem mondható annak Adhémar, Le Puy püspöke sem, akit Orbán pápa a hadjárat irányításával bízott meg, de hadi tapasztalatok hiányában tényleges vezető nem lehetett. Az egyes csapatok vezetői közül kiemelendő Bouillon Gottfried, Alsó-Lotharingia hercege, ő főként lotharingiai és német kereszteseket vezetett. Seregében volt fivére, Boulogne-i Balduin és rokona, Le Bourg-i Balduin, akik később jeruzsálemi királyok lettek. Toulouse-i (St. Gilles-i) IV. Rajmund Dél-Franciaország kereszteseit vezette, Tarantói Boemund, Guiscard Róbert normann fejedelem fia, Dél-Itália normannjait. Seregében volt unokaöccse Tankréd is. Boemund volt az I. keresztes hadjárat legtehetségesebb hadvezére. A hadjáratban részt vevő nagyobb urak közül megemlítendő még Vermandois-i Hugo (I. Fülöp francia király öccse), Flandriai II. Róbert, Normandiai Róbert és Blois-i István.

E seregek nem egy úton haladtak a Szentföld felé. Bouillon Gottfried Magyarországon át vonult, miközben öccse, Balduin, Kálmán király követelésére (a „népi keresztesek" elrettentő szereplése miatt) a magyar király túsza volt.

A többi keresztes vezérek szárazföldön, a Balkán nyugati részén, vagy Dél-Itáliából indulva, tengeren haladtak Konstantinápoly felé, ahová 1096 decembere és 1097 májusa között érkeztek. Alexiosz császár némi ijedelemmel fogadta a vártnál nagyobb „segítő" sereget, melytől birodalma függetlenségét féltette, s igyekezett azt minél előbb továbbküldeni. A nagy harci erejű, igen lelkes sereg csaták sorozatában verte meg a szeldzsuk hadakat, miközben visszaszerezte Bizáncnak elvesztett kis-ázsiai területeit. 1097-ben Dorülaion-nál győznek, s elfoglalják Nikaia városát. 1098-ban Boulognei Balduin megalapítja az edesszai grófságot, majd Tarantói Boemund az antiochiai fejedelemséget. 1099-ben megszállják Jaffát, ostrommal elfoglalják Jeruzsálemet, ahol nagy mészárlást rendeznek. Jeruzsálem első uralkodója, Bouillon Gottfried még nem vette fel a királyi címet. Az első jeruzsálemi király Gottfried öccse, az edesszai gróf, I. Balduin lett. Őt még 22 jeruzsálemi király követte 1291-ig. Gottfried még 1099-ben, Aszkalonnál nagy csatában győzi le az egyiptomi szultánt. Néhány évtizedig a keresztes államok terjeszkedni tudnak. 1104-ben I. Balduin

elfoglalja Akkont, majd Tripoliszt, Beirutot, Szidont, Akabát. Tripoliszban a toulose-i dinasztia uralma alatt grófságot alapítanak. II. Balduin elfoglalja Tyrust, s ezzel a szíriai-palesztinai tengerpart egészen a keresztesek uralma alá kerül.

A terjeszkedő korszak hamar véget ér. 1144-ben Zengi moszuli emír elfoglalja Edesszát, s ezzel a keresztesek defenzívába szorulnak. A kedvezőtlen fordulat váltja ki a főként Clairvaux-i Szent Bernát által szervezett II. keresztes hadjáratot, melynek seregei II. Konrád (1138--1152) német és VII. Lajos (1134–1180) francia király vezetésével 1147-ben Magyarországon át vonulnak a Szentföldre. A hadjárat egyetlen mellékes sikere: egy tengeri úton induló sereg 1147-ben elfoglalja Lisszabont az araboktól, s átadja a portugál királynak. III. Konrád serege Dorülaion-nál súlyos vereséget szenved az ikoniumi szultántól, seregének maradványa egyesül a franciákkal. Újabb vereséget szenvednek Laodiceánál, majd Damaszkusz sikertelen ostroma után hazatérnek.

A vereség súlyosan érintette Szent Bernátot és az európai közvéleményt is. Az I. keresztes hadjárat hősi lendülete immár a múlté. A muzulmánok rájöttek, hogy a keresztesek nem verhetetlenek, s megtalálták az addig ellenállhatatlan lovagi nehéz lovasság elleni megfelelő taktikát is. A további keresztes hadjáratok már legfeljebb részsikereket érnek el, vagy még ennyit sem.

1174-ben a kurd származású, igen tehetséges Szaláh-ad-Din (Szaladin) (1171–1193) egyesíti Egyiptomot, Szíria és Mezopotámia egy részét, s 1187-ben Hattinnál, a Genezáret tó mellett, döntő vereséget mér a keresztes államok egyesített seregére, elfoglalja Akkont, Jaffát, Szidont, Aszkalont, sőt magát Jeruzsálemet.

1189-ben Európa három leghatalmasabb fejedelme, I. (Barbarossa) Frigyes német-római császár (1152–1190), II. Fülöp Ágost francia király (1180–1223) és I. (Oroszlánszívű) Richárd angol király (1189–1199) vezetésével indult a III. keresztes hadjárat. Az ebben részt vevő seregek nagy erőt képviseltek, a három sereg együtvéve talán a 40 000 főt is elérte. Nem véletlen, hogy egyes moszlim krónikások nagyon tartottak e seregektől, különösen Frigyesétől.

A hadjárat azonban csak részsikereket hozott.

A Magyarországon átvonuló Frigyes császár csapatai jelentős csatákat nyertek Kis-Ázsiában, elfoglalták Ikoniumot, de Kilikiában a Saleh folyón való átkelés közben a 70 éves császár vízbe fulladt. Serege részben felbomlott, egy része az Akkont ostromló szövetségesekhez csatlakozott.

A francia király és hatalmasabb, vele nem éppen baráti viszonyban lévő hűbérese, az angol király (miután az angol király gyors lerohanással elfoglalja Bizánctól Ciprus szigetét) még közösen foglalják el Akkont, mely a következő 100 évben a „Jeruzsálemi" királyság székhelye lesz. Ezután a francia király hazatért, s ez határt szabott az angol király ott tartózkodásának is, ki joggal féltette Fülöptől Nyugat-Franciaországban fekvő tartományait. Richárd három nagy csatát nyert a szeldzsukok ellen, bebizonyítva, hogy ezek taktikájának is megvan a megfelelő ellenszere, de Jeruzsálem megostromlására seregét – valószínűleg joggal – nem tartotta elég erősnek. 1192-ben fegyverszünetet kötött Szaladinnal, aki némi engedményeket tett a keresztény zarándokoknak, majd hosszú és viszontagságos utazás után [miközben V. Lipót osztrák herceg (1176–1194) majd VI. Henrik német-római császár (1190–1197) fogságában volt] hazatért Angliába.

A IV. keresztes hadjárat (1202–1204) a keresztes háborúk egyértelmű elfajulását jelenti. Az Egyiptom ellen induló keresztes sereget Velence legfőbb kereskedelmi versenytársa, Bizánc ellen használja fel. Dandolo doge a tengeri átszállítás áraként elfoglaltatja a keresztesekkel a magyar király birtokában lévő Zárát, majd egyezséget köt Montferrati Bonifác őrgróffal Konstantinápoly elfoglalására. 1204. április 12-én a keresztesek beveszik, feldúlják és kifosztják a gazdag várost. Velence a maga uralma alá veti a város csaknem felét, Albániát, Krétát, s más szigeteket. A keresztesek megalapítják a latin császárságot (1204–1261) ennek első császára Flandriai Balduin (1204–1205). A latin császárságtól névleges függésben megalakul a thesszalonikéi királyság (Montferrati Bonifác), az akhaiai fejedelemség, az athéni-thébai hercegség. 1261 után helyreáll ugyan a bizánci császárság, de a réginek már csak árnyéka, Pusztulása elkerülhetetlen.

A latin császárság – míg fennáll – semmilyen segítséget nem jelent a keresztes államoknak, inkább elvonja onnét a harcosok egy részét. Ennél nagyobb, a mai napig érezhető kár, hogy megerősíti a nyugati és keleti egyház szakadását, s ezt gyűlölködéssé fokozza.

A többi keresztes hadjárat katonai szempontból már jelentéktelen.

Az V. keresztes hadjárat (1217–1221) első szakaszában a jelentős sereggel felvonuló II. András magyar király (1205–1235), úgy látszik, arra törekedett, hogy keresztes fogadalmát teljesítse, hadseregét pedig, amennyire lehet, megkímélje. Eredményt így nem érhetett el. A hadjárat második szakasza, melyben a magyar király már nem vett részt, Damietta városa és Egyiptom meghódításáért folyt. Teljes sikertelenségéhez nem kis mértékben járult hozzá Pelagius bíboros hozzánemértő főparancsnoki vezetése.

A VI. keresztes hadjárat (1227–1229) során a pápai kiközösítés alatt álló II. Frigyes német-római császár (1212–1250) ügyes diplomáciával használja ki az egyiptomi szultán és a damaszkuszi emír viszályát, s Al Kamil egyiptomi szultán (1218–1238) átengedi neki Jeruzsálemet, Betlehemet és Názáretet, meg egy partmenti sávot. Jeruzsálem 1244-ig maradt keresztény kézen. A keresztes államok további hanyatlását meggyorsította I. Bajbarsz al Záhir egyiptomi szultán (1260–1277), aki egyesítette Egyiptomot Szíriával. A további moszlim térnyerést nem tudta megakadályozni a tiszteletreméltó idealista IX. (Szent) Lajos francia király (1226–1270) két sikertelen keresztes hadjárata, (1248–1254 és 1270) sem. Az első hadjáratban a király csak hatalmas váltságdíj fejében szabadult ki a fogságból, a második sosán pedig járványos betegség végzett vele.

Az összezsugorodó keresztes államok többsége a Palesztináig előnyomuló mongolokkal szemben az egyiptomiakat támogatta, akik 1260-ban visszaverik a mongolok támadását, majd fokozatosan felszámolják a keresztes államokat. Utoljára Akkon városa esett el 1291-ben.

Ezzel a szűkebb értelemben vett keresztes háborúk kora véget ért.

A XIV. században még folytak kisebb katonai akciók a Szentföld visszaszerzésének reményében, de ezek nem jelentettek veszélyt a feltörő Oszmán Birodalom számára. 1344-ben Szmirna, 1355-ben Alexandria és 1390-hen Tunisz ellen vezetett és más kisebb hadjáratok csekély eredménnyel járnak, 1396-ban pedig az oszmánok Nikápolynál döntő vereséget mérnek a Zsigmond magyar király (1387–1437) vezette keresztény seregre. A XV. században már egyértelmű a török fölény, a

Szentföld visszaszerzéséről hosszú ideig szó sem lehet. Jeruzsálem csak 1917-ben kerül keresztény (brit) kézre, de a brit uralom is csak 1948-ig tart.[3]

A keresztes háborúkkal foglalkozó óriási irodalom természetesen értékeli is e háborúkat. Az értékelések közül néhány érdekesebbet megemlítünk.

René Grousset a keresztes háborúk egyik legismertebb történetírója rendkívül pozitív értékelést ad e hadjáratokról. Ő, más francia historikusokkal együtt *(Rey, Madelin)* francia expanziónak tekinti őket, a későbbi közel-keleti francia gyarmatosítás előzményének, mely gyarmatosítás *Grousset* művének megjelenésének idején szilárdnak, nagyjövőjűnek látszott. Merész s ma már elfogadhatatlannak tűnő nézete szerint a Szentföldön franko-szíriai nemzet jött létre, s teljes volt az egyetértés a keresztesek és a bennszülöttek között.[4]

Egészen más *Steven Runciman* cambridgei bizantinológus professzor véleménye. Ő igen fontos, de határozottan negatív eseménysorozatnak tartja a keresztes háborúkat. Fontosságukat mutatja, hogy kezdetük idején a civilizáció központja Bizáncban és az arab kalifátus országaiban volt, mielőtt befejeződtek volna, a központ átkerült Nyugat-Európába, s ez a változás az újkori történelem alapja.[5] A keresztes háborúk összességükben nagy kudarcnak nevezhetők. Az I. keresztes hadjárat csodálatos sikere frank államokat teremtett a Szentföldön, s 100 év múlva, mikor veszni látszottak, a III. keresztes hadjárat bátor erőfeszítése még 100 év haladékot adott nekik. Ez csekély és múlandó eredmény volt annyi erőfeszítéshez képest, s nem volt hatással az európai fejlődésre sem, mert a moszlim tudomány és kultúra nem a Közel-Keleten, hanem Spanyolországon át jutott Európába. A keresztes háborúkat a pápák kezdeményezték, az ő hatalmukat erősítette. Hatalmuk azonban túlságosan világi célok megvalósítására irányult – innét a keresztes háborúk kifejezett eltorzulásai, a IV. keresztes hadjárat, a délfranciaországi albigensek és a Staufok elleni háborúk. Ha nem lettek volna keresztes háborúk – véli *Runciman* –, az arabok nem omlottak volna össze a törökök csapásai alatt. Szerinte a kalifák és Bizánc közötti jó

3 A keresztes háborúk hatalmas irodalmát – 1965-ig. l.: *Hans Eberhard Mayer:* Bibliographie zur Geschichte der Kreuzzüge. 2. kiadás, Hannover, 1965. – A keresztes háborúkról szóló összefoglaló művek közül kiemelendők: *René Grousset:* Histoire des croisades et du Royaume Franc de Jérusalem I–II. k., Paris, 1934–36. – *Steven Runciman:* A History of the Crusades. I–III. k., Cambridge, 1951–55. – A History of the Crusades. *(Ed. Kenneth, M. Setton)* I–V. k., Philadelphia, 1955–1985. – *Adolf Waas:* Geschichte der Kreuzzüge. I–II. k., Freiburg/Br. 1956. – *Karl Eberhard Mayer:* Geschichte der Kreuzzüge. Stuttgart, 1965. – Egyéb összefoglaló művek (a teljesség igénye nélkül): *Hans Prutz:* Kulturgeschichte der Kreuzzüge. Berlin, 1883. – *Otto Henne am Rhyn:* Kulturgeschichte der Kreuzzüge. Leipzig, é. n. (1895) – *Heller:* Geschichte der Kreuzzüge nach dem heiligen Lande. Frankenthal, 1784. – *Friedrich Wilken:* Geschichte der Kreuzzüge. I–VII. k., Leipzig, 1807–1832. – *Joseph François Michaud:* Histoire des Croisades. I–VI. k., Bruxelles, 1841. – *Johan Sporschil:* Geschichte der Kreuzzüge. Leipzig, 1843. – A keresztes hadak története. (Michaud, s több más hiteles írók után készített német kivonatból magyarázta *Gyurits Antal)* Pest, 1853. – *Charles Farine:* Histoire des croisades. Paris, é. n. (1853). – *Bernhard Kugler:* Geschichte der Kreuzzüge. Berlin, 1830. (in: Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen, ed. *Wilhelm Oncken)* – *T. A. Archer–Charles Lethbridge Kingford:* The Crusades. London–New York, 1894. – *Reinhold Röhricht:* Geschichte des Königreichs Jerusalem. Insbruck, 1898. – *Albert von Ruville:* Die Kreuzzüge. Bonn–Leipzig, 1920. – *Áldásy Antal:* A keresztes hadjáratok története. Budapest, 1924. – *M. A. Zaborov:* A keresztes háborúk. Budapest, 1958. (Különösen elfogult mű.) – *Henry Treece:* The Crusades. London, 1962. – *Zoé Oldenbourg:* Les croisades. Paris, 1965. – *Walter Zöllner:* A keresztes háborúk története. Budapest, 1980. – *Erdődy János:* Keresztes lobogók alatt. Budapest, 1986. – *Robert Payne:* Die Kreuzzüge. Zürich–Köln, 1986. – *Terry Jones–Alan Ereira:* Crusades. London, 1994. – A keresztes államok szerkezetéről: *C. R. Conder:* The Latin Kingdom of Jerusalem. London, 1897. – *Jean Richard:* Le royaume latin de Jerusalem. Paris, 1953. – *Joshua Prawer:* The World of the Crusaders. London–Jerusalem, 1972. – *Uő:* Crusader Institutions. Oxford, 1980. – A keresztes háborúk hadviseléséről máig a legjobb: *R. C. Smail:* Crusading Warfare (1097–1193). Cambridge, 1956.

4 *R. Grousset:* i. m. passim.

5 *S. Runciman:* i. m. I. k., előszó.

viszonyt a keresztesek tették tönkre, s az iszlám türelmetlenségét megelőzte a keresztesek türelmetlensége. A moszlim kultúrát eszerint a keresztes háborúk tették tönkre, melyek Bizánc tönkrejutásához is nagymértékben hozzájárultak. Szerinte a kelet–nyugati kapcsolatokban a keresztes háborúk tragikus és destruktív epizódot jelentenek. „A történész csodálja bátorságukat, de ezt elnyomja a szomorúság, amit az emberi természet korlátozottsága miatt érez." Runciman vallási meggyőződéséből fakadó – meglehetősen elfogult – mondattal fejezi be fejtegetéseit: „A Szent Háború nem más, mint egy Isten nevében tanúsított türelmetlenség, ami bűn a Szentlélek ellen."[6]

Adolf Waas sokkal fontosabbnak tartja a vallási tényezőt, mint a nagy modern szintézisek: *Gruisset, Runciman,* vagy a *Setton* szerkesztette amerikai tanulmánygyűjtemény. Szerinte a keresztes háborúk fő hordozója a nyugati lovagság speciális vallásossága volt, egy, a katolikus egyház dogmarendszerén belül maradó, a lovagi társadalom eszmevilágát hordozó kereszténység; a laikus vallásosság egy különleges formája. A keresztes háborúkat a lovagság teremtette meg, s ez a lovagság legnagyobb és legszebb teljesítménye, akkor is, ha nem járt tartós sikerrel. A keresztes háborúkat Waas a kereszténység s a fiatal európai lovagság gondolkodásának vegyületéből származó *tragédiának* tekinti, mely előbb büszke virágzást, majd sok bajt és zavart hozott, mégis tiszteletreméltó, mint a Nyugat egy kísérlete, hogy a vallást a történelemben érvényre juttassa.[7]

H. Daniel-Rops francia katolikus egyháztörténész elismeri, hogy a keresztes háborúk megítélése a keresztény történészek szemében is változó. Ő úgy véli, hogy a keresztes hadjáratok minden más eseménynél jobban tudatosították a kereszténység egységét. A kudarcba fúlt keresztes hadjáratok így a középkori egyház nagy sikereként foghatók fel. A legjobbak helytállása keresztény tanúságtétel volt, s a keresztes háború a keresztények szemében dicsőséges emlék maradt.[8]

Azért idéztük a kiváló francia egyháztörténész véleményét (aki nem szakértője a keresztes háborúk történetének), mert ez a legpozitívabb vélemény, amit a keresztes háborúkról mondani lehet.

Kétségtelen, hogy a keresztes háborúk egyértelmű kudarccal végződtek. Még akkor is, ha – mint egyes történészek teszik – a Kelet és Nyugat közötti küzdelmek és vetélkedés egyik szakaszának tekintjük, mely küzdelem a mai napig sem ért véget és jelenleg is folyik. Ez esetben is külön szakasznak tekinthető ezen belül a keresztes háborúk kora, és kétségtelen, hogy kitűzött célját, a Szentföldnek tartósan keresztény kézre juttatását nem érte el.

Nem tartjuk magunkat illetékeseknek arra, hogy a kudarc okait, annyi kiváló történész fejtegetései után, újra megállapítani próbáljuk. Annyit azonban ki merünk mondani, hogy a kudarc legfőbb oka mindenképpen a kitűzött célnak az erőviszonyokkal össze nem egyeztethető, azaz irreális volta. A keresztes báborúkat elindító s abban részt vevő európai, keresztény erők nem voltak elegendőek a Földközi-tenger keleti partvidékének tartós birtokba vételére, s így a vallásos lelkesedésnél az erőviszonyok realitása erősebbnek bizonyult. Nem tartjuk azonban a

6 *Uő.:* i. m. III. k., 469–480. o.

7 *A. Waas:* i. m. II. k., XII. fejezet.

8 *H. Daniel-Rops:* L'église de la cathédrale et de la croisade. Paris, 1959. 598–602. o.

keresztes háborúkat tragédiának és történetietlennek véljük a különböző moralizáló kijelentéseket.

II.

A keresztes háborúk idején Magyarország a keresztény Európa szerves része. Több keresztes sereg vonult át az ország területén, s II. András személyében magyar király is vezetett keresztes hadjáratot. A keresztes háborúkról szóló hazai történeti irodalom azonban igen szerény. A II. András hadjáratával foglalkozó tanulmányok régen íródtak, s meglehetősen elavultak; ha a keresztes háborúk Magyarországgal kapcsolatos eseményeiben óhajtunk tájékozódni, néhány (régi és újabb) összefoglaló munkához kell fordulnunk, mint *Balics Lajos* katolikus egyháztörténeti műve, *Pauler Gyula* pótolhatatlan Árpád-kori szintézise, vagy a Magyarország Története I. kötetének *Györffy György* és *Kristó Gyula* által írott idevágó részei.[9]

Nem kiválósága miatt említjük meg az újpesti származású *Samuel Büchler* 1907-ben Bernben megjelent disszertációját, mely 50 oldalán foglalkozik Magyarország és a keresztes háborúk kapcsolatával, hanem azért, mert az egyetlen ilyen témájú régebbi munka, s meglehetősen ismeretlen.[10]

9 *Balics Lajos:* A római katholikus egyház története Magyarországon. II. k., I. rész. Budapest, 1888. – *Pauler Gyula:* A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. I–II. k., 2. kiadás, Budapest, 1899. – MT I. k.

10 *Samuel Büchler:* Ungarn in den Kreuzzügen. Bern, 1907. – A disszertációt elfogadó *Ph. Woker* professzor a jelek szerint nem sokat értett a magyar történelemhez; magyarul valószínűleg nem tudott, de még a magyar történelemmel foglalkozó német nyelvű műveket sem igen ismerhette. Maga a disszertáns mémileg járatos ugyan a magyar történelemben, de pontatlansága és elfogultsága nagymértékben csökkenti munkájának értékét. Ilyen megállapításokat találhatunk a disszertációban: A keresztesek azért indultak el a hadjáratokba mert a pápák bűnbocsánat s az örök üdvösség ígéretével *félrevezették* őket. Kálmán király nem rokonszenvezett a keresztes háborúkkal, mert *szabadgondolkodó(!)* volt. Atyja papnak szánta, s az egri püspöki szék várt volna rá, de a papi pályától irtózva ezt nem fogadta el. 17 éves uralma latt *nem is alapított sem templomot, sem kolostort.* Kálmán korában *Büchler* szerint hatalmas mennyiségben éltek kunok Magyarországon, akik felkeléseket robbantottak ki. Látható volt, hogy a vallástalan Kálmán a keresztes zarándokoknak nehézségeket fog okozni. Amiensi Péter csapatai 4000 főből álltak. Leiningeni Emicho keresztesei többek között *Trieszt-ben* csináltak zsidópogromot. Moson várának ostroma idején a keresztesek a *Dunán* hidat vernek, hogy a várat könnyebben bevehessék. A vár már majnem elveszett, mikor a magyarok darabokra törték a *keresztesek által elfoglalt létrákat,* ledobálták azokat az ostromlókra, s olyan zörgést csináltak fegyvereikkel, hogy a keresztesek megijedtek és elfutottak. *Büchler* itt idézett forrása: „Manuscript in der Urkundensammlung des Széchenyi Museums in Budapest."

Az első keresztes hadjárat vezérei, kikkel Kálmán tárgyalt, minden (hivatalos) aktusnál a keresztre esküdtek, „ami ellen Kálmán nemrég minden erejével ellenkezett."

II. István kis csoport Jeruzsálemből visszatért zarándokot letelepített le a Duna és a Száva között, de aztán –, nyilván mert nem fértek meg a *nem keresztény* magyar elemekkel – kiűzte őket országából. Az ország ténylegesen Vak Béla idején tért keresztény hitre. II. Endre vallástalan volt, de úgy viselkedett, mintha vallásos lenne. A pápa s az érsek rávette a politikai téren nem tehetséges királyt, hogy pénteken csak száraz kenyeret egyék. Endre tényleg jámbor keresztény lett, s nem egészen érdemtelenül nyerte el a *Szent Endre* nevet. II. Endre és szövetségesei serege Palesztinában 20 000 lovas és 200 000 gyalogos volt. Endre jelen volt a Tábor hegy ostrománál, s részt is vett benne. Megfegyelmezte a kereszteseket, s ezért azok megpróbálták megmérgezni.

A magyarok nemzeti gondolkodásúak és *soviniszták* voltak, s így a keresztes háborúk nem igen érdekelték őket. Attól féltek, hogy más népekkel érintkezve elvesztik eredeti magyar jellegüket, ami nem volt egészen alaptalan félelem. Ezért minden magyar király Kálmántól II. Endréig többé-kevésbé ellensége a keresztes hadjáratoknak. Még a buzgó László királyt sem tudták volna megnyerni, ha nem fővezérnek hívják meg. Kálmán, aki Lászlónál sokkal tapasztaltabb és okosabb volt, nem törődött a pápa bulláival, vagy atyja fogadalmával. A Bizáncban nevelkedett, politikailag iskolázott III. Béla barátságosan átengedte a kereszteseket, de a dolog vallási oldalával keveset törődött. Az egyetlen aki megadta magát a pápának, a gyenge jellemű Endre volt. Nagy kísérete nemcsak Magyarországról jött, hanem az alávetett tartományokból is, ezért a magyaroknak a keresztes háborúkban való részvételéről (mint a németekéről, franciáléről) tulajdonképpen nem is beszélhetünk. A magyarok erkölcsileg távol álltak a keresztes hadjáratoktól, de (mint más országok is) kénytelenek voltak keresztes adót fizetni a *pénzkizsarolásban nagyon ügyes pápáknak.* Ezt az adót *szörnyű eszközökkel* hajtották be, s ezzel nagy elkeseredést okoztak.

A keresztes hadjáratok fellendítették az országban a kereskedelmet és az ipart, amihez a magyarok semmit sem értettek. Esztergom és Fehérvár főleg a zarándokok jóvoltából lettek *hatalmas* kereskedővárosokká. A kereskedők szívesen

Magyarország és a keresztes háborúk viszonyának összefoglaló értékelésére külföldi szerző, *James Ross Sweeney* tett eltőször kísérletet. Szerinte a XI. század végének első keresztes mozgalmai az európai expanzió kezdetét jelentik, egyben a politikai rend stabilizációja során elért eredményt dokumentálják és a gazdasági prosperitás mércéjéül szolgálnak; mint ahogyan már *Georges Duby* megállapította: a harcos arisztokrácia részvétele a keresztes hadjáratokban a társadalmi stabilitás és a politikai érettség mutatója. Az első keresztes hadjárat vezetői közös politikai és kulturális hagyományokkal rendelkeztek, melyek központja a Loire és a Rajna között helyezkedett el. A perifériikus országok vezetői csak későn és másodlagosan váltak a keresztes hadjáratok résztvevőivé.

Az e hadjáratok iránti lelkesedés elterjedésében közrejátszott a pápaság növekvő befolyása és a latin kereszténység fokozódó kulturális homogenitása. A magyar királyság fokozódó részvétele 1169 és 1218 között a mozgalom nemzetközi jellegének fontos megnyilvánulása, s az ország politikai érettségének egyik mutatója. Magyarország részvétele a keresztes háborúkban három korszakra osztható.

Az első – passzívnak nevezhető – periódus az I. és II. keresztes hadjárattal esik egybe. A másodikat (1169–1195) az jellemzi, hogy Magyarországon a keresztény harcos eszményképének a keresztes vitézt kezdték tartani, szorosabb dinasztikus kapcsolatok kezdtek kialakulni Bizánccal és a közel-keleti keresztény államokkal, s első alkalommal vállalta egy magyar csapattest a keresztes háborúban való részvételt. A harmadik, a tetőpontot jelentő periódust az jellemzi, hogy a magyar főpapok meghirdették a keresztes hadjáratot, kereszteseket toboroztak, s vezető nagyurak és a király személyesen vettek részt a hadjáratban. E periódus 1195–96-ban kezdődött, mikor III. Béla felvette a keresztet, s II. András 1217-ben indított keresztes hadjáratával fejeződött be. A keresztes háborúk és Magyarország kapcsolatait Sweeney áttekinthetően és igen érdekesen vázolja kiváló, úttörő jelentőségű tanulmányában.[11]

A következőkben kísérletet teszünk Magyarország és a keresztes háborúk kapcsolatainak Sweeney-énél némileg részletesebb vizsgálatára.

---

jöttek ide vásárolni, mert féltek a bulgáriai és *törökországi* szatócsoktól. A mainzi, wormsi és prágai zsidóüldözések miatt sok zsidó és *izmaelita* vándorolt be Magyarországra. A túlzott élelmiszervásárlás éhinséget okozott, mert a kényelmes magyarok csak annyit termeltek, amennyit maguknak kellett.

A keresztes háborúk hatására megszűnt a régi pogány jellegű bíráskodás; a Kálmán idején Pozsonyban, Nyitrán és Nagyváradon gyakorolt tűzpróba egészen megszűnt, s a tanúskodásra alapított modern bíráskodás vette át a helyét. A barbár és minden humanitást kigúnyoló tűzpróbát a magyar királyok és törvényszékek csak ritkán alkalmazták, de most egyszer és mindenkorra megszűnt.

Az ország utolsó barbár lakói az Oltnál és Moldvában lakó kunok voltak, míg 1227-ben erőszakkal meg nem keresztelték őket. Nem azért, hogy jó keresztények legyenek, hiszen a *magyarok sem voltak hívő keresztények,* hanem azért, mert barbárságukat csak így lehetett megszüntetni.

Hogy a veszélyes kunokat ezzel ne nagyon ingereljék, a megtérítés módszerét az egyébként civilizált zsidókon és izmaelitákon próbálták ki. Mivel ezek nem akartak asszimilálódni, Kálmán a nép kérésére szigorúbban lépett fel ellenük. Egyes törvénycikkekből hamarosan zsidótörvény lett. Viszont Emicho gróffal szemben a *liberális Kálmán* megvédte a zsidókat.

II. Endre maga tehetett az országban elterjedt visszaélésekről. A főispánok és püspökök kegyetlenül fosztogatták a népet. Így a váci püspök az adót nem fizetőket kizárta az egyházból és *bérgyilkosokkal megölette.*

Kommentár – úgy vélem – nem szükséges.

11 *James Ross Sweeney:* Magyarország és a keresztes hadjáratok a 12–13. században. *Századok,* 118. (1984) 114–124. o.

III.

A XI. század vége felé a kereszténység Magyarországon még fiatal volt. A térítés 953-ban indult meg, mikor a magyar törzsszövetség második méltósága, a gyula által vezetett követség Bizáncból görög püspököt hozott Magyarországra, kinek székhelye feltehetőleg Dél-Magyarországon volt. Működése nem sokáig tartott. Mikor 971-ben Bizánc meghódította és bekebelezte Bulgáriát, majd Tzimiszkesz János bizánci és I. (Nagy) Ottó német-római császár szövetségre lépett, Géza fejedelemnek lépnie kellett. Mivel 14 éve rossz viszonyban volt a görögökkel, viszont 17 éve békében élt a németekkel, csak az utóbbiak felé nyithatott; tudta, bogy a béke ára a megkeresztelkedés, s valószínűleg már mint megkeresztelt uralkodó küldte el 12 követét Quedlinburgba Ottó császárhoz. A császár Sankt Galleni Brunót jelölte ki a magyarok püspökévé, aki a konstanzi püspökön kívül a mainzi érsektől függött. Ő volt az első sikeres nyugati térítő Magyarországon. A kialakuló pannoniai kereszténységre Piligrim passaui püspök és Frigyes salzburgi érsek egymással vetélkedve igyekezett kiterjeszteni egyházi hatalmát, s ilyen törekvései Willigis mainzi érseknek is voltak. E politikai-hatalmi törekvésekkel azonban Géza fejedelem sikeresen szállt szembe. A 972-ben elkezdett térítés nem maradt abba. Valószínű, hogy Domonkos érsek már Géza korában a „magyarok püspökeként" szerepel és a cseh szent Adalbert és tanítványai által szervezett egyház a korábbi alapokra épült. E tanítványok közül kiemelkedő a szintén cseh Radla, szerzetesi nevén Sebestyén és különösen a valószínűleg német Asztrik (Asrik, Aserik), egyházi nevén Anasztáz. Szent István király, koronázása után, írásban jelentette a pápának a magyar érsekség felállítását, melynek székhelyéül Esztergomot jelölte ki. Az alapító levelet Asztrik vitte Ravennába, ahol II. Szilveszter pápa aláírta. Ezzel István király „apostoli hatalmat" kapott a magyar egyház megszervezésére és a térítésre. Szent István uralkodása alatt megszervezte a kereszténységet Magyarországon. Tíz püspökséget és számos (nagy többségében bencés) kolostort alapított és ránk maradt törvényeinek tanúsága szerint meggyőződésből fakadó eréllyel terjesztette a keresztény vallást.

A kereszténység megváltoztatta a régi szokásokat, társadalmi viszonyokat, s mindez az országba bevándorolt idegenek hatalmának megnövekedésével járt. Nem csodálkozhatunk azon, hogy a Szent István halála után következő gyenge királyok és belháborúk korában a régi hit és társadalmi berendezkedés hívei erőszakkal próbálták meg a régi viszonyokat visszaállítani. Nagyméretű pogányfelkelés tört ki a békési Vata vezetésével 1046-ban, Péter király bukása idején. A felkelt pogányok I. Andrást segítették a trónra, melynek elfoglalása után az erős (orosz) katonai kísérettel rendelkező király – általunk ismeretlen módon – elfojtotta a pogánymozgalmat. I. Béla uralkodása idején 1061-ben tört még ki pogánylázadás, de ennek leverése a krónika szerint nem okozott nehézséget, inkább rendőri akciónak tűnik.

A XI. század második fele a kereszténység megszilárdulásának kora Magyarországon. Az I. András, I. Béla, Salamon királyok, valamint Géza és László hercegek belharcai során a pogányság, mint bármelyik fél szövetségese már nem szerepel. I. Géza, majd különösen Szent László uralkodása idején a keresztény egyház látványosan megerősödik. László király uralkodása alatt szentté avatják István királyt, Imre herceget és Gellért csanádi püspököt. A király új püspökségek alapításával

egészíti ki az István király által alapított tíz püspökséget, uralkodása idején káptalanok, új kolostorok jönnek létre, s a templomi hálózat már lehetővé teszi a lakosság túlnyomó többsége számára a rendszeres vallásgyakorlást. Az egyház belső viszonyait és működését javították a zsinatok, és László király bőkezű adományai teremtették meg az egyházi nagybirtokokat Magyarországon.[12]

A régi vallás befolyása a XI. század vége felé már nem volt jelentős. Ennek bizonyítéka, hogy Szent László rendkívül szigorú törvényei (melyek halállal büntették a tyúknál nagyobb értéket eltulajdonító tolvajt), rendkívül enyhén, bírságként egy ökör szolgáltatásával marasztalták el a pogány módra áldozó személyt.[13]

A Szent László idején megszilárdult magyar királyságot, nem sokkal a nagy király halála után, utóda, az eredetileg püspöknek szánt, művelt, de határozott és erélyes Kálmán király uralma alatt érte az országon átvonuló keresztes hadak első hulláma.[14]

Az első keresztes hadjárat ütőképes lovagseregét megelőzve a különböző helyeken összegyülekezett „népi" keresztes seregek korábban indultak meg a Szentföld irányába és érkeztek Magyarország határaira. 1096 májusa és júliusa között több ilyen csapat igyekezett átvonulni hazánk területén. Mint látni fogjuk ez nem mindegyiknek sikerült.

Májusban érkezett egy Nincstelen (Sansavoir, Üreszsebű) Valter nevű francia lovag vezette, néhány francia lovagból és francia parasztokból álló csoport, június elején pedig Amiensi Péter remete nagy létszámú francia–német serege. Szintén

12 A kereszténység elterjedésére és az egyházszervezésre: *Kosáry Domokos:* Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. I. k., Budapest, 1951. – Az újabb irodalomból: *Gy. Székely:* Gemeinsame Züge der ungarischen und polnischen Kirchengeschichte des XI. Jahrhunderts. AUSB Sectio Historica 4., 1962. 55. s köv. o. – *Györffy György:* A magyar egyházszervezés kérdéseiről újabb forráskritikai vizsgálatok alapján. MTA II. Oszt. Közl. 18., 1969. 199–225. o.: Arch. Hist. Pont. 7., 1969. 79–113. o. – *Mezey László:* Pannonia quae et Ungria. *Vigilia,* 35. 1970. 795–800. o. – *Mályusz Elemér:* Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Budapest, 1971. 13. o. – *Györffy György:* István király és műve. Budapest, 1977. 177–190. o. – *Györffy György:* in: MT. – *Szántó Konrád:* A katolikus egyház története. I. k., Budapest, 1983. 307–321., 393. o. – *Török József:* A magyarországi egyházmegyék története. In: *Dercsényi Balázs–Hegyi Gábor:–Marosi Ernő–Török József:* Katolikus templomok Magyarországon. Budapest 1991. LVIII–LXII. o.

13 Szent László törvénye a pogány módra áldozóról. (Szabolcsi zsinat 1092 ún. I. törvénykönyv. 22.) Závodszky 73. „Quicunque ritu gentilium iuxta puteos sacrificaverint vel ad arbores et fontes et lapides oblationes obtulerint, reatum sum bove luanit."

14 A keresztes háborúk bizonyos szempontból fegyveres zarándoklatoknak is tekinthetők. A Szentföld felé vivő egyik zarándokút Pannónián keresztül vezetett és Szent István nyittatta meg a keresztény világ számára. Ezt tükrözi az 1031–1043 között keletkezett itineratium, mely a Magyarország nyugati határáig járható ismert út folytatását Győr, Fehérvár, Tolnavár, Baranyavár, Valkóvár, Belgrád állomásokon jelölte meg. Eszerint az utazás magyar földön 19 napig, a nyugati országhatártól Jeruzsálemig összesen 89 napig tartott. A XI. században a hazánk területén áthaladó zarándoklatok nem voltak ritkák, Szent István a vallásos szándékkal vezetett zarándoklatok iránt jóindulatú volt, megajándékozta és segítette a zarándokokat, így 1026 őszén Vilmos angoulême-i grófot, ki három apát és más urak társaságában Bajorország felől érkezett. A politikai céllal zarándoklatot színlelőkre ez nem vonatkozott. Így 1027-ben Werinharius strassburgi püspököt, II. Konrád császár zarándoklatot színlelő Bizáncba utazó követét nem engedte át, ami ekkor már szokatlan dolognak számított.

I. András idején több zarándoklatról tudunk. 1053-ban Theodericus Angers-i apát az országban lévő állítólagos zavargások miatt (?) nem tudott Pannónián átjutni s ezért más utat választott, de Lietbertus Cambrai-i püspök 1054-ben közel 3000 zarándokkal vonult át hazánkon a Szentföld felé. András király maga elé vezette őket, s meggyőződve jámborságukról biztonságban kísértette át őket Pannónián. 1058-ban magyar földön vonult Jeruzsálem felé az első angliai zarándokcsoport Aldredus worcesteri érsek vezetésével. 1065-ben nagy német zarándoklat átvonulásáról tudunk, melyet Sigisfridus mainzi érsek, Wilelmus utrechti, Ottó regensburgi és Gunther babenbergi püspökök vezettek; az előkelőkön kívül kb. 12 000 szegény vett részt a zarándoklaton. E zarándoksereg visszatérte közben a babenbergi püspök Székesfehérvárott 1065 júl. 23-án meghalt: A korai szentföldi zarándoklatok (XI–XIII. század), során nincs adatunk arra, hogy a külföldi zarándokokhoz magyarok is csatlakoztak volna. (*Holl Béla:* A középkori magyar Jeruzsálem-járás és Pécsváradi Gábor utazásának néhány tanulsága. In: Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar közérkorról. [Szerk. Fügedi Erik] Budapest, 1986. 269. o.)

még június első felében érkezett Csehország felől a francia Folkmar csapata, június közepén Gottschalk német pap keresztesei, július közepén pedig Emich leiningeni gróf és Vilmos meluni vicomte az eddigieknél erősebb francia–német serege.

E keresztes csoportok tetteiről bőséges irodalom és számos egykori, vagy nem sokkal később keletkezett forrás számol be.[15]

Valter Sansavoir de Poissy – mint neve is mutatja vagyontalan – francia lovag seregében, mely a krónikák túlzó adatai szerint 15 000 főnyi volt, francia parasztokon és Valter rokonain kívül még négy lovagról tudunk a sereg elindulásakor. E sereg Észak-Franciaországban gyűlt össze. Amiensi Péter toborozta őket, de míg Péter a Rajna vidékén folytatta sereggyűjtő prédikációit, Valter a sereg egy részével előre indult. Május közepe táján érkezett a magyar határra. Kálmán király, mint keresztény zarándokoknak, szabad átvonulást és (fizetség ellenében) piacot biztosított nekik, s az 1018-ban megnyílt zarándokúton (Moson–Győr–Székesfehérvár–Tolna–Baranyavár–Valkóvár–Zimony) három hét alatt érkeztek Zimonyba. Az úton erőszakos cselekmény nem történt. A sereg átkelt a Száván a bizánci kézen lévő Belgrádba, de az utóvédből 16 ember lemaradt Zimonyban vásárolni, és valamilyen módon összetűzött a város magyar lakóival, akik pénzüktől, ruháiktól és fegyvereiktől megfosztva áttették őket a határon, elvett fegyvereiket pedig, mint diadaljelvényeket, a vár fokára akasztották. Ez június első napjaiban történt. A kifosztott csapat Valtert bosszúra ösztönözte, de ő azzal, hogy ennél fontosabb feladata is van, elutasította ezt és tovább vonult Nis felé.

Valter serege még el sem hagyta az ország területét, mikor megérkezett Amiensi (Achery) Péter főserege, mely a krónika adatai szerint 40 000 főnyi volt.[16] Péter csekély műveltségű, előnytelen külsejű férfiú, de nyilvánvalóan kiváló szónok és karizmatikus egyéniség volt. A hadvezetéshez nem értett.[17] Hazánkon átvonuló serege francia, lotharingiai, rajnavidéki, sváb és bajor parasztokból állt, akik Mosonhoz érkezve átvonulási engedélyt kértek és kaptak Kálmán királytól. Kálmán feltételül szabta, hogy a keresztes had erőszakoskodás és kártétel nélkül vonuljon át

15 A 3. és 9. jegyzetben felsorolt műveken kívül: Heinrich von Sybel: Geschichte des ersten Kreuzzugs. 1881/2. Leipzig, 1881. – *Theodor Wolff:* Die Bauernkreuzzüge des Jahres 1096. Ein Beitrag zur Geschichte des ersten Kreuzzugs. Tübingen, é. n. (1891) 130. o. – *Heyck (Ed.):* Die Kreuzzüge und das heilige Land. Bielefeld–Leipzig, 1900. 22–23. o. – *Reinhold Röhricht:* Geschichte des ersten Kreuzzuges. Innsbruck, 1901. 35–48. o. – *Yves Le Febure:* Pierre l'Ermite et la croisade. Amiens, 1946. 127., 149., 157. o. – *Walter Porges:* The Clergy, the Poor and the Non-Combattants on the First Crusade. *Speculum* XXI. (1946) 1–2. o. – *Steven Runciman:* The First Crudades. Journey across the Balkan Peninsula. *Byzantion* XIX., (1949) 207–221. o. – *Peter Knoch:* Studien zu Albert von Aachen. Der erste Kreuzzug in der deutschen Chronistik. Stuttgart, 1966. – *Pierre Barret–Jean Noel Gurgand:* Si je t'oublie Jérusalem. La prodigeuse aventure de la I. croisade, 1095–1099. Paris, 1982. 102–103., 120–121. o. – *Rudolf Pörtner:* A Szent Sir hadművelet. A keresztes hadjáratok a legendákban és a valóságban (1095–1187). Budapest, 1985. (Ford. *Mészáros Klára)* (Eredeti: Düsseldorf–Wien, 1971.) 33., 151–158. o. – *Makk Ferenc:* Magyarország a 12. században. Budapest, 1986. 64. o. – *Jean Flori:* Mort et martyre des guerriers vers 1100. L'exemple de la première croisade. Cahiers de civilisation médiévale. X. e–XII. e. siècles. XXXIV. Année No. 2. 1991. 121–139. o. Adatokat sorol fel annak bizonyítására, hogy a keresztesek a hadjárat során elesett társaikat mártíroknak tekintették. 79 ilyen helyet említ 8 krónikában. Guibert de Nogent krónikájában 1096. májusi dátummal a mártírok között „magyarok által megölt keresztesek" szerepelnek. – *Balics L.* i. m. 18–22. o. – *Marczali Henrik:* Magyarország története az Árpádok korában (1038–1301) In: MNT II. (szerk.: *Szilágyi Sándor)* Budapest, 1896. 195–196. o., és különösen *Pauler Gy.:* i. m. I. k. 191–196. o. és 376–377. jegyzet (458–460. o.), az újabb összefoglaló művek közül: *Györffy György* in MT I./2. Budapest, 1984. 944– 946. o. – Rövid összefoglalás: in: *Hóman Bálint–Szekfű Gyula:* Magyar történet. I. k. Budapest, 1939, 346–347. o. *(Hóman Bálint)* – *Kristó Gyula:* Az Árpád kor háborúi. Budapest, 1986. 70. o. *Makk Ferenc:* i. m. 65–66. o.

16 A középkori sereglétszámokról: *Borosy András:* Hadsereglétszámok a X–XIV. században. HK 105 (1992) 4. sz., 3–32. o.

17 A 3. és 15. jegyzetben felsoroltakon kívül: *Heinrich Hagenmeyer:* Peter der Eremit. Ein kritischer Beitrag zur Geschichte des ersten Kreuzzuges. Lepzig, 1879.

az országon, s amit vásárol, azért készpénzzel fizessen. Péter beleegyezett a feltételekbe, az élelmiszerkínálatban nem volt hiány, s az árak ellen sem volt Péternek kifogása. Nem is volt seregével semmi baj, míg Zimony alá nem érkeztek. Ott azonban – úgy tűnik félreértésből – véres események következtek. A keresztesek között elterjedt a híre, hogy a szerémi várispán, a krónikák szerint Guz (talán Géza) szövetségre lépett Nikita dux-szal a „bolgárok vezérével", azaz a bizánci kézen lévő belgrádi vár parancsnokával. Szövetségük célja a keresztes sereg megsemmisítése és kifosztása lett volna. Az állítólagos terv szerint egyikük a sereg elejét, másikuk a hátvédjét támadta volna meg, s a győzelem után megosztoztak volna a zsákmányolt lovakon, aranyon, ezüstön és ruhákon. Hogy rémhír volt-e mindez, vagy valóságos haditerv – nem tudjuk. A krónika szerint Péter nem hitte el, mivel a keresztény magyarokról és „bolgárokról" nem tudott ilyen gaztettet elképzelni. Megváltozott a véleménye, mikor meglátta Valter levetkőztetett és a határon áttett 16 emberének a zimonyi vár falára kiakasztott fegyvereit és ruháit. Úgy vélte, megölték őket a magyarok. Elhatározta hát, hogy bosszút áll értük és megostromolta Zimonyt. Az eseményeket legrészletesebben előadó (de nem szemtanú) Aacheni Albert (Albertus Aquensis) szerint[18] kürtök harsogása mellett felemelt zászlókkal rohanták meg a várost. Először nyílzáport zúdítottak a védőkre, akik visszavonultak a falakról. Ezután a Stampis városából származó Burel Godefridus, aki 200 gyalogos parancsnoka volt, létrán behatolt a falak mögé, őt a kiváló lovas (eques), a Breis váráből származó, sisakkal és páncélinggel büszkélkedő Reinoldus követte. A városban lévő 7000 magyar a keleti kapun kitört, és egy magas szikla tetejét elfoglalva próbált védekezni. Nagy részüknek a kitörés a szűk kapun át nem sikerült, s a kapu előtt kard által vesztek el, másokat az őket üldöző keresztesek levágtak, megint mások a szikla tetejéről letaszítva a Dunába vesztek. Sokan azonban hajón elmenekültek. A krónikás szerint a csatában kb. 4000 magyar és 100 keresztes esett el.[19] A győztes keresztesek 5 napig maradtak Zimony városában. Szívesen maradtak, mert nagy volt a bőség gabonában, rengeteg juh, marha, disznó és igen sok ló volt a zsákmányuk. A magyarok pusztulásáról Nikita belgrádi várparancsnok hamar értesült, mert láthatta a magyaroknak a Dunában úszó tetemeit. Félelmében Nisbe vonult vissza, mert annak erősebb falai voltak. Belgrád lakói a keresztesek elől az erdőkbe és hegyekbe menekültek. Nikita a bizánci császár segítségét várta, mert meg akarta bosszulni barátja és szövetségese, Guz ispán s magyarjai halálát – írja a krónikás.

Zimonyban tartózkodásának hatodik napján Péter igen kellemetlen hírt hallott. A közeli Frankavilla (Nagyolasz, Mangielosz) egy „latin" lakójának sürgős híradása szerint Kálmán király egész országának hadseregét összegyűjtve közeledik, mert felháborította a zimonyiak lemészárlása, s ha bevárják, egyetlen keresztes sem remélheti, hogy megmenekülhet. Ezért jobb lesz, ha minél előbb átkelnek a Morava folyón. Péter felfogta a helyzet komolyságát, és elrendelte, hogy a nyájakkal és lovakkal együtt át kell kelni a Moraván. De csak 150 hajót talált, s mindenki feltétlenül át akart kelni, mert féltek a nagy erőkkel közeledő királytól; hát összekötözött gerendákon, kormány nélküli tutajokon igyekeztek átkelni. Sokan odavesztek, an-

18 *Albertus (Albericus) Aquensis canonicus:* Historia Hierosolymitana seu Chronicon Hierosolymitanum de bello sacro A. 1095–1121. Libri XII. *Gombos* 35–45. Kritikájára: *Peter Knoch.* i. m.

19 Ha a krónikás adatainak hihetünk Zimony 7000 lakosából 4000-et öltek meg. A számok – ha helytállóak – semmi esetre sem a magyar harcosok, hanem az egész lakosság számát jelentik.

nál is inkább mert a bizánci császár besenyő határőrei nyilaztak rájuk. A besenyők közül hetet elfogtak és Péter parancsára levágtak. Sok viszontagság után Péter serege eljutott Konstantinápolyig, hol I. Alekszios császár minél gyorsabban átszállította őket Kisázsiába, azzal a figyelmeztetéssel, hogy míg a keresztes seregek fő ereje meg nem érkezik, kerüljék el az összecsapást a szeldzsukokkal. A keresztesek nem fogadták meg a császár tanácsát, és megsemmisítő vereséget szenvedtek. A keresztes seregből csak kevesen menekültek meg, közöttük Péter is.

Amiensi Péter keresztesei után még három „népi" keresztes sereg igyekezett hazánkon át a Szentföldre. Egyik sem jutott túl Magyarországon. Még Péter átvonulása alatt új csapatok gyülekeztek Francia- és Németországban, és indultak Magyarország irányába. A krónikások szerint a francia Folkmár (Fulcerius) presbiter 12 000 főnyi sereggel érkezett Magyarországra Szászországon és Csehországon keresztül vonulva, miután a zsidók üldözésében próbálták ki erejüket. Az elfogott zsidókat megkeresztelkedésre kényszerítették, s aki erre nem volt hajlandó meggyilkolták.[20] Folkmár serege Morvaország felől lépett magyar területre, ahol mindjárt rabolni, erőszakoskodni kezdett. Kálmán király csapatai Nyitránál körülfogták, s részben levágták, részben elfogták őket. Csak kevesen tudtak közülük elmenekülni, s ezek is csodának tulajdonították megmenekülésüket. Az égen feltűnő kereszt mentette meg őket – így mondták – a pusztulástól. Ez június elején történt.

Folkmár seregénél nagyobb, a krónikások szerint 15 000 főnyi volt Gottschalk pap főként Rajna vidékiekből, svábokból és bajorokból álló serege, mely az előbbinél sokkal több bajt okozott, s nehezebb volt vele elbánni. A sereget minden nehézség nélkül bebocsájtották a mosoni kapun az ország területére, s ott a király parancsára megfelelő áron tudtak élelmiszert vásárolni. Úgy látszik azonban, izgatta őket az áruk sokasága, a rendkívül bő kínálat, lerészegedtek és rabolni, erőszakoskodni kezdtek, elrabolták a bort, árpát, majd a legelőkről a juhokat és marhákat, sőt egy ifjút elevenen nyársba húztak. Nem csodálható, Kálmán király felháborodott, hogy vendégszeretetével így visszaéltek és – mivel a keresztesek, úgy látszik, elég jól voltak felfegyverkezve – országos sereget indított ellenük. Gottschalk serege a Fehérvár melletti Szent Márton kápolnánál találkozott a király seregével. A keresztesek, látva, hogy életükről van szó, keményen ellenálltak. Kálmán hadvezére, a felesleges veszteségeket elkerülendő állítólag csellel lefegyverezte őket, majd a fegyvertelen kereszteseket megtámadva az egész sereget megsemmisítette. Gottschalk csak néhányadmagával tudott elmenekülni, s hazájukban a magyar király álnokságáról panaszkodtak.

Ezután egy, az eddigieknél erősebb és veszedelmesebb „népi" keresztes sereg próbált az országba behatolni. E francia–német sereg, melynek vezére Emicho leiningeni gróf volt, különösen kitűnt a püspöki városokban lakó zsidók elleni „hadjáratával". Ha a püspökök befogadták a zsidókat a püspökvárakba, megostro-

20 A „népi" keresztesek zsidóellenes pogromjainak az a ferde nézet volt az alapja, hogy a megkeresztelkedni nem akaró zsidók ugyanolyan ellenségek, mint a moszlimok, E pogromok később, a második keresztes hadjárat idején is kiújultak, s a pogromokat irányító Radulf ciszterci keresztest csak Clairvaux-i Szent Bernát volt képes a maga nagy tekintélyével kolostorába visszaküldeni, mire a pogromok megszűntek. A harmadik keresztes hadjárat idején I. (Barbarossa) Frigyes császár már meg tudta akadályozni a zsidóellenes pogromokat. A korabeli közvélemény e pogromok miatt nem volt különösképpen felháborodva. Az egyik krónikás nem is az erőszakos „térítést" kifogásolja, hanem azt, hogy a megkeresztelkedett zsidók később visszatértek eredeti vallásukra. (*Ekkehardus Uraugiensis abbas:* Chronicon universale ab orbe condito usque a. 1125, *Gombos* 870–872.)

molta azokat, ha falura menekültek, utánuk mentek és kirabolták, lemészárolták őket.

Az első népi keresztesek is részt vettek e „haditettekben", de nagyobbrészt Emicho csapata felelős Köln, Trier, Speyer, Mainz, Worms, Metz zsidó lakossága nagy részének legyilkolásáért.

Rossz tapasztalatai alapján Kálmán Emicho seregét már be sem engedte országába, elutasította az erre engedélyt kérő követeket, mire Emicho, kinek seregében a korábbi keresztes sereghez viszonyítva elég sok lovag is volt, köztük a mindent széthasító kardcsapásai miatt „ács"-nak nevezett Vilmos meluni vicomte, Clareboldus de Vinduil és Hermann gróf, úgy döntött, hogy erőszakkal hatol be Magyarország területére. A Duna és a Lajta közötti mocsáron csak egyetlen út vezetett keresztül. Ezt Kálmán elzárta előlük, s zárva találták Moson várának kapuját is. A keresztes sereg nagyobb létszámú volt, mint az előbbiek (természetesen nem volt 200 000 főnyi, mint a krónikás írja), de ebből kevés volt a lovas. A sereg a folyók és a mocsár között fekvő, már Magyarországhoz tartozó területet elpusztította, a váraljai települést pedig felgyújtotta. Egy – a krónikás szerint – 700 főnyi, talán felderítés céljából a mocsáron átkelő magyar csapatot 300 keresztes lovas szétvert. E csapatból, melyet állítólag egy ősz férfi, a király rokona vezetett, csak kevesen menekültek meg. A győzelem felbátorította a kereszteseket, s elhatározták, hogy hidakat építve megostromolják a várat, majd annak bevétele után erőszakkal hatolnak be az országba. A vár ostroma sikeresen haladt, az egyik krónika szerint a falat már két helyen áttörték, s az ostromlók már azon vitatkoztak, ki legyen a győzelem után az ország királya, a várban lévők pedig a több hetes ostrom után már kezdtek kétségbeesni. Ekkor váratlanul félelem fogta el az ostromlókat, felhagytak az ostrommal, s felszerelésüket hátrahagyva megfutottak. A vár védői Kálmán király vezetésével ellentámadásba lendültek, s a keresztesek nagy többségét levágták. Ez augusztus vége felé történt. A lovagok nagy része megmenekült – Emicho gróf szégyenszemre hazafutott, megelégelve a keresztes háborút, más lovagok Karintián át Itáliába menekültek és másokkal együtt a Balkán félszigetre átkelve csatlakoztak az első keresztes hadjárat seregéhez.

Kálmán győzelmét szívesen hallotta IV. Henrik (1056–1106) német–római császár, aki nem lelkesedett a vele szemben álló pápaság vezette keresztes háborúkért és nem helyeselte a neki adózó Rajna-menti zsidók elpusztítását sem. Kálmán öcscséhez, Álmos herceghez írott levelében üdvözölte Kálmán győzelmét, s kérte, hogy Kálmán folytassa hadjáratát Bajorországban, Welf herceg ellen. Erre azonban Kálmán nem volt hajlandó.[21]

Leiningeni Emicho seregének váratlan megfutamodására hitelesnek mondható magyarázat nincs.[22] A források csak annyit mondanak, hogy *megrémültek,* de a megrémülés okát nem említik. Természetesnek kell tartanunk, hogy ennél többet a modern feldolgozások sem mondanak. A korábbi irodalomból két szerző: a német *Heller* és a francia *Joseph-François Michaud* megkísérel magyarázatot adni a keresztesek megfutamodására. Heller 1784-ben megjelent művében Sanudo krónikáját követve úgy véli, az ostromló keresztesek elővigyázatosság nélkül léptek a létrákra

21 *Györffy Gy.*: i. m. (1984) 946. o.

22 A magyarok cselét a hazai irodalom általában nem említi, *Marczali Henrik* pedig (i. m. i. h.) mesének tartja.

és azok eltörtek alattuk. Balszerencsére ez egyszerre minden oldalon megtörtént; ettől megrémültek és elmenekültek. Heller elképzelését továbbfejlesztve Michaud úgy véli, hogy néhány létra eltört az ostromlók alatt, zuhanásuk közben magukkal ragadták egy, vagy több torony sérült oromzatát és romjait, mely tornyokat a faltörő kosok már megrongáltak. A sebesültek kiáltozása a rombadőlő falak recsegése pánikot okozott. Nem lehetetlen, hogy így volt, de ezt csak egyetlen és nem is egykori krónika alapján írják.[23]

A mosoni csatával kapcsolatban más kérdések is felmerülnek. A források szerint Moson védelmét és a csatát maga Kálmán király irányította, s közben olyan kétségbeesett helyzetbe került a legrészletesebb (de egyáltalán nem a legmegbízhatóbb) krónikás, Albert aacheni kanonok szerint, hogy a kíséretével együtt lóra szállva arra készült, hogy Oroszországba menekül, ha a „franciák" (galli) a várat elfoglalva az országba behatolnak.[24] Aacheni Albert e nézetét elfogadja *Makk Ferenc*. Szerinte Moson hat hétig tartó ostromának volt olyan válságos pillanata is, mikor Kálmán és kísérete már arra gondolt, hogy Oroszországba menekül és Szvjatopolk kijevi nagyfejedelemtől két segítséget a keresztesek ellen.[25] Nem lehetetlen, hogy így volt, de néhány szempont kétségessé teszi Aacheni Albert állítását. Következő mondatában azt írja, hogy a régi, elpusztult hidakat kijavították, s azokon át tudtak volna kelni a mocsarakon és folyókon Oroszország földjére, ha a szükség úgy kívánta volna.[26] Tudjuk, hogy Oroszország akkor is messze volt Mosontól, s nem egészen érthető, miért akart volna Kálmán olyan távolba menekülni. Albert kanonok nem szemtanú, s a jelek szerint a földrajzot sem igen ismerte, mert idézett mondatából úgy tűnik: ő azt hitte, ha Kálmán és kísérete át tud kelni a Moson körüli mocsarakon, mindjárt orosz földre ér.

Kérdés az is, hogy Kálmán Moson várába zárkózott-e, (esetleg oda szorították) ahol csak védekezni tudott az ostromlók ellen? Nem volt az országnak más hadserege, csak Moson védői? Nyilvánvalóan volt, és aligha kellett reménytelennek tartania a keresztesek legyőzését, akik között volt ugyan néhány száz korszerűen felfegyverzett lovag, de nagy többségük képzetlen, gyalogos paraszt volt. A keresztesek 300 főnyi lovagcsapatra legyőzhetett 700, feltehetően csak kisebb részben nehéz fegyverzetű magyar lovast, de az országos seregnek, ha Kálmán korában a nehéz lovasok száma még nem is lehetett sok (úgy félezer körül) aligha lett volna félnivalója a keresztesektől. Más kérdés, hogy Kálmán képes lett volna-e mozgósítani az ország erőit, de mikor megtagadta az átvonulást Emicho seregétől, azok erőszakos fellépésére is számítania kellett, s a velük való szembeszállásnak nem a legjobb módja, ha bezárkózik Moson várába. Tudjuk, hogy Kálmán nem volt olyan tehetséges hadvezér, mint nagy elődje, Szent László, de ilyen rossz döntést talán nem kell róla feltételeznünk. Nincs rá adat, így csak elméletről van szó: a sikeres ostromot folytató keresztes sereg vajon nem azért esett váratlanul pánikba, mert

23 *Heller:* i. m. 182–183. o. *J. F. Michaud:* i. m. I. k., 91. o. Sanudo krónikájáról 1. 41. jegyzet.

24 *Gombos* 40–41. o.

25 *Makk F.:* i. m. i. h.

26 *Gombos* 41. o. – „Pontos enim longa vetustate dirutos reparaverant, per quos transire possent paludes et fluvios in terram Russiae, si necessitate cogerentur."

megjelent a váron kívül valamilyen magyar felmentő sereg, Kálmán, vagy valamelyik hadvezére vezetésével?[27]

Kálmán királynak a „népi" keresztesek ellen tanúsított erélyes magatartását a magyar történészek nem kifogásolták, ami természetes, mert a király legfőbb kötelessége országa lakóinak és területi épségének megvédése, még akkor is, ha egy idegen hadsereg a király által is helyesnek tartott cél érdekében vonul át az országon. Általában hasonló a véleményük a külföldi szerzőknek is, hiszen nem lehet egy királytól elvárni, hogy eltűrje országa lakóinak pusztítását, s elítélik a fosztogató és gyilkoló „zarándokokat".[28]

Érdekesebb megvizsgálni, a korabeli krónikások véleményét:

Vilmos tyrusi érsek, Amalrik jeruzsálemi király kancellárja 1169–1185-ben írott műve szerint Nincstelen Valter 16 embere kenyeret vásárolni maradt vissza Zimonyban (Malavilla), s a magyarok ok nélkül támadták meg, s fosztották ki őket. A krónikás bizonyos fokig sajnálja Gottschalk szétvert seregét, mondván, hogy a magyarok válogatás nélkül mészárolták le a csel következtében fegyvertelenné vált kereszteseket. Leiningeni Emicho seregéről viszont azt írja, hogy bűneik miatt szenvedtek vereséget s helyesli Kálmán e sereg elleni fellépését.[29] *Ekkehardus apát* megemlíti, hogy Gottschalk seregét Kálmán inkább csellel, mint erővel verte szét, de erőszakos cselekedeteiket nem mentegeti. Emicho serege paráznasága miatt szenvedett méltó vereséget. Gottschalkot Isten hamis papjának nevezi, Emichót kegyetlen tetteiről hírhedettnek. Mosoni vereségét méltányosnak tartja, mert keresztényeket kezdtek üldözni, de megemlíti, hogy vannak, akik a dolgokat nem ismerve felháborodtak a magyar király magatartásán.[30] Ekkehardus apát másik művében szintén elítéli Folkmár és Gottschalk pusztító seregeit, Emichóét pedig különösen.[31] A *szász annales-író* szintén hamis papnak nevezi Gottschalkot, s az előzőekhez hasonlóan elítéli Emichót.[32] *Benoldus* szerzetes rövid krónikájában oktalannak (imprudens) nevezi a fosztogató keresztesek magatartását.[33]

A *magdeburgi annalesek* szerzője, az említett szerzőkhöz hasonlóan, főként paráznasága miatt ítéli el Emicho seregét.[34] Hasonló véleményt nyilvánít a *disiboldenbergi annalista*.[35] Az *Annales Augustenses* szerint a keresztesek, eltérve kitűzött céljuktól, Magyarországon s a mellette fekvő tartományokban oktalanul fosztogatni kezdtek, s ezért a magyarok felszámolták seregeiket.[36]

A kortárs *Guibertus* apát leírása szerint a keresztesek rendkívüli gazdagsága miatt választották a Magyarországon át vezető utat, de a vendégszeretettel visszaélve

27 *S. Runciman* úgy véli, a keresztesek azért rémültek meg, mert hírt kaptak arról, hogy Kálmán király teljes hadseregével közeledik (i. m. I. k., 141. o.). Amiensi Péter, ki nagyobb nehézség nélkül be tudta venni Zimony várát, nem merte bevárni Kálmán közeledő hadseregét.

28 Kivétel talán *C. R. Conder,* ki The Latin Kingdom of Jerusalem. 1099–1291. London 1897. c. művében a 19. o.-on a törökökkel rokon „magyar mongolokról" (Hungarian Mongols) ír, kik nemrég lettek keresztények, s arról, hogy 20 000 németet áruló módon levágtak Magyarországon.

29 *Guilelmus Tyrius (Tyrensis) archiepiscopus cancellarius regis Amalarici:* Belli sacri historia. *Gombos* 1106–1124.

30 *Ekkehardus Uraugiensis abbas:* Chronicon universale ab orbe condito usque ad a 1123. *Gombos* 870–872.

31 *Ekkehardus Uraugiensis abbas:* Hierosolymita seu Libellus de oppressione, liberatione ac restauratione sanctae Hierosolymitanae ecclesiae. b. 1095–1114. *Gombos* 873.

32 *Annalista Saxo:* Chronicon quo res gestae ab initio regui Francorum 741–1139 enarrantur. *Gombos* 223–224.

33 *Bernoldus monachus S. Blasii* chronicon ab a. 1–1100. *Gombos* 413–414.

34 Annales Magdeburgenses. *Gombos* 150.

35 Annales Disiboldenbergenses. *Gombos* 124.

36 Annales Augustenses. *Gombos* 107.

rabolni kezdtek, sőt a lakosságot gyávának tartva, felgyújtották a pajtákat, nőket raboltak és erőszakoltak meg, a férfiak szakállát cibálták. A krónikás megemlíti a mosoni sikertelen ostromot is, de kizárólag Amiensi Péter nevét említi. A bajokért kifejezetten a kereszteseket teszi felelőssé.[37] Az angol *Ordericus Vitalis* krónikája csak Valter csapatát ismeri, megemlítve, hogy Kálmán „Hunorum rex" kedvezett nekik, és minden szükségessel ellátta őket.[38]

A kortárs, de nem szemtanú *Albert aacheni kanonok* Kálmánt „rex christianissimus"-nak nevezi, aki szívesen fogadta a kereszteseket, békés átvonulást és szabad piacot biztosítva nekik. Valter 16 emberének kifosztásáért a zimonyi magyarokat teszi felelőssé, akik pénzük és ruházatuk megszerzése céljából rabolták ki őket. A lemeztelenített 16 keresztes előadta Valternak mi történt velük, aki azonban közömbösen fogadta a hírt, mert nem akart megtorlás céljából visszafordulni. Kálmán király Amiensi Péter seregének is átvonulást és szabad vásárlást biztosított. Zimony már említett ostromát Albert kanonok helyeselni látszik, és győzelmüket lelkesen részletezi, tényként említve a magyar ispán s a bizánci vezető említett keresztes-ellenes szövetségét, ugyanakkor megérti Kálmán király haragját és megtorlási szándékát Zimony elpusztítása miatt. Kálmán király a krónikás szerint szívesen fogadta Gottschalk seregét is, békés átvonulást és szabad piacot engedélyezve nekik. De a sereg bajor és sváb harcosai, s a többiek is, ostoba módon inni, s – megszegve a békét – rabolni, sőt gyilkolni kezdtek. Természetesnek tartja, hogy a király ennek hírére mozgósítja seregét, hogy megsemmisítse a kereszteseket. Ezek – életük védelmében – keményen ellenálltak. A magyarok látva, hogy csak nagy veszteségek árán győzhetnék le őket, cselhez folyamodtak és rábeszélték a kereszteseket, hogy tegyék le fegyverüket, ez esetben a király megbocsájt nekik. Ez meg is történt, sőt pénzüket is átadták. A fegyvereket s a pénzt a királyi raktárakba szállították, majd a fegyvertelen kereszteseket lemészárolták. A krónikás itt azokra hivatkozik, kik e mészárlásból megmenekültek. Az elesetteket mártíroknak nevezi. Leiningeni Emicho is Magyarországon át akart haladni, mely a krónikás szerint nem szokta megtagadni az átvonulást, a zarándokoktól. Albert kanonok szerint Kálmán király az előző keresztes sereg lemészárlása miatti *bosszútól félve* zárta be előttük a kaput, s követeik kérésére sem nyitotta ki. Részletesen megemlékezik a keresztesek győzelméről a várból kijövő magyarok ellen, s Vilmos vicomte győzelméről, aki levágta volna a magyar sereg ősz vezérének, a király rokonának fejét. Emicho seregének kudarcát azzal magyarázza, hogy paráználkodtak s a zsidókat inkább kapzsiságból, mint a keresztény hit terjesztésének vágyából öldösték, mert Isten nem akarja, hogy bárkit erőszakkal térítsenek a katolikus hitre („cum iustus iudex sit Dominus, et neminem invitum aut coacturus ad iugum fidei catholicae iubeat venire").[39]

37 *Guibertus abbas monasterii s. Mariae Novigenti:* Historia Hierosolymitana quae dicitur Gesta Dei per Francos. *Gombos* 1096–1097.

38 *Ordericus Vitalis Angligena, coenobii s. Ebrulfi Uticensis monachus:* Historiae ecclesiasticae libri XIII. A Christo nato – 1142. *Gombos* 1751.

39 *Albertus Aquensis Canonicus:* Historia Hierosolymitana. A. 1095–1121. Libri XII. *Gombos* 35–45. – Mint a 22. jegyzetben említettük, a magyarok cselét, hogy t. i. Gottschalk seregét a magyarok rábeszéléssel lefegyverezték és aztán a fegyverteleneket levágták, a magyar feldolgozások általában nem említik, *Marczali Henrik* pedig mesének tartja, mellyel a megmenekült keresztesek megmenekülésüket akarták megmagyarázni. Szerinte azért mese, mert az említett feltételek lehetetlenek, s mert a krónika leírásában szereplő helyek: Szent Márton és Fehérvár valószínűleg az egyetlenek, melyek nevét a külföldiek Magyarországról ismerték. Távol estek egymástól és a határtól is. „Hiába ez még akkor mesevilág volt." A többi magyar történetíró hallgatása és Marczali „mese" elmélete érthető, mert ez esetben a magyar király eljárása

Elítéli a népi keresztesek erőszakosságait verses krónikájában *Fulco* is, Kálmán király erélyes fellépéséről viszont nem szól.[40]

A később élt szerzők közül *Marino Sanudo* 1306–1321-ben írott művében megemlíti, hogy a kegyes (devotus) Kálmán király szabad piacot biztosított a keresztteseknek, de Valter hátramaradt embereiről azt írja, hogy a magyarok kirabolták őket, mert elmaradtak a seregtől. Elítélőleg ír Gottschalk seregének erőszakoskodásairól, az ellene fellépő magyar hadseregről viszont azt írja, hogy inkább szeretnek csellel győzni, mint erővel. A fegyvereket a keresztesek azok rábeszélésére tették le, akik – becsületes emberek lévén – nem vettek részt a fosztogatásokban, s az a meggondolás is vezette őket, hogy az ország közepén voltak, s nem állhattak ellen a király seregének, s nem juthattak el a határig. A seregből az előkelők hittek inkább Kálmán ígéreteinek, s ezek rávették a közembereket is a fegyverletételre. A fegyverteleneket azután a magyarok válogatás nélkül megölték, kivéve azokat, kik el tudtak menekülni. Leírja Emicho gróf csapatainak vérengzéseit Németországban, s nem említi, hogy a legyilkoltak zsidók voltak. Szerinte mikor Kálmán megtudta, hogy 200 000 gyalogosból és 3000 lovasból álló sereg érkezett, megijedt, mert attól félt, hogy megbosszulják az árulást, amit az előző keresztes sereg ellen elkövetett. Sanudo nem 700, hanem 7000 magyar lovassal történt összecsapásról ír. A keresztesek megfutamodásáról azt írja, hogy hirtelen összetörtek a létrák és hidak és sok ostromlót összezúztak, ettől ijedtek meg és futottak el.[41] Az egykorú és közel egykorú forrásokban a létrák és hidak összetöréséről *nem esik szó.*

A szintén a XIV. század első felében élt *Franciscus Pipinus* bolognai domonkosrendi szerzetes krónikája leírja Gottschalk seregének fosztogatásait és gyilkolásait, s leírja Kálmán cselét, hosszú beszédet közölve, melyben a király követe rábeszéli a kereszteseket fegyvereik letételére. A magyarok azután az ártatlanokat és bűnösöket egyaránt levágták, s csak kevesen menekültek meg, hogy hírül adják a magyarok hűtlenségét. A következő, a krónikás szerint vezér nélküli keresztes sereget Kálmán azért nem engedte be, mert félt az előző keresztes sereg lemészárlása miatt várható bosszútól. A sikeresnek látszó ostrom közben történt megfutamodásukat úgy írja le, hogy az általuk készített létrákról és hidakról lezuhantak és valamennyien megfutottak, s a már vesztesnek látszó magyarok győztek, amit Isten a keresztesek bűnei miatt engedett meg.[42]

Eléggé meglepő, hogy a Kálmánt leginkább elítélő krónika magyar: a XIV. századi krónikakompozíció szövegét őrző Képes Krónika. A rendkívüli elfogult krónika szerint Kálmán „jelentéktelen ember volt, de ravasz és tanulékony, borzas, szőrös, félszemű, púpos, sánta és hebegő", s mikor a keresztesek felkérték – akárcsak elődjét Lászlót – hogy legyen a vezérük, azt gondolták, ő is ugyanolyan kegyes. „Kálmán király pedig ezt hallván nem csak, hogy azt nem ígérte meg, hogy velük

---

nem tűnik rokonszenvesnek, bár e korban rablók és gyilkosok ellen mindenféle eljárás engedélyezett volt, s végtére ez sem volt más, mint egy jól sikerült hadicsel – ha valóban megtörtént. Nem lehet kizárni, de bizonyos körülmények mégis gyanúsak. Hogyan lehet egy sereg vezetése annyira hiszékeny, hogy fegyvereit átadja ellenfelének? Talán mert helyzetét az adott erőviszonyok mellett reménytelennek látja? A csel ilyen erőviszonyok mellett is hasznos lehetett (ha dicsőséges nem is), mert így Kálmán sok vitéze életét meg tudta menteni, ha az eset tényleg megtörtént.

40 *Fulco:* Historia gestorum et viae sui temporis Hierosolymitanae. *Gombos* 943–969.

41 *Marino Sanudo senior ductus Torsello Venetus patricius:* Historia Hierosolymitana. *Gombos* 1555–1557. „...subito scalis et pontibus obsidentium multitude confractiruit, cunctique in fugam conversi sunt..."

42 *Franciscus Pipinus Bononiensis frater orinis Praedicatorum:* Liber de acquisitione Terrae sanctae. 1095–1230. *Gombos* 945–948.

megy, hanem még utat sem engedett nekik országán keresztül. Sőt sereget küldött ellenük, hogy ne engedje be őket az orszgába, mert azt gondolta, hogy zsarnokok és nem zarándokok. Ők azonban Istenbe vetették reményüket és abban bíztak, akinek jelvényét viselték, Jézus Krisztusban; bátran bevonultak Hungáriába, és sok magyart megöltek. Ennek hallatára a király a Temes vidékén összegyűjtötte seregét és békét színlelve menni hagyta őket. Amikor Zimonyhoz érkeztek, tábort vertek, mert azt remélték, hogy már békében lehetnek. Zimony várát elfoglalták, hogy a király más csapdát ne állíthasson, és hogy a korábbiaknál rosszabb dolgok ne történjenek. Azután az egész határvidéket feldúlták élelemért, és amit csak raboltak, a várba hurcolták. A király pedig Temesben a hasznosabb tanácsot követve békét kötött velük, sok ajándékkal meg élelemmel tisztelte meg őket, és hagyta, hogy békében elvonuljanak. Ezek a zarándokok azután továbbvonultak, elfoglalták Antiochiát és Isten segítségével megérkeztek Jeruzsálembe."[43] A szöveg az Álmospárti krónikás nagyfokú tákékozatlanságát és rendkívüli elfogultságát mutatja. A keresztes háborúkról szóló külföldi krónikákat nem ismeri, s a keresztes hadjárat eseményeiről igen keveset tud. Számára – II. Béla vagy II. Géza alatt működhetett – egy a fontos, hogy Kálmánt minél rosszabb színben tüntesse fel. Figyelemre méltó, hogy a népi keresztesek és Kálmán király összecsapásait magyar krónika írja le a „legkeresztespártibb" felfogásban. A Képes Krónika e része a pártos elfogultság iskolapéldája.

Miután a népi keresztes seregek részben elpusztultak Magyarországon, részben visszafordultak, részben tovább haladtak végső pusztulásuk színhelye, Kisázsia felé, megjelent az ország nyugati határánál az első keresztes hadjáratban résztvevő rendezettebb seregek egyik, Bouillon Gottfried által vezetett része. Mielőtt az e sereggel kapcsolatos eseményrekről szólnánk, meg kell emlékeznünk a krónikák egy nem hiteles, de érdekes közléséről. Eszerint a László királyt az első keresztes hadjárat fővezérévé akarták választani. László el is akarta vállalni a fővezérséget, de a csehek elleni hadjáratát nem halaszthatta, s e hadjárat során súlyos betegségbe esett és meghalt. Ezt írja az 1204 után keletkezett *Szent László legenda*[44] és *Thuróczy Jánosnak* Mátyás király uralkodása alatt készült műve is.[45] Ami László király halála körülményeit illeti, a krónika közlése elfogadható, az első keresztes hadjárat szervezői azonban nem választották vezérükké László királyt, mert ő 1095 július vége felé halt meg, az első keresztes hadjárat megindítását pedig a clermonti zsinat 1095. november 26-án határozta el, mikor László már nem élt. Talán szentföldi zarándokutat tervezett László s ez értették félre a krónikások.[46] A külföldi krónikások nem tudnak a Lászlóval kapcsolatos tervekről.

Az első keresztes hadjárat hatalmas hadseregének nem volt fővezére, csak *vezérei* s ezek különböző utakon indultak el Szentföld felé. A Bouillon Gottfried, Alsó-

43 KK, SRH I. 421–422.

A Képes Krónika elfogult véleményéhez hasonló, valamivel rövidebb szövegezésű a Müncheni krónikáé (Chronicon Monacense). SR II. 79–80.

A XV. században készült Szepesszombati Krónika csak annyit ír az átvonuló keresztesekről, hogy nagy sereggel vonultak át Magyarországon, majd elfoglalták Jeruzsálemet. Ez – a krónika szerint – IV. Henrik császár műve volt, a sereg vezére Gotfridus német fejedelem. SRH II. 280.

44 *Gombos* 2459 és 2463.

45 *Thuróczy János:* A magyarok krónikája. (Ford.: *Horváth János).* Budapest 1980. 163–164. o.

46 L. a 45. jegyzetben közölt mű 492. o. 350. jegyzetét.

Lotharingia hercege és testvérei vezetése alatt álló sereg a leghosszabb úton, Magyarországon keresztül indult a Szentföldre, mely útnak kétségtelen előnye volt, hogy nem kellett hajóra szállnia.[47]

A Magyarország határain megjelenő keresztes sereg vezérei és a magyar király kölcsönösen bizalmatlanok voltak egymás iránt. Kálmán királynak igen rossz emlékei voltak a „népi" keresztes seregek magatartásával kapcsolatban, bár tudta, hogy a most érkezők vezérei előkelő urak, de az volt Emicho leiningeni gróf, Vilmos meluni vicomte és azok Moson ostromlói is. Igaz, hogy Bouillon Gottfried seregéről nem érkeztek olyan ijesztő hírek, mint Emichóéról, de Kálmán azért óvatos és gyanakvó volt, semmit sem akart a véletlenre bízni. Óvatosak és gyanakvóak voltak a keresztes sereg vezetői is, hiszen tudták, hogy Magyarországon három „népi" keresztes sereg is megsemmisült. Ennek ellenére a Magyarországon át vezető utat választották, mert ezt a tengeri útnál kevésbé veszélyesnek tartották. Bouillon Gottfried serege jelentős erőt képviselt és benne számos előkelő úr volt található,[48] köztük Gottfried fivérei, Balduin és Eustachius, valamint Gottfried egy másik rokona, Le Bourg-i Balduin.

Gottfried seregének átvonulásáról számos krónika emlékezett meg, de részletes leírást csak kettő ad róla: *Vilmos tyrusi érsek,* Amalrik jeruzsálemi király kancellárja és *Albert aacheni kanonok.*[49] Az ő leírásuk alapján próbáljuk követni az eseményeket.

A sereg 1096. szeptember 20-án érkezett Tollenburg városához, a határhoz, ahol a Lajta folyó elválasztja egymástól a Birodalmat és a Magyar Királyságot. Mivel hallottak arról, hogyan járt Gottschalk serege, de már hátrányos lett volna más utat választaniuk, elhatározták, hogy követséget küldenek Kálmán királyhoz, hogy megtudakolják, miért bánt el olyan kegyetlen módon az előttük érkező keresztesekkel, s kössenek vele békét, hogy a régi panaszokat feledve engedjen nekik országán keresztül szabad átvonulást. Albert kanonok szerint a követségbe a legelőkelőbbek közül senkit nem mertek kijelölni, hanem Ascha-i Gottfriedet küldték el; őt Kálmán király már ismerte, mint Bouillon Gottfried követe megelőzőleg is járt nála. A krónikák szerint a követ megkérdezte Kálmántól, mi volt az oka az előttük járó keresztes sereg lemészárlásának, akik maradványait útközben látták? (Eszerint az utolsó, Emicho vezette seregről van szó, mert azt a magyar sereg a határon túl is üldözte.) Ha akkora bűnt követtek el, hogy azt csak így lehetett megtorolni, akkor ők a korábbi keresztesek sorsát közömbösen fogadják. Ha azonban ártatlanul, ok nélkül ölték meg őket, akkor halálukat meg fogják bosszulni. Kérdésükre választ várnak. Kálmán király a krónikás szerint kísérete körében válaszolt. Üdvözölte Gottfriedot, akivel fel óhajtotta újítani a régi barátságot. Azok, kik Péter remetét követték, Gottschalk követői, s azok, akik a magyar határon lévő várat ostromolták,

47 Az első keresztes hadjárat eseményeiről l. a 3. jegyzetben felsorolt műveket.

48 *Vilmos tyrusi érsek krónikája* szerint: „...dominus Balduinus de montibus Hamaucorum comes, dominus Hugo comes de Sancto Paulo, et Engelraunus filius eius egregiae indolis adolelscens, dominus Garnerus comes cognomento de Gres, dominus Renardus comes Tullensis et Petrus frater eius, dominus Balduinus de Burgo, eiusdem ducis consanguineus, dominis Henricus de Ascha et Godefridus frater eius, Dodo de Cons, „Cono de Monte Acuto et alii plures..." *Gombos* 1111.

49 *Gombos* 1106–1114. és *Gombos* 35–45. E két krónikán kívül még másik két – az eseményekkel csak röviden foglalkozó – krónika megjegyzéseit tartjuk figyelemreméltónak. *Annalista Saxo* megemlíti, hogy Gottfried nem rémült meg a Magyarországról menekülők híreitől, (*Gombos* 224) *Guibertus apát* pedig megjegyzi, hogy Gottfried meg tudta azt teremteni, amit Amiensi Péter nem: a hadsereg fegyelmét. (*Gombos* 1097.).

erőszakkal akarván betörni az országba, nem voltak Krisztus követői. Pétert és seregét ő szívesen fogadta, élelemhez pénzért, sőt ingyen is hozzájuthattak, de hálátlanoknak bizonyultak, mert az ország határán, ahol a jótéteményekért hálát kellett volna adniuk, egy várost megsemmisítettek, 4000 lakosát elpusztították és zsákmányukkal mint erőszakos rablók eltávoztak. Gottschalk serege, miután bejöhetett az országba, rögtön rabolni, gyújtogatni, erőszakoskodni kezdett. Ő, mint király, nem tűrhette alattvalóinak sanyargatását, s a veszedelmet elhárította. A harmadik sereget[50] a rossz tapasztalatok alapján már nem engedte be országába, mire ezek megostromolták Mosont és nehezen sikerült őket legyőzni. Ezek maradványait láthatta Gottfried serege. E beszéd elmondása után Kálmán szívesen fogadta a követeket, tárgyalt velük s elküldte saját követeit Gottfriedhoz és vezértársaihoz, akik elmondták, hogy királyuk jó szívvel fogadja a keresztes sereget és kéri vezetőket, hogy személyesen tárgyaljanak vele Sopron várában.

Gottfried herceg, miután meghallgatta Kálmán király követeit, 300 válogatott lovassal megjelent a kijelölt helyen. Albert aacheni kanonok krónikája szerint csak három személy, Wernerus de Greis nevű rokona, Reinardus de Tul és Petrus kíséretében haladt át a várat övező mocsár feletti hídon, s a királlyal találkozva, őt üdvözölte és tisztelettel megcsókolta. Aztán hosszan beszélgettek a keresztények egyetéréséről és kibékülésükről, s a herceg annyira megbízott Kálmánban, hogy 300 vitézéből csak tizenkettőt választott ki, kikkel bement Magyarországra és fivérét Balduint bízta meg a Tollenburgnál álló sereg vezetésével, visszaküldve hozzá a 300 főnyi csapat többi részét. Kálmán király nagy tisztességgel fogadta Gottfriedot, s bőven ellátta minden szükségessel. Kálmán és Gottfried – Albert kanonok szerint – 8 napig tárgyaltak, és megoldást kerestek arra, hogyan lehet az ország lakosságát ilyen nagy és erős sereg átvonulása esetén biztosítani. Gottfried nem zárkózott el attól, hogy túszokat adjon Kálmánnak, azzal a feltétellel, hogy a magyar uralkodó szabad átvonulást enged országán keresztül, és szabad élelmiszervásárlást biztosít a hatalmas seregnek. A király és előkelői esküvel fogadták, hogy nem ártanak az átvonuló kereszteseknek. Kálmán túszként követelte Gottfried fivérét Balduint, annak feleségét és családját. Gottfried ezt ellenvetés nélkül elfogadta és 8 nap után követek útján egész seregének megparancsnolta, hogy vonuljon Sopronhoz és verjen ott tábort.

A herceg követeinek jelentése nyomán a sereg nagyon megörült, mert a herceg hosszú távolléte miatt attól féltek, hogy tőrbecsalták és megölték, s a herceg parancsa szerint Sopron alatt a folyó és a mocsár túloldalán tábort vertek. Gottfried visszatért seregéhez, s elmondta kedvező tapasztalatait és azt is, hogy Kálmán király az ő fivérét Balduint követeli túszként feleségével és családjával együtt. Ezt nem sokkal később Balduinnal is közölte, ki hevesen ellenezte ezt a tervet. Gottfried fivére ellenállása miatt nem találva más megoldást, kijelentette, hogy ha Balduin nem hajlandó túszként szerepelni, akkor ő maga lesz a túsz. Balduin végül – úgy látszik – elszégyellte magát és elvállalta, hogy ő lesz – családjával együtt – a túsz. Gottfried átadta az előkelő túszokat Kálmánnak, mire az egész keresztes sereg átvonulhatott a mocsáron át vezető hídon, s a Lajta folyónál tábort vert. Itt Gottfried kihirdette, hogy halálbüntetés terhe mellett tilos az erőszakoskodás és rablás, mindent méltányos

50 Érdekes, hogy a krónikák által közölt beszédben Kálmán nem említi Volkmar seregét, talán mert ezt már Nyitra táján megsemmisítették, de az is lehetséges, hogy Kálmán beszédét a krónikások nem pontosan adták vissza.

áron lehet vásárolni, s a király is kihirdette, hogy az átvonuló seregnek elegendő kenyeret és állatokat kell biztosítani, s nem szabad mindezeket túlságosan magas áron eladni. A sereg békességben haladt át az országon, még szóváltásra sem került sor, és érkezett a Dráva folyóhoz. Ott tutajokon keltek át a folyón. Vonulásuk idején Kálmán balfelől hatalmas lovas sereggel kísérte őket, vele volt Balduin s a többi túszok. A Szávához érve ott öt napot pihentek. Meghallották, hogy a bizánci császár nagy sereggel akadályozza a Bulgárián való átvonulást. Ezért a keresztesek seregük egy részét átküldték a Száván az ellenség visszaszorítására. Csak három hajót találtak, ezeken 100 páncélos lovast küldtek át, a többiek tutajokon jutottak át a folyón.

Itt megjelent Kálmán hatalmas kíséretével és az összes túszokkal visszaadta őket Gottfriednak, majd neki és fivérének gazdag ajándékokat adott, s békecsókot váltva velük visszatért országába. A keresztes sereg a Száván átkelve Belgrádnál vert tábort, majd találkozott a bizánci császár követeivel.[51]

Nem szokás külön keresztes hadjáratként említeni az 1101-ben lombard, német és francia keresztesek által vezetett hadjáratot, mert ezt a történetírók – jogosan – az első keresztes hadjárat kiegészítőjének tekintik. A lombard keresztesek vezetője Anzelm milánói érsek volt, hozzájuk Blois-i István burgund csapata és egy Konrád nevű lovag vezette német csapat csatlakozott. E sereggel egy időben indult egy Nevers-i Vilmos vezetése alatt álló francia had és egy délfrancia és délnémet vitézekből álló sereg, melyet IX. Vilmos aquitániai herceg és Welf bajor herceg vezetett.[52] Ezek közül kétségkívül átvonult Magyarországon az utóbb említett, az aquitániai és a bajor herceg vezette sereg, melyben ott volt III. Lipót osztrák őrgróf

51 Az első keresztes hadjárat Gottfried vezette seregének átvonulásáról két krónika szól részletesen. Az egyik *Vilmos tyrusi érsek* 1169 és 1185 között készült krónikája, melynek forrásértékét csökkenti, hogy 1169 és 1185 között, tehát jóval az események után íródott. (*Gombos* 1106–1114), a másik, a részletesebb, *Albert aacheni kanonok* műve, ki 1125 táján, tehát szintén valamivel később élt. (*Gombos* 35–45.) Albert kritikájára: *Peter Knoch:* i. m. – A többi krónika csak röviden szól az első keresztes hadjárat magyarországi eseményeiről. Így *Ekkehardus Uraugiensis abbas:* Hierosolymita. *Gombos* 873. – *Annalista Saxo:* Chronicon Saxonicum. *Gombos* 224. – *Baldricus Andegavensis abbas Burguliensis:* Historiae Hierosolymitanae libri IV. *Gombos* 389. – Annales Magdeburgenses. *Gombos* 150. – Annales S. Disibodi. *Gombos* 124. – *Aventinus:* Annales Boiorum, *Gombos* 376. – *Guibertus abbas monasterii s. Mariae Novigenti:* Historia Hierosolymitana. *Gombos* 1097. – *Ordericus Vitalis:* Historiae ecclesiasticae libri XIII. *Gombos* 1751. – *Otto Frisingensis episcopus:* Chronica. *Gombos* 1764. – *Fulco:* Historia gestorum et vitae sui temporis Hierosolymitanae. *Gombos* 968–969. – *Marino Sanudo senior:* Historia Hierosolymitana. *Gombos* 1557. – *Franciscus Pipinus Bononiensis:* Liber de acquisitione Terrae sanctae. *Gombos* 947–948. – Vita S. Brunonis auctore *Francisco a Puteo: Gombos* 2323–2324. – *Tudebodus* imitatus et continuatus ex cod. bibl. Casinensis No. 300. *Gombos* 2268–2269. – *Robertus Remensis monachus:* Historia Hierosolymitana usque ad 1099. Libri VIII. – *Raimundis de Agiles canonicus Podiensis:* Historia Francorum qui ceperint Hierosalem, *Gombos* 2034–2035. Az első keresztes hadjáratban személyesen részt vevő kanonok szerint a keresztes had egyik vezére, tarantói Boemund gróf arra kérte Alexiosz bizánci császárt, hogy vonuljon ő is seregével a keresztesekkel együtt Jeruzsálem felszabadítására. A császár azzal hárította el az ajánlatot, hogy ez esetben attól kellene félnie, hogy távollétében „németek, magyarok, kunok és más vad népek" elpusztítanák országát. A császár eszerint egy szintre helyezte a kunokkal nemcsak a magyarokat, de a németeket is! – *Ptolemaeus Lucensis:* Historia ecclesiastica. *Gombos* 2006. – *Ptolemaeus Lucensis:* Annales. *Gombos* 2005. – *Petrus Tudebodus:* De Hierosolymitano itinere ab. a. 1095–1099. libri V. *Gombos* 1972. – *Oliverus scholasticus Coloniensis:* Historia regum Terrae sanctae. *Gombos* 1747. – *Leo Marsicanus* et continuator eius *Petrus Diaconus:* Chronica monasterii Casonensis. *Gombos* 1450. Szerinte Remete Péter együtt vonult Gottfried seregével! – Die Kaiserkronik eines Regensburger Geistlichen. *Gombos* 1379. – *Johannes Longus de Ipra:* Chronica monasterii S. Bertini. *Gombos* 1331. – *Helinandus monachus:* Chronicon. *Gombos* 1129. – *Guilelmus Malmesbiriensis* (William of Malmesbury): Libri V. de rebus gestis regum Anglorum. *Gombos* 1104. – *Giselbertus Montensis:* Chronicon Hanoniense. *Gombos* 1062. – Gesta Francorum expugnantium Hierusalem auctore anonymo. *Gombos* 1052. – Gesta Francorum et aliorum Hierosolymitanorum auctore anonymo. *Gombos* 1051. Remete Pétert egy seregben vonulóként említi Gottfrieddel és társaival. – Gesta episcoporum Halberstadensium. *Gombos* 1048. – *Fulcherius Carnotensis:* Gesta Francorum Iherusalem peregrinantium. *Gombos* 962–963.

52 L. a 3. jegyzetben közölt irodalmat.

anyja, Ida grófnő is. A sereg, melyben sok fegyvertelen zarándok és köztük sok nő is részt vett, baj nélkül haladt át az országon.[53]

Megemlíthetjük itt Álmos herceg 1107-es szentföldi zarándoklatát, melyről azonban néhány hónap alatt visszatért.[54]

IV.

A második keresztes hadjáratot vezető két uralkodó: III. Konrád német és VII. Lajos francia király seregeinek útja is a termékeny és vendégszerető Magyarországon vezetett keresztül. A már 50 éven felüli, nagy ambíciójú, nem nagyon határozott természetű III. Konrád nagy seregében két vazallusa, Vladislav cseh és Boleszláv lengyel király is jelen volt. A német nemesség élén Konrád unokaöccse, a későbbi nagy császár, Frigyes sváb herceg állt, a sereg lotharingiai kontingensének élén pedig István metzi és Henrik touli püspök. A seregben volt a baseli, a freisingi, a regensburgi, a passaui püspök, Henrik bajor herceg és fivére, Welf. A sereg júniusban vonult át Magyarországon.[55]

Kétségtelen, hogy az átvonulás nem volt valami barátságos. Nagyobb összetűzésekre nem került sor, de ennek ára az a rengeteg pénz volt, amit Konrádnak a magyarországi egyházak kényszerű adományaiból kifizettek.[56]

A Képes Krónika leírása szerint Konrád Magyarországon nem Krisztus zarándokának mutatkozott, mert nem békésen viselkedett, hanem egy zsarnok rabló dühével dühöngött. Amikor színlelt kérésére bebocsájtást nyert, nem volt az egész országban egyetlen egyház, vagy monostor sem, melytől ne zsarolt volna ki pénzt, s amely félelmében, ne adott volna neki.[57]

A kortást és szemtanú Ottó freisingi püspök leírása szerint Konrád Pünkösd ünnepe után kelt át a Lajtán, serege egyik része hajókon a Dunán, másik része szárazföldön haladt tovább. A sereget igen nagynak mondja, az átvonulás körülményeiről nem szól.[58]

A második keresztes hadjárat legrészletesebb krónikása Odo de Deuil (Odo de Deogilo) szerzetes leírása főként urával, VII. Lajossal foglalkozik, de Konrádról is figyelemreméltó megjegyzéseket tesz. Megemlíti, hogy Konrád előttük járó seregé-

53 *Albert accheni kanonok:* i. m. *Gombos* 44. *Ekkehardus Uraugiensis abbas: Gombos* 872. és 874.

54 KK, SRH. I. 427. – *Pauler Gy.:* i. m. I. 212. – *Makk Ferenc:* Megjegyzések Kálmán külpolitikájához. AUSZ. *Acta Historica,* LXVII. Szeged. 1980. 21. o.

55 A második keresztes hadjárat eseményeit l. a 3. jegyzetben felsorolt művekben.

56 *Pauler Gy.:* i. m. I. k., 264. o. – *Kristó Gyula:* in: MT I. k., 1196. o. Pauler megemlíti, hogy ekkor már Magyarország sem állt olyan távol a keresztes mozgalomtól, mint Kálmán király idején. 1135-ben egy Petronilla nevű magyar nő házat vett magának Jeruzsálemben szállóházul, s ugyanott találkozunk egy magyar főesperessel, a város környékén egy Kozma nevű magyar remetével. De általánosabb lelkesedés nem volt hazánkban a keresztes eszme iránt, s nagyobb csapatok magyar földről nem csatlakoztak a keresztesekhez.

III. Konrád viszonya, expanzív politikája miatt, melynek célja Franciaország, Anglia, Hispánia és a Németországgal hatályos többi országok Németország hatalmi érdekszférájába kényszerítése volt, II. Gézával is egyre feszültebbé vált, különösen miután 1146. szept. 11-én a magyar király nagy győzelmet aratott Jasomirgott Henrik osztrák őrgróf ellen. A német-magyar összecsapás csak azért maradt el, mert Konrád a keresztes háború mellett döntött. (*Makk Ferenc:* Magyar külpolitika. (986–1196.) Szeged, 1993. 156–158. o.). Nem csoda, ha Konrád átvonulása az országon meglehetősen barátságtalan módon történt. – L. még: *Julius von Hannenheim:* Ungarn unter Bela II. (1132–1141) und Geza II. (1141–1101). Hermanstadt, 1884. 34–35. o.

57 KK, SRH. I. 457–460.

58 *Otto Frisingensis episcopus:* Gesta Friderici I. Imperatoris. *Gombos* 1768.

ből sokan a Drávába vesztek. A német sereg a francia előtt járt. Konrád serege részben gyalog, részben hajón a Duna vizén haladt nagy erőkkel, mivel akkor a magyarokkal ellenséges viszonyban volt. A trónkövetelő Borisz Konrádhoz fordult, kitől azt várta, hogy Magyarország trónjára helyezi. Bizonyos okleveleket mutatott a német királynak. A magyar király tudta, hogy könnyebben győzhet arannyal, mint vassal, sok pénzt osztott ki a németek között és támadásukat így kikerülte, Borisz pedig reménységében csalódott.[59]

A valamivel Konrád után érkező VII. Lajos francia király átvonulása barátságosabb körülmények között történt. A magyar krónika szerint „tiszteletreméltóan" vonult át, „ahogy Krisztus zarándokához illik". Géza is „tiszteletteljesen" fogadta, s „atyafiságra" lépett vele. VII. Lajos vállalta II. Géza újszülött fiának, a későbbi III. Istvánnak keresztapaságát. Géza ajándékokkal halmozta el vendégét, elkísérte az ország határáig, s ő „az ország minden báborgatása nélkül" lépett Bizánc területére. Az átvonulás folyamán Géza egy Györk (Gyürk) nevű vitéz jelentéséből megtudta, hogy a trónkövetelő Borisz a francia király táborában tartózkodik. Géza követet küldött Lajos királyhoz azzal, hogy ne fizessen rosszal a jóért, s ne védelmezze azt aki a magyar király életére tör: Borisz néhány magyar híve tanácsára jött az országba, hogy magának Gézával szemben pártot szervezzen. Borisz védelmet kért a francia királytól Gézával szemben, s könyörgött neki, hogy engedje távozni Magyarországról. Géza arra kérte a francia királyt, hogy barátságuk kedvéért adja ki neki Boriszt megkötözve. Lajos azonban nem adta ki, a menedékjogra hivatkozva: „Tudja meg a király, hogy a király háza olyan, mint a templom, lába, mint az oltár, hogyan adhatnák ki megkötözve azt, aki a király házába úgy menekült, mint a templomba, és úgy borult a király lábához, mint az oltárhoz? II. Géza követe csak annyit tudott erre válaszolni, hogy a hazai „tudósok" szerint az egyház nem fogadja be a fattyút. Borisz látta, hogy élete veszélyben forog, ellopta Lajos király egyik lovát és elmenekült. Egy lovász vissza akarta tartani, de Borisz kardjával a feje tetejéről a melle közepéig kettőhasította s így megszabadult üldözőjétől.[60]

A VII. Lajos seregében lévő Odo de Deuil leírása szerint a francia sereg 15 nap alatt vonult át az országon.

Nem tudni, Borisz trónkövetelő milyen szándékkal ment lopva a francia király táborába. A francia krónikás szerint a magyar király félte és tisztelte a franciát és követei útján ajándékokat küldött neki. A két királyt a Duna választotta el egymástól, a magyar király félt áthajózni a másik oldalra, s arra kérte Lajost, hogy ő jöjjön át a Dunán, amit az meg is cselekedett. Átölelték s megcsókolták egymást és a magyar király békés átvonulást biztosított a francia seregnek. Géza király gazdagon megajándékozta vendégét. Mikor megtudta, hogy Borisz a francia seregben tartózkodik, követet küldött Lajoshoz s kérte: adja ki neki Boriszt. Mindez éjjel történt. Lajos nem tudott a dologról, s eleinte nem is hitte. Borisz megtudva, hogy keresik, felkelt ágyából és majdnem meztelenül elmenekült. Egy jó lovon ülő fegyvernökkel találkozott, kitől el akarta venni lovát. Ez kiabálni kezdett, mire Boriszt tolvajként elfog-

59 *Odo de Deogilo monachus S. Dionysii:* De profectione Ludovici VII. regis Francorum in Orientem. *Gombos* 1719–1720. Borisz Kálmán második feleségének, az orosz Eufémiának fia volt. Eufémiát, Vlagyimir Monomakhosz szuzdáli és perejaszlaveci fejedelem leányát, kit 1112-ben vett nőül, Kálmán házasságtörésen érve 1114-ben hazaküldte, otthon megszült fiát pedig nem ismerte elmagáénak. (*Wertner Mór:* Az Árpádok családi története. Nagy-Becskerek, 1892. 222. o. – *Makk Ferenc:* Magyarország a 12. században. Budapest, 1986. 92. o.)

60 KK, SRH I. 457–460.

ták, megverték és szennyesen, csaknem meztelenül egy szál nadrágban a királyhoz vezették. Ő a király lábai elé borult, de az tolmács híján csak néhány szót értett barbár beszédéből; Borisz csak a nevét ismételgette. Ezután rendesen felöltöztették. A magyar király megtudta ezt, s Lajostól, mint barátjától és szövetségesétől azt kérte, adja át neki Boriszt, s erre kérte, ajándékokkal is megerősítve kíséretét a francia urakat is. Lajos összehívta a tanácsosait. Ezek úgy döntöttek hogy a két király őrizze meg a békét egymás között, de az elfogott nemes (Borisz) életét is mentsék meg. A magyar király szomorúan távozott és országa távolabbi részeibe vonult. A francia király Boriszt, a bizánci császár rokonát elég tisztességesen tartotta és Magyarországról kivitte.

A francia krónikás hangsúlyozza, hogy Magyarországon semmilyen kárt nem szenvedtek, s nem kellett félniük az emberek rosszakaratától. Még az ország határain túl is kaptak élelmiszert Magyarországról, amit a Dunán küldtek utánuk.[61] II. Géza és VII. Lajos barátsága, melyet a francia krónikás némileg egyoldalúan ábrázol, a későbbi magyar–francia együttműködés alapja lett. Borisz nem tért többé vissza Magyarországra.

A második keresztes hadjárat teljes kudarccal végződött, különösen a német sereg veszített igen sok embert, anélkül, hogy bármilyen eredményt elért volna. A sereg hazavonuló töredékei Magyarországon át haladva tértek vissza hazájukba.[62]

A második keresztes hadjárat német és francia seregeinek átvonulása Magyarországon egynémely pozitív következményekkel járt. Megerősödött a barátság II. Géza és VII. Lajos között, bizonyos francia kulturális hatások érték az országot, új

61 L. 59. Jegyzet. *Gombos* 1720–1721.

62 Annales Herbipolensis. *Gombos* 138. Más krónikák csak egészen röviden említik a német és francia keresztesek átvonulását Magyarországon. Így: *Amalricus Augerius de Biterris:* Chronicon pontificum. *Gombos* 57. – *Andreas Dandolo:* Chronicon Venetum. *Gombos* 61. – *Andreas presbyter Ratisponensis:* Chronicon de ducibus Bavariae. *Gombos* 72–73. – Annales Bosovienses. *Gombos* 112–113. – Annales Casinenses. *Gombos* 116. – Annales Palidenses. *Gombos* 171. – Annales Pegavienses et Bosovienses. *Gombos* 174–175. – Annales Uticenses. *Gombos* 209. – *Anonymi Leobiensis:* Chronicon. *Gombos* 267. – *Aventinus:* Annales Boiorum. *Gombos* 378. – *Bernardus Guidonis:* De origine prima gentis Francorum, *Gombos* 408–409. – *Burchardus Urspergensis.* Chronicon. *Gombos* 435. – Casus monasterii Petrishusensis. *Gombos* 452. – Chronica S. Petri Erfordensis moderna. *Gombos* 471. – Chronicon anonymi ab initio mundi. *Gombos* 494. – Chronicon Belgicum magnum. *Gombos* 525. – Chronicon vetus ex libris Pentheon excerptum de imperatoris Germanicis. *Gombos* 691. – Historia ducum Bavarorum. *Gombos* 705. – Compilatio chronologica auctoris anonymi. *Gombos* 708. – Continuatio Gestorum abbatum S. Bertini Sithiensium. *Gombos* 770–771. – Corpus Chronicorum Bononsiensium. I. Cronaca Rampona. *Gombos* 798. – Corpus Chronicarum Bononiensium III. Cronaca di Pietro e Floriano da Villola. *Gombos* 800. – Detmar-Chronik III. Lübeckische Chronik. *Gombos* 847. – Flores temporum auctore fratre ord. Minorum. *Gombos* 931. – *Gervasius Ricobaldus Ferrariensis:* Istoria imperiale. *Gombos* 1038–1039. Egészen meseszerű. – Gesta Ludovici VII. regis filii Ludovici Grossi. *Gombos* 1056. – *Giovanni Villani:* Historie Fiorentine. *Gombos* 1059. – *Gobelinus Persona:* Cosmodromium. *Gombos* 1067. – *Godefridus Viterbiensis:* Pantheon (Chronicon universale). *Gombos* 1071. – *Guilelmus Neuburgensis:* Rerum Anglicarum libri V. *Gombos* 1104. – *Guilelmus Tyrensis:* Belli sacri historia. *Gombos* 1113–1114. – *Helmoldus presbyter Bosoviensis:* Chronica Slavorum. *Gombos* 1130. – *Henricus Knigluton:* Chronicon de eventibus Angliae. *Gombos* 1135. – *Hermannus Cornerus:* Chronica novella. *Gombos* 1156. – Historia Francorum auctore anonymo. *Gombos* 1176. – Historia Welforum Weingartensis. *Gombos* 1191. – Historia imperatorum auctore anonymo. *Gombos* 1182. – *Johannes Brompton:* Chronicon. *Gombos* 1265. – *Johannes Cinnamus:* Epitome rerum ab Johanne et Manuele gestarum. *Gombos* 1271. – *Johannes Seffried de Mutterstadt:* Chronica praesulum Spirensis civitatis. *Gombos* 1348. – *Magnus presbyter Reichespergensis:* Annales Reichespergenses. *Gombos* 1484. – *Marino Sanudo senior:* Historia Hierosolomytana. *Gombos* 1557. – *Martinus Oppaviensis:* Chronicon pontificum et imperatorum. *Gombos* 1575. – *Oliverus:* Historia regum terrae sanctae. *Gombos* 1747–1748. – *Otto de S. Blasio:* Ad librum VII. Chronici Frisingensis episcopi continuatae historiae appendix. *Gombos* 1759. – *Pribico:* Cronica Boemorum. *Gombos* 1995. – *Ptolemaeus Lucensis:* Historia ecclesiastica. *Gombos* 2007. – Relatio de translatione s. Vincentii levitae et martyris. *Gombos* 2042. – *Richardus Cluniscensis monachus:* Chronicon. *Gombos* 2050. – *Rogerius de Wendouer:* Chronica. *Gombos* 2090–2091. – Sächsische Weltkronik. *Gombos* 2105. – *Sozomenus Parisisensis:* Historia universale. *Gombos* 2159. – *Theodoricus Engelhusius:* Chronicon. *Gombos* 2192. – *Vincentius Pragensis ecclesiae canonicus:* Annales Boemorum. *Gombos* 2294. – Vita S. Gilberti abbbatis auctore anonymo. *Gombos* 2434–2435. – *Vitus Arnpeckius:* Chronicon Baioariae. *Gombos* 2644–2645. – Wibaldus abbas Corbeiensis et Stabulensis: *Epistolae. Gombos* 2658.

szerzetesrendek terjedtek el. Borisz mint trónkövetelő nem szerepel többé. (1151-ben szerepel utoljára, a Temes vidékén, mint bizánci hadvezér.) A III. Konrád kíséretében lévő Ottó freisingi püspöknek a XII. századi magyar történelem egyik legfontosabb történelmi forrását köszönhetjük.

V.

A harmadik keresztes hadjáratnak csak a már idős (70. évében járó) I. (Barbarossa) Frigyes német-római császár által vezetett egyik, bár legnagyobb serege vonult át Magyarországon 1189-ben.[63] Frigyes és III. Béla magyar király nem voltak szívélyes viszonyban. Frigyes korábban Magyarország irányába is terjeszkedni akart, s bár ilyen tervei most már nem voltak, Béla király tartott a császár kereszteshadától, mely nagy és igen erős, túlnyomórészt nehéz fegyverzetű lovasokból álló sereg volt.[64] A császárnak kijáró köteles tisztelet mellett valószínűleg ezért volt olyan hangsúlyozottan udvarias és bőkezű Béla király vendégeivel szemben. Pazar sátorral ajándékozta meg Frigyest, kit Esztergomban, Óbudán látott vendégül, kérésére szabadon bocsájtotta12 éve raboskodó öccsét, Géza herceget, aki a császárral együtt távozott, s a császár fia, Frigyes sváb herceg eljegyezte Béla király egyik leányát.

Frigyes császár hadjáratáról s eközben hazánk területén való átvonulásáról legrészletesebben az *Ansbertus* féle krónika számol be.[65] Leírása szerint a császár a birodalom ügyeit fiára, Henrikre bízva 1189 május közepén indult el seregével Regensburgból. Ő maga hajón utazott Bécsig, seregének többsége szárazföldön vonult odáig. Május 24-én táborozott le Magyarország kapuján kívül, Pozsony városa mellett, s négy napig várakozott, míg serege összegyülekezett. Peres ügyekről is intézkedett, s ezek között volt olyan ügy, melyet perdöntő párviadallal döntöttek el. A párviadalt kegyességből az egyik fél eleste előtt félbeszakította, s a pert megszüntette.

A következő napon Pünkösdöt ünnepelte, s fogadta Béla király követeit. A krónikás részletesen felsorolja a császár seregében lévő fontosabb személyiségeket.[66]

63 A harmadik keresztes hadjárat eseményeit l. a 3. jegyzetben felsorolt művekben.

64 *Pauler Gy.*: i. m. II. k., 1–5. o. – *Kristó Gyula*: in. MT I. 1255–1256. – *Makk Ferenc*: Magyarország a 12. században. Budapest, 1986. 214–215. o.

65 *Ansbertus*: Gesta serenissimi Romanorum imperatoris Friderici. *Gombos* 289–297.

66 „In predicta igitur camporum latissimorum mansione computati sunt isti in ecercitu Christi priores et celebriores: Fridericus Romanorum imperator et augustus, et filius eius dux Suevie Fridericus, episcopi Rudolfus Leodilensis germanus ducis de Zarigne, Gotfridus Wiertzburgensis, Diepoldus Pataviensis, Conradus Ratisbonensis, Henricus Basileensis, Martinus Mihssiensis, Arnoldus Osinburgensis, et duo illi, qui postea supervenerunt, Heumo archiepiscopus Tarentasianus, Henricus Tullensis vel Leucorum, episcopus Jazarensis (Győr) de Ungaria." Eddig a püspökök. Megemlíti, hogy Hermannus münsteri (Monasteriensis) püspök nem volt ott, mert őt Frigyes császár elküldte a konstantinápolyi *királyhoz*(!!) Feltűnő és jellemző, hogy a krónikás a bizánci császárt csak királynak nevezi!

A többi fontosabb jelenlévő: „abbas Agmundensis Isinricus. Praeterea dux Dalmatiae idemque marchio Istrie Petholdus, Pertholdus marchio de Voburg, Hermannus marchio de Badin, comes magnus de Holland Florentinus et filius eius et frater eius, Otto comes de Pentheim, Henricus comes de Spanheim, et frater eius Simon, Henricus comes de Chuich, Dietricus comes de Widen, Engelbertus comes de Bergen" (Ez Magyarország határánál meghalt.) Tovább folytatva a felsorolást: „Henricus comes de Sarbrukke, Fridericus comes de Abinberch, Poppo comes de Henniberch. De Suevia: Chunradus comes de Ottinge, Olricus comes de Dilingen, Bertholdus comes de Neunburch, Heinricus comes de Veringen. De Bavaria: comes Gebehardus de Tallinstein, Sigfridus comes de Leubuowe, Chunradus comes de Dornberg, Chuno comes de Walchinstein. De Saxonia: Adulphus comes de Schombach, Christianus comes de Altenbach, Luitoldus

A császár kihirdette a sereg előtt az általa szükségesnek tartott rendelkezéseket, s vitézei esküt tettek azok szigorú megtartására. A császár bírákat is kijelölt a rendelkezések ellen vétők megbüntetésére. A szemtanú krónikás csodálatosnak tartja, hogy ilyen nagy hadseregben béke, egyetértés és nyugalom honolt. Előfordult, hogy valaki elvesztette pénzes zacskóját, azt a megtaláló körülhordozta s annak, ki fel tudta sorolni a benne lévő pénzdarabokat, mint jogos tulajdonosnak visszaadta. Hasonló volt az eljárás elveszett lovak, vagy más tárgyak esetében. Aki társát megsebesítette, annak rögtön levágták a kezét. Akik a vásáron erőszakoskodtak, fővesztéssel bűnhődtek.

Béla, Magyarország királya szívélyesen fogadta a császárt és seregét[67], s a két uralkodó Magyarország fővárosa Esztergom mellett ült le tárgyalni. Margit magyar királyné, a francia király nővére csodálatos szépségű és nagyságú sátorral ajándékozta meg a császárt. Ezenkívül a király kenyérrel, borral, árpával megrakott hajókat és szekereket, juhokat és marhákat, valamint három tevét adott Frigyesnek és seregének. Béla meghívta vendégét családi szigetére (a Csepel-szigetre), ott két napig vadásztak, a keresztes sereget a legtermékenyebb legelőkön helyezte el, és Esztergomban a szegény kereszteseknek egy liszttel és egy zabbal töltött házat adományozott. Megparancsolta, hogy a városokban és püspöki székhelyeken a császárt ünnepélyesen kell fogadni. Nem lehet tudni, mindezeket félelemből, vagy szeretetből cselekedte-e, mert később a keresztesek és a görögök közti viszályban gyanúsan viselkedett. Az átvonulás közben a keresztesek egyetlen kifogása a számukra kedvezőtlen pénzátváltás volt. A Dráva folyón való átkelés nehéznek bizonyult, több keresztes lovastul vízbe fulladt. Keresztelő Szent János napján (június 24.) értek a magyar–görög határra és Szent Péter és Pál napjának vigiliáján (június 28.) keltek át a Száván, ott ahol az a Dunába ömlik, és öt héttel azután, hogy Pozsonynál Magyarország területére léptek görög területre érkeztek. Szent Péter és Pál ünnepét a félig lerombolt Belgrád városában ülték meg.

A keresztes sereg nyugalmasan és kellenes időben kelt át Magyarországon, még az itt gyakori rovarok és kígyók sem mutatkoztak. A keresztesek a Duna folyásától elválva Barancsnál (Brandiz) hajóikról szekerekre rakodtak át, a hajókat a császár a

---

comes de Holrmunt et frater eius Willibrandus, Burchardus comes de Waldinrode, item Rupertus comes de Nassowe et cognatus eius Walrab comes, Heinricus iunior comes de Dietse, qui cum episcopo Monasteriensi functi erant legatione imperatoris in Grecia; praeterea comes de Salm et frater comitis de Mont, qui exercitum subsecuti apud Brandiez primo supervenerunt et cum eis plures civium Metensium; item Gotbertus de Aspermont cum suis sociis, qui cum episcopo Tullensi in fine Bulgarie supervenerunt. Isti vero de nobilibus meliores fuerunt de Saxonia: prefectus Magdeburgensis et Windichint de Swalmsech, Lutkerus de Wadilbach; de Carinthia et Marchia: Luitoldus de Waldstein, Adilbertus de Wihssilbach; de Austria: Fridericus advocatus de Perge, Otto de Rampsperch; de Bavaria: Diepoldus Luikinbach, Henrichus de Grunnebach, Habdrandus de Arnspach, Poto de Massingen, Chunradus de Horbach, Arnoldus de Hornberg, Peringeus de Gennbach, Adilbertus de Pruckbach; de Suevia et Alsatia: Curadus de Scharzinbach, Hermannus de Hirsbach, Pertoldus de Chunisperch, Heinricus de Synbach; de Franconia: Adilbertus de Hiltinbach, Adilbertus de Grumibach, Albertus de Hohinloch, Eberhardus et Reinoldus de Rietenbach, Heinricus de Hagen. Ministerialium vero et aliorum electorum militum terribilem et ordinatam aciem per singulos quis dinumerare sufficiet?"

67 Barbarossa Frigyesnek nem csak magas méltósága és seregének ereje, de személyes kiválósága is tiszteletet parancsolt. A kor lovagi eszményeit követő, már hetvenedik évében járó császár bizonyára élete méltó befejezésének szánta a fáradtságos és nem veszélytelen hadjáratot. – I. Frigyesről: *Eberhard F. Otto:* Friedrich Barbarossa. Potsdam, 1940. – *Karl Jordan:* Friedrich Barbarossa. Göttingen, 1959. – *Peter Munz:* Frederich Barbarossa. London, 1969. – Magyar nyelvű összefoglalás: *Gunst Péter:* Barbarossa Frigyes. Budapest, 1976. – *S. Fischer-Fabian:* A német cézárok. (Ford.: *Zsigmond Gyula)* Budapest, 1985. 277–332. o. *Sz. Jónás Ilona:* A középkor nagy császárai. Budapest, 1993. 47–54. o.

magyar királynak adta, hogy jótéteményeit viszonozza. A császár Frigyest, Abinberg ifjú grófját itt avatta lovaggá.[68]

Frigyes császár seregéhez magyarok is csatlakoztak, akik ismerték a Balkán félsziget hegyes vidékein átvezető utakat, s két-három napi járóföldnyire a sereg előtt járva, fáradságos munkával nyitottak utat a görögök által is biztatott bolgárok, szerbek és vlachok támadásaitól sokat szenvedő kereszteseknek.

Nis városa alatt az ellenséges környezetben Frigyes harcra készülve hadrendbe állította seregét. Az 5 egységből (acies) álló sereg második egysége a csehek és magyarok aciese volt; mindkét nép saját zászlótartóját követte. Mikor Plovdiv (Philippopolis) városa alól készültek tovább vonulni, megjelent a magyar király hírnöke, a király levelével, melyben kérte, hogy a császár bocsássa haza a seregében lévő magyar kereszteseket. (Béla bizonyára nem akarta, hogy magyar csapatok harcoljanak a veje, II. (Angelosz) Izsák bizánci császár és Frigyes császár között kitörni látszó háborúban.)

A krónikás szerint a keresztes sereg nem érezte meg a császár által hazaengedett magyarok hiányát. Hat magyar ispán (comes) és a győri püspök vált ki a keresztes seregből decemberben és csak három magyar ispán maradt a kereszteshadban. („Comes vel baro", ahogyan a krónikás írja.)[69]

Ansbertus meglehetősen részletes leírását más krónikások hasznosan egészítik ki. *Arnold lübecki apát* krónikájából[70] megtudjuk, hogy Béla király 1000 lovag kíséretében fogadta Frigyes császárt. Részletesen leírja a császárnak ajándékozott díszes sátrat, megemlítve, hogy annak takaróján kis fehér vadászkutya volt látható. A magyar királyné (Capet Margit) arra kérte Frigyest, járjon közbe Bélánál a király öccse, a már 15 éve fogságban tartott Géza herceg szabadonbocsátása érdekében. Béla király a császár kedvéért megtette ezt, és nemcsak öccsét engedte szabadon, hanem 2000 magyar vitézt bocsájtott Frigyes rendelkezésére, kik aztán a Balkán félszigeten a keresztes sereg előtt haladtak. Lübecki Arnold leírása szerint a császárnak nem volt szükséges a Béla által adományozott három liszttel töltött házra, így azt a szegényeknek adta, akik közül hárman mohóságuk miatt a lisztbe fulladtak. A Dráván való átkeléssel kapcsolatban megemlíti Szalánkemén (Schlankemunt) városát. A Száva folyón átkelve a császár seregszemlét tartott hatalmas serege felett, majd tornajátékokat rendezett és 60 fiatal nemest lovaggá avatott. Ezután törvényt ült, és a béke megszegése miatt két elzászi lovagot lefejeztetett, négy szolga kezét pedig levágatta. A Morava folyónál Béla király elbúcsúzott a császártól, sok liszttel megrakott kétökrös szekeret és négy 5000 márka értékű ajándékkal megrakott tevét aján-

68 Hogy Frigyes és kíséröi mennyire meg voltak elégedve azzal, amit hazánkban átéltek, mutatja, hogy Frigyes fia, VI. Henrik császár, palermói palotájában később freskón örökítette meg atyjának magyarországi fogadtatását. (*Makk Ferenc:* in *Kristó Gyula–Makk Ferenc:* Az Árpád-házi uralkodók. Budapest, 1988. 231. o.)

69 *J. R. Sweeney:* i. m. 118. o. leírja, hogy egy „comes de Hungariae" s vele együtt sok magyar 1191 augusztus közepén Akkon elfoglalása után a városon kívül harcba keveredett a törökökkel. Az Itinerarium peregrinorum et Gesta Regis Ricardi szerzője szerint ezt a grófot, akit „vir magnae probitatis"-nak nevez ekkor elfogták. (Itinerarium peregrinorum et Gesta regis Ricardi. [Ed.: *W. Stubbs.*] Rolls Series. London, 1864. Bk. IV. c. 8. 246. o.) Ez valószínűleg azonos azzal a Comes Nicolaus de Hungaria-val, akit a krónika korábban a világ minden tájáról összegyűlt hercegek között sorol fel, de az azonosítás nem tekinthető biztosnak. *Sweeney* szerint az 1180 és 1210 közötti magyar királyi oklevelek méltóságainak vizsgálata szerint ez a Miklós 1181-ben szatmári ispán, 1199-ben zalai sipán, 1200-ban szlavón bán, 1205–1206-ban nádor volt. Csák Ugrin győri püspök 1189. nov. 19-én érkezett haza (Mon. Strig. I. 169.).

70 *Arnoldus Lubecensis:* Chronica slavorum. *Gombos.* 304–306.

dékozott neki; ezután adta viszonzásul a császár Bélának a Regensburgtól kezdve használt összes hajókat.

Richárd londoni kanonok krónikája szerint[71] Frigyes császár Mainz városánál gyűjtötte össze seregét. Leírása szerint a császárt fogadó Béla király igen jó külsejű férfi volt: magas termetű, szép arcú, igazi királyi jelenség.

A többi krónikák kevéssel egészítik ki ismereteinket.[72]

71 *Ricardus canonicus S. Trinitatis Londoniensis:* Itinerarium peregrinorum et Gesta regis Ricardi. *Gombos* 2046.

72 A Chronica regia Coloniensis azt állítja, hogy a Magyarországon átvonuló keresztesek az élelmiszert többnyire ingyen kapták. (*Gombos* 481–482.) Az Annales Reinhardbrunnenses szerint Béla királynak, akár akarta, akár nem („vellet hollet") tisztelettel kellett fogadnia a császárt. (*Gombos* 188.) A fő forrásokból ismert tényeket adja elő *Salimbene* pármai szerzetesnek a XIII. században (*Gombos* 2106.) és *Hermannus Cornerus* lübecki szerzetesnek a XV. században írott krónikája. (*Gombos* 1158–1159.) Ezen kívül igen sok krónika említi meg Frigyes császár hazánkon keresztül vezető útját, így *Aegidius Aureaevallensis:* Gesta pontificum Leodiensium. *Gombos* 19. – *Aeneas Sylvius Piccolomini:* Historia Austriaca. *Gombos* 21. – *Albericus monachus Trium-Fontium:* Chronica. *Gombos* 29. – *Albertus Milioli:* Liber chronicae imperatorum. *Gombos* 48. – *Albertus Stadensis:* Chronicon. *Gombos* 50. – Annales Aquenses. *Gombos* 105–106. – Annales Bebenhusani caenobii. *Gombos* 110. – Annales Bosovienses. *Gombos* 113. – Annales Egmundani. *Gombos* 125. – Annales Einsidlenses. *Gombos* 125. – Annales Forolivienses. *Gombos* 130. – Annales Marbacenses. *Gombos* 152. – Annales Pegavienses et Bosovienses. *Gombos* 175. – Annales Ratisponenses. *Gombos* 187. – *Anonymi Leobiensis:* Chronicon I. *Gombos* 267–268. – *Anonymi Suessionensis:* De terra iherosolymitana. *Gombos* 283. – Bairische Fortsetzung der Kaiserkronik. *Gombos* 388. – *Burchardus Urspergensis:* Chronicon. *Gombos* 435. – Chronica pontificum et imperatorum Mantuana. *Gombos* 475. – Chronicon Belgicum magnum. *Gombos* 525. – Chronicon breve principum Romanorum. *Gombos* 543. – Chronicon Hollandiae. *Gombos* 554. – Chronicon Garstense. *Gombos* 559. – Chronicon S. Martini Turonensis. *Gombos* 581. – Chronicon Moguntinum. *Gombos* 585. – Chronicon Montis Sereni. *Gombos* 589. – Chronicon rhytmicum Austriacum. *Gombos* 671–672. – Chronik des Stiftes SS. Simon und Judas in Goslar. *Gombos* 696. – Continuatio Aquicinctina. *Gombos* 756–757. – Continuatio chronici ex Pentheo ex Pentheo excerpti. *Gombos* 760. – Continuatuo Claustroneoburgensis III. *Gombos* 764. – Continuatio Eberbacensis. *Gombos* 768–769. – Continuatio Garstensis. *Gombos* 769. – Continuatio III. Gestorum Treverorum, *Gombos* 771. – Continuatio Weingartensis. *Gombos* 791. – Continuatio Zwetlensis II. *Gombos* 792. – Detmar-Chronik, I. *Gombos* 846. – Epistola de morte Friderici I. imperatoris. *Gombos* 897. – *Franciscus Pipinus Bononiensis:* Chronicon. *Gombos* 943. – *Franciscus Pipinus Bononiensis:* Liber de acquisitione Terrae sanctae. *Gombos* 949. – *Gernasius Tilberiensis:* Otia imperialia. *Gombos* 1041. – Gesta Friderici I. imperatoris in expeditione sacra. *Gombos* 1052–1053. – *Giovanni Villani:* Historie Fiorentine. *Gombos* 1059. – *Giraldus Cambrensis:* De instructione principum. *Gombos* 1061. – *Gislebertus praepositus:* Chronicon Hanoniense. *Gombos* 1062. – *Guilelmus Neubrigensis:* Rerum Anglicarum libri V. *Gombos* 1104–1105. Historia brevis occupationis et amissionis Terrae sanctae. *Gombos* 1169. – Historia imperatorum auctore anonymo Saxone. *Gombos* 1182. – *Honorius Augustodunensis presbyter:* Imago mundi. *Gombos* 1193. – *Jacobus de Vitriaco:* Historia orientalis. *Gombos* 1218. – *Jacobus Moratinus:* Chronica le rebus Foroliviensibus. *Gombos* 1223. – *Johannes Brompton:* Chronicon. *Gombos* 1265. – *Johannis de Piscina:* De Transfetatione Friderici I. imperatoris. *Gombos* 1310. Szerinte Béla király látszólag szívélyesen fogadta Frigyes császárt, de lelkében hamisság lakozott. (Fraus erat abscondita in mente eius). – *Lambertus Parvus:* Annales *S. Jacobi Leodiensis. Gombos* 1394. Szerinte a konstantinápolyi király(!) és a magyar király akadályozták Frigyes seregének előnyomulását. – Lectiones Suessionenses. *Gombos* 1400. – *Magnus presbyter Reichersbergensis:* Chronica. *Gombos* 1488. Megemlít egy Lectofarus nevű magyar comest, aki Frigyes császár követeként tevékenykedett. – *Nicolaus Trivetus:* Chronicon. *Gombos* 1707. – *Oliverus:* Historia regum Terrae sanctae. *Gombos* 1748. – *Otto de S. Blasio:* Ad librum VII. Chronici Ottonis Frisingensis episcopi continuatae historiae appendix. *Gombos* 1759–1760. Szerinte Richárd angol király a Szentföldről hazaindulván Magyarországon keresztül jutott el Ausztriába. – *Pribico:* Cronica Boemorum. *Gombos* 1994. – *Ptolemaeus Lucensis:* Annales. *Gombos* 2005. – *Ptolemaeus Lucensis:* Historia ecclesiastica. *Gombos* 2007. – *Radulfus de Diceto:* Ymagines historiarum. *Gombos* 2032. – *Radulphus de Coggeshall:* Chronicon Terrae sanctae. *Gombos* 2033. – *Robertus canonicus:* Chronicon. *Gombos* 2059. – *Rogerius de Wendouer:* Chronica. *Gombos* 2091. – Sächsische Weltchronik. *Gombos* 2105. – *Sicardus:* Chronicon. *Gombos* 2122. – *Theodoricus Engelhusius:* Chronicon. *Gombos* 2192.

Nem érdektelen áttekinteni az egyes krónikákban található sereglétszámokat *Albertus Milioli* krónikája szerint Frigyes császár serege 90 000 harcosból állt, ebből 12 000 volt a lovagok száma (*Gombos* 48.) Az Annales Forolivenses 30 000 lovast és 60 000 gyalogost említ. (*Gombos* 130.) A Chronica regia Colonensis 30 000 harcosról szól, ki között 15 000 válogatott lovag volt. (*Gombos* 482.) *Lübecki Arnold* 50 000 lovagot és 100 000 „fegyveres" (armati) említ. (*Gombos* 304.) *Salimbene* krónikája 90 000 harcosról tesz említést, kik között 12 000 a lovag. (*Gombos* 2106.) Ugyanezeket a számokat közli *Sicardus cremonai püspök. (Gombos* 2122.) A XIV. században élő *Jacobus Moratinus* szerint a keresztes sereg 30 000 lovasból és 60 000 gyalogosból állt. (*Gombos* 1223.) *Gislebertus* prépost körülbelül 20 000 lovagról ír, nem számítva a szervienseket, polgárokat, papokat és más gyalogosokat. (*Gombos* 1062.) A Gesta Friderici I. imperatoris szerzője a több helyen előforduló 90 000-es sereglétszámot közli. (*Gombos* 1052.) A XIV. század első felében élő *Franciscus Pipinus Bononiensis* Frigyes seregét 60 000 harcosra teszi, nem számítva a gyalogosokat (*Gombos* 943.) *Anonymus Suessionensis* szerint a keresztes sereg közel 100 000 lovagból és plebejusból (plebis) állt. (*Gombos* 283.) Ezekből az adatokból nehéz lenne megmondani, mekkora is volt ténylegesen Frigyes serege. Annyi bizonyos, hogy sok lovag és más nehéz fegyverzetű lovas volt benne. Jóval több, mint amennyit Magyarország ki tudott állítani. A középkori

Frigyes császár seregének átvonulása kétségkívül öregbítette III. Béla jó hírét. Az aggodalmak ellenére az erős sereg nem követett el erőszakos cselekményeket, ezt megakadályozta a császár erélye és a rendkívüli jó ellátás. A németek egyetlen kifogása az volt, hogy a dénárok és az ezüst beváltása számukra kedvezőtlen volt. Két kölni dénárért csak öt, két friesachiért csak négy magyar dénárt adtak, egy regensburgiért, vagy egy kremsiért csak egyet, pedig a magyar dénár szerintük alig ért egy veronait. A pénzváltás során a keresztesek így pénzük értékének 60–80%-át elvesztették.[73] A magyar–német viszonyt a kiváló fogadtatáson kívül javította, hogy Béla király felesége és Frigyes császár közös kérésére szabadon engedte az 1170-es évek óta pártütés miatt fogságban tartott Géza herceget, akit a keresztesek előtt járó magyar fegyveres csoporttal együtt elküldött az országból. Géza herceg nem jött vissza többé. Bizáncban maradva felvette a János (Joannész) nevet, fiai is, akik közül az egyiket Alexiosz-Gézának neveztek, görög földön maradtak, ott találkozott velük 1218-ban a keresztes hadból hazatérő II. András király. Frigyes fia, Frigyes sváb herceg Béla egyik leányával történt eljegyzése is a magyar–német közeledést erősítette, bár a sváb herceg 1191-ben bekövetkezett halála miatt a házasságra nem kerülhetett sor.

A Balkánon igen feszült lett a viszony a keresztesek és a görögök között és Frigyes előkészületeket tett Bizánc elfoglalására. Béla nem akart veje, II. Izsák ellen

---

hadseregek létszámáról: *Borosy András:* i. m. A keresztes háborúk hadsereglétszámairól: *Régine Pernoud:* Les hommes de la croisade. Paris, 1982.

Megemlítendő, hogy egyes krónikák szerint a Szentföldről hazatérő Oroszlánszívű Richárd Magyarországon keresztül lépett osztrák földre. Így *Otto de S. Blasio:* „Hac tempestate rex Anglorum Richardus de expeditione transmarina rediens per Ungariam in fines ducis Leopoldi paucis comitatus devenit..." (*Gombos* 1760.) *Ptolemaeus Lucensis* az 1185. évnél(!) említi: „Riccardus rex Angliae rediens de ultramare, reversus est per Hungariam et venit ad Austriam, ducatum Alamanniae." (*Gombos* 2005.) *Rogerus de Howeden* szerint: „Et cum applicuisset prope Gazere apud Ragusa" (*Gombos* 2089.) Eszerint Richárd király Raguza közelében szállt partra, s mivel Dalmácia, vagy egy része ez időben a magyar király uralma alatt állt, ezért egyes krónikások e területet „Ungaria"-nak nevezik. *Laszlovszky József:* Angol–magyar kapcsolatok a 12. század második felében. *Századok,* 128. (1994.) 240–242. o. megjelent tanulmányában megemlíti, hogy *Lübecki Arnold* szerint 2000 magyar katona indult Barbarossa Frigyes seregével a Szentföldre, de III. Béla visszahívta őket. A visszahívott katonák 6 ispán és a győri püspök vezetésével 1189. nov. 19-én értek haza. Csak csekély magyar csapat jutott el a Szentföldre, 3 gróf vezetésével. Sweeney szerint – írja Laszlovszky – egy comes de Hungaria és vele együtt sok magyar 1191 közepén Akra (Akkon) elfoglalása után a városon kívül csetepatéba keveredett a törökökkel. Az Itineratium peregrinorum szerzője „vir magnae probitatis"-nak nevezi. Őt ekkor elfogták. Ez valószínűleg azonos azzal a comes Nicholaus de Hungaro-val, akit a krónika korábban az Akra ostromakor összegyűlt mindenfelől jött grófok közt felsorol. *Sweeney* szerint ez az azonosítás nem egyértelmű.

Laszlovszky szerint lehetséges, hogy a hazatérő I. Richárd király eljutott magyar területre is. Elképzelhető, hogy kétszer szenvedett hajótörést, s végül a dalmáciai tengerparttól Isztriáig hajózott. A. Schreiber szerint Richárd Záránál érte el a szárazföldet, s a dalmát tengerparton végigutazva Horvátországon keresztül jutott el görzi területre. Azért választotta ezt az irányt, mert Esztergomba akart eljutni, ahol baráti fogadtatásra és segítségre számíthatott III. Bélával való dinasztikus kapcsolatai jóvoltából. (*A. Schreiber:* Drei Beiträge, zur Geschichte der deutschen Gefangenschaft des Königs Richard Löwenherz. *Historische Vierteljahrschrift,* 26. [1931] 276–285. o.).

Több dalmáciai város is szóba kerülhetett, mint Richárd partraszállásának helye: Zára, Raguza, Pola. 1181-ben Zára magyar uralom alá került. Elképzelhető, hogy Richárd rövid időt a magyar király által ellenőrzött területen töltött. *Schreiber* elképzelése megfontolandó, de a dalmáciai partraszállás után miért választotta Richárd a veszélyes bécsi utat ahhoz, hogy Esztergomba jusson? Horvátországon át biztosabban juthatott volna oda. *Schreiber* szerint a horvát hegyvidék veszélyes volta, a rablótámadások veszélye miatt, de ez nem meggyőző. (Nem bizony! Miért félt volna a nem is egyedül utazó Oroszlánszívű Richárd néhány rablótól? Az viszont tény, hogy Bécsből könnyen juthatott volna a Dunán hajózva Esztergomba.).

Richárd atyja, II. Henrik király is készült arra, hogy keresztes hadjáratot vezessen. Ebben halála akadályozta meg. Útját Magyarországon keresztül tervezte. Ránk maradt III. Béla II. Henriknek írott levele, melyben közli, hogy örömmel értesült hadjárata tervéről, s országán átvonuló seregének megengedi az élelmiszervásárlást. (1188 körül. *Fejér* II. 246.; Reg. Arp. 149.) A legújabb Richárd-életrajz szerint Richárd mint hajótörött ért partot valahol Velence és Aquileia között, tehát nem magyar területen, és innét indult Stájerország felé. (*John Gillingham:* Richard Löwenherz. Herrsching, 1990. [Ford.: *Rudi Heeger.*] Eredeti: London, 1978. 242–243. o.).

73 III. Béla emlékezete. Budapest, 1981. 78. o. és 188. o. 295. jegyzet.

hadakozni, ezért a keresztesekkel elküldött magyar kontingenst (vagy annak nagyobb részét) hazarendelte. Frigyes nem örült ennek, de nem gördített akadályt távozásuk elé. Béla, nyomást gyakorolva mindkét császárra, elérte, hogy 1190 februárjában megkötötték a drinápolyi békét, mely megszüntette az ellenségeskedést és lehetővé tette Frigyes számára a hadjárat folytatását. A közvetítés és a béke magyar érdek volt, mert ha Bizánc bukik, Magyarország a Német Birodalom túlereje miatt kedvezőtlen helyzetbe kerül.

III. Béla később is igyekezett megakadályozni a német túlsúly kialakulását. Ezért tiltotta meg 1195 tavaszán, hogy alattvalói csatlakozzanak VI. Henrik császár tervezett keresztes hadjáratához. Felismerte, hogy e hadjárat fő célkitűzése Henrik „világuralmi" terveinek elősegítése. Henriket 1191-ben koronázták Rómában császárrá, majd 1194-ben Palermóban szicíliai királyi címet nyert. Merész célkitűzése az volt, hogy a Földközi-tengert körülvevő területeken az ókori római birodalmat feltámasztva német „világbirodalmat" hozzon létre. Ezért követelte Bizánctól az 1185-ben a normannok által megszállt területeket, igényt tartott az afrikai muzulmán területek egy részére, hűbéresévé akarta tenni az ibériai kalifát, a keleti keresztény államokat, sőt Bizáncot is. 1194–95-ben Ciprus és Kis Örményország királyai valóban Henrik hűbéresei lettek. Az 1195-ben meghirdetett keresztes hadjárat célja a keleti keresztény államok és Bizánc meghódítása lett volna. Természetesen III. Béla nem akarta előmozdítani e célkitűzéseket, melyek királysága balkáni érdekeit, sőt idővel a magyar állam önállóságát is veszélyeztették volna. Maga Béla is tervezett keresztes hadjáratot, melynek célja a szokásos keresztes célok mellett a balkáni magyar befolyás erősítése lett volna. Bélát 1196. ápr. 23-án bekövetkezett halála megakadályozta tervei megvalósításában, de keresztes fogadalma megvalósítását az erre szánt pénzösszeggel együtt ifjabb fiára, Andrásra hagyta.[74]

András sokáig habozott, s ez a körülmény indította III. Ince pápát a „Licet universis" dekretális kiadására, mely a keresztes eskü örökölhetősége kánonjogi szabályozásának kezdetét jelenti.

Imre magyar király fogadalmat tett arra, hogy keresztes hadjáratot fog vezetni. III. Ince 1198. augusztus 15-én küldte szét a magyar híveknek a „Post miserabile Jerosolimitane" kezdetű enciklikáját, s ezzel kezdeményezte a keresztes hadjáratot. Magyarországon ekkor polgárháború dúlt, melyben Ince pápa Imre mellé állt. Jellemző, hogy míg Móg ispánnak és 12 másik lovagnak az esztergomi érsek megengedte keresztes kötelezettségük elhalasztását, a rend helyreállítása érdekében, Andrásnak kifejezetten megparancsolta: fejezze be a konfliktust és teljesítse fogadalmát.

1200 tavaszán Ince pápa Gergelyt, a S. Maria in Aquiro bíborosát küldte ki legátusként Magyarországra, hogy segítsen a viszályt befejezni. Csatlakozott hozzá a Szentföldről nemrég visszatért Wittelsbach Konrád mainzi érsek.

A *Chronica regia Coloniensis* szerint Imre király ekkor nemcsak a békére esküdött meg, hanem arra is, hogy keresztes hadjáratot vezet Jeruzsálembe. A magyar király volt az egyetlen, aki vállalta a tervezett negyedik keresztes hadjáratban való részvételt. (A francia és az angol király nem voltak erre hajlandók.)

74 *Pauler Gy.*: i. m. II. k., 1–5. o. – *Balics L.*: i. m. II. k., I. rész. 160–162. o. – MT I. k., 1255–1257. o. – *Makk Ferenc:* Magyar külpolitika (896–1196.) Szeged, 1993. 183–187. o.

1201-ben a pápa kihirdette Imre keresztes szándékát és szerepet vállalt az Imre távollétében megszervezendő helytartóság létrehozásában. Más módon is igyekezett Imre segítségére lenni. Így 1201. október 2-án felkérte Eberhard salzburgi érseket, vizsgálja meg: a passaui püspök miért nem tudott Imrének 2000 márkát szerezni a keresztes hadjárat céljára?[75]

VI.

1202-ben megindul a negyedik keresztes hadjárat. Ez nem vonul át Magyarország területén, magyar vonatkozása azonban mégis van. A hadjáratot szervező francia hadvezérek a kellemesebbnek tűnő tengeri utat választva 1201-ben egyezséget kínáltak Velencének hadaiknak a Szentföldre történő szállítására. Velence kötelezte magát, hogy egy év alatt felszerel egy 33 500 ember és 4500 ló befogadására alkalmas hajóhadat, azt egy évre elegendő élelmiszerrel, abrakkal és ivóvízzel látja el (kenyér, liszt, főzelék, bor) s mindezekért a keresztesek több részletben 85 000 ezüst márkát fizetnek. Velence felajánlotta, hogy 50 felfegyverzett gályával csatlakozik a hadjárathoz, azzal a feltétellel, hogy a zsákmány és a hódítások fele az övé lesz. Velence vállalkozásához legalább 200 szállítóhajó kellett, s az 50 gálya 6000 főnyi fegyveres legénységén kívül sok evezősre és tengerészre is szükség volt. Mindez a 100 000 főnél kisebb lakosú városban a férfiak jó részét jelentette. Ehhez a döntéshez Dandolo doge kikérte a 40 tagú, majd 100, 200 végül 1000 tagra bővített gyűlés, majd a Szent Márk bazilikában összehívott kb. 10 000 ember gyűlésének véleményét.

Velence hajó- és fegyvergyára, a XII. század elején alapított Arzenál magánvállalkozók műhelyeinek közreműködésével határidőre elkészítette a hajókat. A keresztes sereg létszáma közben megfogyatkozott. Sokan lemondtak a részvételről, többen más útvonalat választottak. A szükséges pénz nem gyűlt össze, s a keresztes vezérek, hogy a hadjárat mégis megvalósulhasson, elfogadták a doge javaslatát: tartozásuk fejében útba ejtik Zárát és segítenek Velencének a város visszafoglalásában. A 80 éves, félig vak doge maga vette át a hajóhad vezetését, s úgy érvelt, hogy a város bevétele a hadjárat érdeke. Nem szabad ellenséges gócot hagyni a hátuk mögött. A doge érvelése teljesen hamis volt, hiszen Zárát Imre magyar király birtokolta, aki semmi esetre sem lehetett a keresztesek ellensége, hiszen maga is keresztes hadjáratra készült, legfeljebb Velence riválisa volt Dalmáciában.

1202 novemberében a több, mint 300 egységből álló hajóhad megjelent Zára partjainál és megadásra szólította fel a várost. A tagadó válasz után elkezdődött az ostrom. A támadók elszakították a kikötő bejáratát védő láncot, benyomultak az öbölbe s a szorongatott Záraiak pár nappal később megnyitották a kapukat. Ezzel megmentették életüket, de a fosztogatók elől sokan elmenekültek. Az elfoglalt városban a velenceiek és a francia keresztesek között fegyveres összeütközések voltak, melyeket a vezérek csak nehezen tudtak elfojtani. A franciák húzódoztak a zárai kalandtól, s ezt alátámasztotta III. Ince pápa elítélő állásfoglalása, aki előbb (sikertelenül) eltiltotta a kereszteseket Zára ostromától, majd jóvátételre kötelezte őket, mert a pogányok ellen indultak hadba, s keresztény városra támadtak. Kikö-

75 *J. R. Sweeney:* i. m. 120–121. o.

zösítette a velenceieket, s csak a jóvátétel kifizetése után oldozta fel őket a kiközösítés alól.

Mikor a keresztes had tovább hajózott Zárából, a velenceiek lerombolták annak falait, s uralmuk tartósságának biztosítására a várossal szemben fekvő Malconser szigeten erődöt építettek. A zárai menekültek nem nyugodtak bele városuk elvesztésébe. Gaetában magyar költségen egy tucat gályát béreltek, s ezzel megtámadták és elfoglalták a velencei erődöt és visszafoglalták Zárát. Dandolo doge fia hajóhaddal készült ellenük, mire kegyelemre megadták magukat. A zárai lakosság 14 éves kortól felfelé hűségesküt tett; elfogadta városa élére a velenceiek által kinevezett grófot és érseket (aki a gradói pátriárka joghatósága alá tartozik majd). Zára évi adót fizet Velencének, vagy 75 dukát készpénzt, vagy természetben 3000 tengeri-nyúlbőrt, a tengeri hadjáratokhoz támogatást ad, s mindezen ígéretek biztosítására kezeseket állít.[76]

A negyedik keresztes hadjárat elbeszélő forrásai is beszámolnak Zára ostromáról.

Geoffrey de Villehardouin részletes leírása szerint a doge azt javasolta, hogy a keresztesek rendelkezésére bocsát annyi szállítóhajót, amennyi el tud szállítani 4500 lovat és 9000 fegyvernököt, s annyi személyszállító hajót, amennyi 4500 lovag és 20 000 gyalogos katona befogadására alkalmas. A flotta 9 havi élelmet visz az emberek és lovak számára.[77] A velencei hajók háromszor annyi harcost is el tudtak volna szállítani, mint amennyit a francia sereg számlált.[78]

A IV. keresztes hadjárat fő krónikása, Villehardouin leírása szerint a doge azzal érvelt, hogy a magyar király elvette Velencétől Zára városát „mely a föld egyik legnagyobb erőssége". „Soha, bármekkora hatalmunk legyen is, nem tudjuk visszaszerezni, hacsak a keresztesek segítségével nem. Javasoljuk nékik, hogy legyenek segítségünkre a város visszahódításában – ha Isten is úgy akarja, hogy együttes erővel hódítsuk vissza és adjunk nékik haladékot a harcmincnégyezer ezüst márka kifizetésére, amivel még tartoznak nekünk."[79] Ezt az egyezséget ajánlotta a doge a kereszteseknek. Akik azt szerették volna, hogy a sereg feloszoljék, ellene voltak, de végül is belegyezésüket adták, és megkötötték az egyezséget.[80]

A hajókon több, mint 300 kőhajító ostromgépet és olyan hadieszközt szállítottak, melyeket egy erősség bevételénél használnak.

Szent Márton ünnepének másnapján (november 12.) a záraiak követséget küldtek a velencei dogehez, s felajánlották, hogy átadják a várost, ha személyüknek nem esik bántódása. A doge, mielőtt döntött volna, beszélni kívánt velük az ajánlatról.

76 Zára bevételéről a 3. jegyzetben felsorolt műveken kívül l. *Jászay Magda:* Velence és Magyarország. Budapest,1990. 22–27. o. s az ott felsorolt irodalom. – *Walter Norden:* Der vierte Kreuzzug. Berlin, 1898. 40–41. o. – *Paul Alphandéry:* La chrétienté et l'idée de croisade. II. k., Paris, 1959. 78. o. Szerinte a Zára ostromát megtagadó keresztesek közül sokan dezertáltak, és szárazföldi úton – talán a ciszterciek segítségével – Magyarország felé mentek. Egyeseket a szlavóniai parasztok vertek agyon. – *Ernle Bradford:* The Great Betrayal: Constantinople, 1204. London, 1967. 24., 60–64. o. III. Ince csak a kereszteseket oldozta fel a kiközösítés alól, a velenceieket nem. Dandolót ez nem érdekelte. – Megjegyzendő, hogy Zára ostromát Tintoretto a XVI. században remek festményben örökítette meg a velencei Dogepalotában.

77 *Geoffrey de Villehardouin:* Bizánc megvétele. Budapest, 1985. (Ford.: *Szabics Imre)* (Eredeti: *Geoffrey de Villehardouin:* La conquête de Constantinople. Garnier-Flammarion. Paris, 1969.). 11. o.; *Gombos* 996–1006.

78 Uo. 22. o. – *Jean Longnon:* Les compagnons de Villehardouin. Genève, 1978. 5. o.-n közölt adatai szerint a Velence által vállalt 4500 lovag helyett csak 1200–2200 gyűlt össze, a legvalószínűbb szám 1500 és 1800 között van. A tanulmány többszáz lovag személyét azonosítja. Nagy többségük francia és burgund volt, néhányan lombardok és németek.

79 Uo. 25. o.

80 *Villehardouin:* i. m. 22., 25. o.

Miközben tanácskoztak, azok akik a sereg feloszlását kívánták, lebeszélték a záraiak követeit arról, hogy városukat feladják, s azzal biztatták őket, hogy a keresztesek nem fogják a várost megtámadni, csak a velenceiek ellen óvják magukat. Kijelöltek maguk közül egy Robert de Boves nevű lovagot, aki a város falai alá ment, s elmondta mindezt a záraiaknak is. A követek ezután visszatértek a városba, s az egyezkedés megszakadt.

A doge azt mondta a keresztes grófoknak és barátoknak, hogy a záraiak felajánlották városuk átadását, s ehhez kéri jóváhagyásukat, ami meg is történt. Ezután a doge sátrába mentek, hogy megállapodjanak a záraiakkal a megadás feltételeiről. De a követek már nem voltak ott.

Ekkor felállt a vaux-i ciszterci apát és így szólt: „Urak! A római pápa nevében megtiltom néktek, hogy támadást indítsatok a város ellen, minthogy ez keresztény város, ti pedig keresztesek vagytok."

Erre a doge haragra gerjedt, s figyelmeztette a kereszteseket: megígérték, hogy visszahódítják neki Zárát, s felszólította őket ígéretük teljesítésére.

Ezek elfogadták a doge érvelését, s másnap a kapukhoz vonulva felállították a kőhajítókat és ostromgépeket. A tenger felőli oldalon létrákat állítottak a hajókra. A kőhajítók elkezdték az ostromot, mely legalább 5 napig tartott. Árkászokat küldtek az egyik bástya elé, és ezek elkezdték aláásni a falakat. Mikor a záraiak ezt észrevették, újra olyan egyezséget javasoltak, mint amilyet korábban elutasítottak.

A város megadta magát, s lakói megmenekültek. A doge azt javasolta, hogy húsvétig maradjanak Zárában, és osszák kétfelé a gazdag várost.

A velenceieké lett a tenger melletti városrész, a franciáké a másik. Mindenkinek olyan házat juttattak, „amilyen megillette".

Három nappal később a vecsernye idején a velenceiek és franciák között nagy összecsapásra került sor. Alig volt utca, ahol ne harcoltak volna karddal, lándzsával, számszeríjjal vagy dárdával. Mindenütt sebesültek és halottak hevertek.

A velenceieknek egyre több emberük esett el, kezdtek alulmaradni. Ekkor több nemes, el akarván kerülni a még nagyobb vérontást, fegyverrel avatkozott be, hogy véget vessen a harcnak. De amint sikerült elfojtani az egyik helyen, a másikon újrakezdődött. Az összetűzés éjjel is folytatódott, s csak nagy erőfeszítések árán sikerült megfékezni. „Kis híján az egész had odaveszett."

Mindkét oldalon nagy veszteségek voltak. Ott lelete halálát a flandiriai Gilles de Landas, kit a szemén ért találat. A doge és a francia bárók csak egy hét múlva tudták helyreállítani a rendet.[81]

A francia sereg a magyar király akarata ellenére az egész telet Zárában töltötte. Közben sokan elhagyták a sereget.[82]

A francia bárók elhatározták, hogy követséget küldenek Rómába a pápához, aki neheztelt rájuk Zára elfoglalása miatt. Két lovagot és két klerikust választottak követnek. A két pap: Névelon Soissons-i püspök és Jean de Noyon magister, a két

81 Uo. 29–33. o.
82 Uo. 36. o.

lovag: Jean de Friaize és Robert de Boves. Az utóbbi „nem tartotta be szavát", hanem elment Szíriába.[83]

A három követ így szólt a pápához: „A bárók bocsánatért esedeznek Zára elfoglalása miatt, nem cselekedhettek másként, mert azok mulasztása miatt, akik más kikötőkbe mentek, csak így tudták megőrizni a sereg egységét. Ezek után azt kérik tőled, mint lelkiatyjuktól, hogy tudasd velük parancsolatodat, s azt készek bármikor teljesíteni."

A pápa elfogadta érvelésüket, s azt üzente, hogy fel fogja őket oldozni, s felhatalmazta a követek két klerikus tagját, hogy addig is, míg a sereghez megérkezik a bíboros (Pietro de Capua pápai nuncius) – oldozzák fel a kereszteseket.

Nagyböjtkor a keresztesek előkészítették a hajóhadat a húsvéti másnapján a franciák a városon kívül a kikötőkben szálltak meg, a velenceiek pedig lerombolták a város bástyáit és falait.

Ekkor az egyik francia nagyúr Simon de Montfort *egyezségre lépett a magyarok királyával, „aki a keresztesek ellensége volt",* s elhagyván a keresztes hadat, átment a király táborába. Vele távozott fivére, Guy de Montfort, Simon de Neauphle, Robert Mauvoisin, Dreux de Cressausack, a vaux-i ciszterci apát és sokan mások.

Nem sokkal később, a magas rangú Enguerrand de Boves is átpártolt a magyar királyhoz fivérével, Hugues-gel s annyi emberével együtt, amennyit csak magával tudott vinni.

Ez nagy veszteség volt s „nagy szégyene azoknak, akik cselekedték."[84]

A magyar király Zára elfoglalása miatt volt a keresztesek „ellensége", hiszen az ő városát foglalták el. A szerző szerint azonban minden cselekedet jogos volt, amit a francia keresztesek elkövettek.

A Villehardouin középkori mértékkel részletes híradását kiegészítő források közül először III. Imre pápa néhány ez ügyben írott levelét említjük.

Egy 1203 februárjában írott levelében felszólítja a kereszteseket, vegyék figyelembe, hogy Imre király és fivére András herceg felvették a kereszt jelét (keresztes hadjáratra készülnek), vagy csak a Szentszék tekintélyét, mely megtiltja nekik, hogy keresztény földeket megtámadjanak, kivéve, ha azok akadályozzák útjukat, vagy más igazságos okból. Kijelenti: helyteleníti, hogy körülvették Zárát, és aláásták annak falait. Kiközösítéssel fenyegeti őket, ha Zárát jelenlegi állapotánál jobban lerombolják, felszólítja őket, hogy mindent adjanak vissza Imre király követeinek, amit elvettek tőlük.[85]

Másik levelében a pápa fájlalja, hogy a keresztesek elfoglalták Zárát és felosztották egymás között a záraiaktól elrabolt zsákmányt. Felszólítja őket, hogy mindent adjanak vissza a záraiaknak, Imre királytól pedig alázatosan kérjék, hogy irgalmazzon meg nekik az ellene elkövetett sérelmekért.[86]

Megállapíthatjuk, hogy a pápa felhívása nem járt eredménnyel.

83 Villehardouin ezt rossz néven veszi tőle, mintha nem Szíria lett volna a keresztes hadjárat legális célja. Ő az egész háborút egyszerűen francia hódításnak tartja, e hódítást helyesli, és árulóknak tartja azokat, kiknek más volt a véleményük.

84 Uo. 38–40. o.

85 *Gombos* 1242–1243.

86 *Gombos* 1243.

Az említett két levélnél is érdekesebb Ince pápa 1204. szeptember 15-én kelt levele, melyben Imre király korábbi levelének öt pontjára válaszol. Ezek közül az ötödik Zára elpusztítása. Levelében Imre elpanaszolta, hogy Zára elpusztítóit az egyház két év elteltével sem tudta jóvátételre kényszeríteni. A pápa felhívja a király figyelmét arra, hogy ő a franciákat és a velenceieket Zára lerombolása miatt kiközösítette, s mikor a francia sereg vezetői a kiközösítés feloldását kérték, ezt csak úgy érhették el, hogy kötelezettséget vállaltak: ők és utódaik a pápa parancsára gaztettükért elégtételt fognak adni. A velenceiek vezére és övéi nem kérték még a kiközösítés feloldását, s annyiban már eljárt ellenük, hogy megválasztott patriarchájukat nem szentelte fel, s mikor ez ügyben felkereste a szentszéket, szégyenszemre visszaküldte őt. Közli Imrével azt is, hogy Zárában, mely eddig egész tartományával a gradói érsek alá tartozott, a király tartson kánoni választást s az alkalmas személyt megválasztása után küldje el őhozzá felszentelés céljából, hogy így elkezdődjék a velenceiek gőgjének megbüntetése.

Johannitiust is meg kell büntetni[87] ha a pápa által küldött korona elnyerése után nem engedelmeskedne a közte és Imre között keletkezett viszállyal kapcsolatban a pápai legátusnak. A pápa hangsúlyozza levelében, hogy kedveli Johannitiust, de Imre királyt összehasonlíthatatlanul jobban kedveli.[88]

Villehardouin részletes leírását más krónikák is kiegészítik.

Az ismeretlen szerzőtől származó *Gesta Innocentii III.* leírja, hogy Imre következtében egy Péter nevű bíborost küldött a velencei sereghez. A velenceiek attól féltek, hogy a bíboros megakadályozza őket Zára elfoglalásában, azt mondták neki, hogy ha akar velük jöhet, de nem mint pápai legátus, hanem csak mint prédikátor, különben menjen vissza. Bár a franciáknak ez nem tetszett, a velenceiek által megsértett bíboros eltávozott, majd levelet küldött az összes kereszteseknek, melyben megtiltotta nekik keresztény földek, nevezetesen Zára háborgatását mely a szintén keresztes magyar király birtoka: egyébként kiközösítés vár rájuk. A montferrati őrgróf emiatt nem is vett részt Zára ostromában.[89]

Justinianus krónikájának supplementuma megadja a Velence által biztosított szállító hajók számát, ezek 5000 lovas és 8000 gyalogos számára voltak elegendők. Ehhez még 50 harci gályát (galea) is felajánlottak, azzal a feltétellel, hogy amit meghódítanak, annak fele Velencéé. Végül 300 hajóval vonultak Zára ellen, s *az ott lévő magyarokat erőszakkal elkergették.* Eszerint Zárában magyarok is éltek.[90]

Az *Annales Herbipolenses* szerint Lombardiában a lakosság valósággal üldözte és kínozta a kereszteseket, s a pápa utasítására választották a Velencén keresztül vezető utat. A velenceiek egy Szent Miklósról elnevezett szigeten helyezték el a kereszteseket, ahol hadifoglyokként kezelték őket. A nélkülözések miatt sokan hazamentek, mások Apulián át távoztak. A megmaradtak között járvány pusztított. E krónika szerint Péter bíborost a sereg vezérévé (ductor) választották. Zárát több mint 150 ostromgéppel ostromolták, és 15 nap alatt bevették. Fele a kereszteseké, fele a velenceieké lett. Az elfoglalás utáni harmadik napon összetűztek a velenceiek a ke-

87 Itt Kalojan bolgár királyról van szó. MT. I. 1264–1267.

88 *Gombos* 1248. „Quia vero quantumcunque saepedictum Johannitium diligamus, tamen autem diligimus incomparabili magis".

89 Gesta Innocentii III. papae autore anonymo coaevo. *Gombos* 1055.

90 Supplementum ex Chronico quod vocant Justiniani. *Gombos* 2183–2184.

resztesekkel s ennek során körülbelül 100 ember halt meg. A jó házakat a bárók maguknak tartották fenn, a szegényeknek, akik éheztek, semmit sem adtak. A sereget engedéllyel ezren, engedély nélkül több, mint ezren hagyták el. 1203. január 7-én megérkezett Fülöp német király követe uralkodója levelével, melyben arra kéri a kereszteseket, hogy sógorát, Alexiosz császárt mindenben segítsék. (Vagyis rábeszélte őket, hogy Konstantinápoly ügyeibe avatkozzanak.) A sereg tagjai, megtudván, hogy Görögországba viszik őket, megesküdtek, hogy oda nem mennek. A sereg egy része el is vált a többiektől és Magyarországba ment, ahol a király tisztességgel fogadta őket.[91]

A *Chronicon comitum Flandrensium* szerint Balduin seregével Velencéből a Szentföldre akart menni, de a velenceiek fővesztéssel fenyegették meg azokat, kik a keresztes flotta vezetésére vállalkoztak volna. A krónika szerint Zára városa sok kárt okozott a velenceieknek, s ezért a velencei doge szerint, ha Zárát megostromolják, nem kell fizetni a hajókért és nagyobb érdem a záraiakhoz hasonló rablókat, gyilkosokat és kalózokat elpusztítani, mint Jeruzsálem ellen vonulni. A magyar király is arra kérte Balduint, hogy Aleixosz császárt űzze el, és Izsák 19 éves fiát, Alexioszt helyezze Bizánc trónjára. A magyar király kérésére fordult Balduin Bizánc ellen, ahol Izsák fiát Aleixoszt anyjával, Izsák feleségével, a magyar király nővérével bevezette Konstantinápolyba.[92]

Guntherus Alamannus krónikájában hangsúlyozza Zára városának teljes lerombolását és előadja: a keresztesek nem helyeselték, hogy segítettek a szintén keresztes fogadalmat tett magyar király városának elfoglalásában, aki birtokait a pápa védelme alá helyezte. Ezért jónak látták, hogy követet küldjenek a pápához, hogy kérjék kiközösítésük feloldását.[93]

Tolosanus kanonok szerint a keresztesek létszáma 50 000 lovas és gyalogos volt. Jeruzsálem felszabadítására indultak, s mikor Bizánc kapuihoz érkeztek, a velenceiek rábeszélték őket, hogy inkább a bizánci birodalmat hódítsák meg. Előzőleg Zárát lerombolták.[94]

A *halberstadti püspökök gestája* leírja, hogy Zára igen gazdag város volt, Dalmácia és Horvátország metropolisa a tengerparton; jó falai és magas tornyai voltak, és korábban a velenceiek uralma alatt állt, de ez alól felszabadulva a magyar király fennhatóságát fogadta el. Ezt a velenceiek zokon vették, és az alkalmat kihasználva a keresztesek segítségével a szárazföldi és a tenger felől körülzárták, s megadásra kényszerítették, noha ezt a pápa kiközösítés terhe mellett megtiltotta. A várost elfoglalták, a zsákmányt egymás között felosztották, a várost két részre osztották. E cselekedet miatt egy apát sok keresztest magával víve elvált a keresztes

91 Annales Herbipolenses. *Gombos* 138–139. Az Annales Herbipolenses egy részének átírása a Devastatio Constantinopolitana a 1204. ab auctore Germano oculato descripta. *Gombos* 849.

92 Chronicon comitum Flandrensium. *Gombos* 547–548. – A magyar király kéréséről a hazai irodalom nem szól. *Pauler Gyula* szerint „Imre és Endre a dolog(!) e fordulatát, amely Izsák sógorukat és Margit testvérüket volt a trónra visszahelyezendő, nem nézték éppen rossz szemmel." *(Pauler Gy.:* i. m. II. k., 29. o.) A bizánci források legjobb hazai ismerője *Moravcsik Gyula* szerint nem magyar, hanem nyugati keresztesek vonultak be a bizánci birodalom fővárosába, „úgy látszik azonban, hogy Imre királyunknak is része volt abban, hogy amidőn 1203. júl. 17-én Konstantinápoly a keresztesek kezére került, a vak Iszaakiosz és fia, IV. Alexiosz jutottak trónra, míg azután 1204-ben újra elvesztették azt, s a meghódított Bizáncban latin császárság létesült." (*Moravcsik Gy.:* Bizánc és a magyarság. Budapest, 1953: 93. o.) – A krónika egy részének átírása: De itinere Balduini comitis Flandrensium. *Gombos* 1114–1115.

93 *Guntherus Alemannus:* Historia Constantinopolitana: *Gombos* 1114–1115.

94 *Tolasanus canonicus Faventinus:* Chronicon. *Gombos* 2258.

seregtől. Ezek *Magyarország felé távoztak ahol a király szívesen fogadta őket, és gondoskodott arról, hogy keresztes fogadalmukat teljesíthessék.*

A keresztesek a tél idején Zárában maradtak. A gesta szerint Fülöp német király beszélte rá őket Bizánc elfoglalására.[95]

Péter ciszterci szerzetes, ravasz és gonosz embereknek mondja a velenceieket, kik kihasználták a keresztesek szorult helyzetét, s rávették őket Zárának, a magyar király városának megostromlására. A pápa követének fenyegető szavaira a velenceiek meg akarták őt ölni. Ekkor Montfort gróf szembeszállt velük, hogy meg ne öljék. A záraiakat biztosította arról, hogy ő és emberei nem fogják őket bántani, mert nem azért jött, hogy keresztényeket pusztítson. A gróf nem is vett részt a város ostromában, hanem eltávozott és Apuliába ment.[96]

Egy névtelen szemtanú elítélő hangsúllyal sorolja fel azoknak a nevét, kik elhagyták a keresztes sereget: R. de Parke, R. de Monte Miralo, S. de Monte-Forti, R. Malus-Vicinus, abbas de Wallilus. Ezek a magyar királyhoz szöktek.[97] Itt természetesen nem ennyi emberről, hanem ennyi *csapatról* van szó.

Arnold lübecki bencés apát megemlíti, hogy 1203-ban görög földről olyan levél érkezett Ottó német-római császár címére, melynek írója fájlalja, hogy a körülmények által kényszerítve részt vett Zára ostromában.[98]

Dandolo András a XIV. században élő velencei doge krónikája természetesen velencei szempontból ítéli meg az eseményeket. Szerinte Zára a magyar király segítségével megmaradt Velence elleni lázadásában, s a velenceiek jogosan ostromolták meg és foglalták el városukat.[99]

Albericus ciszterci apát szerint a velenceiek a Szent Miklós szigetére zárták a kereszteseket és csak akkor engedték ki őket, mikor megesküdtek, hogy elfoglalják Velence számára Zára városát.[100]

A keresztes had több vezetőjének közös levele is fájlalja, hogy a kényszerűség rávitte őket Zára ostromára.[101]

Egy kölni krónika leírja, hogy a kereszteseket Velencében nagy nyomorban tartották, ezért tudták rávenni őket Zára ostromára. A velencei doge azért gyűlölte különösen ezt a várost, mert korábban a záraiak fogságába került, s azok megvakították.[102]

Robert de Clary, a „Szegény lovag" leírása szerint a doge *bosszúra* szólította fel Zára alatt a lovagokat, s azok elfogadták felszólítását Zára ostromára, kivéve Simon de Monfort és Euguerrand de Bove urakat, akik megtagadták az ostromban való részvételt, Magyarországba távoztak és egész télen át ott maradtak.[103]

95 Gesta episcoporum Halberstadium. *Gombos* 1048–1050. A gesta nem szól arról, *milyen módon* segítette a magyar király a hozzá forduló kereszteseket fogadalmuk teljesítésében.

96 *Petrus Sarnensis ordinis Cisterciensis monachus:* Historia. *Gombos* 1972. Péter maga is jelen volt Zára ostrománál. „et ego qui ibi eram testimonium perhibeo veritati."

97 Epistola anonymi testis oculati. *Gombos* 895–896.

98 *Arnoldus Lubecensis:* Chronica slavorum. *Gombos* 307.

99 *Andreas Dandolo:* Chronicon Venetum. *Gombos* 63.

100 *Albericus monachus Trium Fontium ordinis Cisterciensis:* Chronicon. *Gombos* 30.

101 Epistola M. marchionis Montis Ferrati B. Flandriae comitis L. Blesensis et H. S. Pauli. *Gombos* 899.

102 Chronica regia Coloniensis. *Gombos* 483. E krónika folytatása, a Continuato I. Chronica regia Coloniensis úgy tudja, a keresztesek a keleti frank földön, Pannonián... és Bulgárián át vonultak Konstantinápolyig! (*Gombos* 579.) Leírása aligha érdemel hitelt.

103 *Robert de Clary „chevalier pauvre":* La conquête de Constantinople. *Gombos* 2055–2056.

Ottó, a Szent Balázs kolostor apátja úgy tudta, hogy a keresztes seregben velenceiek, pisaiak, genovaiak, más itáliaiak, magyarok, németek, franciák és spanyolok vettek részt.[104]

Johannes Longus yperni apát krónikájában Zárát szláv városnak (Sclavonum civitas) nevezi.[105]

Megemlítendő az *ifjabb Marino Sanudo* XVI. században készült krónikájának az a megjegyzése, hogy a Zárát ostromló sereg lerombolta a magyarok által épített falat.[106]

A negyedik keresztes hadjáratról és ezen belül Zára ostromáról még több krónika megemlékezik, de ezek az eddigieken kívül lényeges adatokat nem közölnek.[107]

104 *Otto Sanblasianus abbas:* Ad librum III. Cronicis Ottonis Frisingensis episcopi, continuatae historiae appendix. *Gombos* 1760. Adatai nem érdemelnek különösebb figyelmet.

105 *Johannes Longus de Ypra abbas S. Bertini:* Chronica monasterii S. Bertini. *Gombos* 1331.

106 *Marino Sanudo iunior, Leonardi filius, patricius Venetus:* Le vite dei dogi. *Gombos* 1553. „...fu fatto rovinare il muro fatto per gli Ungheri...".

107 *Robertus Canonicus S. Mariani Autissiodorensis prior S. Mariae extra Muros:* Chronicon. *Gombos* 2059. – *Marino Sanudo: senior, dictus Torsello:* Historia Hierosolymitana. *Gombos* 1557. *Martin da Canal:* La cronique des Veneciens. *Gombos* 1563. – *Ogerius Panis scriba Januensis:* Annales Januenses. *Gombos* 1745. – *Richardus de S. Germano notarius regis Siciliae:* Chronica regni Siciliae. *Gombos* 2051. – *Guilelmus abbas Andrensis:* Chronica Andrensis. *Gombos* 1098. – *Burchardus Urspergensis praepositus:* Chronicon. *Gombos* 436. – Chronicon anonymi Laudonensis canonici. *Gombos* 495. – *Ernoul ecuyer de Balian seigneur de Ibelin et Bernard le Trésorier:* Chronique sive Continuation de Guillaume Tyr. *Gombos* 909–910. – *Andreas Naugerius patricius Venetus:* Storia della republica Veneziana. *Gombos* 70–71. – *Gervasius Ricobaldus Ferrariensis:* Istoria Imperiale. *Gombos* 1040.

András Borosy

THE CRUSADES AND THE HUNGARIAN KINGDOM
PART I.

Summary

One can regard the crusades as the largest-scale military ventures of the Western Christianity of the Middle Ages. The armies of the different European countries strived to liberate the Holy Land and created Christian states on the Eastern shore of the Mediterranean. Traditionally the age of the crusades is fixed between the 1095 Council of Clermont and the year 1291, the fall of Accon. By this time Hungary became an integral part of European Christianity. Several crusading armies crossed the country and King Andrew II himself lead a Hungarian contingent to the Holy Land. The Author of this study examines the connections of Hungary and the crusades through the analysis of the respective campaigns.

András Borosy

LES CROISADES ET LA HONGRIE I.

Résumé

Les croisades peuvent être considérées comme les plus importantes opérations militaires de la chrétienté occidentale du moyen âge: les forces armées des différents États européens voulaient libérer la Terre Sainte et elles ont établi des États chrétiens à la côte de l'Est de la Méditerrannée. En général, on compte l'époque des croisades à partir du concile de Clermont de 1095 jusqu'à la chute d'Akkon en 1291. A cette époque-là, la Hongrie représente déjà une partie organique de l'Europe chrétienne. Plusieurs armées des croisés traversaient le territoire du pays et une campagne a été conduite à la Terre Sainte par un roi hongrois, notamment par André II. Cette étude essaie d'examiner les rapports de la Hongrie et des croisades en donnant un aperçu des différentes campagnes.

András Borosy

DIE KREUZZÜGE UND UNGARN, I.

Resümee

Mit recht gelten die Kreuzzüge als die größten militärischen Unterfangen des westlichen Christentums im Mittelalter. Die Streitkräfte des verschiedenen europäischen Staaten wollten das Heilige Land befreien, um an der Ostküste des Mittelmeeres christliche Staaten zu gründen. Diese Epoche wird i. a. von der Synode von Clermont im Jahre 1095 bis zum Fall von Akkon 1291 gerechnet. Damals war Ungarn schon fester Bestandteil des christlichen Europas. Mehrere Kreuzheere zogen durch das Land hindurch und auch der Ungarkönig Andreas II. führte ein ungarisches Heer ins Heilige Land. Ziel des vorliegenden Aufsatzes ist es, durch einen Überblick über die einzelnen Kreuzzüge die Rolle Ungarns in ihnen zu untersuchen.

Андраш Бороши

КРЕСТОВЫЕ ПОХОДЫ И ВЕНГРИЯ, I.

Резюме

Крестовые походы могут рассматриваться как самые крупные военные кампании, предпринимаемые христианством Западной Европы в средневековье: вооруженные силы различных европейских государств хотели освободить Святую землю с тем, чтобы создать христианские государства на восточном побережье Средиземного моря.

Период крестовых походов принято считать со времени проведения Клермонтского синода 1095 года до 1291 года, даты падения Аккона. К этому времени Венгрия была уже органической частью христианской Европы. Немало ополчений крестоносцев прошло по территории страны, а венгерский король Андраш II даже возглавил крестовый поход в Святую землю. Статья делает попытку посредством обзора отдельных крестовых походов рассмотреть сложные связи Венгрии и крестовых войн.

CSIKÁNY TAMÁS

TEMESVÁR OSTROMA 1849-BEN

Az 1848-as szabadságharc eseményei közül a legjellemzőbbek azok a gyorsan végrehajtott hadjáratok, melyek során csaták, ütközetek követték egymást, és melyekben szinte hetek alatt megyék, országrészek cseréltek gazdát. Az események fő kérdései ezeken a hadjáratokon dőltek el, így természetes, hogy ezek álltak és állnak a kutatások középpontjában. Kevesebb figyelmet kaptak ugyanakkor többek között a várharcok, amelyek pedig végig kísérték a szabadságharcot.

A várak, erődök a XIX. században már egész más értelemben voltak meghatározó jelentőségűek, mint a korábbi időszakokban. A megerősített helyek közül azok őrizték meg szerepüket, melyek kulcsfontosságúak voltak az ország védelme szempontjából, illetve amelyek képesek voltak a tábori hadseregek tevékenységét biztosítani, támogatni.

A támadó hadsereg csak akkor állt meg az erődítményeknél, ha lehetetlen volt azokat megkerülni, vagy ha az ellenségnek a főerejét már megsemmisítették. Egy-egy vár birtokba vétele továbbra is az adott terület, az ott áthaladó utak, szorosok, partszakaszok ellenőrzését jelentette, raktári készletek felhalmozásának lehetőségét, illetve az új elvek szerint épített erődrendszerek egy tábori hadsereg biztonságos elhelyezésének, felkészítésének feltételeit is biztosították. Hadjáratok alapjai, bázisai voltak a várak, erődök, illetve biztosították a visszavonulás lehetőségét is.

Mindezek azt jelentették, hogy továbbra is meghatározó kérdés volt a jelentősnek számító erődítmények birtoklása. Magyarországon ebben az időszakban korszerű, a követelményeknek megfelelő erősségnek számított elsősorban Komárom, továbbá Pétervárad, Eszék, Arad, Temesvár, Erdélyben pedig Gyulafehérvár, melyek egyben az Osztrák Császárság fontos támaszpontjai is voltak.

A várharcok jellemzői a XIX. században

A várak, erődök ellen felvonuló csapatok célja a háború, a hadjáratok menetétől, a rendelkezésre álló erőktől, eszközöktől függően változott. E szerint lehetett megfigyelés, körülzárás, rajtaütés, megrohanás, bombázás és ostromlás.[1]

A támadó fél az erődítményekhez érve rendszerint nem kezdett azonnal az ostromhoz, csak akkor, ha az ellenségnek nem volt olyan ereje, mellyel a felmentést megkísérelhette. Az erősséget egyébként csak megfigyelték, vagy körülzárták. A megfigyelés célja a kitörések megakadályozása, a vár ellátásának megnehezítése, illetve lehetetlenné tétele, valamint a hadjáratot tovább folytató csapatok háta mögötti ellenséges tevékenység kizárása volt. A megfigyelő erők tevékenységét úgy szervezték, hogy folyamatosan foglalkoztassák a védőket, azok mindig a védelmi rendszabályokkal legyenek elfoglalva, lehetőleg ne tudjanak kapcsolatot tartani a külvilággal. A végrehajtáshoz elsősorban lovasságot alkalmaztak nagyobb számban.

1 A várharcok főbb jellemzői *Károly főherceg:* A magasabb hadművészet elvei. Budapest, 1889.; *Brunner Mór:* A várharcz. Budapest, 1974. és *Nagy Győző:* Erődítéstan. Budapest, 1894. című munkák vonatkozó fejezetei alapján.

A körülzáráshoz a védőket meghaladó létszámban jelöltek ki erőket, mely rendszerint lovassággal és tüzérséggel megerősített gyalogságot jelentett. Célja az erősség teljes elzárása volt, kiéheztetés, illetve annak elérése, hogy a védők kilátástalannak érezzék a várvédelmet. A támadó csapatok az erődítmény közvetlen közelében helyezkedtek el, de a várlövegek hatótávolságán kívül. A körülzárást rendszerint összekötötték a vár lövetésével és bombázásával is. A bombázást a lakóépületek, raktárak, polgári létesítmények pusztítására, rombolására alkalmazták azért, hogy a lakosságot, az őrséget demoralizálják, az erősség esetleges átadására kényszerítsék. A körülzárás a végső célját csak rendkívül hosszadalmas tevékenységgel érhette el, így az általában a főerők beérkezéséig (az ostrom megkezdéséig), illetve a felmentő sereg közeledéséig tartott.

Az ostrom

Ostromhoz rendszerint csak akkor fogtak a hadseregek, ha az ellenség főerejét megsemmisítették vagy, ha:

– az erődítmény el nem kerülhető útvonalat, folyót zárt le
– a körülzárás – a lekötött erők nagysága miatt – célszerűtlen volt
– a hely felhasználása szükségesnek bizonyult a további támadó hadjárathoz
– szükség volt a várható zsákmányra
– az adott területet huzamosabb ideig megkívánták őrizni.

Az ostrom megkezdése azonban csak akkor volt célszerű és attól csak akkor lehetett sikert várni, ha több feltétel is érvényesült. Ezek közül a legfontosabb az erőd nagyságával arányos ostromtüzérség megléte, az ostromlók legalább háromszoros erőfölénye volt. Az ostromot az ostromsereg parancsnoka irányította, szorosan együttműködve a mérnökkari főnökkel és a tüzérparancsnokkal.

Az ostromot három időszakra osztották. Az első az előkészítés időszaka, a második a távoltámadási időszak, a harmadik pedig a közeltámadási időszak volt.

Az első időszakban először bekerítették az erődítményt, majd megkezdődött a felderítés. A felderítési adatok birtokában elkészítették az ostromtervet, amelyben kijelölték a védelmi rendszernek azt a szakaszát, ahol a „rohammentességet" meg kívánták szüntetni. Erre a pontra tervezték a döntő rohamot. Ez a hely, vagy szakasz rendszerint egy bástya és a mellette lévő védművek, vagy két bástya közötti rész volt. A hely kiválasztásánál figyelembe vették a terepet, a védművek jellegét, erősségét, illetve az előre és hátravonási utakat is.

Ezután megkezdődött a különböző raktárak elhelyezése, a főhadiszállás berendezése. Ezen munkálatok végzését a már tüzelőállásba rendelt ütegeknek fedezni kellett, illetve gyalogság szállta meg az erőd előterében lévő fontos helyeket (erdők, helységek, házcsoportok, egyéb terepakadályok).

A második időszak alatt végig folyt a lövegharc, melynek célja a megkezdett műszaki munkák fedezése volt. Ezen munkálatokat az erőd fedett megközelíthetősége érdekében végezték. Ezért építették ki az ún. párhuzamokat, azt az árokrendszert mely a támadócsapatok számára gyülekező helyül szolgált és magába foglalta az ostromlövegek tüzelőállásait is. A párhuzamok, ahogy a nevük is mutatta, párhuza-

mosan épültek ki az erődök védműveivel. Mélységük rendszerint 1,3 m volt, így az erőd felé felhányt földdel együtt már megfelelő védelmet nyújtottak. Az árkokat úgy ásták ki, hogy ott a közlekedés, gyülekezés biztosított legyen, így legalább 4 m szélesre épültek.

Az első párhuzamot szabály szerint 1500 lépésre létesítették, olyan hosszan, hogy abból fedezni lehessen a szárnyakat, a mögötte lévő ütegeket, hasonlóképpen az előtte végzett műszaki munkákat is. A második párhuzam 1000, a harmadik párhuzam 600, a negyedik pedig 400 lépésre készült, ez utóbbi már a lejtő lábánál. A lejtőn további félpárhuzamokat ástak ki, illetve az ötödik párhuzamot. Az így kiépült rendszer elemeit változó vonalvezetésű árkok kötötték össze, ügyelve arra, hogy a vár védőműveire merőlegesen egy se fusson.

Az ostromtelepek (ütegek) tüzelőállásainak kiépítése a párhuzamokkal egy időben folyt. Ebben az időszakban leszerelő és pásztázó ütegeket, valamint nehéz ágyú- és mozsárütegeket telepítettek. Az előbbi kettő az ellenség tüzérségével harcolt, az utóbbiak pedig a vár belsejének a rombolását végezték. A tüzelőállások rendszerének kiépítése egybeesett a párhuzamok ásásával, kivéve a negyediket, ahol külön állásokat nem alakítottak ki.

A munkákat éjszaka, mérnökkari tisztek irányításával végezték. A munkások tevékenységét erre kijelölt csapatokkal fedezték, melyek egyrészt hátrébb tartalékban álltak, másrészt pedig előőrsi láncot alkotva, szétbontakozva biztosítottak. Ezen csapatok feladata a kitörések elhárítása volt, a tüzérségi tűzzel szemben a pásztázó és leszerelő ütegek nyújtottak védelmet.

Az ostrom harmadik időszaka már közvetlenül a védelmi rendszer előtt kezdődött és a lejtő legmagasabb pontjának elfoglalásával, illetve ott az ún. oromzatok kiépítésével folytatódott. Az oromzatok fedett gyülekező helyül szolgáltak, ide telepítették a réstörő ütegeket, továbbá innen kezdve építették ki a fedett, vagy nyílt lejáratokat a várárokba. A további előretörésnek a célja a főfal előtti védőművek elfoglalása, majd „beépítések" végzésével a támadó fél számára ezek átalakítása. A továbbiakban főszerepet a réstörő üteg vette át, melynek a főfal kijelölt szakaszát le kellett rombolnia. A támadók ezen a résen keresztül törtek be a várba és vették azt birtokukba.

A Vauban első rendszere szerint épült erődök esetén a fenti eljárás lerövidülhetett, a távolságok csökkenhettek. Ezeknél ugyanis a védők egy irányba kevesebb löveget tudtak alkalmazni, mint az akkor a legkorszerűbbnek számító erősségeknél. A kevés „bombamentes" hely miatt a rombolások hatását hatékonyabban tartották. A réstörést – éppen a magas főfal miatt – már a második párhuzamból megkezdhették. Ez utóbbi azonban Temesvár esetében, éppen a falak süllyedése miatt, nehezen volt keresztülvihető.

A várvédelem

A háború kitörésekor, illetve amikor várható volt a támadás, a várban kihirdették az ostromállapotot. Ez együtt járt a rögtönítélő bíráskodás azonnali bevezetésével. Megalakították ugyanakkor a védelmi bizottságot, melynek tagja volt a mérnökkari,

a tüzér-, a táborkari főnök, az önálló csapatparancsnokok, esetleg az orvos és a hadbiztos is. E testületnek tanácskozási hatásköre volt, a döntés azonban mindig a parancsnok kezében volt.

Az erődítményt várható támadás esetén fel kellett készíteni az élő és holt ellenálló erő teljes kihasználásával történő huzamosabb védelemre. Ez magába foglalta a védművek javítását, kiegészítését, földhányások emelését, lőrések, lőpadok kialakítását. A lejtőről és annak előteréből minden olyan tárgy eltávolítását elvégezték, mely a szabad kilátást és kilövést akadályozta. Fokozott figyelmet fordítottak a tűzoltó munkák előkészítésére, az éghető anyagok eltávolítására. Felszedték az utcák kövezetét is a bombák, gránátok hatásának csökkentése céljából.

Az ellátáshoz szükséges készletekből – élelem, tüzelő- és világítóanyag, dohánynemű és gyógyszer – hat hónap elegendőt halmoztak fel. A szükséges lőszerkészlet rendszerint rendelkezésre állt, mivel ezen erődök általában raktárak is voltak, működtek bennük lőszerkészítő házak.

Az ellenség felvonulása időszakában – mely az első védelmi időszak – az erődítmény előterében lévő, védelemre alkalmas helyeket a védők megszállták és ezeket, ameddig komoly veszteség nélkül lehetett, védték. A védő lövegek hatáskörében megjelenő ellenséget elűzték, illetve lehetőség szerint akadályozták a műszaki munkákat. Mindezen közben folyamatosan végezték a felderítést, az ostromlók erejének, eszközei számának pontos megállapítása, a készülő állások, árkok helyének meghatározása céljából.

A védelem második időszaka a távoli védelem. Ennek az időszaknak a fő jellemzője a lövegharc állandóvá válása, illetve a védők puskatűzzel, ellenárkok ásásával igyekeztek távol tartani az ellenséget.

Ebben az időszakban már nyilvánvaló volt, hogy az ostromlók a fő erőkifejtést hova tervezik. A védők ide csoportosították az erőik, eszközeik zömét. A helyreállítást, a védművek erősítését, újabb védelmi szakaszok építését folyamatosan végezték.

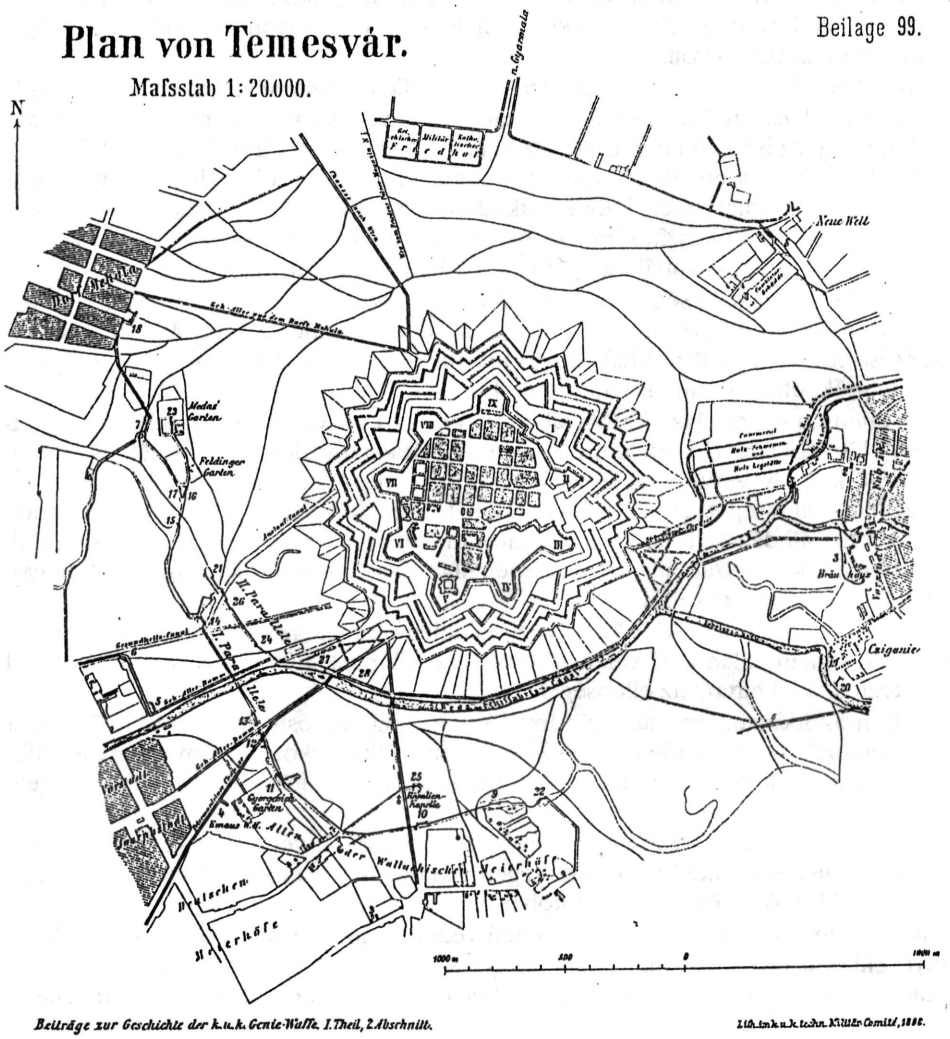
A védők egyik leghatásosabb eszköze a kirohanások végrehajtása volt, melyeknek ki kellett egészíteniük a várlövegek hatását. Ezen támadások lehettek „száguldozások", kisebb és nagyobb kirohanások.

A védelem harmadik időszaka a közeli védelem, mely már a védművek területén folyt. Ekkor a védőknek már minden rendelkezésre álló eszközt fel kellett használniuk a siker elérésére. A főerőkifejtés a keletkezett rések eltorlaszolására, megtartására irányult.

A védelem során végig folyt az aknaharc, mely elsődleges célja az ellenség földfeletti építkezéseinek szétrombolása, másodsorban az ostromlók által ásott aknák megsemmisítése volt.

Temesvár helyzete és állapota 1849. április 25-e előtt

Az 1848. évi áprilisi törvények értelmében a független, felelős magyar kormány gyakorolta a végrehajtó hatalmat az országban. Azon feladatokat, amelyeket eddig a Helytartótanács, a Magyar Kamara, a Magyar Kancellária gyakorolt, ezután a kor-

Temesvár erődítési rendszere. HL Az 1848–49-es szabadságharc iratai, 24/2.

mánynak kellett átvennie. Ez katonai vonatkozásban egyelőre azonban csak adminisztratív irányítást jelentett, ugyanis a fenti szerveknek a csapatok mozgatására, szervezésére, alkalmazására nem volt joga. Ez az Udvari Haditanács, majd a bécsi Hadügyminisztérium hatáskörébe tartozott.

A magyar hadügyminiszter csak a május 7-ei királyi rendelet kiadásával kapott felhatalmazást az országban állomásozó katonai alakulatok, objektumok közvetlen, minden területet átfogó irányítására. Ez a helyzet egészen 1848. október 3-ig állt fenn, amikor az V. Ferdinánd által aláírt manifesztum az áprilisi törvényeket és az ebből következő rendeleteket hatályon kívül helyezte. Ez jogosította fel azon császári-királyi parancsnokokat, akik nem szimpatizáltak a magyar üggyel, hogy felmondják a magyar kormány iránti hűségüket, és hogy támogassák a Magyarország elleni katonai fellépést. Így cselekedett Georg Rukavina báró, altábornagy, Temesvár parancsnoka is.

Temesvár – Araddal együtt – meghatározó fontosságú helység és erősség volt nemcsak egész Délmagyarország, de Erdély vonatkozásában is. Birtoklása e két irányba folytatott harctevékenységnek alapjául szolgált, fontos utak, víziutak ellenőrzését, biztosítását jelentette.

Temesvár a Bánság központja, a császári katonai közigazgatás egyik meghatározó helye, főhadparancsnokság székhelye volt. Magyar szempontból különös fontosságot adott neki az, hogy az elhúzódó „délvidéki kisháború" sikeres befejezéséhez ezen vár készleteinek, erejének biztosításán keresztül vezetett az út.

Az erőd Vauban első rendszere szerint épült.[2] E rendszer jellemzője a bástyás homlokzat, ez azt jelenti, hogy alaprajzának a jellegét a bástyák határozzák meg, amelyek a zárt sokszög töréspontjain épültek. A sokszög oldala (a két egymás mellett lévő bástya csúcs közötti távolság) 340–345 m között változott. A védelem arcvonalát a 7,6 m magas bástyák homlokfalai jelentették. A homlokfalak fülekben (orillon) végződtek.

A falak előtt árok húzódott, melynek külső oldalát is falazták. Az árok szélessége 18–22 m, mélysége 4,75 m volt. Az iránya párhuzamos volt a fal (kurtina) illetve, a bástyák homlokfalainak irányával. Ez az árok biztosította az ún. „rohammentességet", ezért berendezésére különös gondot fordítottak. Itt találhatók az ékművek (ravelinek), amelyek két bástya között épültek. Céljuk az előtér pásztázása volt, továbbá növelték a kereszttűz lövésének lehetőségét, fedezték a mögöttük és mellettük lévő védműveket. Az ékművek elfoglalása nélkül nem lehet a falakhoz jutni. Ezen műveket alacsonyabbra építették, mint a bástyákat, illetve a mögöttük lévő falakat, azért, hogy azokról ne zavarják a kilövést. Közvetlen védelmüket ezeknek is árkok biztosították. Az ékművek belsejébe menedékhelyeket építettek a személyi állomány és a lőszerek számára.

Az árok szemközti falának behajló szögeibe kis ékműveket (lunette) terveztek, amelyek a megfelelő árokszakaszt fedezték, illetve lehetőséget teremtettek az ékművek előterébe kereszttűz lövésére. Ezek rohammentességét szintén árkok biztosították. Ugyancsak az ékműveket, illetve a bástyákat fedezték a pontosan eléjük épített, a vonalvezetésüket követő szarv-, vagy koronaművek (Hornwerk, Kron-

2 E rendszerről *Domokos György:* Várépítészet és várharcászat Európában a XVI–XVII. században *Hadtörténelmi Közlemények,* 1986 1. szám, 47–110. o.

werk), melyeknek összefüggő rendszere, az enveloppe. Szintén külső védőműnek számított a bástyák közti falszakaszt fedező árokolló (tenaille).

Az árok előtt ún. fedett utakat és gyülekezőhelyeket alakítottak ki, amelyeket az ellenség elől töltés takart. Ezt a töltést kifelé enyhe lejtővel alakították ki (síkozat, glacis), ez jelentősen csökkentette a holtteret. A lejtő szélessége 380–960 m között váltakozott.

A fedett utak, gyülekezőhelyek a kirohanásokat, az árkok védelmét, a kívül harcolók visszavonulását biztosították. Az árokban lévő művekkel, az előtérrel az összeköttetést a fedett és nyitott átjárók biztosították. Az erődökben belső védőművek, ágyútornyok jellemzően nem épültek.

A Vauban első rendszere szerint épült erődök a XIX. században már korántsem voltak korszerűek, ez azonban nem jelentette azt, hogy nem használták fel ezeket. Több olyan hibával rendelkeztek, melyeket a későbbi rendszerek már kiküszöböltek. Ilyen hiányosság volt például a kazamaták viszonylag alacsony száma. Ilyeneket csak a bástyák behajló oldalaiba építettek. Szintén elégtelenek voltak a személyi állomány és a készletek elhelyezésére szolgáló boltozott, „bom-bamentes" helységek. A falazat – bár Vauban igyekezett minél jobban beilleszteni azt a környező terepbe – még mindig magasnak bizonyult, nagy felületet adott a támadó tüzérségnek. Ugyancsak hátrányos volt a bonyolult árokrendszer. A szinte áttekinthetetlen rendszert oldalazótűzzel alig lehetett fedezni.

Vauban első rendszere szerint épült erőd volt Temesváron kívül Gyulafehérvár is.

Temesvár e rendszer szerinti átépítését kulcsfontossága igazolta. A császári csapatok 1716-ban foglalták vissza. A továbbra is fenyegető török veszély miatt, a Bánság megtartása érdekében, az Udvari Haditanács Temesvár haladék nélküli megerősítését, átépítését határozta el.

Az építési munkálatok megkezdése előtt elengedhetetlen volt a térség vízviszonyainak rendezése. Ez 1718-ban kezdődött meg a Béga szabályozásával, a mocsarak lecsapolásával. A munkálatok eredményeként csökkent a környék talajvízszintje, a vidék ingoványos, mocsaras jellege, de mint később kiderült, ez nem oldott meg minden gondot.

Az építési munkálatok 1719-ben kezdődtek meg, kaszárnyák, raktárak emelésével.[3] Az új vár alapozása 1723-ban kezdődött. Az építkezés 1765-ig tartott, ekkorra alakult ki az erőd és a védelmi rendszer azon képe, amelyet 1848-ig megőrzött.

Az erőd kilenc bástyával erősített, sokszög alaprajzú építmény volt.[4] A bástyák alakja nem felelt meg a vaubani előírásoknak, teljesen változatos képet mutattak. Az északkeleti irányba néző I. számú bástyát alig lehetett e névvel illetni, hisz mindösszesze arról volt szó, hogy a falszakaszt néhány ponton megtörték. Hogy ez mégse bontsa meg a vár csillag alakját, elé ékművet építettek. A balról jobbra számozott bástyák között volt fül nélkül épített (IV., V. számú), füllel csak egyik oldalon ellátott (III. számú), illetve olyan is, ahol a bástyaoldalak nem voltak összeköttetésben a főfallal (II. számú).

3 *Borovszky Samu:* Magyarország vármegyéi és városai. Temesvár. Budapest, 1914. 76. o.

4 Hadtörténelmi Levéltár (HL) Az 1848–49-es szabadságharc iratai (1848–49.) 24/2 Plan der vom 25. April, bis 9. August belagerten Festung Temesvar.

Az erődfal előtti védművek kétsoros védelmet biztosítottak. A bástyák közötti szakaszokat ékművek zárták le, melyek menedékhellyel, vagy a nélkül épültek. E művek mögött árokollók jelentették a következő akadályt a falak felé. Az ékművek között, a bástyák vonalvezetését követve olló alakú sáncok biztosították, hogy összefüggő védelmi vonal alakuljon ki. Nem épült ilyen mű az I. és a II. számú bástya között, éppen ezek sajátos alakja miatt.

A külső (első) védelmi vonalat képező sáncok között olló-, korona- és szarvművek voltak. A művek nagyobbrészt lövegállásokkal készültek, illetve a gyalogság számára is mellvédeket alakítottak ki rajtuk. Az egyes elemek között a faltól a fedett útig árokrendszer húzódott. Az eredetileg vizesárkok a tárgyalt időszakra már eliszaposodtak, eredeti mélységük jelentősen csökkent.

Az első vonal előtt húzódó árok külső fele falazott volt, amin körbe fedett út vezetett, a beszögelléseknél pedig gyülekezőhelyeket alakítottak ki. A fedett út töltésétől a vár előterébe minden oldalon nyílt lejtő húzódott.

Az erődbe három út vezetett, keletről az Erdélyi-, északról a Bécsi-, nyugatról pedig a Pétervárадi-kapun keresztül. Az utak hidakon, a sáncokon nyitott átjárókon át vezettek a kapukig.

Az erődön belül védőművek nem épültek, viszont lövegek számára (cavallier) fokokat emeltek. Az állomány és a készletek „bombamentes" elhelyezésére hetvenöt nagyobb és kilencvenegy kisebb kazamata állt rendelkezésre. Ezek egy része a külső védőművekben volt. Mindezen helységek alig kilenc napos készletek tárolását tették lehetővé. Bombabiztosnak építették a hatszáz férőhelyes kórház épületét, a felszerelésraktárt, illetve a meglévő kaszárnyák közül az ún. Erdélyi-kaszárnyát, melyben 1278 fő elhelyezését lehetett megoldani. A többi katonai és polgári létesítmény nem rendelkezett semmilyen védelemmel.[5]

A védősereget több épületben helyezték el. Laktanyák voltak a kapuk közelében, külön volt lovassági és tüzérlaktanya is. Külön ház állt a parancsnok rendelkezésére, külön épületben helyezték el a várparancsnokságot, a főhadparancsnokságot és a térparancsnokságot is. A hadsereg ezeken kívül még több raktárral is rendelkezett az erőd területén.

Az erőd védhetősége az építés befejezése óta nem csak a már említett eliszaposodás miatt csökkent, hanem jelentős gondot okozott a falak jelentős mérvű süllyedése is. A védelem szempontjából ez azt jelentette, hogy a falakra felállított lövegek az előttük lévő védművek veszélyeztetése nélkül nem tudtak tevékenykedni. Így lehetetlenné vált a többszintes tűzrendszer kialakítása. A süllyedés persze azt az eredményt is hozta, hogy a falak kevésbé voltak jó célpontok, kevésbé lehetett lőni, rombolni őket.

Az erődöt körülvevő lejtő lehetetlenné tette a fedett megközelítést. Az ezen túli terület azonban már korántsem volt ennyire előnyös a védelem számára. A keletre húzódó előváros, a Gyárváros (Fabrik), valamint a délnyugaton fekvő Józsefváros szélső házsorai már a lejtő lábánál húzódtak, akadályozva a figyelést, az esetleges támadók tűz alatt tartását, lehetőséget adva a fedett megközelítésre.

5 Rückblicke auf Temesvár bei der Enthüllungsfeier des Monuments am 17. Januar 1853. für tapfere Vertheidigung der Festung im Jagre 1849. (A továbbiakban: Rückblicke)- Aus der k.k. Filial-Staatsdruckerei in Temesvár. Itt kívánok köszönetet mondani *Hermann Róbert* úrnak, hogy több fontos iratra, visszaemlékezésre felhívta a figyelmemet.

Ugyancsak ebből a szempontból jelentett hátrányt a védők számára az erődtől délre alig három-négyszáz lépésre, ezer lépés hosszan húzódó Béga-csatorna és főleg annak az erődítmény felőli oldalán emelkedő töltés. Ez kitűnő fedezéket nyújthatott az ostromlók számára. Ezt a hátrányt azzal igyekeztek csökkenteni, hogy itt alakították ki a sánctábort, a védők mozgékony, kitöréseket végrehajtó csapatai számára.

Közvetlenül nem befolyásolta védelem lehetőségeit az észak-nyugaton távolabb fekvő Mehala előváros, valamint a Béga-csatornán túl lévő Majorságok. Jelentős távolságra – a várvédő lövegek lőtávolságán kívül – északkeleten húzódott a Vadász-erdő. Ez a terület szintén elsősorban az ostromlókat, felvonulásukat, ostromelőkészítő munkájukat segítette.

A hajózható Béga-csatornán két híd vezetett át. A Gyárvárost az erődtől elválasztó faúsztató csatornán át egy közúti és egy, a vízvezeték számára készült hídon lehetett az erődítményt megközelíteni. A csatornát a Temes táplálta, a vizet azonban egy zsilippel – egy Kiskostély nevű helységnél – el lehetett zárni.

A megfelelő készletek elhelyezését – a biztonságos raktárak hiánya ellenére – biztosítani lehetett, viszont ivóvizet csak a Gyárvárosból, vezetéken keresztül tudtak biztosítani.

Az említett hátrányok ellenére – melyek jórészt az erőd elkészülte utáni építkezések nyomán keletkeztek – Temesvár erődítése korszerű, jól védhető volt.

A délvidéki erődítmények, így Temesvár háborús felszereléséről a Batthyány-kormány május 15-i minisztertanácsi ülése határozott. Ez alapján megindulhatott a készletek felhalmozása, az előkészítő munkák végzése.[6]

Az uralkodói manifesztumnak megfelelően Rukavina altábornagy október 10-én hirdette ki az ostromállapotot. A helyőrség ez alkalomból a következő szövegű nyilatkozatot írta alá:[7]

„Nyilatkozat

A folyó hó 8-án kelt egyik rendelet, amelyet állítólag a király és a nép nevében Kossuth Lajos, mint elnök dolgozott ki, arra kötelezi a magyarországi, erdélyi, horvátországi és szlavóniai erődítményparancsnokokat, hogy:

»1. A jelen parancs Közlöny általi kihirdetéstől számított 7 (hét) napon belül ki kell tűzni a trikolórt (magyar zászlót) és

2. az. Ön Magyarország és vele szövetséges országok iránti hűségét, valamint a Honvédelmi Bizottmány parancsai végrehajtása iránti készségét írásban az említett határidőn belül juttassa el a Honvédelmi Bizottmányhoz. Ellenkező esetben az érintetteket hazaárulónak és törvényen kívülállónak kell tekinteni.«

Temesvár helyőrsége ezennel kötelesnek érzi magát az alábbi nyilatkozatra:

Az alkotmányos Császári és Királyi Őfelségének folyó hó 3-án, Schönbrunnban kelt nyilatkozata, amelyre már kellett miniszteri ellenjegyzés, Magyarországot a vele határos országokkal, Erdéllyel, Horvátországgal és Szlavóniával együtt hadi-

6 *Urbán Aladár:* A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973. 228. o.

7 Rückblicke, 13–15. o.

törvények hatálya alá rendelte, amelynek értelmében a helyi erődítményparancsnokság Temesvárt ostromállapotba helyezte.

Ugyanebben a Legfelsőbb Nyilatkozatban a haderőt a szóban forgó nyilatkozattal egyidejűleg feloszlatott magyar minisztériummal szembeni engedelmesség kötelezettsége alól felmentette, a magyar országgyűlést feloszlatta és Kossuth volt pénzügyminisztert, a nép felbujtójának nevezte. Azonban ha a Császár és Király Őfelsége által egy ilyen minősítéssel megjelölt személy rendeleteket bocsát ki, miként a jelen esetben történt ez csak újabb bizonyíték arra, hogy ő a szóban forgó minősítésre rászolgált és semmiképpen sincs joga arra, hogy visszaéljen királya és népe nevével, hogy ezáltal az állam azon szolgáját, aki hű marad a kötelességéhez és esküjéhez és kész arra, hogy vérét az alkotmányos császárért és királyért, valamint a hazáért az utolsó cseppig feláldozza, a hazaárulónak megbélyegezze és törvényen kívülállónak nyilvánítsa.

Bár nem kételkedünk abban, hogy egy olyan korban, amelyben az orgyilkosságnak, egy királyi biztos minden nemzetközi joggal ellentétes meggyilkolásának igazolást adnak, egy olyan korban, amelyben a legszebb ajándékot, amelyet egy jóságos uralkodó a népnek adhat, a »szabad sajtót«, arra használják, hogy azzal az orgyilkosságot segítsék, olyan embereket találjanak, akik vállalják a bandita szerepét és egyes bátor emberek, akik a kötelességüket teljesítik, orgyilkosok kezétől esnek el. De senki se higgye, hogy bennünket ez a veszély akár csak egy pillanatra is megrendítene a becsületnek és kötelességnek azon az ösvényén, amelyen eddig haladtunk. – Nem! Inkább egyhangúan kinyilatkozzuk, hogy Temesvárt, amíg az általános zűrzavar teljesen nem rendeződik és helyre nem állítódik egy szilárd, ki nem erőszakolt törvényre támaszkodó kormány által, addig az erődítményt senkinek át nem adjuk, erre vonatkozó parancsot senkitől el nem fogadunk, hanem elhatároztuk, hogy ezt a fontos bástyát az uralkodónak és a dinasztiának minden rendelkezésre álló eszközzel vérünk és életünk utolsó emberig történő feláldozásával megtartjuk.

A temesvári erődítmény helyőrsége"

Az erőd helyőrsége ebben az időben a 41. (Sivkovich) gyalogezred keretalakulataiból, a Galíciából Magyarországra rendelt 31. (Leiningen) gyalogezred törzséből és 2. zászlóaljából, a 2. (Schwarzenberg) ulánusezredből, valamint a 61. (Rukavina) gyalogezred 3. zászlóaljának négy századából állt. Ezen erő kevés volt a védelemhez, illetve azon szerephez, melyet a várparancsnokság elhatározott.

Rukavina altábornagy a rendelkezésre álló erőivel kapcsolatot akart tartani Erdéllyel, a környező településeken, a bánsági bányavárosokban érvényesíteni kívánta a manifesztum előírásait, lehetőség szerint támogatni Aradot, a délvidéki osztrák–szerb csapatokat. Mindezen feladatok tehát a csapatok létszámának növelését tették szükségessé.

Az ellenőrzött területeken hat hónapra besoroztak 2000 újoncot. A Temesvártól távol lévő csapatok megerősítésére felszereltek négy és fél üteget, melyhez a Leiningen-gyalogezred zenészeit osztották be. A tüzérek hiánya okozta gond később enyhült, ugyanis az 5. tüzérezredtől egy nyolcvan fős osztag érkezett. Hiányoztak továbbra is szekerészek, ezeket újoncokból képezték ki. A gyalogság sorait

még októberben bánsági–román határőrökkel szaporították, majd februárban a Pétervárad várból kitört négy, a Zanini-gyalogezredhez tartozó század érkezett Temesvárra.[8]

Folyt ugyanakkor a készletek gyűjtése is, melynek következtében két hónapra elegendő élelmiszert halmoztak fel. A lakosságot is felszólították, hogy gyűjtsön három hónapra megfelelő élelmiszert. Ehhez Preyer János polgármester irányításával a város is hozzájárult 350 vágómarha, 7000 q széna és 2500 mérő kukorica vásárlásával. Miután a vásárlások nyomán a házipénztár kiürült, utalványok kibocsátásával igyekeztek segíteni a felvásárlást.[9]

A várparancsnok az „ostromállapot"-nak a város, majd a környék lakosságának lefegyverzésével igyekezett minél gyorsabban érvényt szerezni. A vármegyeházából a délvidéki harcokban fogságba esett rabokat kiengedték, a magyar zászlót a középületekről eltávolították. Elfogták azokat, akik nyíltan támogatták a magyar kormányt. A környék fontosabb helységeiben helyőrségeket állomásoztattak.

Temesvár fontos feladata volt a már körülzárt Arad támogatása is. Ez elsősorban élelmiszer, fegyver és lőszer időnkénti pótlásával vált lehetővé. A legsikeresebb vállalkozásokra 1848. december 14-én és 1849. február 8-án került sor.

Megkezdődtek az erődítési munkálatok is. A külső védműveken kívül futóárkot ástak, a műveket lövegekkel látták el, egyelőre a rajtaütés elhárításához szükséges mennyiségben. Megkezdték ugyanakkor az erőd előterében lévő fasorok ritkítását is.

Az erőd védelmét április végétől a következő csapatok látták el:[10]

Gyalogság:
- a 41. (Sivkovich) gyalogezred két zászlóalja
- a 61. (Rukavina) gyalogezred két zászlóalja
- a 31. (Leiningen) gyalogezred egy zászlóalja
- a 13. (román-bánsági) határőr gyalogezred egy zászlóalja
- a 16. (Zanini) gyalogezred négy százada

összesen 7500 fő

Lovasság:
- a 2. (Schwarzenberg) ulánusezred három osztálya
- a 3. (Miksa főherceg) svalizsérezred egy osztaga

összesen 986 fő

Tüzérség:
- a helyőrségi és vártüzérség
- a 2. és az 5. tüzérezred részlegei
- röppentyűs osztag

összesen 251 fő

Mérnökkar:
- három tiszt

8 Rückblicke, 17. o.

9 *Borovszky*: i. m. 106. o.

10 HL 1848/49. 42/376 Temesvár 1849. április 25-től augusztus 9-ig tartó ostromának naplója (a továbbiakban: Napló) 11–13. o.

Szekerészet:
– egy különítmény
– egy szerezsánosztag
összesen 93 fő
Mindösszesen: 4 tábornok, 188 tiszt, 8659 fő legénység.

Ez az állomány jóval alatta maradt annak, amelyet eredetileg terveztek.[11] A várban a lakosság létszáma 6000 fő volt. Az erőd felszereléséhez az eredeti 390 löveg helyett 213 különböző űrméretű löveg tartozott.

Az erdélyi helyzet megváltozása, Bem győzedelmes februári, márciusi hadjárata után Temesvár kelet felől is veszélyeztetett helyzetbe került. Ennek elhárítására a Leiningen tábornok vezetésével összeállított dandár a Maros völgyébe vonult és a román határőrökkel együttműködve megkezdte az átjárók figyelését.

Bem Temesvárnál

Temesvár helyzete csak április 25-e után változott meg döntően. E napon tűntek fel először az erőd ellen vonuló csapatok első oszlopai. A megjelenő zászlóaljak, huszárszázadok Józef Bem altábornagy hadosztályaihoz tartoztak, amelyeket a Bánság megtisztítása érdekében rendeltek Erdély elhagyására. A Bánffy- és a Peretzi-hadosztály állományába nyolc zászlóalj és két század gyalogság, nyolc és fél lovasszázad, valamint harmincegy löveg tartozott.[12] A csapatok két menetvonalon indultak el Dévától, a Bánffy-hadosztály Dobra-Facset irányába, a Peretzi-hadosztály Hátszegen és a Vaskapu-hágón keresztül Karánsebesre, majd Lugosra.

Ezen előrevonás közben Bem elhatározta az átjárókat figyelő, a temesvári várőrséghez tartozó Leiningen-dandár megsemmisítését. A megindult támadás során a Bem vezette Peretzi-hadosztály először Vajszlovánál megvert két román határőr zászlóaljat, majd április 17-én bevonult Karánsebesre. A lengyel tábornok itt kapta a hírt, hogy Orsovánál Malkowski tábornok parancsnoksága alatt megjelent a nemrég Erdélyből kiszorított osztrák hadtest.

Bem azonban egyelőre folytatta a Leiningen-dandár üldözését és április 19-én bevonult Lugosra. Ekkor vált nyilvánvalóvá, hogy a Kiszetóra visszavonult osztrák csapatokat segítség nélkül nem érheti utol. Ezért levélben fordult az Aradot körülzáró Vécsey Károly tábornokhoz, hogy küldjön csapatokat Leiningen hátrálási vonalának elvágása érdekében. Mivel azonban ez nem történt meg – mindössze az V. hadtesthez tartozó, de kikülönített Villám-dandár tett eleget a felszólításnak – az egyesült Bánffy- és Peretzi-hadosztály katonái csak tisztes távolságból nézhették végig az osztrák dandár bevonulását a temesvári sánctáborba.

Időközben az erődben is rendkívüli intézkedéseket hoztak, felkészültek a huzamosabb idejű körülzárásra, esetleg ostromra. Meggyorsították az élelmiszerkészletek felhalmozását, a védművek erősítését, az előtér megtisztítását. Az erődben és a

11 Eredetileg az erődbe a következő állományt tervezték: mérnökkari főnök és helyettese, 8 hadmérnök, 84 árkász, 1200 tüzér, 100 szekerész, 10 000 gyalogos, 500 lovas, 1600 kiszolgáló állomány. Napló, 13.o.

12 *Kovács Endre:* Bem a magyar szabadságharcban. Budapest, 1979. 208. o.

külvárosokban maradó polgári lakosság számára bevezették a „hadi törvényeket". Eszerint a külvilággal minden kapcsolat, jelek adása tilos volt, nem lehetett csoportosulni, a fegyvereket le kellett adni, szigorúan megtiltották, hogy a lakosok a védművekre lépjenek, riadó alatt a házaikat elhagyják. „Éjjeli riadók alkalmával a földszinti, s első emeleti lakások kivilágítandók. Teraszos háztetőkön senki ne mutatkozzék."[13]

Bem április 25-én vonult be Mosnicára, amely már csak hét és fél kilométernyire van Temesvártól.[14] Itt Peretzi Mihály alezredes egy zászlóaljat és egy osztály huszárt állított a vár irányába, szemben a Gyárvárossal és a Majorokkal. Ennek fedezete mellett vonult Bem egy zászlóaljjal még ugyanezen a napon Medvesre.

Másnap Bem továbbvonult Gyirokra, majd Freidorfra, ezután megszállta Temesvár egyik elővárosát, Józsefvárost. Itt azonban tartósan nem rendezkedett be, egyrészt mert könnyen rajtaüthettek kis létszámú csapatain, másrészt pedig a lakosok kérésének tett eleget, akik féltek a megtorló ágyúzástól. Bem megelégedett a császári zászlók és címerek eltávolításával. A magyar csapatok Ság irányába vonultak el.[15]

Április 27-én táborba vonultak a várat megfigyelő csapatok, melyet Józsefváros és Freidorf között jelöltek ki. A tábort nyolc löveg biztosította a vár felé. Az erőd megfigyelését, elsősorban a huszár járőrökkel, azonnal megkezdték, mely során a következő napokon több kisebb összetűzésbe keveredtek a szintén portyázó védőkkel. Április 29-én tovább folyt az erődítmény körbevétele, amely azonban csak a fenyegetés szintjét érte el, a csapatok alacsony száma nem tett többet lehetővé. E napon elfoglaltak három lőportárat, az Elnöki-kertnél, a Vadász-erdőnél és a Gyárvárostól délre. Ez utóbbi helység megszállásával is kísérleteztek, de a védelmet biztosító Leiningen-dandár erői visszaverték a támadást. A Mosnicai-erdőből Bem kétszáz huszárral és hat ágyúval támadta a helységet és a mellette lévő sánctábort.[16] A táborban lévő tábori üteg és a magyar lövegek között kialakuló tüzérségi párbaj során 80–90 lövés esett, illetve beavatkoztak a várvédő lövegek is. Ennek során Villám Ferenc ezredes, az V. hadtest dandárparancsnoka ágyúgolyótól találva elesett.

Az erődítések szemrevételezése során Bem felmérte lehetőségeit. Ennek eredményeként a következő megállapítást fogalmazta meg: „... ha én Temesvár ellen megyek, egy lövést sem tétetek a várra, hanem csak egyszerűen elzárom, betegségek lesznek az én legjobb segélytársaim a várban."[17] Ennek megfelelően a következő napokban fokozott járőrtevékenységre, illetve a lerombolt hidak helyreállítására és más műszaki munkák elvégzésére szorítkozott.

Bem azonban a körülzárást elsősorban nem saját, hanem az ekkor már alárendeltségébe tartozó Vécsey-hadtest csapataival kívánta megvalósítani. A lengyel tábornok a továbbiakban a Bánság megtisztítását tűzte ki célul, erejének zömét erre a feladatra kívánta felhasználni. Május 2-án személyesen is találkozott a délvidéki

13 *Miletz János:* Bem Délmagyarországon. Budapest, 1882. 27. o.

14 *Miletz:* i. m. 25. o.

15 Rückblicke, 22. o.

16 *Bogma István* naplójegyzetei Temesvár 1849. évi ostromáról. (Közli *Dr. Berkeszi István)* Történelmi és Régészeti Értesítő. A Dél-Magyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum Társulat Közleményei. Temesvár, 1888. 73. o.

17 *Miletz:* i. m. 28. o.

hadszíntéren tevékenykedő Perczel Mór tábornokkal, akivel együttműködve tervezte a hadjárat végrehajtását.

Bem másnap Temesvárhoz visszatérve, mint „a bánsági–erdélyi hadsereg főparancsnoka," levélben felszólította Rukavina tábornokot az erőd átadására. A várparancsnok a levelet visszaküldte, majd nemsokkal később – még ugyanazon a napon – egy nagyobb szabású kitörésre vállalkozott.

A támadást két zászlóalj, három század ulánus és tizenkét löveg hajtotta végre. A Józsefváros felé két oszlopban végrehajtott támadás főiránya az elővárosban levő „Vadember" fogadó volt, itt kilenc löveg támogatta az előretörő csapatokat, az ún. Polgárrét felé három löveg. Az erőszakos felderítés során az osztrákoknak a magyar seregek parancsnokát is majdnem sikerül foglyul ejteni, aki éppen a külvárost szemlélte meg. Bem csak a környezetében lévő huszárok segítségével tudott elmenekülni,[18] s azonnal elrendelte, hogy három gyalogzászlóalj, négy huszárszázad és tizenöt löveg vegye fel a harcrendet, majd erősítéseket is előrerendelt.[19] A kitörés azonban komolyabb összecsapáshoz nem vezetett, csupán egy hosszabb – két és fél órás – lövegharc alakult ki. Ezután az osztrák csapatok visszavonultak.

Bem a magyar csapatok egy részének felállítását erődemonstrációként is igyekezett felhasználni, de a várparancsnokságot ez nem befolyásolta. A védők megszállva tartották a Gyárvárost, ellenőrzésük alatt álltak a külvárosok és folyt az élelmiszerkészletek felhalmozása. Állandóan végezték a felderítést, a fogolyszerzést. Mivel tehát Bem itt gyors sikerre nem számíthatott, csapatait átcsoportosítva – már Vécsey beérkezése előtt – megkezdte azok folyamatos kivonását és elindítását a Perczel tábornokkal végrehajtandó bánsági hadjárat megkezdésére. Rendelkezésére álló erejének alig harmadát hagyta Temesvár megfigyelésére.

A freidorfi ütközet

Bem elvonulása után a freidorfi táborban csak hozzávetőleg egy dandárnyi erő maradt. Ennek állományába a következő csapatok tartoztak:

– a 74. honvédzászlóalj (teljes állománya hat század)
– a 77. honvédzászlóalj öt százada
– az ún. „elitte" csapat egy százada
– a Coburg-huszárok egy százada
– a Mátyás-huszárok egy százada
– a Lehel-huszárok egy százada
– a Székely-huszárok egy százada.

Szakálházán és Kisbecskereken helyőrségi szolgálaton és az összeköttetés fenntartása érdekében:

– a Cress-svalizsérek egy százada
– a 38. honvédzászlóalj három százada
– a 4. honvédzászlóalj hat százada.

18 Bem apó. (Szerk. *báró Balás György* táborszernagy) Budapest, 1943. 55. o.
19 Rückblicke, 25–26. o.

Összesen 3367 fő és tizenhárom löveg állt a dandár parancsnoka, Peretzi Mihály alezredes rendelkezésére.[20] A dandár feladata a vár figyelése az V. hadtesthez tartozó csapatok beérkezéséig, elsősorban a Béga-csatorna balpartja felől.

Bem főerejének elvonulása természetesen a várvédők előtt sem maradhatott titokban. A felderítő jelentések kézhezvétele után azonnal megszerveztek egy nagyobb szabású kitörést. Ennek végrehajtásával gróf Christian Leiningen-Westerburg vezérőrnagyot bízták meg, aki késedelem nélkül kijelölte a végrehajtó erőket. A május 12-i támadásban részt vett:

– a Sivkovich-gyalogezred két zászlóalja
– a Zanini-gyalogezred három százada
– a román-bánsági határőrök három százada
– a Schwarzenberg-ulánusok hat százada
– a Miksa-svalizsérek egy különítménye
– tizenhat löveg és három röppentyűállvány.

A gyülekeztetett erők létszáma 1700 fő gyalogos és 620 lovas volt.[21]

A kiadott tervnek megfelelően a táborozó honvéd csapatokat rajtaütéssel kívánták meglepni és megverni. A támadást két irányból, egyszerre kellett végrehajtani, így egy erős balszárnyat és közepet állított össze Leiningen vezérőrnagy, míg a jobbszárny feladata csak a „tüntetés" volt, fedezni a másik két irányba támadókat. A balszárny az erődtől délre húzódó sík területen támadott, állományába a 2. (Sivkovich) zászlóalj, öt ulánus század és tizenkét löveg tartozott. A közép az 1. (Sivkovich) zászlóaljjal, egy ulánus századdal, valamint a röppentyűállványokkal a Józsefvároson keresztül, míg a jobbszárny – három század Zanini-gyalogság, a svalizsér különítmény és négy löveg – a csatorna mentén, egy szélmalom irányába támadott. Tartalékban a határőr századokat szerepeltették, felkészülve arra, hogy bárhol alkalmazásra kerülhetnek.

A támadás a korahajnali órákban indult, a rajtaütést – a terepakadályok megkerülése után – 3 órára tervezték. A meglepés azonban nem sikerült, ugyanis a magyar csapatok táboron kívül már harcrendben álltak és a zuhogó eső ellenére várták a támadást. Ennek bekövetkeztére Peretzi alezredes azért várt, mert az előző nap egy kiszökött és felesküdött ulánus az esti órákban eltűnt. Ebből nyilvánvalóan felderítésre következtetett és elrendelte a harcrend felvételét.[22]

Az ellenség szándékát Peretzi alezredes jól ítélte meg abból a szempontból is, hogy hol várható a támadás súlya. Gyalogságának zömét a jobbszárnyra, lövegeinek nagyobb részét pedig középre csoportosította. A fennmaradó lövegek közül egyet a csatorna partján állította fel, hármat az újpécsi országút biztosítására rendelt.

A magyar tüzérség az ellenséget már a harcrend felvétele közben megzavarta. Megtehette ezt azért is, mert a támadó csapatok – főleg középen, ahol egy híd is nehezítette az előrehaladást – csak lassan fejlődtek fel. Ez Leiningen vezérőrnagyot

20 *Hegyesi Márton:* A Máriássy-zászlóalj. (h. n., é. n.). A 14. o. Gyalókay adataira hivatkozik: Magyar Országos Levéltár (MOL) P. 876 Gyalókay iratok 2. tétel 1848–49. N. 12 szerint 3389 fő és 13 löveg. *Bánlaky (Breit) József:* Magyarország 1848–49. évi függetlenségi harcának katonai története. I–III. k. Budapest, 1930. II. k., 183. o. 15 löveg, a Napló 19. oldalán található adat szerint 18 löveg vett részt magyar részről az ütközetben.

21 Napló, 18. o.

22 *Potemkin Ödön:* Az 1849-ik évi magyar hadsereg feloszlásának okai az aradi s temesvári táborozással. Pest, 1867. 56. o.

arra késztette, hogy gyorsítsa csapatai mozgását, azonnal előrerendelte két üteg támogatásával a 2. (Sivkovich) zászlóaljat a szembenálló fél jobbszárnyának megkerülésére. A jobbszárnyon csak lövegharc folyt, középen ekkor a röppentyűk fedezete mellett csak a harcrend felvételét végezték a csapatok.

Peretzi erre a 77. honvédzászlóaljjal az ellenség közepének a megtámadását rendelte el. A fedező röppentyűket hat szakasz székely huszár támadta meg. A 2. (Sivkovich) zászlóalj a közép segítségére sietett és az 1. (Sivkovich) zászlóaljjal együtt visszaverte a magyar támadást, egy szárny ulánus pedig szétszórta a székely huszárokat. Ugyanakkor a magyar jobbszárnyon álló 74. honvédzászlóalj is támadásra indult, de ellene öt század ulánust vezényelt Leiningen vezérőrnagy. „... midőn az (ti. az ellenség) elég közel ért hozzájok, a zászlóalj parancsnoka tüzet vezényelt; de a már több nap óta, különösen pedig az éj folytán átázott fegyverek egyike sem sült el, s a most már még inkább vérszemet kapott vadul rohanó, különben is kitűnő ügyességű s bátorságú lengyel dzsidások összes tömege a kétségbeesett, de azért szilárdul helyt állott Máriássy zászlóaljra veté magát.

Ez első rohamnál rögtön 70 ember esett áldozatul, a ki még sértetlenül maradt, a hosszú dzsida döfései ellen puszta szuronnyal védte magát."[23]

Báró Blomberg ezredes az ulánusok parancsnoka az első sikeres roham után oldalt fordulva újabb rohamra készült, amikor Peretzi alezredes egy Mátyás-huszárszázadot vezényelt az ulánusok felé. A lengyel lovasság ekkor a huszárokat támadta meg, akik az összecsapás elöl kitértek, hasonlóképpen jártak a székely huszárok is. Mivel a 77. honvédzászlóalj sem tudta megújítani támadását, Peretzi alezredes elrendelte a visszavonulást.

A megkezdett visszavonulás közben az eddig tartalékban álló Lehel-huszárok, Deéssy Gergely százados vezetésével, még egy támadással próbálkoztak, keresztül vágtatva az arcvonal előtt zavarba hoztak két osztály ulánust. Ennek hatására a többi huszárszázad is megfordult és felújította a támadást, lehetőséget adva a gyalogságnak, hogy rendezze sorait.

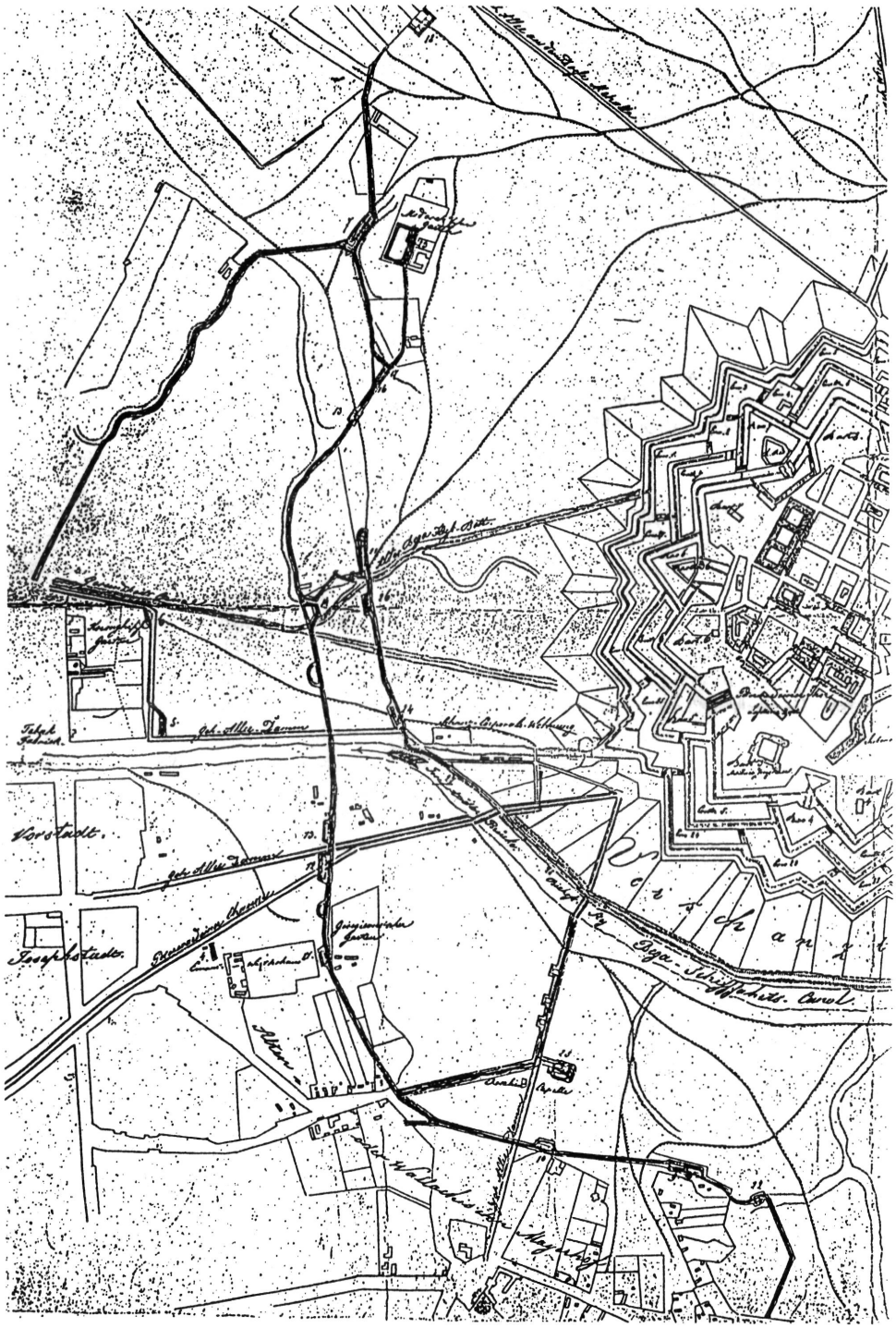
Közben a magyar jobbszárnyon tovább folyt a lövegharc, amely alatt egy osztály Sivkovich-gyalogos a már említett szélmalmot elfoglalta és felgyújtotta. Erre magyar oldalon is beavatkozott egy újabb század, a Bem közvetlen parancsnoksága alatt álló őrző, díszelgő feladatokra, futár és kísérési szolgálatra szervezett „elitte" század. Ennek sikeres előretörése megállította a további osztrák térnyerést.[24]

Ebben a helyzetben, mivel további sikerre már nem számíthatott, illetve mert jelentés érkezett, hogy Remete és Giroda felől magyar csapatok érkeznek, Leiningen vezérőrnagy elrendelte a visszavonulást. Ezt egy üteg fedezte, amely rövid megállásokkal feltartóztatta az üldözni szándékozó magyar csapatokat. Az erődbe visszavonuló császári csapatokat követve a honvédek bevonultak Józsefvárosba is, ahol azonban már bekerültek a vártüzérség hatókörébe.

Bem csapatai ezután már nem vettek részt Temesvár körülzárásában, bár még hetekig a freidorfi táborban állomásoztak. Május 17-én két zászlóalj, három gyalogszázad, öt lovasszázad és kilenc löveg állomásozott Temesvárnál, 3124 fővel. A

23 *Potemkin:* i. m. 57. o.

24 Honvédek Könyve. Történelmi adattár az 1848-ki és 1849-ki magyar hadjáratból. (Szerkesztette: *Vahot Imre)* Pest, 1861. *Székely Elek* honvéd főtiszttől: A temesvári csata: 57–63. o.

megfigyelést, majd körülzárást átvevő Vécsey tábornok még május 20-án kelt levelében is jelezte jelenlétüket, illetve tétlenségüket.[25]

Bem tábornok május 16-án Orsováról jelentette Kossuthnak, hogy a Bánságot az ellenségtől megtisztította, ugyanekkor még egyszer Temesvár kérdésével is foglalkozott, melynek körbezárásáért ekkor még ő viselte a felelősséget: „Most még csak Temesvárt kell elfoglalnunk. A vár olyanképpen van körülzárva, hogy védőserege onnan ki nem jöhet, ha csak nem a fegyverek lerakása végett. A védőrség kirohanásokat kísérelt meg. Ezeket az ott meghagyott körülzáró hadtest mindig visszaverte és azt hiszem, hogy az utolsó kísérlet után nem fog többet kimerészkedni. Az ellenség visszaverése alkalmával Pereczy alezredes különösen kitüntette magát és a siker a védősereg teljes demoralizációjára fog vezetni. Orsován ejtett 15 foglyot a várba küldtem, hogy lássa azoknak a sorsát, akik a várt felmenteni akarták, azt hiszem, hogy ez a vár megadását gyorsítani fogja".[26] Bem május 26-án még egyszer szemrevételezte a körülzárást, illetve a foglyokat parlamenterek kíséretében beküldte az erődbe.[27]

Május 29-én a Bem hadtestéhez tartozó dandár már úton volt Becskerek felé, így ez további szerepet a körülzárásban már nem játszott.[28]

Temesvár körülzárása, ostromának előkészítése

Gróf Vécsey Károly honvéd tábornokot 1849. április 7-én nevezték ki az Aradot körülzáró V. hadtest parancsnokává.[29] Bár Vécsey tábornok nem volt mérnökkari képesítésű – a Theresianumban kapott képzés után lovasezredeknél szolgált – irányítása alatt célszerűbbé vált az addig kevés tudatosságot felmutató körülzárás.

A tábornok rendelte el az erőd állandó lövetésének, bombázásának fenntartása mellett a Maros kanyarulatának átvágását, mellyel lehetetlenné tették a védők kitörési kísérleteit, illetve a kívülről jövő segítség bejutását, bejuttatását. E munkának jelentős szerepe volt a sikeres zárolásban. Ez tette lehetővé, hogy kisebb létszámú erőkkel elzárja az erődítményt a külvilágtól, így adott helyzetben csapatok kivonására legyen lehetőség. Az április 24-én készült kimutatás szerint negyven és fél gyalogszázad – ebből a 29., 38., 58., 59. egész zászlóalj – 8 huszárszázad illetve további két és fél századnyi lovasság, valamint 73 löveg – közte több ostrom löveg – tartozott a hadtest állományába, 7718 fővel tüzérek nélkül.[30]

A Maros kanyarulatának átvágása április 22-én éjszaka kezdődött és a védők minden igyekezete ellenére – mely elsősorban a munkások állandó tűz alatt tartását jelentette – három nappal később be is fejeződött. A munka eredményeként egy

25 MOL R 306 5. csomag Vécsey Károly levele ismeretlenhez 1. folio.
26 Bem apó, 55. o.
27 *Bogma:* i. m. 78. o., a Napló szerint 28-án érkezett a várba hat katona: 28. o.
28 MOL P 876 Gyalókay iratok 2. tétel 1848–49. N. 15.
29 *Bona Gábor:* Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban, 1848–49. Budapest, 1983. 330. o.
30 HL 1848–49. 23/448.

másfél méter mély, hat méter széles árok készült el, melybe a Maros vizét vezették. Emellett elkészült egy futóárok is, mely egy méter mély és két méter széles volt.[31]

Vécsey tábornokot Kossuth 1849. április 25-én rendelte hivatalosan Bem altábornagy alárendeltségébe, de ezen intézkedés kiadását már kényes huzavona előzte meg a két tábornok között. Mivel ezen vitával már többen foglalkoztak, így e témát megkerülve csupán Vécsey intézkedéseivel, illetve Bem konkrét parancsaival foglalkozunk.[32]

Kossuth intézkedése alapján a bánsági csapatok egységes vezetés alá kerültek. Bár a fővezéri beosztást mindaddig Bem látta el, amíg Bánságban tartózkodott, a Vécsey-hadtest csapatait azonban át-alárendelnie nem lehetett, annak egységét fenn kellett tartania.

Vécsey, bár Bem április 19-ei első felszólítására valóban nem küldött csapatokat – sőt Villám alezredes dandárát is visszarendelte Glogovác-Mikalaka térségébe –, megkezdte csapatainak átcsoportosítását és létrehozott egy mozgó oszlopot, mely az új-aradi szőlők alatt, temesvári út mentén gyülekezett.[33] Erre az intézkedést már április 23-án kiadta.[34] Az új-aradi dandárnak a 29. zászlóaljat, a 14. huszárezred egy osztályát, és négy 6 fontos löveget kellett átadni, mely Vingára indult. A vár körülzárására itt mindössze négy század maradt. Elindult továbbá 928 önkéntes két ágyúval Neudorfra.[35]

A mozgó oszlopba osztották be a visszarendelt Villám-dandárt is, amelyben a 38. zászlóalj három százada, három szakasz Lehel-huszár és hat löveg volt. Az Ó-Aradról, Kisszentmiklósról, Glogovácról és Pécskáról összeszedett erőkkel együtt az oszlop gyalogsága két teljes zászlóaljból – a 29. és a 38. zászlóalj – az Arad városi, az Arad-megyei, az agyai és viszesi nemzetőrök egy-egy századából, valamint a lugosi, temesvári, torontáli nemzetőrök fél-fél századából állt. A lovasságot a Lehel huszárezred 1., 2. és 7. százada és a 3. század három szakasza képezte, továbbá a csanádi nemzetőr lovasság. A tüzérség 12 tábori lövegből állt.[36] A sereg azonban azt a feladatot kapta, hogy mind Arad, mind Temesvár irányába figyeljen. Vécsey elsősorban továbbra is Aradot tekintette fontosabbnak, remélte a vár közeli feladását, azt, hogy az így zsákmányolt nehéz lövegekkel eredményesebben lehet majd ostromolni Temesvárt.

Három nappal később – mivel a Villám-dandár nem érkezett be és miután immár hivatalosan is támogatnia kellett Bem műveleteit, felváltva a Bánságba induló csapatait – Vécsey újra átszervezte a Temesvár körülzárására már átirányított hadtestét. A három oszlopban elindult csapatok balszárnya e napon Bruckenauban állomásozott, Fischer András őrnagy gyalogsága két századból és három félszázadból állt, illetve egy század lovasság és két löveg felett parancsnokolt. Ezen csapatok nemzetőrök voltak, összesen 649 fő. A középső oszlop a főhadiszállással Orczyfalván táborozott. Ez volt a legerősebb oszlop, számban és minőségben is. A 29. zászlóal-

31 *Márki Sándor:* Arad-vármegye és Arad szabad királyi város története II. A török hódítástól napjainkig. h. n., é. n. 582. o.

32 A téma részletes kifejtése *Kovács* és *Miletz* már idézett műveiben.

33 MOL Az Országos Rendőri és Postaosztály iratai (H 95) 1/390.

34 HL 1848–49. 23/553 hivatkozva a N. 279. számmal már kiadott intézkedésre.

35 HL 1848–49. 23/553.

36 HL 1848–49. 23/448.

jat, az 59. zászlóalj öt századát és a 14. (Lehel) huszárezred három századát nyolc löveg támogatta. Összesen 2149 fő képezte az oszlop főerejét. A jobbszárny Kalatsa helységben két század gyalogosból, fél század lovas nemzetőrből és 4 lövegből állt. Az 503 fő felett Ormos Sándor százados parancsnokolt.[37] A fenti kimutatás szerint a csapatok 44%-át indította útnak Vécsey tábornok, már a Kossuthtól érkező utasítás kézhezvételével egyidőben. Sőt, ha még hozzászámítjuk a Villám-dandár állományát is, akkor az V. hadtestnek már több mint a fele Temesvár zárolásához készült.

Az alárendelésről szóló értesítés kézhezvétele után Bem is újólag sürgette a mozgó „hadtest" Temesvárhoz indítását, melyre elsősorban azért számított, hogy saját csapatait elindíthassa a Bánság déli részébe tervezett hadjáratára. Április 29-én Bem már Gyarmaton átadta Fischer őrnagynak a mozgó „hadtest" számára meghatározott feladatot Temesvár körbezárását illetően.[38]

Az április 29-ei szemrevételezést Bem és Vécsey együtt hajtották végre, különös gonddal a Gyárváros területére. A tiszti csoport megjelenése magára vonta az erődben lévők figyelmét is, akik lövegtüzet nyitottak a szemrevételezőkre.[39]

A megbeszélések értelmében május 1-én Bem két levelet is fogalmazott Vécsey számára. Ezekben tovább sürgette az V. hadtest csapatainak beérkezését, ettől tette függővé az indulását a Bánság déli részébe. Mivel azonban ezt minél gyorsabban el akarta kezdeni, egyrészt már elhatározta egy oszlop összeállítását, másrészt konkrét feladatokat határozott meg Vécsey számára.[40] Eszerint másnap egy zászlóaljnak és egy lovasszázadnak Remetére, egy másik zászlóaljnak két lovasszázaddal Csernenyházára kellett vonulnia. Bem saját csapatainak, melyek a környező településeken helyőrségi szolgálatot láttak el, parancsot küldött, hogy készüljenek fel a váltásra és meghatározta az átadandó feladatot.

A továbbiakban Bem felszólította Vécseyt, hogy a már eddig is Temesvárnál lévő 38. zászlóaljat egészítse ki az Aradnál maradt három századdal. A 38. zászlóalj a Villám-dandár állományába tartozott. Ez utóbbi intézkedést azonban Vécsey ekkor még nem hajtotta végre.[41] Ennek oka az volt, hogy az V. hadtest parancsnoka nem akarta tovább gyengíteni az aradi zároló erőket, továbbá ez az intézkedés már beavatkozás volt a hadtest közvetlen irányításába, melyet Kossuth alárendelő intézkedése nem tett lehetővé.

A délre induló csapatok élővédje május 1-jén érte el Dettát. Bem 3-ára tervezte, hogy további nélkülözhető csapatait is elindítja délre. E terv végrehajtásához azonban feltétlen kellett, hogy Vécsey csapatai minél nagyobb számban és minél gyorsabban beérkezzenek Temesvárhoz.[42]

Bem elhatározásának megfelelően hadtest főereje Károlyi Miksa alezredes parancsnoksága alatt a meghatározott időben el is indult. Május 5-én ezen csapatok már elfoglalták Versecet, május 8-án Fehértemplomot. Két nap múlva Bem is ide érkezett és átvette a parancsnokságot.[43]

37 HL 1848–49. 24/299.
38 HL 1848–49. 24/508.
39 MOL H 95 1/521.
40 HL 1848–49. 25/89.
41 HL 1848–49. 25/265.
42 HL 1848–49. 25/881.
43 *Kovács:* i. m. 221–222. o.

Vécsey tábornok az V. hadest csapatait a meghatározottak szerint Temesvár felé irányította. Május első napjaiban a „mozgó oszlop" csapatai Szentandrás, Csernenyháza, Gyarmata, Remete helységek elérésével, a vártól már alig 10–15 km távolságban álltak. Az elért vonalat azonban csak május 12-én tolta előre Vécsey az erőd felé, amikor a jobbszárnyával Mehala térségét, a középpel, illetve a főhadiszállással a Vadász-erdőt, a balszárnnyal pedig Girodát szállták meg a csapatok.[44] Ezen előrevonás után, ha hézagosan is, de a Béga-csatorna jobb partján a lehető legkisebb távolságban – még éppen a várlövegek lőtávolságán kívül – létrejött a körülzárás.

A magyar csapatok e napon történt előrevonását sürgette a várvédők nagyszabású kitörése, amely a freidorfi ütközethez vezetett. Vécsey az ágyúzás irányába Remete felől egy oszlopot rendelt ki, de ez már érdemben nem tudott beavatkozni az események menetébe. A védők lekötöttségét kihasználva ugyanakkor az oszlop behatolt a védtelenül hagyott Gyárvárosba. A helységet azonban a honvédek nem tudták megtartani, a Freidorf felől visszaérkező Sivkovich-zászlóaljak Stankovics ezredes vezetésével visszafoglalták.[45] Az osztrákok ezen harchoz hathatós támogatást kaptak a várfalon lévő lövegektől.

A következő napon természetes fedezékek védelmében a magyar csapatok folytatták a zár szorosabbá tételét. Délután a jobbszárny csapatai behatoltak Mehala elővárosba, ahol újoncokat toboroztak, illetve elhajtották a vágómarhákat. A védők egy osztály gyalogos és egy ulánus század kiküldésével igyekeztek ezt megakadályozni. A harc elől a magyar csapatok a Csóka-erdőbe vonultak vissza. Ugyancsak igyekeztek a honvéd csapatok szorosabbá tenni a zárat a gyarmatai út felől is, ahol elfoglalták a Sevits-majort. A helység megerősítésére lövegeket akartak felállítani, ezt azonban a várlövegek megakadályozták.[46]

Május 14-én már hajnal előtt a Mehalát ismét birtokba vevő magyar csapatok a helység védelmét futóárok építésével erősítették meg. Az erődből ezt tüzérségi tűzzel igyekeztek gátolni. Ennek hatástalanságát látva újabb nagyszabású kitörést hajtottak végre a védők. Három század Rukavina-gyalogos, két század románbánsági határőr, egy ulánus osztag fél üteggel megerősítve, valamint száz munkás a Mehala és Józsefváros közötti fás-bokros terület megtisztítását kapta feladatul.[47]

A támadás először a Mehala előtti előörsöket érte, melyek visszavonultak az elővárosba. Ezután a Józsefvárost megszálló erőket támadták meg, akik szintén visszavonultak. A kialakult tüzérségi párbajt kihasználva, melyben a várlövegek is részt vettek, a magyarok, újabb erősítéseket magukhoz vonva – Vécsey egy lovasosztályt irányított ide – újra előre törtek és visszaszorították a védőket.[48] Az osztrák csapatok azért sem erőltették tovább a támadást, mert közben a Gyárvárost is támadás érte.

Az elővárosok közül állandó védelmet a védők egyedül a Gyárvárosnak biztosítottak. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy itt volt az erőd vízellátását biztosító vízmű, mely nélkül a védők csak ásott kutakra támaszkodhattak. Ezek vize viszont rossz minőségű, egészségtelen volt.

44 MOL Az Országos Honvédelmi Bizottmány iratai. (H 2 OHB) 1849:7142.
45 Napló, 20. o.
46 Napló, 21. o.
47 Napló, 22. o.
48 *Bogma:* i. m. 75. o.; MOL H 2 1849:7083.

Az előváros kijáratait lövegekkel erősítették meg, illetve sáncokat emeltek. A támadás megindulásakor újabb tüzérségi eszközöket irányítottak a helyszínre, Stankovics ezredes három röppentyűüteggel érkezett Mehala felől.

A magyar csapatok balszárnya által indított támadás élén a 29. zászlóalj indult, Asztalos Sándor alezredes parancsnoksága alatt. A zászlóalj megtámadta a sáncokat, míg a csapatok másik fele a kertek kerítésein átmászva igyekezett a védők mögé kerülni. A támadás sikerrel járt, a helység védői, mielőtt bekerítették volna őket, visszavonultak a sánctáborba.[49] A kölcsönös ágyúzás azonban még éjjel 11 óráig tartott.

Vécsey az előváros elfoglalása után azonnal elrendelte a vízmű megrongálását, illetve Dufaud főhadnagyot – aki korábban a Béga-csatornánál vízmérnökként dolgozott – Kistopolovec-Kiskostély felé irányította, hogy a csatorna zsilipjeit zárja el.[50] A csatorna kiszárítása esetén az erőd védhetősége jelentősen meggyengült volna, hiszen ily módon a lejtő lábainál húzódó gát mintegy negyedik párhuzamként lett volna használható, melyhez a faúsztató csatornák a megközelítési utakat is biztosították. Az elzárást egyébként Vécsey jelentése szerint már április 30-án kérte Bemtől, eredménytelenül.[51]

A Gyárváros elfoglalása után a Béga-csatorna jobb partján teljes lett a zár, a bal parton azonban csak Józsefváros és Freidorf között álltak csapatok. Vécsey tábornok temesvári csapatait a következő erők alkották:

A táborkar főnöke: Boros Ignác alezredes (az aradi zárolást vezette)
A hadtest adjutánsa: Baudis József őrnagy
A tüzérség parancsnoka: Krivácsy József őrnagy

A Béga-csatornától északra álló dandár parancsnoka: Bergmann József alezredes
Osztályparancsnok: Lovassy István százados (Mehala)
- a 49. honvédzászlóalj egy százada
- a 68. honvédzászlóalj egy százada
- a 14. (Lehel) huszárezred egy százada
- négy löveg.

Osztályparancsnok: Gazsy András őrnagy (Arad–Temesvári út mellett)
- a 14. (Lehel) huszárezred egy százada
- a bihari lovas nemzetőrök fél százada
- öt löveg.

Osztályparancsnok: Szentiványi Kázmér őrnagy (a Vadász-erdei főhadiszállás)
- az 59. honvédzászlóalj négy százada
- a 68. honvédzászlóalj egy százada
- két löveg.

Osztályparancsnok: Mészöly Farkas őrnagy (Lippa–Temesvári út)
- a 14 (Lehel) huszárezred egy százada

49 *Potemkin:* i. m. 61. o.

50 A Béga-csatornán ezen a két helyen volt zsilip. *Fényes Elek:* Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leiratik. I–II. k. Pest, 1851. I. k. 250. o., II. k. 210. o.

51 MOL H2 OHB 1849: 7203.

– a csanádi lovas nemzetőrök egy százada
– öt löveg.

Osztályparancsnok: Asztalos Sándor őrnagy (Gyárváros)
– a 29. honvédzászlóalj
– a 14. (Lehel) huszárezred egy százada
– a 4. (Sándor) huszárezred 1. tartalék százada
– hét löveg.

Összesen 13 gyalogszázad, 6,5 lovasszázad, 23 löveg; 2861 fő, 852 ló.

A Peretzi-dandár megerősítésére küldött dandár parancsnoka: Przyiemski alezredes

Osztályparancsnok: Julian Przyiemski alezredes (Freidorf)
– a 38. honvédzászlóalj
– az 59. honvédzászlóalj egy százada
– a 14. (Lehel) huszárezred egy százada
– tíz löveg.

Osztályparancsnok: Fischer András őrnagy (Lugos)
– különböző nemzetőr csapatokból összeállított két százados osztály
– két löveg.

Összesen 9 gyalogszázad, 1 lovasszázad, 12 löveg; 1534 fő és 130 ló

A Temesvárnál álló erők összesen 22 gyalogszázadot, 7,5 lovasszázadot, 35 löveget számláltak. Vécsey tábornok alárendeltségébe 4395 fő és 982 ló tartozott.[52]

Az V. hadtest parancsnoka ezen erőt – hasonlóképpen az Aradnál maradt csapatokét – létszáma miatt nem tartotta alkalmasnak a feladatuk sikeres végrehajtására. Mindkét esetben az a helyzet állt fenn, hogy a védők létszáma meghaladta az őket zárolni szándékozókét. Ezt az állapotot sokáig nyilván nem lehetett fenntartani. A helyzetet súlyosbította, hogy a pécskai nemzetőrök két gyalogszázadát és nyolcvan fős lovascsapatát – mivel lejárt az idejük – haza kellett engedni.

Ugyancsak hiány volt tábori lövegekben. Vécsey Aradról tábori és nehézlövegeket is hozott magával, de ez utóbbiakat a várható gyakori kitörések elhárításában kevésbé használhatták. A négy 18 fontos ostromlöveget viszont egyelőre az erőd lövetésére sem lehetett használni annak veszélye nélkül, hogy ne fenyegetné őket a megsemmisítés.[53]

A pótlásokra a hadtestparancsnok Kossuthtól és a hadügyminisztertől egyaránt négy–hat gyalogszázad és egy lovas- vagy gyalogüteg küldését sürgette.[54] Vécsey úgy látta, hogy ezek hiányában a várat még a Béga-csatorna jobb partján sem tudja eredményesen zárolni.

Vécseynek nem volt ezekben a napokban tudomása arról, hogy Bem mit szándékozik tenni a továbbiakban. A Peretzi-dandár mindössze Freidorfnál táborozott, a zárolásban tevékenyen nem vett részt. Bemtől is segítséget várt volna, de ered-

52 HL 1848–49. 28/172.
53 HL 1848–49. 29/386.
54 MOL H2 OHB 1849: 7142.

ménytelenül. Ezért május 17-én újabb levélben fordult a hadügyminiszterhez, hogy küldjön csapatokat, mert a zárolás huzamosabb ideig nem tartható fenn.[55]

Ennek okait a következőkben látta. Különösen nagy erőt – a gyalogság kétharmadát – kellett a Gyárváros megszállására és megtartására alkalmazni. A főhadiszálláson lévő csapatok gyakorlatilag állandóan szolgálatban voltak, mert nem volt kivel leváltani őket. A védők állandó kitörései, valamint a hatásos tüzérségi tűz miatt nagyok a veszteségek. Ez mind azt sürgette, hogy a további sikeres tevékenységhez legalább egy zászlóaljat és egy 6 fontos üteget a rendelkezésére bocsássanak.

A tüzérség megerősítésére is történtek lépések. Mivel Aradról lövegeket nem kaphattak – onnan Dévára és Gyulafehérvárra kellett nehézágyúkat és mozsarakat küldeni – megvizsgálták mozsarak helyi előállításának lehetőségét és ennek nyomán egy helyi harangöntőtől 500 fontos lövegeket rendeltek meg. Vécsey tábornok továbbá a rendelkezésre álló négy 18 fontos ostromlöveg mellé a Buda bevétele után felszabaduló készletből igényelt elsősorban mozsarakat.

A kért erősítések megérkezése után Vécsey ostrom nélkül is elegendőnek tartott három hetet ahhoz, hogy az őrség megadja magát. Ehhez persze szükség volt egy pontos tervrajzra is, aminek megküldését szintén ekkor kérte a hadtestparancsnok.

Ugyancsak csökkent a zároló csapatok létszáma amikor május végén a lázadó románok ellen két századnyi gyalogságot, fél század lovasságot, valamint két löveget ki kellett különíteni.[56]

A zároló csapatok és a védők között szinte állandó harc folyt. A védők tüzérségi tűzzel és kitörésekkel igyekeztek a teljes zárolást megakadályozni. Lehetőség szerint rombolásokkal igyekeztek megnehezíteni, hogy a támadók fedezékeket találjanak az erőd közelében, zavarták a műszaki munkák végzését, megtámadták a lejtőhöz közeledő csatárokat. A magyar csapatok viszont törekedtek a védművek megközelítésére, a védők visszaszorítására a várba, ezzel tökéletes zár létrehozására.

Az ostromelőkészítő munkák már a szükséges erősítések beérkezése előtt megkezdődtek. Ennek első lépése a várágyúk lőtávolságán kívül a Vadász-erdőben a főhadiszállás, illetve ezen a helyen és az elővárosoknál a táborok kiépítése volt.

A legnagyobb tábor az említett Vadász-erdőben épült fel. Az erdő egy részének kiirtása után nyert terület közepén Vécsey tábornok szállása, a törzskarának tagjai részére emelt faépületek, étkezőhelyek, a zenekar számára épült „rondella" álltak. Itt épült fel továbbá egy kilátó torony is, melyről követni lehetett a vár körül zajló eseményeket. E központi térről minden irányba utak indultak, melyek mentén a legénység számára gallyakból épített sátrak álltak. Az ivóvíz biztosítására kutat ástak. Működött itt fegyverjavító műhely is.[57]

Ugyancsak tábort építettek a Gyárváros mellett két helyen, a lippai és az aradi országút mentén, valamint Mehala és a Józsefváros közelében. E táborok az épülő állásokba kerülő lövegek fedezetét és az előőrsi szolgálatot ellátók szállásai voltak.[58]

55 MOL H2 OHB 1849: 7203.
56 HL 1848–49. 30/548.
57 A tábor június 6-án leégett. *Bogma:* i. m. 79. o.
58 *Potemkin:* i. m. 64., 65. o.

Ezzel egyidőben megkezdték a nehéz lövegek tüzelőállásainak előkészítését is. Erre először legalkalmasabbnak az erőd közvetlen előterében lévő Gyárváros bizonyult, amely elég fedezéket nyújtott az ütegek számára. Május 17-én egy malom mellett tüzelőállás kiépítését kezdték meg, de a III. és a IV. bástya lövegei ezt megakadályozták.

A következő napon tábori lövegekkel három irányból vették tűz alá az erődöt és az elsáncolt tábort. Ennek célja a várvédő lövegek helyének pontos meghatározása, esetleges visszavonásuk elérése volt. Másfél órás tűzpárbaj után a tábori lövegeket visszavonták. E napon a zömmel 10 fontos tarackok kétszáz gránátot lőttek ki Temesvárra.[59]

Május 19-én a Gyárvárosban sikerült két üteg számára állást kiépíteni, a sörháznál, illetve az „Angol Királynőhöz" nevű fürdőnél. A várlövegek zavarták, de megakadályozni nem tudták az építkezést.[60] Az elkészült tüzelőállásokba azonban egyelőre nem vontattak lövegeket, vagy azokkal legalább is nem lőttek, mivel nem akarták azokat kitenni annak, hogy a várvédő lövegekkel vívott egyenlőtlen harcban megsemmisüljenek. Az erőd lövetését egyelőre az időnként előrevont tábori lövegek végezték. Hasonlóan a május 18-i lövetéshez, egy nagyobb szabású támadás alkalmával 23-án ismét mintegy kétszáz lövedéket juttattak a vár belsejébe tarackokkal.[61] E két nagyobb támadáson kívül is szinte mindennaposak voltak a tüzérségi összecsapások, melyeket magyar részről a kitörések elhárítása, illetve a védők demoralizálása céljából vívtak.

A tüzérségi összecsapásokon kívül folyamatos harc folyt az előörsök között is. A magyar csapatok igyekeztek megakadályozni a védőket abban, hogy elhagyják a várat. A kitörések célja a következő volt: felderítés végrehajtása, rajtaütésekkel megsemmisíteni és foglyul ejteni járőröket, illetve munkások alkalmazásával a terepakadályok eltávolítása a lejtőn és az erőd környékén. A kezdeti időszakban a záróló csapatok létszámának elégtelensége miatt a harc váltakozó sikerekkel folyt.

Május 15-én a védők a Gyárváros felé hajtottak végre egy nagyobb szabású kitörést, mely során faraktárakat, illetve egy majort is felgyújtottak. A sánctáborból induló támadást lövegekkel is támogatták. A gyárvárosi előörsök segítségére a Mosnicai-erdő felől honvéd csapatokat vontak előre, akik sikeresen visszaszorították a kitörő erőket a táborba. A harc során három löveg a magyarok kezébe került.[62] Hasonló cselekmények követték egymást a következő napokon is.

Ugyanakkor a magyar előörsök is állandóan nyugtalanították a védőket. Csatárharcot folytatva – láncot alakítva, a terep rejtőképességét kihasználva, állandó puskatűz mellett előrehaladva – közelítették meg a lejtőt és igyekeztek a fedett úton lévő ellenséget a védőművek közé szorítani, foglyot ejteni. Különösen éjszaka folytatták ezt a harcot, amikor az előörs-láncot a lejtő lábához tolták előre. Ezek a támadások fedezték a műszaki munkák végzését, elvonták az ellenség figyelmét. E célból indították meg támadásukat az előörsök május 22-én is fél egykor a Józsefváros felől. Miután a honvédcsapatok csatár és tüzérségi tűzzel egész nap foglalkoztatták

59 Napló, 24. o.

60 Napló, 25. o.; *néhai Lapányi Alajos:* Temesvár város történetéhez. Naplójegyzetek 1849-iki január 24-től egész 1849-iki június 30-ig. *Történelmi és Régészeti Értesítő,* 1888. 184. o.

61 Napló, 26. o.; *Lapányi* szerint 60 lövedék esett a várba. I. m. 184. o.

62 *Bogma:* i. m. 76. o.

a védőket, este a Mária- és a Rozália-kápolna között megkezdődhetett a futóárok kiépítése.[63]

A kitörések megakadályozásának leghatásosabb eszköze volt – és ez Aradnál is bevált – az erőd futóárkokkal való körülvétele. E munka már május 14-én elkezdődött Mehalánál, majd az említett helyen folytatódott. A munkálatok elvégzésére „este 9 órakor a Majorok és a vár között futóárkot ásni több száz embert, több száz kocsi rőzsét és kosarat számos magyarság kíséretében vittek oda, az ágyúkat is odavivén, az ágyútelepeket felállították."[64] Az építkezés alatt is folyt a csatárharc, majd kivilágosodás után a tábori lövegek is bekapcsolódtak az ellenség lekötésébe.

A magyar támadások többször irányultak a sánctábor ellen is. A táborban állomásozó csapatok azonban a várvédő ágyúk támogatásával minden alkalommal megakadályozták, hogy a honvéd csapatok elérjék céljukat, elfoglalják a tábort.

A zár a megfelelő erők hiánya, illetve fegyelmezetlensége miatt nem mindig volt tökéletes. A kitörő erők nem egyszer szakították át a magyar előörsláncot és csak a tartalékok beavatkozásával sikerült a támadókat visszaszorítani. Egy ilyen esetet írt le a harcokban résztvevő Potemkin Ödön hadnagy. Az osztrákok elfogtak egy előörsön álló részeg honvédet, akitől megtudták a jelszót és a tábori hangot. „... a császáriak szürke köpenyeiket, melyek a magyar honvédekével egyszínűek voltak, gondosan begombolták, hogy a fehér kard- s tölténytáska szíjaikról meg ne ismertessenek, a Gyárvárosba minden oldalról kezdtek beözönleni..." A főtéren csoportosuló támadókat csak a riadóztatott és a táborból előre siető 29. zászlóalj tudta visszaverni. Ezután lényegesen megszigorították a tábori fegyelmet.[65] Ennek eredményeként a védők több kitörési kísérlete kudarcot vallott.

Május 26-án éjszaka száz önkéntes a Gyárváros ellen kísérelt meg eredménytelen támadást. A következő éjszaka ugyancsak száz fő a Béga-csatornán épített szükséghídon átkelve kísérelt meg egy támadást a Majorok ellen, a sűrű tűz miatt azonban kénytelenek voltak visszavonulni.[66]

A nagyobb szabású vállalkozásokon kívül számolni kellett a kisebb akciókkal is. Ilyenre került sor május 29-én amikor a Leiningen-gyalogezredtől húsz önként jelentkező lesállást foglalt Mehala és a Józsefváros között. Céljuk egy magyar járőr elfogása, vagy megsemmisítése volt. Ezt azonban nem sikerült elérniük, ugyanis nem jött járőr, így dolguk végezetlen vonultak vissza.[67] Az azonban, hogy a védők a lesállásba észrevétlenül ki- és onnan visszajuthattak, valamint, hogy ezen a fontos területen nem találkoztak járőrrel, azt jelzi, hogy a magyar előörsi lánc elég hézagos volt.

Vécsey tevékenysége május végéig tehát csak arra szorítkozhatott, hogy megfigyelje, illetve csapatainak csekély létszáma ellenére körülzárolja Temesvárt. Június 2-án még mindig csak 4672 fővel igyekezett ezt a rendkívül nehéz feladatot megoldani.[68]

63 Uo.
64 *Bogma:* i. m. 77. o.
65 *Petemkin:* i. m. 62. o.
66 Napló, 28. o.
67 Napló, 29. o.
68 HL 1848–49. 31/162 1/2.

Az ostrom második időszaka

Június első napjaiban a főhadiszálláson elkészítették azt a tervet, amely az erőd körülzárásának és ostromának további menetét határozta meg. Vécsey ennek végrehajtását késedelem nélkül, a további erősítések beérkezésétől függetlenül elkezdte. A tervet Vécseyn kívül Szabó István alezredes, Krivácsy József őrnagy és Dembynski Teodor százados készítette. Szabó alezredes mérnökkari képesítésű volt, hasonlóan Dembynski századoshoz, mindketten a bécsi hadmérnöki akadémiát végezték. Krivácsy őrnagy tüzértiszt volt és mivel 1842-től három évig a császári-királyi „bombászkar"-nál teljesített szolgálatot, ahol megismerkedett az ostromtüzérség irányításával kapcsolatos ismeretekkel is, szintén szakemberként vett részt a tervezésben.[69]

A terv meghatározta a támadás főirányát. E szerint a Pétervárади-kapunál lévő 5. számú ékmű rombolása után a mögötte lévő falszakaszon kellett rést törni. Ennek elérése érdekében meg kellett kezdeni az első párhuzam építését az említett kapuval szemben, a védművektől mintegy 850 m távolságra. A párhuzam fedezéket biztosított a gyalogság és a szállító eszközök részére, valamint lehetőséget adott tüzelőállások kiépítésére is. A terv szerint három mozsárüteg és két „ricochet" üteg építése kezdődött meg. Ez utóbbi ütegeket ágyúkból tervezték összeállítani, melyeknek a lövedékeket lapos röppályán, lehetőség szerint úgy kellett kilőniük, hogy azok az első földet érésük után lehetőleg felpattanjanak és a levegőben robbanjanak. Hatásuk így megsokszorozódott.

Az ütegek közül egy mozsárüteg – mely az említett ékművel szemben épült – kapta a védmű rombolásának feladatát, míg egy-egy mozsár- és ágyúüteg a jobbra, illetve balra lévő V. és VI. bástyát pásztázta és nyugtalanította az egész arcvonalat. A lövegek tevékenysége alatt ki kellett építeni a további párhuzamokat, így eljutva a lejtő lábáig. Itt a terv domb emelését írta elő, melyre a réstörő üteget kívánták felállítani. Ennek feladata az ékmű teljes lerombolása volt. Ezután a párhuzamokkal el kellett jutni az árokba és a rombolt ékmű helyén épített állásból már közvetlenül a falakat tervezték törni. E közben az erődöt a rendelkezésre álló lövegekkel más irányokból is lőni, bombázni kellett, hogy a védők ne csoportosíthassák át erejüket, hogy a főirány a lehető legtovább rejtve maradjon.[70]

E terv azzal számolt, hogy a szükséges ostromlövegek, illetve a további erősítések rövidesen megérkeznek. Addig is azonban megkezdték – a rendelkezésre álló lehetőségek kihasználásával – az ostromelőkészítő munkákat. A csapatok alacsony száma nem tette lehetővé, hogy azokat műszaki munkákra felhasználják, hisz a szolgálat ellátására is alig voltak elegendőek, így a környező falvak lakosságának bevonásával kezdték meg a munkálatokat. Naponta mintegy 1200 fő állt neki a munkák elvégzésének.[71]

Az árkokat rendszerint éjjel ásták, így a várvédő lövegek azt kevésbé tudták zavarni. A napi munka végrehajtását Major István a következő képen írta le: „Mikor a

69 Életrajzi adatok *Bona:* i. m. 133. o., 214. o., 300. o.

70 MOL A Görgey család levéltára (P295) b/6 Raksányi Imre jelentése 1848. június 19-én, részletekben közli *id. Görgey István:* 1848. és 1849-ből. I–III. k. Budapest, 1888. II. k. 502–503. o.

71 Raksányi idézett jelentése szerint, *Potemkin* szerint 5–6000 fő. I. m. 64. o.

községház elé értünk, ott temérdek nép, kezükben ásóval, állták körül az ott felhalmozott, szalmából font köteleket, várták a setét éjt, hogy magukkal vigyék a vár előtt elterülő, sík térre. Mikor az alkalmas idő beállt, az utászok és az ezernyi nép kiment az említett helyre, s magukkal vitték a szalmaköteleket, s azt kinyújtották a sík téren aszerint, mint azt az utászok parancsolták, míg az ott lévő honvédek, kik a népre vigyáztak, hogy a sötétben meg ne szökjenek, gyorsan és sűrűn egymás mellé állították a munkásokat az egész vonalon, kik egész csendben kezdték meg a sötétben is látható szalmakötél mellett az árkot ásni."[72] Ezen kívül folyt a tüzelőállások kiépítése is fából és földből, melyeket földdel teli vesszőkosarakkal erősítettek.

A munkálatokat az erődből természetesen igyekeztek zavarni. Éjjel világító golyók alkalmazása mellett pusztították, illetve késztették menekülésre a munkásokat, akik erre hajlandóságot is mutattak. „... minden lövésre szétszaladtak és úgy kellett őket erőszakkal összeterelni és előfordult, hogy az ijedtségtől többen meghaltak." – jelentette Szabó alezredes a hadügyminisztériumnak.[73] A munka azonban, ha lassan is de folyt, annak ellenére, hogy tüzérségi tűzön kívül a védők a munkálatokat puskatűzzel is zavarták.

Az árok építése már május 30-án elkezdődött a támadásra kijelölt irányban, az Emmaus vendéglőnél, majd a munkálatok folytatódtak a következő éjszakákon is.[74] Június 8-án Mehalánál kezdték el az első párhuzam építését, melynél igénybe vették a már korábban elkészült előörsi árkot is.[75] Azt szélesítették, mélyítették és fejlesztették a már megkezdett szakasz felé. Miután ezen a területen elkészült az árok, a munkálatokat a Majorságok előterében folytatták. Ez már június 23-án kezdődött és mivel lassan haladt a munka, áttértek a nappali munkavégzésre is.[76] Az első párhuzam építése július elején fejeződött be.

Az ostromelőkészítő munkák másik területe a lövegek tüzelőállásainak előkészítése volt, illetve ezek felszerelése lövegekkel. Bár a védők ezt tüzérséggel és kirohanásokkal is igyekeztek gátolni, június első napjaira több állás elkészült. A már említett Gyárvárosi két üteg mellett elkészült egy állás az Elnöki-kertben, egy az Emmaus vendéglőnél, egy a Béga-csatorna jobb partján a dohánygyár előtt, egy ettől északra. Ezen állásokba a négy 18 fontos kivételével tábori lövegeket helyeztek el. Feladatuk a műszaki munkák fedezése, a kitörések megakadályozása volt.

Ugyancsak megkezdték az állások előkészítését az ostromlövegek számára is. A többszöri kérések eredményeként ostromlövegek érkezésével lehetett számítani Pétervárадról, a vár átadásáról meginduló tárgyalások után Aradról, illetve a budai vár elfoglalása után összeállított „ostrom parque" lövegeiből.[77] Ezek közül elsőként a Pétervárадról érkezett mozsarakat helyezték el. Négy löveg került a Mehala melletti Módos-kert mögé, négy pedig a vár keleti oldalára, az ún. Újvilág-kertjébe.

72 *Major István:* Honvédelményeim. (Sajtó alá rendezte: *Szőcs Sebestyén)* Budapest, 1973. 62. o.

73 HL 1848–49. 36/412 1/3 Szabó István ezredes július 2-ra keltezte jelentését, de ez elírás. Helyesen augusztus 2-a.

74 *Bogma:* i. m. 78. o.

75 *Lapányi:* i. m. 187. o.

76 Napló, 40. o.

77 Ez utóbbi összeállításáról *Kossuth Lajos* Összes Munkái XV. (KLÖM XV) Kossuth Lajos 1848/49-ben. V. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai 1849. április 15–augusztus 15. (Sajtó alá rendezte: *Barta István)* Budapest, 1955. 389. o. A 15 mozsarat és a 10 000 lövedéket Raksányi Imre vitte magával Temesvárhoz. Budavár bevételének emlékezete, 1849. (Szerkesztette: *Katona Tamás)* Budapest, 1989. 551. o. Görgei levele Kossuthoz. Raksányiról: *Ács Tibor:* Raksányi Imre hadtudományi munkássága a reformkorban. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1974. 3. szám, 463–493. o.

Ezen 30 és 60 fontos mozsarak június 11-én kezdték meg a vár belsejének lövetését, mely egy új időszakot nyitott a várostrom menetében.[78]

A mozsarak elsődleges célja az erődben található katonai épületek rombolása volt. A mehalai üteg a katonai kórházat, valamint egy lőporraktárt, az újvilági pedig az Erdélyi-kaszárnyát, élelmiszerraktárt és a kincstári magtárat kezdte bombázni. Ugyancsak lőtték az erőd belső épületeit az említett állásokban elhelyezett tarackok, míg az ágyúk a védműveket és az itt elhelyezett lövegeket, a sánctábort célozták.

A bombák azonban nemcsak a katonai, hanem polgári épületeket is értek, hisz ezen eszközökkel nem lehetett pontosan tüzet vezetni. Az éjjel-nappal kisebb megszakításokkal folyó tüzelés eredményeként a város jelentős része rombadőlt. A többször, több helyen kigyulladt épületeket egy kijelölt tűzoltószázad oltotta el. Különösen sok találat érte a katonai kórházat, illetve a katonai objektumokat.

A megpróbáltatásokat a város lakossága nehezen viselte, a magisztrátus már 14-én kérte a várparancsnokságtól, hogy kérjen egy legalább hat órás tűzszünetet. Ezt a parancsnokság természetesen elutasította. A bombázás tovább folyt, aminek az épületek nem tudtak ellenállni, még a legerősebbnek vélt dóm kupoláját is átütötte egy bomba. A lakosság a kazamatákban, sírboltokban, pincékben keresett menedéket.[79]

A védők a bombázást erős tüzérségi tűzzel viszonozták. Lőtték az ütegeket, az állásokat és a külvárosokat is. A szemtanú szerint a várbeli tüzérek, kihasználva lövegfölényüket, lényegesen nagyobb tűzsűrűséget biztosítottak, mint a támadók.[80] Ugyanakkor fokozták a vállalkozások számát is, melyek elsősorban fogolyszerzésre irányultak. A felek tevékenységét ezekben a napokban még tovább nehezítette a napközben harminc fok fölé emelkedő hőmérséklet. A bombázás kisebb szünetekkel éjjel-nappal, szinte állandóan folyt. Sötétedés után a még világosban beirányzott lövegekkel lőttek, így ennek hatása megközelítette nappalit.

Június 16-án éjszaka Vécsey tábornok elrendelte a sánctábor megtámadását nyugati irányból, de ez csak azzal az eredménnyel járt, hogy a Béga-csatorna hídját felgyújtották. Még ezen a napon Vécsey parlamentereket küldött az erődbe. A magyar tábornok abban bízott, hogy a bombázás már kellőképpen demoralizálta az őrséget, illetve tudatni kívánta Rukavina altábornaggyal, hogy az aradi vár átadása már a küszöbön áll. Ezen a napon érkeztek az aradi várőrséghez tartozó tisztek Temesvár alá. Az erődben azonban nem fogadták a küldöttséget, a levelet felbontatlanul küldték vissza. A megújuló bombázás június 18-ig tartott, amikor másfél napos szünet állt be.

Két nappal később a bombázás ismét megkezdődött, de most már nagyobb megszakításokkal folytatódott. Ennek elsősorban lőszertakarékossági oka volt. Az ostrom vezetői várták a lehetőséget, hogy újabb lövegek beállítása után összpontosított tüzet vezethessenek a védművekre.

A bombázás eddigi menetét erősen kifogásolta a hadügyminiszter által, annak irányítására Temesvárhoz küldött Raksányi Imre őrnagy. A tüzértiszt azonban ezt a

78 Napló, 33. o.
79 Napló, 36. o.
80 *Lapónyi:* i. m. 188. o.

feladatot a munkák előrehaladott állapota miatt nem vette át. Mindössze annyit vállalt, hogy újabb csapatok és lövegek küldése érdekében ő is visszatért Pestre. Innen visszatérve csupán szemlélője volt az eseményeknek, illetve bombázás pazarló voltát jelentette a hadügyminiszternek. Június 19-én Raksányi őrnagy már Aradnál volt.[81]

Az első párhuzam kiépítésével egyidőben megkezdődött az ehhez kapcsolódó tüzelőállások előkészítése is. Ezek közül a legfontosabbak a Pétervárádi-kapuval szemben épültek, egy a Gyorgyevics-kertnél, egy-egy pedig a pétervárádi út jobb és bal oldalán. A főfeladatot megoldó lövegeket két ütegnek kellett fedezni, egyik északról az Egészség-csatorna kanyarulatánál épült, a másik délre a Majorságoknál. További állások készültek a IV. és V. bástyával szemben, három Mehala előterében, kettő a Gyárvárostól délre. Ezekbe az állásokba lövegeket csak június utolsó napjaiba kezdtek elhelyezni, miután azok Budáról, illetve Aradról megérkeztek.

Június elején már megkezdődtek azok a tárgyalások, melyek 27-ig tartottak és melynek eredményeként Arad kapitulált, a védők pedig július 1-re kiürítették az erősséget. Így befejeződhetett az V. hadtesthez tartozó csapatok teljes állományának átcsoportosítása.

Ebben az időszakban a temesvári ostromsereget másik kérdés is erősen foglalkoztatta. Kossuth Bemmel történt megbeszélés után június 22-én Görgei Artúr tábornok, hadügyminiszternek a következőket írta: „Bem hát azon a téren, hol Vécsey áll, soha nem fog con amore közredolgozni, Vécsey pedig örökké hátráltatni és boszszantani fogja. Óhajtásom tehát, hogy Vécsey haladéktalanul más commandót kapjon. ... Vécseyt az egész Reserve-Corps parancsnokságával kívánnám megbízni. Békében organisálni jól tud, tehát organisáljon. Más meg jobban tud ütközni, tehát ütközzék. Ezen pedig Guyon. ... Azért kérlek, légy szíves az én kívánságomra melyet a miniszteri tanács is oszt, Guyont Vécsey helyére a Bánátba küldeni."[82] A kérésnek megfelelően a miniszter intézkedett is, Vécseyt az „összes alakulásban lévő tartalék sereg parancsnokává" nevezte ki és azonnal Pestre rendelte.[83]

Ez a parancsnokcsere azonban nem történt meg. Egyrészt azért, mert az idő múlásával egyre kisebb lett annak a valószínűsége, hogy Bem még egyszer a Bánságba jön, másrészt pedig több olyan tartalmú levél érkezett a minisztériumba, mely szerint hibás döntés született. Írt Vetter Antal tábornok, a Déli Hadsereg parancsnoka – ebbe tartozott az V. hadtest is –, hogy Vécsey tevékenysége helyes és célszerű, kár lenne elmozdítani.[84] Írtak Vécsey érdekében a temesvári polgárok és az V. hadtest tisztikara is.

A tíz aláírást tartalmazó levél – melyen feladóként a „tisztikar" szerepel – megfogalmazása szerint a hadtest csak eddigi parancsnokának vezetése mellett érhet el újabb sikert. „Mert nem csekély feladat volt két oly erősséget mint Arad, és Temesvár, mindegyik ellátva ezernyi dacoló ellenséggel, száz meg száz mindenféle ágyúkkal, egy maroknyi, és hogy ellátott néppel akkor körülvenni, és az ellenség kitöréseit mindig diadalosan visszaverni, és végre őt zabolázni, amidőn még a várak környékén lévő legközelebbi helységek is ellenszenvűleg a magyar kormány ellen,

81 Raksányi már idézett jelentése szerint.
82 KLÖM XV 564. o.
83 HL 1848–49. 34/328.
84 MOL H2 OHB 1849:8900., közli KLÖM XV 646. o.

mindent elkövettek az elzárt várbeliek könnyebbíthetésére." Kérték ezért a hadügyminisztertől a „főtiszti, és altiszti kar nem különben a legénység nevében is" az intézkedés megváltoztatását.[85]

Hasonlóképpen nyilatkozott a tiszti állomány akkor is, amikor Guyon tábornok személyesen is megjelent a Vadász-erdőben, hogy átvegye a parancsnokságot. Az összehívott tiszti gyűlésen Guyont felszólították a visszatérésre és közölték vele, hogy csak Vécsey tábornok irányításával harcolnak.[86]

Június 30-án először alakult ki üzenetváltás a várvédők és az ostromlók között a várat elhagyni szándékozó polgári lakosság ügyében. Vécsey emberiességi okokból járult hozzá, hogy nyolcszáz fő az erődöt elhagyja, annak ellenére, hogy ez a védők helyzetén is jelentősen könnyített.[87] Lakosok egy nagyobb csoportja már május 31-én ki akart jönni, de ekkor még nem engedték át őket a magyar előőrsök. Miután egy éjszakát kinn töltöttek a sáncokban, másnap visszatérhettek, azon feltétellel, hogy a férfiakat besorozták, illetve dolgozniuk kell a védelem érdekében.[88]

Július 2-án délben azonban nem engedtek ki mindenkit, aki jött volna, így Vécsey tábornok még később is kapott olyan levelet, melyben erre irányuló kéréseket fogalmaztak meg. „... engedje meg kérem, hogy a jó érzelműek kik bent vagyunk – kijöhessünk." Az aláírók – jó szándékuk kifejezése érdekében – még a következőket is közölték: „Végre jelentem miképp biztos forrásból tudom: hogy egy Strázsa Mester – ki születésére nézve Lengyel – s e napokban a Várba szökött, – ágyúinknak – sőt a puskapor raktároknak is – helyét feladta, – s a Várbelieket értesítette – hogy kisebb emelékkel lőjenek."[89] Többen azonban már nem jöhettek ki a várból.

Június végén a Temesvár körül állomásozó csapatok létszáma a következőképpen alakult:

– a táborkar 37 fő
– a gyalogság:
  – a 29. honvédzászlóalj
  – a 36. honvédzászlóalj
  – a 38. honvédzászlóalj
  – az 58. honvédzászlóalj
  – az 59. honvédzászlóalj
  – a 68. honvédzászlóalj
  – a 93. honvédzászlóalj
  – a 49. honvédzászlóalj 2. százada
  – egy alakulófélben lévő zászlóalj
  összesen 9539 fő
– a lovasság:
  – a 6. (Württemberg) huszárezred tartalék századától egy szakasz

85 MOL Hadügyminisztérium. Általános iratok (H 75) 163. doboz 1849. június 30.
86 *Potemkin:* i. m. 80. o.
87 Napló, 43. o., *Potemkin* szerint 4–5000 fő távozott a várból. I. m. 67–74. o.
88 Napló, 30. o.
89 HL 1848–49. 36/359.

– a 7. (Reuss-Köstritz) huszárezred 1. őrnagyi osztálya
– a 14. (Lehel) huszárezred öt százada
összesen 1422 fő
– a tüzérség 631 fő
– a szekerészek 304 fő
– az utászkar 50 fő
Mindösszesen 11 983 fő állomásozott Temesvár alatt.[90]

Az egyre nagyobb létszám lehetővé tette a lövegek biztosítását a tüzelőállásokban, így azok felállítása már az első párhuzamban elkezdődhetett.

A védők előtt az ostromlövegek megérkezése és felállítása nem sokáig maradhatott titokban, így ezek pontos helyének meghatározására, lehetséges pusztítására kitöréseket határoztak el. Ezek közül kiemelkedik a július 4-ei, melynek sikeréhez jelentősen hozzájárultak azon a felderítési adatok melyet Vinzens Blaszek őrvezető szerzett.

Az őrvezető átállást színlelt a magyarok oldalára, ott hat napon keresztül dolgozott – napi 30 forintért – és megfigyelte az előkészületeket, a lövegek helyét, a csapatok elhelyezkedését.[91]

A jelentésre építve a várparancsnokság a Blaszek visszaérkezését követő napon már el is határozta azt a kitörést, amelyet azon területre tervezett, amelyről naprakész értesüléseket kapott. Ennek megfelelően az erőd táborkari főnöke elkészítette a tervet a Béga-csatorna két partján lévő ütegek lövegeinek használhatatlanná tételére. Ezt a kor szokásainak megfelelően a legegyszerűbb módon kívánták elérni, a gyújtólyukba vert szög segítségével. Az így tönkretett lövegek javítását ezután csak műhelyekben lehetett elvégezni, hisz újra kellett fúrni a csőfart és a már nagyobb lyukba be kellett csavarni a gyújtólyuk eredeti nagyságának megfelelő betétcsövet. A beszögezést tüzéreknek kellett elvégezni, így a kitörő csapatokhoz tüzéreket osztottak be, szögekből és kalapácsból álló felszerelésükkel. A kitörés várható sikerét biztosította, hogy – amint ez a jelentésben szerepelt – váratlansággal a viszonylag gyenge előőrs láncot helyi erőfölény létrehozásával viszonylag könnyen át lehetett törni, hasonlóképpen a lövegfedezetre rendelt gyalogságot el lehet űzni az erősítés beérkezése előtt.

Stankovich ezredes a kitörést két irányban tervezte. Hajnali két órakor a Carl von Melczer százados által vezetett 60 fő Zanini-gyalogosból, illetve a Leiningen-gyalogezredhez és a román–bánsági határőr zászlóaljhoz tartozó egy-egy osztályból összeállított oszlopnak a Béga jobb partján, a Poeschl őrnagy által vezetett hat századból álló oszlopoknak a bal partján lévő ütegeket kellett támadni.

A kitörés végrehajtása előtt, elsősorban a honvédcsapatok tartalékainak hátrébb vonása érdekében, illetve az oszlopok fedezésére az elővárosokra és a felfedett ütegre másfél órás tüzérségi tüzet terveztek és hajtottak végre.

A kitörés megkezdése előtt a kijelölt csapatok tisztjeit eligazításra összehívták, közölték a feladatokat, illetve felhívták a figyelmet azok teljesítésének fontosságára.

90 HL 1848–49. 36/204.
91 Napló, 43–47. o.

Az oszlopok a Pétervárady-kapun vonultak ki. A Melczer százados vezette oszlop élén a két gyalogezred katonái vonultak és közelítették meg a várat körbefutó őrvonalat, amelyet az adott terepszakaszon gyorsan, puskalövés nélkül leküzdöttek, majd tovább haladtak a kb. 300 méterrel hátrébb lévő ütegek felé. A tartalékot a határőrök képezték. A tüzelőállásokba érve onnan kiszorították a fedezetül felállított gyalogságot és a tüzéreket is. Amíg a honvédekkel folyt a küzdelem a tüzérek a román határőrök fedezete mellett beszögeztek három 6 fontos, egy 3 fontos ágyút és egy 7 fontos tarackot.[92] Ezután az egyre inkább túlnyomó magyar csapatokkal szemben lassan, sűrű puskatűzben visszavonult az oszlop a várba.

A másik oszlopnak – mivel hosszabb utat kellett megtennie és egy csónakhídon is át kellett haladnia – nehezebb dolga volt, ugyanis mire kiért a vár előterébe, a túloldalon már riadóztatták a csapatokat. Poeschl őrnagy elővédként egy századot alkalmazott, melyet csatárláncban rendelt előre, ezt követte két század az ütegek elfoglalásának feladtával, majd három tartalék század. Az oszlopot Blaszek őrvezető vezette.

Az elővéd század a Rozália-kápolna magasságában húzódó magyar előörslánc ellen szuronyrohamot indított, mely elől a honvédek rövid harc után a kertekbe húzódtak vissza. Ezután a két osztrák század rohamlépésben az Emmaus vendéglőnél lévő üteghez sietett, ahol elkeseredett harc alakult ki a fedezet és a támadók között. A kézitusában mindkét oldalon részt vettek a tüzérek is. A két fél összekeveredése azt jelentette, hogy az ostromlövegeket biztosító négy 6 fontos löveg – mely az ún. Zimmerplatzon állt – nem tudott időben és hatásosan beavatkozni. Mindösszesze egy össztüzet tudtak leadni. A keveredést kihasználva az osztrák tüzérek három 60 fontos, három 30 fontos mozsarat, egy hosszútarackot és egy 12 fontos ágyút beszögeztek.[93]

A tartalék 8. század, látva a sikert, Schwarzmann százados vezetésével a Gyorgyevich-kertek felé fordult, ahol egy, még löveg nélküli állást talált. Ekkor ért ide a magyar tartalékban álló két századával Moncskó Ferenc százados is, aki azonnal szuronyrohamot rendelt el. A két tiszt között kialakult párbajnak egy puskalövés vetett véget, amely Schwarzmann századost megsebesítette.[94] A tisztet más foglyokkal együtt már hátra kísérték, mire a Poeschl őrnagy által összeszedett csapatok ide értek.

A 8. századtól balra támadó 9. század – meglepetésére – egy mozsárütegbe ütközött, melynek kezelőit megölték, a lövegeket egy kivétellel beszögeztek. Három 30 fontos és három 10 fontos vált használhatatlanná, egy löveg viszont megmenekült, mert az osztrák tüzéreknek elfogyott a szögük.

Ezek után a kitörő csapatok az egyre nagyobb fölénybe kerülő magyarok elől a várba vonultak vissza. Az üldözést a várvédő lövegek lehetetlenné tették.

A jól végrehajtott kitörés a meglepett magyar csapatok soraiban különösen nagy pusztítást okozott. Osztrák részről ötvennégy fő esett el, vagy sebesült meg.

92 HL 1848–49. 36/271 Melczer százados jelentése.
93 HL 1848–49. 36/272 Poeschl őrnagy jelentése.
94 *Potemkin:* i. m. 77. o.

A kitörés sikere el kellett, hogy gondolkoztassa a magyar vezetést, különösen a fedező erők nagyságával kapcsolatban. A kijelölt csapatok megerősítésére mindenképpen szükség volt, illetve meg kellett szigorítani az ellenőrzést is.

A sérült lövegeket kivonták és a Szentandráson berendezett műhelybe szállították. Itt néhány nap alatt ismét használhatóvá tették e nélkülözhetetlen eszközöket. Július 5-én azonban, ezek nélkül is megkezdődött húsz ütegből, ostrom- és tábori lövegekből az erőd lövetésének egy újabb, intenzívebb időszaka.

Az ostrom irányítói a felújított bombázás mellett, most már a falon lévő lövegekkel vívott ágyúharcot is célként tűzték ki, azok visszavonásának elérése érdekében. A lövegek így az újabb párhuzam munkálatainak megkezdését fedezték. A főirányban tevékenykedő ütegek azonban gyengébbnek bizonyultak a szemben lévő várfalakon álló tüzérségnél, amelyet folyamatosan erősítettek 18 fontos lövegekkel. Ide tehát újabb lövegeket rendeltek, két 18 fontost és két 24 fontost, melyek Aradról érkeztek. Ezek az egyik főfeladatot megoldó mozsárüteg közvetlen közelébe – 20–25 lépés távolságra – települtek.[95] Ezen lövegekkel együtt július 19-én már ötvennégy tábori és ostromlöveg került tüzelőállásba.

A főirányba, a Józsefváros előterébe huszonhat löveget állítottak fel. A két mozsárüteg mellett két leszerelő üteg fedezte azok tevékenységét és igyekezett elhallgattatni a várvédő lövegeket. A kirohanások elhárítására tábori lövegeket állítottak fel. A tüzéreszközöket itt egy zászlóalj fedezte.

A Mehalától délnyugatra felállított ütegekben – melyek szintén a főcél érdekében oldottak meg feladatokat – egy kitörés ellen felállított 3 fontos löveg kivételével, nehéz lövegek voltak. Itt tizenkét löveg állt, két század fedezete mellett.

A vár keleti oldalával szemben fekvő Gyárváros felől tüzelő lövegeknek fokozottabb figyelmet kellett fordítaniuk a kitörések elhárítására. Itt így hat tábori löveg fedezte a kilenc nehéz löveg tevékenységét, illetve két század igyekezett elhárítani a kitöréseket.

Ezen kívül egy messzehordó 30 fontos mozsár települt még az Elnöki-kertbe.[96]

A lövegek kisebb megszakításokkal folyamatosan tüzeltek. A tüzérségi párbaj veszteségei mindkét félnél elsősorban a személyi állomány vonatkozásában jelentettek gondot. A pótlást nem, vagy csak átirányítással lehetett megoldani. Ez azonban a minőség rovására ment. Emiatt a várból nem viszonozták a tüzet teljes intenzitással, a tüzéreket az őrség kivételével fedezékbe rendelték.[97] Kiképzés hiánya miatt fordulhatott elő az egyik magyar mozsárütegnél csőrobbanás, mely két kezelő életébe került.[98] Hasonló eset történt egy gyárvárosi tábori ütegnél is: „Egy emberünk, mikor a golyót benyomta az ágyúba, elbámult. Ott felejtette magát az ágyú előtt. Az irányzó hirtelen mondta: tűz! a gyújtó elsütötte, s a szegény töltő tüzért a löveg száz darabra is szétszaggatta. Azt mondja egy másik: ezért a gondatlanságért megérdemlett volna 25 botot".[99] A sérült lövegek kijavítására azonban mindkét félnél fel voltak készülve.

95 *Major:* i. m. 72. o.

96 HL 1848–49. 48/200/a.

97 Napló, 48. o.

98 *Major:* i. m. 79. o.

99 *Kovács István:* Egy szegény pórfiú önéletrajza. (Sajtó alá rendezte: *Bálint Sándor*, az előszót írta *Zombori István)* Budapest, 1981. 287. o.

Az ostromlók céljai között szerepelt a sánctábor elfoglalása is, aminek érdekében több rajtaütést hajtottak végre, de ezeket a védők kivétel nélkül visszaverték. Pedig a támadók számára előnyt jelentett az is, hogy az elzárt Béga-csatorna medre lassan kiszáradt. A július 5-i kísérletet is meghiúsították a védők a főfal lövegeinek közreműködésével.[100] Ugyancsak nem mondtak le az ostrom vezetői arról, hogy Aradhoz hasonlóan tárgyalások útján jussanak a vár birtokába. Ezt július 7-én is megkísérelték, de a levelet ezúttal sem bontották fel a védők.[101]

Szükséges volt tehát az eredeti terv szerint az ostromárkok tovább fejlesztése. A második párhuzam kiépítése előtt az oda vezető összekötő árkokat ásták ki. Az erőd déli részén a Béga-csatorna és a töltése már – az eredetileg tervezett negyedik helyett – a harmadik párhuzam részét képezte, így itt csak annak fedett megközelítését kellett biztosítani. Ezt a Majorságoktól a Rozália kápolna irányába fejlesztett árok kiásásával érték el. A munkavégzést ezen a területen megkönnyítette az a keresztöltés, mely a csatornától a Majorságok központja felé húzódott. A töltést azonban csak a kápolna és a csatorna között használták ki, az ettől délre lévő szakaszt – nehogy a védműveken felállított lövegek az árkot oldalazni tudják – töréssel nyugati irányba építették ki. A kápolnától kelet felé is műszaki munkákat kezdtek, egy rövid – hatvan lépésnyi – árok végén tüzelőállást építettek.

Tovább fejlesztették keleti irányba az első párhuzamot is, hogy az előtte lévő munkálatok a jobbszárnyról kellő fedezetet kapjanak. Az építést akadályozó várlövegek lefogására ott egy újabb üteget állítottak fel. Az ezen a területen lévő állásokat folyamatos árok kötötte össze, ezeket azonban – a többi árokszakaszhoz hasonlóan – szinte állandóan karban kellett tartani, mivel a falakról a rombolást folyamatosan végezték. Az árok olyan mély volt, hogy „... abból a legmagasabb huszár forgója sem látszik ki".[102]

Munkálatok folytak ugyanakkor a Béga-csatorna jobb partján is. Megkezdték a második párhuzam kiépítését az ún. Sánckáplár-háztól az Egészség-csatorna hídja irányába, az első párhuzamtól mintegy kétszáz lépés távolságra. A két árok közötti összeköttetést az utóbbi csatorna jobb partján töréspontokkal építették ki. Ezen árkok elkészülte után a párhuzamot meghosszabbították a Béga-csatornáig, majd annak töltéséig. Ezután a töltés erősítése, magasságának növelése következett a Püspök-hídig. Ezt háromszoros rőzsesövénnyel végezték.[103] Így tulajdonképpen megteremtették az összeköttetést a harmadik párhuzammal, melyet azonban egyelőre nem lehetett használni. Az esőzések miatt ugyanis csak lassan száradt ki a csatorna medre.

A második párhuzam árkának kiásásával egyidőben az ebben kialakított tüzelőállások berendezése is folyt. A Sánckáplár-háznál egy négylöveges, az Egészség-csatorna balpartján egy mozsár-, a jobbpartján – a második párhuzam balszárnyán – szintén egy négylöveges ütegnek készítettek elő állást. A párhuzam jobbszárnyán a Béga-csatorna medrében is további két állás kialakítása kezdődött. A munkálatokat – az ellenség aktív akadályozó és romboló tevékenysége ellenére – folyamatosan, augusztus 8-ig végezték. Az ostrommunkálatok menete tehát úgy alakult, hogy a

100 Napló, 49. o.
101 Uo.
102 *Potemkin:* i. m. 82. o. Potemkin szerint Vécsey jelentett e szavakkal Kossuthnak.
103 Napló, 68. o.

harmadik párhuzam egy része is már kész volt anélkül, hogy a másodikból lövegek fedezték volna a munkálatokat.

A rendelkezésre álló tüzérség ezalatt kisebb-nagyobb megszakításokkal lőtte az erődöt. A fő célok továbbra is a katonai objektumok, védművek és lövegek voltak, de lassan a többi épület is romba dőlt. A legtöbbet a katonai kórház épülete szenvedett, de leégett a takarmányraktár is. Július 7-én kigyulladt az Irgalmas Testvérek temploma, kolostora és kórháza, valamint felrobbant egy közelben lévő üteg, a lőszerkészletével együtt.[104]

Július 31-én egy 60 fontos bomba felrobbantotta az V. bástya kézi lőporraktárát és egész lőszerkészletét. Ezen a napon a következőt jegyezték az ostromnaplóba: „A törzskaszárnya már délután kigyulladt. Az éj folyamán ugyanerre a sorsra jutott a pétervároradi laktanya is és a tűzoltó osztagunk, amely már 12 óráig a város különböző térségeiben keletkezett kisebb tüzek megfékezésével foglalatoskodott, nagy önfeláldozással és körültekintéssel sem volt képes megfékezni a laktanyák égését, mert az ellenség minden lövegtüzét ezekre a nagy tűzvészekre összpontosította és a viharos szél is a tűznek kedvezett.

Még a nemrégen életvidám és gazdag város romjait is pusztulás fenyegette, hogy ez nem történt meg az a 3 századdal megerősített tűzoltóosztagnak köszönhető.

Az utolsó 16 óra volt a legborzalmasabb az elmúlt 3 hónapban..."[105]

A magyar ütegek váltakozó intenzitással bombáztak. Július 7-én például kb. 1500 lövést, 5-én 800–900 lövést adtak le, de volt olyan nap, hogy csak keveset vagy egyáltalán nem lőttek. Éjszakánként a meghatározott időben az őrség nyugtalanítására tíz percenként lőttek egyet-egyet.[106]

A tüzérek a feladatokat napi parancsban kapták meg, az eszerint meghatározott időben és célra tüzeltek. A megszabott feladatok végrehajtásának irányítása azonban alig történt meg, a tüzéreket sokszor magukra hagyták. Emiatt fordulhatott elő, hogy a leszerelő üteg az ellenség lövegei helyett az erőd belsejét lőtte.[107] A tisztek távollétére ezen kívül is többször is panaszkodtak a katonák és a helyi lakosok. „A mi tisztjeinknek jó része csak kacérkodik és elhanyagolja a szolgálatát."[108] A tisztek gyakori távolléte adott alkalmat arra is, hogy a katonák egyre többször megszegjék a fegyelmet. Erről panaszkodott a Józsefváros és a Majorok elöljárója is: „szünet nélküli lopások, erőszakos betörések és rongálások" miatt kérve Vécsey segítségét.[109]

A meglévő lövegek azonban csak az első párhuzam állásainak felszerelésére voltak elégségesek, újabb ostromlövegekre és lőszerekre feltétlen szükség volt még. Ezt a kívánságukat fejezték ki az ostrom vezetői a táborba látogató Kossuth Lajosnak is.

Kossuth július 19-én látogatott Temesvárra, elsősorban azért, hogy sürgesse az erőd minél gyorsabb elfoglalását. A kormányzó beszédet mondott, majd a katonákkal beszélgetett. Ezután megszemlélte a táborokat, az ostromárkokat, az előkészítő

104 *Bogma:* i. m. 83. o.
105 Napló, 64. o.
106 *Major:* i. m. 75. o.
107 *Major:* i. m. 73–74. o.
108 *Bogma:* 82. o.
109 HL 1848–49. 37/407.

munkákat. Vécsey ismertette Kossuthtal a további terveket is, a műszaki munkák folytatásával, az elkészült, valamint készülő párhuzamok tüzérséggel történő felszerelésével kapcsolatban. Ez utóbbi érdekében kérte a kormányzót, hogy a szükséges mennyiségű löveget és lőszert – 26 különböző űrméretű mozsarat és ágyút, valamint 600 q lőport – biztosítsa számára.

Kossuth este Aradra távozott, ahol levelet fogalmazott az aradi és a pétervárad i várparancsnokság számára. A szükséges lövegeket Arad várának kellett biztosítani, de azon feltételek mellett, hogy szükség esetén „... Temesvár ostromának azonnali felhagyásával 24 óra alatt nem csak a kölcsönzött, de egyéb megkívántató ágyúk is az aradi vár biztosítására visszaszállítassanak."[110] A küldendő lövegek a következő űrméretűek voltak:

– 5 db 18 fontos és 2 db 24 fontos vaságyú
– 5 db 10 fontos vasmozsár
– 4 db 12 fontos bronz- és 10 db ugyancsak 12 fontos vaságyú.[111]

A hiányzó többi löveget – egy 18 fontos és három 24 fontos ostromágyút – Nagyváradról kellett küldeni. A lövegeket 21-én és 22-én indították útba.

A lőporkészletet Pétervárad biztosította, de a szállítás meggyorsítása érdekében Aradnak 250 q-t a lövegekkel együtt azonnal el kellett küldenie. Ennek pótlását Pétervárad ról végezték, illetve onnan még további 350 q irányítottak Temesvárra. A pétervárad i parancsnokságnak még lőszereket is kellett küldenie az ostromseregh ez, 1000 db 10 fontos gránátot, 1000 db 12 fontos ágyúlőszert, 1800 db 18 fontos ágyúlőszert 1800 db 24 fontos ágyúlőszert.

Kossuth a tett intézkedéseit Vécseyvel is tudatta.[112]

Ezen lövegek beérkezésével az ostromlók tüzéreszközeinek a száma tovább emelkedett. Július végére már felszerelték a második párhuzamot is. A következő hónap elején már hetvennyolc ostrom- és harminc tábori löveg állt az ostromlók rendelkezésére.[113] Vécsey azonban már július 28-án intézkedést kapott a hadügyminisztériumból, hogy a nélkülözhető lövegeket szállítassa vissza Aradra, hiszen ahhoz már közelednek az orosz csapatok, így felfegyverzése nem halogatható.[114] Ezen a napon még egy értesítés érkezett, szintén a minisztériumból, hogy a 60 fontos mozsarakat Aradra kell szállítani.[115]

Ezen intézkedések megváltoztatása érdekében Szabó István alezredes augusztus 2-án küldött levelet a hadügyminiszternek. Ebben a következőket írta: „... előadtuk neki (t. i. Kossuthnak – Cs. T.), hogy hiányunk van lőporban és lövegben, jelentettem Neki, hogy az igényelt készlet beérkezésétől számított 3 héten belül az erődítmény romokban fog heverni. Érkeztek is az ágyúk és a lőpor és már éppen tüzet akartunk nyitni minden üteggel, amikor Damjanich tábornok ismételt átiratára, amelyben hivatkozott a kormány rendeletre, mely szerint Arad erődítményének védelméhez a szükséges lövegeket a Temesvárt ostromló hadtestnek át kell adni, s

110 KLÖM XV. 755.

111 Kossuth az Aradra szóló levélben 12 fontos mozsarakról írt, de ez nyilvánvaló tévedés, a Pétervárad ra írt levélben már helyesen 12 fontos ágyúk szerepelnek.

112 KLÖM XV. 754–756. o.

113 HL 1848–49. 41/169 augusztus 7.

114 HL 1848–49. 40/269.

115 HL 1848–49. 40/294.

így vissza kellett adnunk az összes ágyúkat. Időközben megkaptuk a baljóslatú híreket Szegedről, amely kötelezett bennünket minden ostromlöveg átadására ..." Pedig véleménye szerint a vár elestére már nem sokáig kellett várni. A második párhuzamba elhelyezett lövegek tüzelése közben lehetőség nyílik a harmadik párhuzamba is lövegeket vontatni, egy nyolcvan fős utászalakulat közreműködésével. Ha pedig már az itt felállított lövegek is megkezdik a tevékenységüket „18 napon belül bekövetkezik a védők összeomlása".[116]

Szabó alezredesen kívül Vécsey is próbálkozott valamilyen megoldást találni. Jelentette a minisztériumnak, hogy a szükséges lövegeket elküldi Aradra, viszont röppentyűket kér, melyek az árokban felállítva még hasznosabbak lehetnek, mint az ágyúk, hisz ezek helyét nehéz felfedni és könnyen állást is válthatnak.[117] Mindezektől függetlenül a nélkülözhetetlen, majd a többi nehéz löveget is augusztus első napjaitól kezdve útnak kellett indítani. Az első szállítmányt két zászlóalj kísérte. A kért röppentyűk valóban megérkeztek, illetve Vécsey hat 30 fontos visszatartását még megpróbálta azon feltétel mellett, hogy 10 órás indulási készenlét mellett működhetnek.[118] A nehéz lövegek zömét az augusztus 7-én a szőregi csatavesztés hírére, a 36. honvéd zászlóalj fedezete mellett Aradra indították.[119]

Az ostromló erők a műszaki munkák végzésén, valamint a tüzérségi harc folytatásán kívül többször közelharcba is bocsátkoztak a védőkkel. Ez a kitörések elhárításakor, illetve rajtaütések végrehajtásakor következett be. A felek rendszerint az éjszakai órákat kihasználva igyekeztek egymást meglepni és kitűzött céljukat elérni.

A honvédek már július 5-én az esti órákban csatárláncban igyekeztek megközelíteni a sánctábort, de annak védői és a várlövegek a támadást visszaverték.[120]

Július 11-én éjjel 11 órakor a védők három századdal hajtottak végre kitörést az újvilági üteg ellen. A két oszlopban támadó ellenséget sem az előörs, sem pedig a kartácstüzet nyitó biztosító lövegek nem állították meg, így azok eljutottak a lövegekig, szuronyrohammal megfutamítva a kezelőket. A századok biztosítása mellett három tüzér négy 60 fontos, egy 30 fontos mozsarat és két 6 fontos ágyút beszögezett.[121] Az ostromnapló ezen bejegyzését azonban nem támasztja alá Vécsey tábornok e napról szóló jelentése, mely szerint a védők a Gyárváros felé kíséreltek meg egy kitörést, de azt a 29. és a 38. zászlóalj visszaverte. Külön is kiemelte Bombiák hadnagy hősiességét aki tizenhat sebe ellenére is hősiesen harcolt.[122]

Július 19-én hajnali 2 órakor ismét a honvédek indultak támadásra. Az ostromlövegek oltalmazása mellett indított roham célja ismét a sánctábor elfoglalása volt. A védők a támadáshoz legközelebb eső ékmű és az enveloppe tüzérségével, valamint kézifegyverekkel azonban ismét meghiúsították a támadást.[123] A lejtő megközelítésével 25-én is próbálkozott a csatárlánc, de ezúttal is hiába.[124]

116 HL 1848–49. 36/412 1/3 a keltezés helytelenül július 2., helyesen valószínűleg augusztus 2.
117 HL 1848–49. 42/150.
118 HL 1848–49. 42/14.
119 MOL R 153 Visszaemlékezés Temesvárra. Jegyzetek az 1849-ik évi hadjáratból (Egy honvéd tiszttől).
120 Napló, 49. o.
121 Napló, 53. o.
122 MOL H2 OHB 1849:9238, Bogma szerint csak két löveget szögeztek be.
123 Napló, 57. o.
124 Napló, 60. o.

Az ostromhoz augusztus elején az V. hadtest a következő erőkkel rendelkezett:[125]

Dobay Ágoston őrnagy dandára (Józsefváros)

– a 36. honvédzászlóalj
– a 38. honvédzászlóalj
– az 53. honvédzászlóalj 3., 4., 5., 6. százada
– egy újonnan alakított zászlóalj két százada utász feladattal
– a 7. huszárezred egy százada
– tüzérek és szekerészek.

Összesen 2778 gyalogos, 167 lovas, 363 tüzér, 28 szekerész, 35 ostrom- és 4 tábori löveg.

Tóth András őrnagy dandára (Mehala)

– az 58. zászlóalj
– a 14. huszárezred egy százada
– tüzérek és szekerészek.

Összesen 1114 gyalogos, 147 lovas, 94 tüzér, 26 szekerész, 20 ostrom- és 5 tábori löveg.

Nagy Jenő alezredes dandára

(az Arad–Temesvári úton)

– a 93. honvédzászlóalj egy százada
– a 14. huszárezred egy százada
– tüzérek és szekerészek

(a Vadász-erdőben a főhadiszállásnál)

– az 59. honvédzászlóalj két százada
– a 68. honvédzászlóalj egy százada
– a 93. zászlóalj három százada
– a 2. bánsági zászlóalj két százada
– az utászkar
– egy újonnan alakított zászlóalj árkász feladatra kijelölt osztaga
– a 6. huszárezred két szakasza
– tüzérek és szekerészek

(a Lippa–Temesvári úton)

– az 59. honvédzászlóalj egy százada
– a 93. honvédzászlóalj egy százada
– a 14. huszárezred egy százada
– tüzérek és szekerészek.

Összesen 1756 gyalogos, 353 lovas, 148 tüzér, 131 szekerész, 11 ostrom- és 15 tábori löveg.

Rákótzy-Parchetich Zsigmond alezredes dandára (Gyárváros)

– a 7. huszárezred egy százada
– a 29. honvédzászlóalj
– az 59. honvédzászlóalj három százada

125 HL 1848–49. 41/169.

– a 93. honvédzászlóalj egy százada
– a 14. huszárezred egy százada
– tüzérek és szekerészek.

Összesen 1713 gyalogos, 345 lovas, 123 tüzér, 53 szekerész, 12 ostrom- és 6 tábori löveg.

– Az aradi és az oravicai nemzetőr tüzérek, a torontáli, a józsefvárosi és a gyárvárosi gyalogos nemzetőrök – 762 fő.

Mindösszesen 10 086 fő és 106 löveg.

Miután egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az ostromot rövidesen meg kell szakítani, Vécsey – a haditanáccsal történt megbeszélés után – elhatározta, hogy kísérletet tesz az erőd rohammal történő elfoglalására. A támadás célja az árokban védő csapatok meglepése, majd miközben azok visszavonulnak, velük együtt lehetőleg bejutás az erődítménybe.

Az intézkedések kiadása után este háromnegyed nyolckor zuhogó esőben megkezdődött az erőd lövetése, az ellenség lövegeinek lefogása. A tüzelésben minden löveg és az újonnan megérkezett röppentyűk is részt vettek. Ezalatt a falakat a sötét viharos időt kihasználva négy irányból közelítették meg a honvédek, „éljen a magyar!" kiáltással.

A támadást azonban az oszlopoknak nem sikerült egyszerre végrehajtaniuk, mert a Béga-csatorna felől érkező csoportok, bár „...ellenség megfutamodott, és csak a Canálisban lévő víz átlábolása okozá, hogy a honvédek a futamodó meglepett ellenséggel egyszerre nem jutottak a várba."[126] A csatornát mindenestre elfoglalták ami mindezideig nem sikerült tartósan.

A Gyárváros felől három oszlopban támadtak a honvédek, céljuk az volt, hogy az Erdélyi-kapun keresztül jussanak az erőd területére. A támadás során sikerült az ellenség egy kisebb csoportját a lejtőn bekeríteni, de a védők egy ellenlökéssel visszaszorították a támadókat. A támadás felújításával itt még kétszer próbálkoztak, de a védműveken elhelyezett lövegek ennek sikerét megakadályozták.

A legtöbbet felmutató támadás a Józsefváros felől indult. Az oszlopok visszaszorították a lejtőn álló csoportokat, majd üldözve őket, bejutottak az árokba, a külső védőművek közé. Mire azonban a támadó 38. zászlóalj a Péterváradi-kapuhoz ért, annak csapóhídját már felhúzták. Ebben a pillanatban a „... túllelkesedéstől elragadt 38. zászlóaljat egy percz alatt pokoli tűzzel árasztották el."[127] A honvédek bár megpróbálták a lehetetlent, a kapu felvonóhídjának kinyitását, ez nem járhatott sikerrel. Ugyanakkor a visszaút is veszélyesnek bizonyult mindaddig míg a várvédő lövegek hatókörében voltak, annál is inkább mert már kivilágosodott. A többi zászlóalj – miután nekik többszöri kísérlet ellenére sem sikerült az árokba jutni – visszavonult, így a 38. zászlóalj segítséget sem várhatott.

„E válságos helyzetben nem volt egyebet mit tenniök, mint ugyanazon sánczba húzódni, melyből csak imént a császáriakat felzavarták, hol másnap sötét éjelig éhen s szomjan maradni kényszerültek."[128]

126 HL 1848–49. 42/14.
127 *Potemkin:* i. m. 85. o.
128 *Potemkin:* i. m. 86. o.

Az egész nap a sáncok között meghúzódó zászlóaljnak azonban nem az enni- és innivaló hiányzott a legjobban ezen a napon. Szinte állandóan tűz alatt tartották a fedezékül szolgáló védműveket, illetve ezek mögé röppentyűkkel is belőttek. A tűz viszonzására nem volt esélye a zászlóaljnak.

Az egész napos szenvedés után az este hozta meg a zászlóalj számára a menekülést. Ezen a napon azonban mintegy négyszáz főt vesztett ez az alakulat.[129] Még ezen a napon Vécsey tábornok újabb parlamentert küldött az erődbe – ezúttal egy tárgyalásra is felhatalmazott tisztet –, de ezt a kísérletet is elutasították a védők.[130]

A honvédek kitartása és hősiessége azt is jelentette Vécsey számára, hogy csapatai elszántak és már csak az hiányzik, hogy rést törjenek a falon. Ez pedig a már megfelelő távolságra kiépített tüzelőállásokból végrehajtható. Mindez azonban már nem következett be. Augusztus 7-én az ostromszereket, kirendelt előfogatokkal megindították Arad felé.

A terület kiürítését csatárláncok fedezték, illetve még kisebb munkák végzésével igyekeztek a védők figyelmét elterelni. Ez azonban nem minden esetben sikerült, a védők több eredményes kitörést tettek.

Augusztus 9-én az erődtől észak-nyugatra zajló csata hangjaira a védők is nagyobb szabású kitörést határoztak el, mellyel a Csóka-erdőben táborozó magyar csapatokat támadták meg. Egy 6 fontos üteg támogatásával két gyalogos osztag, vadászok, utászok és hat század Schwarzenberg-ulánus hajtotta végre a támadást. Ennek eredményeként Elnöki-kertből és környékéről, a Csóka-erdőből elűzték a honvéd csapatokat. Ezen a napon báró Julius Haynau táborszernagy bevonult Temesvárra. A honvéd csapatok az éjszaka folyamán két útvonalon elhagyták az elővárosokat és a Vadász-erdőt, s megindultak Lugos felé.

Gróf Vécsey Károly tábornok az V. hadtest megmaradt részeivel augustus 20-án Borosjenőn tette le a fegyvert.

Összefoglalás

Temesvár 1849. évi ostromával kapcsolatban többféle nézet fogalmazódott meg már a szabadságharc alatt is. A magyar politikai és katonai vezetés egyaránt túl hosszúnak tartotta azt az időt, amelyet az V. hadtest az erődítmény alatt tölt.

Az ostrom megsürgetésére, menetének felgyorsítására küldte Görgei tábornok is Raksányi őrnagyot Temesvárhoz és ezért látogatta meg július közepén a kormányzó személyesen is Vécsey táborát. Azonban Raksányi is csak azt nyugtázhatta, hogy az ostromelőkészítő munkák terv szerint haladnak annak ellenére, hogy sem létszámban, sem eszközökben az ostrom feltételei nincsenek meg. Ezért ahelyett, hogy átvette volna a tüzérség irányítását – amiért végül is ideküldték – visszautazott Pestre csapatok és ostromlövegek kérése céljából. Ha nem is értett egyet az ostrom menetének tervével, szó sem volt arról, hogy bárkiről elmarasztaló véleményt mondott volna. Vita csak arról alakult ki, hogy a réstörő üteg számára a – falak süllyedése miatt szükséges – halmot mikor kezdjék emelni.

129 *Potemkin:* i. m. 86. o.
130 Napló, 67. o.

Kossuth is azért érkezett a táborba, hogy tudakozódjon arról, miért húzódik az ostrom, miért nem sikerült még a várat elfoglalni. A szemrevételezés, a terv és az elvégzett munkák ismeretében azonban ő is megváltoztatta a véleményét. Megismerte azon körülményeket, melyek között a hadtest tevékenykedett, így kénytelen volt belátni, hogy újabb erősítések nélkül a tényleges ostromnak nincsenek meg a feltételei.

Ugyancsak több helyen olvasható az a vád is, miszerint a hadtest tisztjei keveset foglalkoztak az ostrommal, leginkább a táborokban mulattak, szórakoztak. Bár a panaszkodók között több szemtanú is található, ezt az állítást mégis fenntartással kell fogadnunk. Megjegyzendő, hogy a hadtest tiszti létszáma aligha tette lehetővé azt, hogy ne az ostrom előkészítésével és vezetésével foglalkozzanak. Július végén az V. hadtestnél a következő tábornoki és tiszti beosztások voltak:[131]

hadtestparancsnok	1
táborkari főnök	1
dandárparancsnok	4
táborkari tiszt	7
mérnök	2
utásztiszt	2
tüzértiszt (ütegparancsnokok is)	17
orvos	3
térparancsnokságok (Aradon is)	3
számvevő	1
tábori élelmezési tiszt	1
szállítmányozási parancsnok	2
szekerésztiszt	9
lelkész	4
hadbíró	2

A felsorolásból kitűnik, hogy az egyes beosztásokba szervezett tisztek létszáma nem tette lehetővé azt, hogy valaki a munkáját huzamosabb ideig ne végezze el.

Különösen igaz ez a mérnökkari és a tüzértisztekre. Nem juthatott mérnök, vagy utász minden egyes árokszakaszhoz, fedezék építéséhez, így itt megbízottak irányítottak. Hasonlóképpen tüzértiszt sem juthatott minden üteghez, különösen azért nem, mert azok elszórva helyezkedtek el.

Az ostromsereg helyzete persze kedvezőbb volt, mint egy tábori hadtesté, nem kellett menetelni, a táborokat elő lehetett készíteni, viszonylag kényelmessé lehetett alakítani. Ez zavarta azokat, akik nem ilyen körülményekhez voltak szokva. Persze, nyilván előfordult, hogy a tábor hangulata, nyüzsgése, az ott megforduló polgári lakosság, az ide látogató hozzátartozók egyes tiszteknek a figyelmét elterelték a szolgálattól. Ez minden hadseregben előfordul.

A lényeg azonban az, hogy a Vécsey tábornok vezette hadtest, aligha tehetett többet Temesvár elfoglalása érdekében. A rendelkezésére álló erőkkel és eszközökkel tulajdonképpen többet is tett, mint ami elvárható. Ereje csak június végére

131 MOL H 75 1849: 25 698 július 24.

tottak. Hasonlóképpen tüzértiszt sem juthatott minden üteghez, különösen azért nem, mert azok elszórva helyezkedtek el.

Az ostromsereg helyzete persze kedvezőbb volt, mint egy tábori hadtesté, nem kellett menetelni, a táborokat elő lehetett készíteni, viszonylag kényelmessé lehetett alakítani. Ez zavarta azokat, akik nem ilyen körülményekhez voltak szokva. Persze, nyilván előfordult, hogy a tábor hangulata, nyüzsgése, az ott megforduló polgári lakosság, az ide látogató hozzátartozók egyes tiszteknek a figyelmét elterelték a szolgálattól. Ez minden hadseregben előfordul.

A lényeg azonban az, hogy a Vécsey tábornok vezette hadtest, aligha tehetett többet Temesvár elfoglalása érdekében. A rendelkezésére álló erőkkel és eszközökkel tulajdonképpen többet is tett, mint ami elvárható. Ereje csak június végére haladta meg az ostromlottakét, így tulajdonképpen addig minden ostromelőkészítő munkát azon kockázat mellett végeztek, hogy az ellenség nagyobb szabású kitöréssel könnyen megsemmisítheti azokat. Erre azonban – néhány, jelentéktelennek mondható veszteség ellenére – nem került sor.

Az ostromló hadtest lövegeinek a száma végig jóval alatta maradt a szükségesnek. Különösen igaz ez az ostromágyúk vonatkozásában. Július 19-én még mindössze tizenegy olyan 18 és 24 fontos ágyúval rendelkeztek, amelyek alkalmasak lehettek a faltörésre, az ékművek és más védművek rombolására. A mozsarakkal jól lehetett rombolni az épületeket, a védők lövegeit is pusztíthatták, de a falak ellen nem lehettek hatásosak. Ezért kért Szabó alezredes Kossuthtól elsősorban ágyúkat, melyek már a főirányba, a második párhuzamba kerültek elhelyezésre. Ezek, illetve a harmadik párhuzamba szánt lövegek a réstörés lehetőségét már megteremtették.

Vécsey tábornok az ostromelőkészítő munkát tulajdonképpen azzal kezdte, hogy olyan „szakembereket" vett maga mellé, akik a várharcok menetét ismerték, azt képesek voltak tervezni és szervezni. Szabó István ezredes, Teodor Dembynski őrnagy, Krivácsy József őrnagy – ez utóbbi július elejéig – e munkát kiválóan megoldotta, nem rajtuk múlt, hogy végül is nem járt az ostrom sikerrel.

Az ostrom főirányának a kiválasztásában a következő szempontok játszottak szerepet:

– a Pétervárади-kapu több megközelítési útvonallal rendelkezett

– ezen a területen több olyan terepakadály, település volt, melyek elősegítették az ütegek fedett elhelyezését, az erőd megközelítését, illetve a műszaki munkák végzését

– részben fel lehetett használni a Béga-csatorna medrét és gátját, amely már egyben a harmadik párhuzam részét is képezhette.

A tervnek megfelelően – a feltételek hiánya ellenére – az előkészítő munkákat megkezdték és a rendelkezésre álló minden erőforrást felhasználva folytatták. Az első csapatok, lövegek beérkezése után azonnal megkezdték a kitörések ellen védelmet nyújtó előőrsi vagy „vadászárok" kiásását. Vécsey intézkedett arra is, hogy a Béga-csatornát zárják el, hogy a meder minél hamarabb kiszáradjon. Ugyancsak lényeges és helyes intézkedésnek bizonyult az erődöt ivóvízzel ellátó szivattyúk használhatatlanná tétele a Gyárvárosban, így a védők csak az ásott kutakat használhatták.

A műszaki munkákat szintén a lehető legnagyobb intenzitással végezték. Ezek minőségéről az ostrom utáni jelentésében Rukavina tábornok így nyilatkozott: „Az ellenség támadólagos munkálatai, amelyek kezdetben nem bizonyultak különösebben hozzáértőnek, az utóbbi időben a terep kihasználásával összefüggésben óriási fejlődést mutattak. A munkák átlagosan nagyon megbízhatóak voltak. Az árkokat, a majdnem 3 öl széles mellvédeket, a lőporraktárakat és ágyazatokat mesterműveknek lehet tekinteni.

Az ellenséges mérnökök, Szabó és Dembynski volt osztrák tisztek, jól ismerték az erődítmény műveit és viszonyait, mert régebben ők is a helyőrségben szolgáltak és annak idején elvégezték a bécsi hadmérnöki akadémiát; ebben a vonatkozásban – ha becsületet nem is – elismerést érdemelnek."[132]

Az ostrom tervezése és végrehajtása tehát a körülményekhez képest helyesen, az érvényben lévő elveknek megfelelően történt, a sikert elsősorban a többi hadszíntér eseményei akadályozták meg.

„Mindezekből kitűnik, hogy gr Vécsey tábornok minden tehetségében álló eszközhöz nyúlt, hogy Temesvárt bevegye...".[133]

A várvédelem feltételei szintén meglehetősen hiányosak voltak. Az előírt állomány, lövegek – ami egy vár esetében rendkívül fontos, hisz a védművek tervezésénél ezt már figyelembe vették – hiánya nehéz helyzetbe hozta a Rukavina tábornokot. Mindez arra késztette, hogy óvatosan, a kockázatvállalástól tartózkodva vezesse a védelmet.

A felkészülés hosszúra nyúlt időszakában a megfelelő készletek felhalmozását eredményesen elvégezték, de ezek megóvása a kevés „bombamentes" raktár miatt nehezen volt biztosítható. Az állomány létszámának növelésére – amíg lehetséges volt – újoncoztak, illetve a fontosabb csapatokhoz átirányítottak. Különösen nagy nehézséget jelentett a tüzérek létszámának nemhogy emelése, de még szinte tartása is.

A védelem különösen aktív csak május közepéig volt, kihasználva azt, hogy Vécsey és Bem tábornok csapatai is csak távolról figyelték a várat. A freidorfi ütközet után azonban megváltozott a helyzet, a magyar csapatok elfoglalták az elővárosokat, így a védők a várba, illetve a sánctáborba kényszerültek. Ezután Rukavina tábornok indokolatlanul óvatos lett, nem használta ki majd háromszoros erőfölényét. Később, újabb honvéd csapatok beérkezése után is alig haladta meg az ostromlók létszáma a védőkét, mégis, nagyobb erejű kitörések alig voltak. Pedig a védők könnyen képezhettek helyi erőfölényt, ezt jól példázza a július 4-i kitörés sikere is.

Rukavina tábornok aktivitást inkább a tüzérség tekintetében mutatott fel, igaz ez kockázatmentesebb is volt. A lövegek számát a lehetőségek szerint folyamatosan emelte a falakon és a védművekben egyaránt. Lőszertakarékossági célból a tüzérség tevékenysége nem volt folyamatos, hanem időről-időre egyes célokra lőttek összpontosított tüzet. Célként választottak ki ütegeket, a párhuzamok egyes épülő, vagy már kész szakaszait, az elővárosok egyes részeit. Az egyre közelebb kerülő ostrom-

132 Napló, 73. o.
133 *Potemkin:* i. m. 86. o.

lókkal szemben az ékművekbe kihelyezett mozsarak értek el különösen jó eredményeket.

A tüzérségi harc az állandó állományveszteségen, a készletek fogyásán, az erőd épületeinek rombadőlésén kívül más gondot is okozott. Az ostromtüzérség behatása, valamint a falakon lévő lövegek tüzelése következtében a bástyák és a falak alapjai megrepedeztek, így azok állandó javításra, erősítésre szorultak.

A védelem utolsó heteiben a védők létszámának fogyása, a fizikai állapotuk romlása azt eredményezte, hogy tevékenységük egyre passzívabb lett, de a megadás gondolata a várparancsnokságon fel sem merült. Ezt erősítették a kívülről érkező ál- és igaz hírek a felmentő sereg várható érkezéséről. A külvilág eseményeivel egyébként a védők hozzávetőleg tisztában voltak, mint ahogy az ostromlók is ismerték a várbeliek hangulatát. A kölcsönös átszökések ugyanis szinte folyamatosak voltak.

Ebben az időszakban a védelem számára már a folyamatos tűzoltás az élelem- és vízszerzés, a sebesültek és a járványos betegek ellátása, biztonságos elhelyezése jelentett szinte megoldhatatlan gondot. Ezt azonban példás fegyelemmel megoldották. A várparancsnok végig a kezében tartotta az irányítást, ami ilyen esetben záloga a védők sikeres kitartásának.

Az erődből a körülzárás és az ostrom napjai alatt 41 322 lövést adtak le, ebből 16 225 bomba és gránát, valamint 25 097 tömör golyó volt.[134] Az ostromlók által elhasznált lőszermennyiséget nem ismerjük, de feltehetően ezt a számot nem közelíti meg, hisz a lövegállományuk is csak fele volt a védőkének.

A veszteséggel kapcsolatban szintén csak osztrák részről rendelkezünk megbízható adattal. A védelem során meghalt egy tábornok, hét tiszt és százötvenöt legénységi állományú katona, illetve a járvány során kétezer fő. Megsebesült továbbá háromszázhetvenhat fő, fogságba esett huszonhat fő.[135]

A magyar oldalon június hónap során harminchat fő,[136] júliusban harminckilenc fő halt meg.[137] Ez előtti és augusztusi adatok hiányába csak megbecsülni tudjuk az összes veszteséget. Mivel az augusztus 4-i roham több száz áldozatot követelt, így feltehetően a magyar fél veszteségei mindösszesen meghaladták az ötszáz főt.

Rukavina altábornagy Temesvár sikeres védelméért megkapta Vaskorona-rend I. osztályát. A tisztek közül többen átvehették ugyanezen rend II. és III. osztályát, a Lipót-rend lovagkeresztjét, illetve egyéb katonai és polgári érdemrendeket, kereszteket. A legénység soraiból is több száz fő kapott valamilyen érmet, jutalmat.[138]

Az ostromlókat is „jutalmazták", gróf Vécsey Károly tábornokot október 6-án Aradon kivégezték, Nagy Jenő ezredest 18 évre, Rákotzy Zsigmond ezredest szintén 18 évre, Tóth András alezredest 16 évre, Dobay Ágoston alezredest 6 évre ítélték el. Szabó István ezredes és Teodor Dembynski őrnagy emigrált. Krivácsy József alezredes, miután a komáromi védősereggel tette le a fegyvert, amnesztiában részesült.

134 Napló, 73. o.
135 Napló, 74. o.
136 HL 1848–49. 36/204.
137 HL 1848–49. 41/145 1/2.
138 Rückblicke, 95. o.

Tamás Csikány

THE SIEGE OF FORT TEMESVÁR IN 1849

Summary

In the 19th century fortifications could maintain their military importance only if being in dominal position concerning the defence of the country or if they were able to support the operations of field armies. Temesvár – together with Arad – was in such a position towards the Southern Territories and Transylvania. Fort Temesvár was the basis of the campaigns in the abovementioned directions and made possible to control important routes and river crossings. Moreover Fort Temesvár was the centre of the Imperial military administration of the Banat and the Southern Military Frontier. From Hungarian points of view the possession of Fort Temesvár was a sine qua non to put an end to the protracting guerilla warfare at the South.

Tamás Csikány

LE SIÈGE DE TEMESVÁR EN 1849

Résumé

Au XIXe siécle les châteaux et les fortresses ne gardaient plus leur importance militaire, sauf s'ils avaient une importance clef du point de vue de la défense du pays, ou s'ils étaient capables d'assurer, de protéger l'activité des armées de camp. Temesvár et Arad étaient des localités de ce genre, d'une importance décisive pour le Sud de Hongrie, aussi bien que pour la Transylvanie. La possession de Temesvár servait de base pour l'activité militaire faite dans ces deux directions, et rendait possible le contrôle de routes et de routes fluviales importantes. Temesvár était le centre du Banat et de l'administration militaire impériale méridionale, la résidence du commandement général de l'armée. Le fait qui lui a prêté une importance particulière du point de vue de la Hongrie c'est que l'assurance de la force et des approvisionnements du château était nécessaire pour pouvoir finir avec succès la petite guerre méridionale qui durait longtemps.

Tamás Csikány

DIE BELAGERUNG VON TEMESCHWAR IM JAHR 1849

Resümee

Im 19. Jh. konnten Burgen und Festungen ihre militärische Bedeutung nur in dem Falle bewahren, wenn sie im Verteidigungssystem des Landes eine Schlüsselposition innehatten bzw. wenn sie die Tätigkeit der Feldarmees sichern oder unterstützen konnten. Für Südungarn und Siebenbürgen spielten Temeschwar und Arad eine ausschlaggebende Rolle. Der Besitz dieser Burgen bildete die Grundlage der kriegerischen Tätigkeiten in diesen beiden Gebieten, er ermöglichte die Kontrolle von wichtigen Straßen und Wasserstraßen. Temeschwar war Zentrum der kaiserlichen Militärverwaltung in Südungarn und Sitz des Armeeoberkommandos. Vom Gesichtspunkt der Ungarn aus erhielt die Burg eine besondere Bedeutung dadurch, daß die Vorräte und Streitkräfte der Burg für einen erfolgreichen Abschluß des langwierigen krieges in den südlichen Gebieten unerläßlich waren.

Тамаш Чикань

ОСАДА КРЕПОСТИ ТЕМЕШВАР В 1849 ГОДУ

Резюме

Форты и крепости в XIX веке сохраняли свое военное значение только в том случае, если они играли важную ключевую роль с точки зрения обороны страны, или же были в состоянии обеспечивать и поддерживать военные действия полевых армий. Темешвар (Темешуара) - Арад - являлся крепостью такой решающей важности как в отношении Южной Венгрии, Так и Трансильвании. Борьба за овладение крепостью служила причиной боевых действий, проводимых в этих двух направлениях, ибо географическое положение крепости позволяло держать под контролем важные дороги и водные пути.

Темешвар был военно-административным центром Южного края империи, резиденцией военного главного командования. С точки зрения Венгрии особую важность крепости придавал тот факт, что путь к успешному завершению затянувшейся в Южном крае малой войны вел через обеспечение запасов и сил крепости.

SZÁNTÓ MIHÁLY

A MAGYAR 2. HADSEREG IV. HADTESTÉNEK TEVÉKENYSÉGE AZ 1943 JANUÁRI SZOVJET TÁMADÁS UTÁN

Általános helyzet 1943 január elején

Az 1943-as év gondok sokaságával köszöntött a magyar 2. hadseregre. A vezetés számára nyilvánvaló volt, hogy a közeljövőben nagyobb erőkkel és messzeható célkitűzésekkel induló szovjet támadással kell számolni. De a legfontosabb kérdés – „a hol? és mikor?" – a rendelkezésre álló adatok alapján nem volt eldönthető. Az időjárás nem tette lehetővé a légifelderítést és az elöljáró hadseregcsoport sem tájékoztatott részletesen.

Miután minden jel arra utalt, hogy a támadás a két hídfőből (urivi, scsucsjei), vagy annak körzetéből fog indulni, a hadseregtartalékokat úgy kellett elhelyezni, hogy mindkét irányban, rövid úton alkalmazhatók legyenek. Ezért januárban is folytatódott a harántutak tisztán tartása és a két folyón (Szoszna és Potudány) átkelőhelyek berendezése.

A „B" hadseregcsoporthoz december folyamán felterjesztett kérelmek özöne a fegyverzeti és csapaterősítések vonatkozásában, úgy tűnt, meghallgatásra talált. Január 1-jén az ún. „Cramer-hadtest" a magyar 2. hadsereg hadműveleti alárendeltségébe került.[1] A hadtest a 26. német gyaloghadosztály parancsnokának irányításával szerveződött és a 26. német gyaloghadosztályból, a 168. német gyaloghadosztály kétharmadrészéből, a 700. német páncéloscsoportból, a 190. német rohamlöveg-osztályból és az 1. magyar páncélos hadosztályból állt. Feladatát abban határozták meg, hogy az alárendeltségében lévő erőkkel a Szvobodától D-re, vagy az urivi hídfőből Ny-ra betört ellenséget ellencsapásával semmisítse meg.[2] Csak a későbbiekben derült,ki, hogy a „B" hadseregcsoportnak ez az egyetlen tartaléka, és hogy alkalmazásáról nemhogy Jány vezérezredes, de még von Weichs vezérezredes sem dönthet saját belátása szerint.

A német vezetés mindvégig a Szvoboda körzetéből indítandó szovjet támadást tartotta valószínűnek, Ezért ragaszkodott a Cramer-hadtestnek a magyar hadsereg déli szárnyán való elhelyezéséhez, úgy, hogy szükség esetén ne csak a magyar, hanem az olasz hadsereg érdekében is alkalmazható legyen. Ezt egyértelműen bizonyítja január 6-án az OKH-tól érkezett parancs: „... a Cramer hadtest a Szosznától D-re lévő területre szánt beavatkozó erő ..."[3] Eszerint a Szosznától északra való alkalmazás nem jöhetett szóba.

Mindamellett a német vezetés is szükségét érezte a magyar hadsereg elsősorban páncéltörő eszközökkel történő megerősítésének. Ezek jelentős része azonban a támadás megindulásáig nem érkezett be. A megerősítésre szánt német erők a következők voltak:

1 Hadtörténelmi Leváltár (HL) 2. magyar hadsereg (m. HDS) 1. fasc. Hadseregparancsnokság (HDS pság) I. a. Napló, jan. 1-i bejegyzés.

2 Uo. 23 fasc. IV. hadtest (hdt.) Naplója 489. sz. Naplómelléklet (NM).

3 Uo. 59. sz. NM.

– a 246. német gyalogezred (a 88. hadosztálytól) vasúti szállítás alatt;

– az 1. rohamdandár – egy motorizált zászlóalj és egy légvédelmi osztály –ez utóbb beérkezett; az urivi hídfőnél páncéltörő feladattal helyezték el;

– a 2. rohamdandár – egy motorizált zászlóalj és egy légvédelmi osztály – az utóbbiból csak egy üteg érkezett be; a IV. hadtestnek rendelték alá;

– a 700. páncéloscsoport (27 bevethető T–38 harckocsi és 9 db rohamlöveg, de a vontatók hiányoztak). 01.14. 04.00-kor indult Kolbinóra, itt a IV. hadtest alárendeltségébe lépett;

– a 190. rohamlöveg-osztály (23 db rohamlöveg) a Cramer-hadtest alárendeltségében volt;

– a 242. rohamlöveg-osztály (nem érkezett be);

– az 559. páncélvadász-osztály (23 db 7,5 cm önjáró páncéltörő ágyú) két század a VII. hadtest, egy század a 168. német hadosztály alárendeltségében;

– 8 db légvédelmi eszköz; 2 db 8,8 cm légvédelmi ágyú és 2 db 2 cm légvédelmi géppuska érkezett be a 7. és 20. hadosztály sávjába; négy páncélvadász-század – egy sem érkezett be.[4]

Január 8-án a berlini katonai attasé az alábbi erősítések várható beérkezéséről tájékoztatta a hadsereg vezetését:

a 136. 21 cm-es tüzérosztály;

a 17., 5., 106., 238. és 256. páncélvadász-századok (18 lövegesek, beérkezésük 01.14-től várható);

250 db új mintájú 75 mm páncéltörő ágyú, 1/3-a gépvontatású, 2/3-a fogatolt. Ezek kezelők nélkül érkeznek, várhatóan 01.19-től;

a 273. és a 292. légvédelmi tüzérosztály 01.25-től.

A hadsereg kötelékében megalakult két rohamdandár, melyek állománya: egy rohamzászlóalj, egy rohamlöveg-üteg és egy légvédelmi tüzérosztály.[5]

A magyar hadsereg vezetésében a várható szovjet támadás helyére és idejére vonatkozóan januárban sem volt határozott álláspont. Ennek okai, hogy az elöljáró nem adott reális és részletes tájékoztatást, a légifelderítést az időjárási viszonyok akadályozták. A szovjet csapatok pedig mesterien álcázták tevékenységüket.

Január elején Jány vezérezredes és a törzs néhány tagja Urivnál valószínűsítette a támadást, mert ez biztosíthatott a szovjetek számára legnagyobb eredményt. Kovács vezérőrnagy – a „B" hadseregcsoporttal egyetértésben – a scsucsjei hídfőből várta a támadást. A csapatoktól érkező jelentések szerint a Don túlsó oldalán az egész arcvonalon folyamatos mozgás volt megfigyelhető. Január 10-re az urivi hidfőből való támadás valószínűsége vált uralkodóvá. Éppen ezért január 11-én Lajtos Árpád vezérkari százados, a hadműveleti osztály első vezérkari tisztje ment személyes légifelderítést végrehajtani. Az urivi hídfőben a mesterséges köd ellenére néhány zászlóaljat figyelt meg.[6] A mesterséges köd és a felderített csapatok elhelyezkedése

4 Uo. 16. fasc. 2. m. HDS Összefoglaló harcjelentés 1943. jan. 12–24-ig. 3. sz. melléklet.

5 Uo. 11. fasc. 86. sz. NM.

6 *Lajtos Árpád:* Emlékezés a 2. magyar hadseregre, 1942–43. Budapest, 1989. 100–106. o.

egyértelműsítette, hogy akár másnap megindulhat a támadás Uriv körzetében. *(1. vázlat, 94. o.)*

Január elejére a hadtest-kiképzőtáborokban befejeződött a felváltásra érkezők, illetve a menetszázadok kiképzése. Ezen alakulatok általában január 9. és 12. között érkeztek a védőállások mögé és megkezdték a váltást. Ennek befejezését január 16-ra tervezték.

A közelgő támadásra való tekintettel hátravonásukat megtiltották.[7] Alkalmazásukat nehezítette, hogy szinte fegyvertelenek voltak, ennek ellensúlyozására szükségmegoldásokat rögtönöztek.

A sztálingrádi ellentámadás sikerének továbbfejlesztése érdekében a szovjet hadvezetés 1942. december 2-ától megkezdte a Voronyezsi Front állományával az osztrogozsszk-rosszosi hadművelet előkészítését. A felkészülésre mintegy három hetet kapott.

A hadművelet elé hármas célt állítottak: *(2. sz. vázlat, 95. o.)*

a) a magyar 2. és az olasz 8. hadsereg főerőinek szétverése és foglyul ejtése;

b) a Liszki-Kantyemirovka vasútvonal birtokba vétele;

c) a Repjevka – Bugyonnije – Valujki – Urazovo terepszakasz elfoglalása.

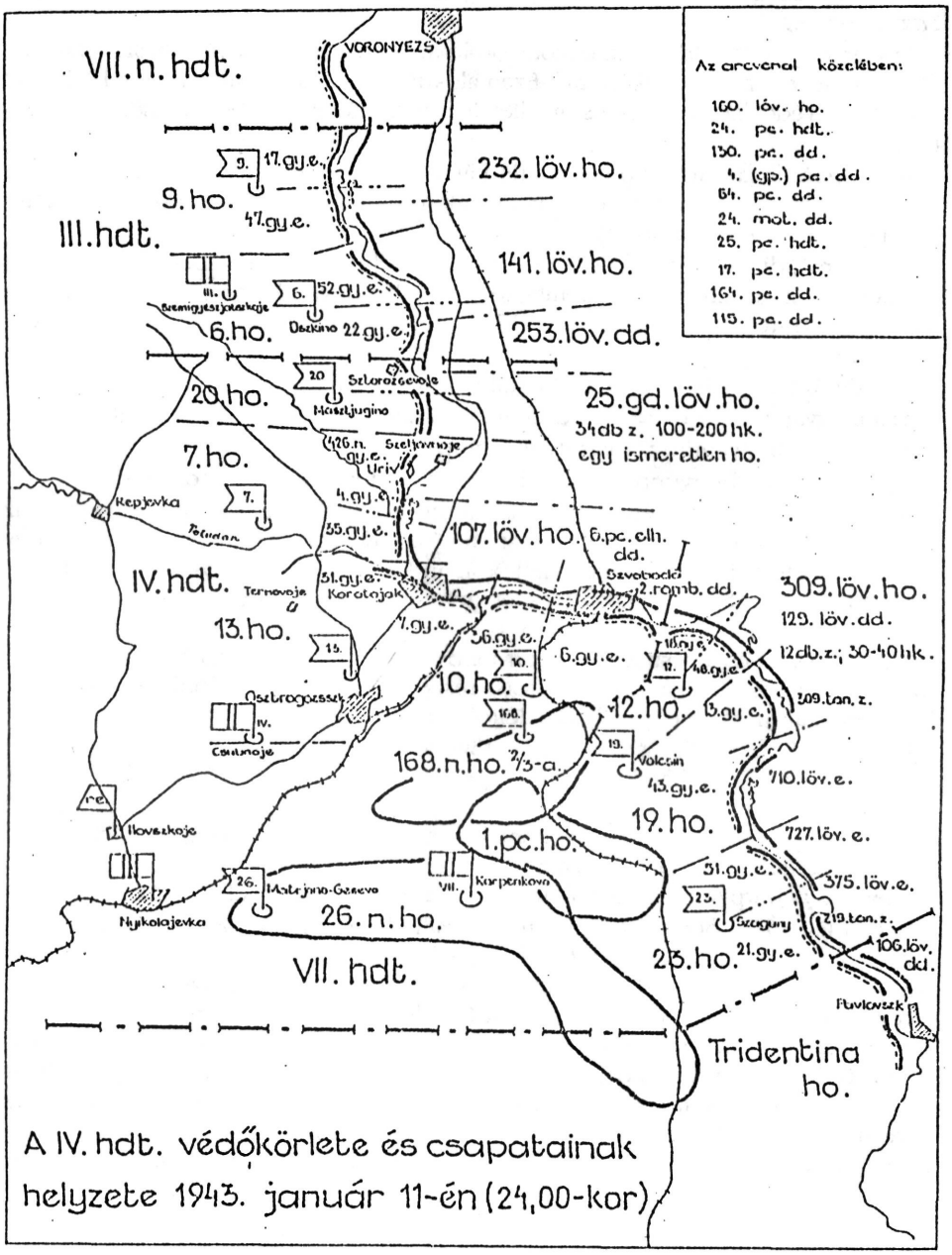
A feladat végrehajtása érdekében három csoportosítást hoztak létre. Északon az urivi hídfőben a 40. hadsereg (öt lövészhadosztály,egy lövészdandár, egy harckocsihadtest, három önálló harckocsidandár, egy tüzérhadosztály, egy légvédelmi tüzérhadosztály) bontakozott szét, azzal a feladattal, hogy a védelem áttörése után törjön előre nyugati irányba. Balszárny-csapatai mérjenek csapást Osztrogozsszkra és a scsucsjei csoport jobbszárnyával vegyék azt birtokukba. Ezután a főerők egy része ÉNY-i, másik része DNY-i irányba fordulva jusson ki Alekszejevkához és ott egyesüljön a délről támadó erőkkel.

Középen, Scsucsje körzetében, a 18. lövészhadtest (három lövészhadosztály, két harckocsidandár, egy harckocsiezred, egy lövészdandár, öt tüzérezred, két légvédelmi tüzérezred, három M–30-as sorozatvető osztály, egy M–13-as sorozatvető osztály, két páncélvadász-dandár) bontakozott szét. Feladata: kisegítő csapás mérése az áttörés után két irányban, jobbszárnya Osztrogozsszkra, balszárnya, Kamenkán át Karpenkovó irányában. Itt kellett egyesülnie a délről támadókkal.

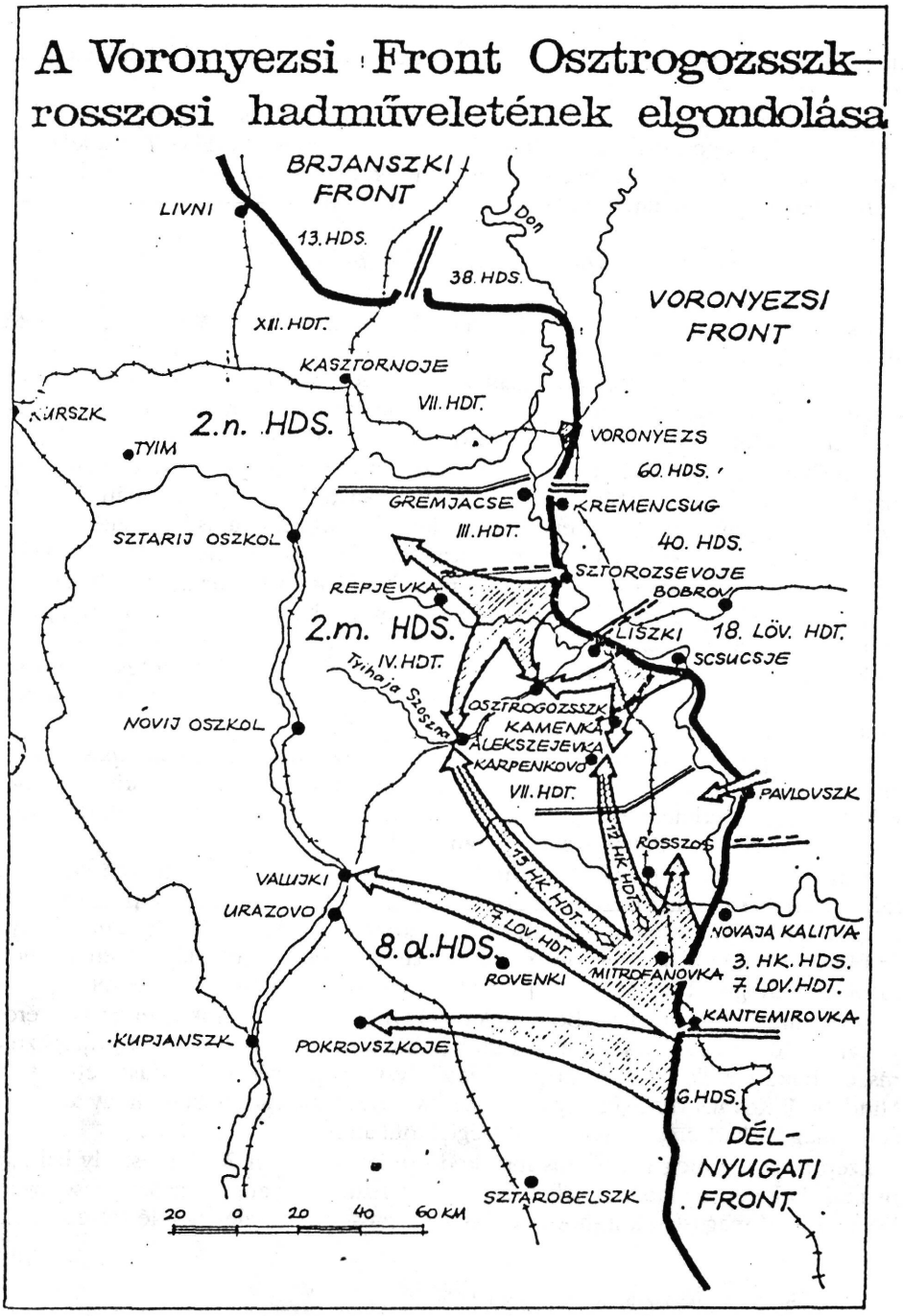
A déli támadó csoportosítás a 3. harckocsihadsereg (négy lövészhadosztály, egy lövészdandár, két harckocsihadtest két önálló harckocsidandár, egy tüzérhadosztály, egy légvédelmi tüzérhadosztály, két M–30-as sorozatvető osztály, hat M–13-as sorozatvető osztály) és a 7. lovashadtest (két lovashadosztály, három sídandár, egy harckocsidandár, egy gépesített lövészezred, egy gárda-aknavető ezred, egy légvédelmi tüzérezred) Mitrofanovka körzetében töri át az olasz 8. hadsereg védelmét, majd széttartó irányokba mér csapást. Karpenkovó és Alekszejevka körzetében egyesül az északról támadókkal.[8] Ily módon a szovjet csapatok erőfölénye élőerőben elérte a 2,5-3,5 az 1-hez arányt, tüzérségben, és harckocsikban pedig az

7 HL 2. m. HDS 24. fasc. 10. könnyű hadosztály (k. ho.) harctudósítása 1943. 01. 01–02. 28.

8 *Kornis Pál:* A Vorozsenyi Front támadó hadművelete. *Hadtörténelmi Közlemények* (HK.) 1982/3. 448–452. o.

1. vázlat. HL 2. HDS 8. fasc. Az 1943. január 11-i helyzettérkép alapján.

2. vázlat. Kornis Pál: A Voronyezsi Front támadó hadművelete (Hadtörténelmi Közlemények, 1982. 3. sz., 449. o.).

említett arány 2–3-szorosát. A magyar felderítő szervek ennek a hatalmas erőnek csak részeit tudták felderíteni.

A hadműveleti terv lényege, hogy a szárnycsoportosítások részekre vágják a védekező ellenséget, majd átkaroló csapásokkal bekerítik azt. Eközben a középső csoportosítás leköti az ellenség egyetlen hadműveleti jelentőségű tartalékát, a Cramer-hadtestet. A hadművelet kezdetét január 14-re tűzték ki.

Harcok a doni védőállásban

A szovjet csapatok 1943. január 12-én 08.45-kor az urivi hídfőben megkezdték a tüzérségi előkészítést, majd mintegy 45 perc elteltével támadást indítottak a 4. magyar és a 429. német gyalogezred csatlakozásán. A kezdetben kb. 2 km széles tevékenység kiterjedt az egész német gyalogezred sávjára és a 7. hadosztály 35. gyalogezredére is. Ekkor még harckocsik nem vettek részt a támadásban.[9]

Déltájban Goldajevka és Uriv között a szovjet csapatoknak sikerült beékelődni, majd igyekeztek azt tovább fejleszteni Boldirevka felé. A nap folyamán 7. és 20. hadosztályok parancsnokai a rendelkezésükre álló tartalékokat is bevetették a helyzet stabilizálása érdekében, ez azonban csak a 20. hadosztálynál járt eredménnyel.

A IV. hadtest parancsnoka a január 13-ra saját erőkkel végrehajtandó ellencsapással szándékozott az eredeti helyzetet visszaállítani, A hadseregparancsnokság pedig minden mozgatható erőt a IV. hadtestnek rendelt alá (a III. hadtestet és a hadseregközvetlen légvédelmi villámcsoportokat, valamint a VII. hadtest villámcsoportját). Ezen túl intézkedett, hogy a már korábban a 20. hadosztály mögé csoportosított III. hadtestbeli tüzérség álljon a IV. hadtest rendelkezésére.[10]

A hadsereg vezetése január 12-én úgy vélte, hogy a másnapi ellencsapás csak átmeneti eredményeket hozhat. Végleges megoldást a Cramer-hadtest urivi hídfőben való bevetése eredményezhet. Ezt jelentette elöljárójának aki egyetértett, de közölte, hogy: „A döntés a Führer kezében van."[11]

A szovjet csapatok január 12-én indított harcfelderítése – mert hiszen erről volt szó – jelentős sikereket hozott. Ez arra ösztönözte a Voronyezsi Front parancsnokát, hogy a keletkezett résen már 13-án reggel ütközetbe vesse főerőit. Így aztán a január 13-án reggel meginduló magyar ellencsapás, kezdeti sikerek után, az erős páncélosokkal támogatott szovjet támadó tevékenységen elakadt, majd összeomlott.

Délutánra a Dovgalevka – Boldirevka – Devica szakaszon csak gyenge saját erők voltak. A 700. páncéloscsoportból 4 db harckocsi maradt, a 429. német gyalogezred részeit bekerítették, a 20. könnyű hadosztály több páncélos támadást vert vissza. Mindebből Kovács vezérőrnagy azt a helyes következtetést vonta le, hogy az ellenség a magyar hadsereg arcvonalát kétségtelenül áttörte.[12]

Ezen a napon még két fontos intézkedésre került sor. A 20. hadosztály balszárnyának helyben maradása mellett arcvonalát hátra kanyarította a Sztorozsevojétől DNY-ra lévő magaslatokra, hogy az összeköttetést a Dovgalevka felé felvegye. Ez-

9 HL 2. m. HDS 22. fasc. 7. k. ho. harctudósítása I. 12-én.
10 Uo. 23. fasc. IV. hdt. Napló, 515. sz. NM.
11 Uo. 11. fasc. 132. sz. NM.
12 Uo. 144. sz. NM.

zel együtt a hadosztály a III. hadtest alárendeltségébe lépett. Ugyancsak engedélyezték a Devicában bekerített erők kitörését, a 13. hadosztályt pedig utasították, hogy balszárnyával a Potudany déli partján vegyen fel védőállást.[13]

Január 12-én és 13-án az arcvonal többi részén nem történt lényeges változás. E két napon a 13. hadosztálynál a felváltást leállították, majd a harcképes alegységekből tartalékot képeztek, Ezzel és a beérkező egyéb tartalékokkal a Potudány-vonalat erősítették meg.[14]

A 10. hadosztály a 7. hadosztály megsegítésére elvonuló villámcsoport helyett új hadosztálytartalékot képzett. Leállították a váltást, a leváltottakat visszatartották és igyekeztek őket harcképes állapotba hozni.[15]

A 12. hadosztálynál az említett két nap várakozásban telt, mivel a megelőző hetek nagyobb támadás előkészületeit mutatták. (A január 14-én reggelre kialakult helyzetet a *3. sz. vázlat* mutatja. *98. o.*)

Január 13-án az esti órákban a „B" hadseregcsoport elrendelte a 168. német hadosztály gépkocsin történő előrevonását a Potudany irányába, illetve a Tyihaja Szoszna északi partján Osztrogozsszk és Olsevka között az ottlévő erőkkel hídfő kialakítására intézkedett Cramer tábornok vezetésével, abból a célból, hogy a hadtest északi irányú ellencsapása megindítható legyen.[16]

A magyar hadseregparancsnokság számolt azzal, hogy az ellenség folytatni fogja a további előretörést nyugatra, illetve a Potudany és Osztrogozsszk irányába. Ez gyakorlatilag még az éjszaka megtörtént, elfoglalták Novo Uszpenkát, Dovgalevkát és Masztjuginót. Szükségessé vált a repjevkai Potudany-átjáró lezárása. Újból kérték a Cramer-hadtest, vagy legalább az I. magyar páncélos hadosztály azonnali beavatkozását. Az OKH azonban nem járult hozzá. Reggelre a 168. német hadosztály élei beérkeztek Osztrogozsszk és Ukalovo Zesznoje területére.[17]

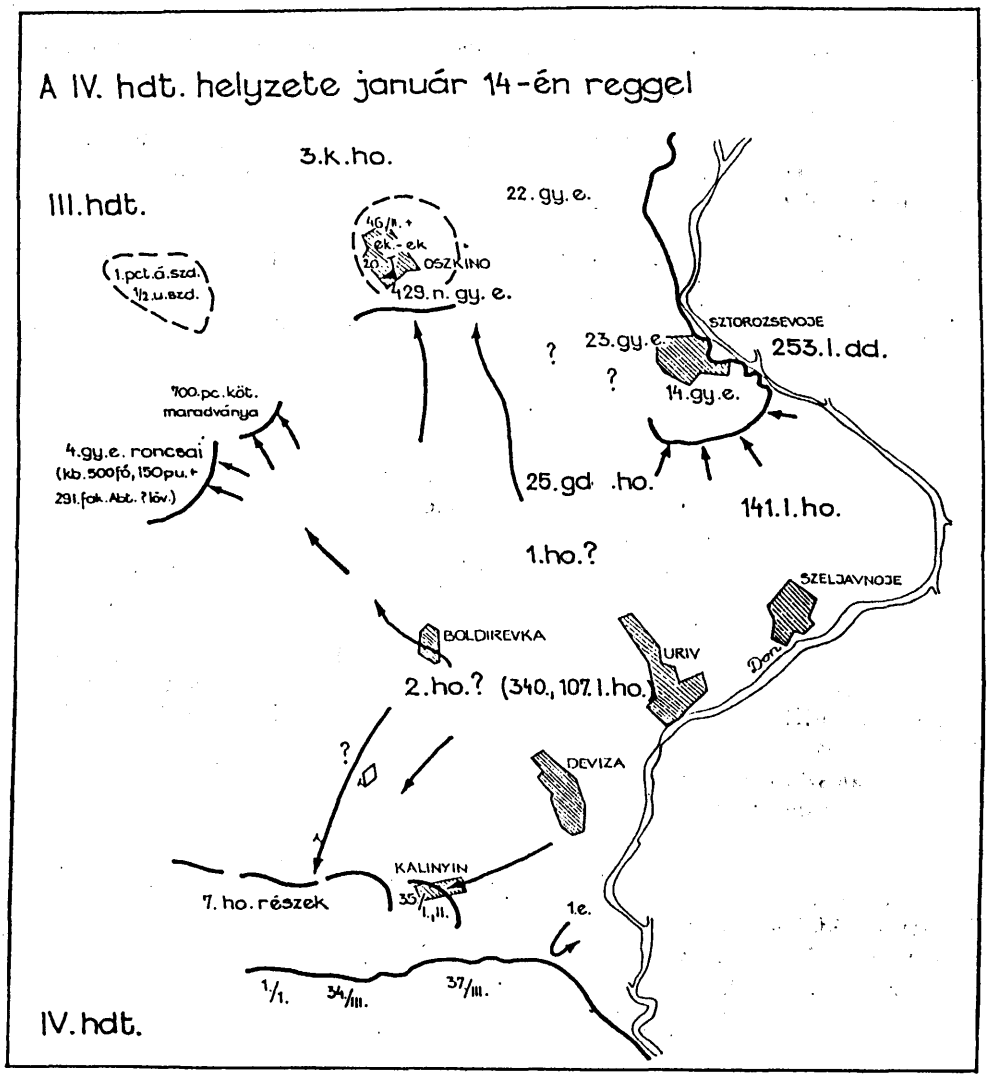
A 13. hadosztály, miután az északi szomszéd 7. hadosztály védelme felmorzsolódott, 13-án estére erőinek egy részét a Potudanyon át vezető átjárók – Motiscsie, Jeszdocsnoje, Kolbinó – lezárására összpontosította. 14-én délelőtt harckocsikkal támogatott támadás indult ellenük, mely sikert ér el. A délután folyamán Jeszdocsnojéra és attól keletre beérkezett a 168. német hadosztály és átvette a Patudany védelmét azzal a szándékkal, hogy másnap támadást indít. A leváltott csapatokból a hadosztályparancsnok tartalékot képzett.[18]

Január 14-én 6,45-kor a IV. hadtest jobb szomszédjánál a 12. hadosztály teljes arcvonalán csapásszerűen megindult a 45 perces tűzelőkészítés, mely elpusztította a védelmi berendezések 20-30%-át; kb. 700 lövegcső ontotta a tüzet. 7.00-tól a tűz a mélységben lévő létesítményekre tevődött át.

7,45-kor a hadosztály jobbszárnya és közepe ellen (a 48/III., 48/I., 18/II.) 10 harckocsival támogatott kb. tíz zászlóalj rohama indult meg.

„Az orosz gyalogság keskeny, mély oszlopokban mozgott előre, az egyes emberek távközök nélkül teljesen felzárkózva, tisztjeikkel az élen.

13 Uo.
14 Uo. 23. fasc. 13. ho. Rövid harcjelentés, 43. 01. 12–21.
15 Uo. 24. fasc. 10. ho. 6. sz. harctudósítása.
16 Uo. 16. fasc. 2. m. HDS Összefoglaló harcjelentés, jan. 13-i bejegyzés.
17 Uo. jan. 14-i bejegyzés.
18 Uo. 25. fasc. 13. ho. parancsnok (PK) Rövid harcjelentés, jan. 14-i bejegyzés.

3. vázlat. HL 2. HDS 11. fasc. 158. sz. NM alapján.

A támadás minden előzetes harcfelderítés nélkül lendületesen tört előre, megállás, tétovázás nem volt, akadályainkat az ellenség tüzérsége teljesen eltűntette, az aknamező sem bizonyult hatásosnak – még a harckocsikkal szemben sem! – Saját, már igen megtépázott gyalogsági tűzrendszerünk feltartóztató hatása – bár a rohamozóknak veszteséget okozott, a támadás folyamatát nem törte meg. A támadók saját veszteségeikkel nem törődtek a kiesők helyébe, felzárkózva, előremozgásukat folytatták".[19] – írta a hadosztályparancsnok.

A hadosztály a tartalékok bevetésével sikertelenül próbálkozott útját állni a betörésnek. 8.30-ra a hadosztály közepe és jobbszárnya gyakorlatilag felmorzsolódott, annak ellenére, hogy egyes támpontok, bekerítésben, az utolsó emberig kitartottak.

8.45-kor az ellenség újabb nyolc zászlóaljat és 50 harckocsit vetett harcba, melyek részben a balszárny-zászlóaljak (8/III., 18/III.) ellen tevékenykedtek. Ez a hatalmas erőfölény felborította az ellenállást. A küzdelem 9.30-ig mindenütt túljutott a zászlóaljparancsnokságok vonalán, a megkísérelt ellenlökések a nagy túlerővel szemben nem érvényesültek. Az elöljáró hadtest (VII.) két gyalogzászlóaljat és egy páncéltörő századot irányított a betörés elreteszelésére.[20]

A hadseregparancsnokság, miután (kb. 10.00-kor) értesült, hogy a 12. hadosztály védelmét az ellenség áttörte és már csak az északi két zászlóalj tartotta magát, az is állásából kivetve, arcvonalát dél felé kifordítva, kérte a Cramer-hadtest bevetését: a 168. német és az 1. magyar páncélos hadosztályt a Potudánytól északra, a 26. német hadosztályt pedig a Scsucsjénél betört ellenség ellen. A „B" hadseregcsoport ehhez nem járult hozzá. Később olyan döntés született, hogy a Cramer-hadtest zöme (26. német és az 1. magyar páncélos hadosztály) a Scsucsjénél betört ellenség ellen kerül alkalmazásra. Az ellencsapás kezdetét január 16-án reggelre tűzték ki. Az ehhez szükséges intézkedéseket kiadták.

A nap folyamán a IV. hadtest északi szárnyán (13. hadosztály) a harckocsikkal támadó oroszok a Potudanytól délre vetették vissza a védelem erőit. Birtokba vették Kolbinót, valamint Jeszdocsnojét és Korotojak felé törtek előre. Gorkinál és Repjavkánál még tartották a hídfőt.[21]

A 10. hadosztály arcvonalán január 14-én lényeges változás nem történt. A jobb szomszéd 12. hadosztálynál történtek miatt a délután folyamán, mivel a csatlakozó 8/III. zászlóaljat hadosztályától elvágták, a felette való parancsnokságot a hadosztályparancsnok átvette (16.00), majd a hadsereg intézkedésének megfelelően Nyikolszkijig tartotta a Don védelmét, ettől délre Kolomejzevóig pedig megerősítette a szárnybiztosítást. Így a hadosztály eredeti 29 km arcvonalához további 12 km-t kapott. Mindehhez rendelkezésre állt kb. egy zászlóalj (Pallay-csoport), a fél 10. lovasszázad, és a már megviselt 8/III. zászlóalj, illetve az itt lévő egy századnyi tartalék és a hadosztály-tüzércsoport. Ily nagy kiterjedésben nagy erők ellen a védelem kilátástalan volt. A reményt Cramer-hadtest másnapra megígért ellencsapása jelentette.[22]

Január 14-én 18.00-ra az ellenség elérte Nyikolszkij–Maja–Petrovszkaja–Jekatyerinova vonalat. A VII. hadtest parancsnoka utasította a 19. hadosztályt, hogy

19 Uo. 25. fasc. 12. ho. Harcjelentés. 1943. 0.14–02. 26-ig. Január 14-i bejegyzés.
20 Uo.
21 Uo. 16. fasc. 2. m. HDS Összefoglaló harcjelentés. Január 14-i bejegyzés.
22 Uo. 24. fasc. 10. ho. 6. sz. Harctudósítás. Január 14-i bejegyzés.

Kolomejzevóig vegye át a 12. hadosztály védőszakaszát (addig a 10. hadosztály vette át) és kísérelje meg az ottlévő és saját erőivel a védelem megszilárdítását.

„Amikor ez az ellenség másnap délelőtti sikerei következtében és a saját erők hiányában nem sikerült, a hadtest-parancsnokság (VII. – Sz. M.) a 12. hadosztály maradványait Karpenkovó DNY területén gyülekezteti. A 12. hadosztályparancsnokság 15-én estétől Karpenkovon van.

Ezzel a 12. hadosztály egyelőre, mint szerves harcegység megszűnt létezni. Maradványai teljesen szétporladtak, belőlük a harcterületen alosztálynál nagyobb harcegységet megalakítani többé már nem sikerült.

A hadosztály 10 órán át állott harcban általában több mint háromszoros, a fő betörési helyen kilencszeres túlerővel, nem számítva a 60 harckocsit, amely a hatalmas tűzelőkészítés mellett elsősorban okozója volt a gyors orosz előnyomulásnak.

E 10 óra alatt a 12. hadosztály elvesztette harcos állományának 70%-át és egész tüzérségét."[23] – olvashatjuk a naplóban.

Az átlagosnál hidegebb időjárás tapasztalatait értékelve a hadsereg elrendelte, hogy az állásukból kivetett csapatok a községekbe húzódjanak és az előretörő ellenséget ellenlökésekkel vessék vissza, mert különben megfagynak a katonák. A harcoló csapatok már amúgy is fáradtak és elcsigázottak, harcértékük, erőállapotuk rohamosan fogy, sok a fagysérült.[24]

Január 15-én reggel, miután a III. hadtest zöme gyakorlatilag elszakadt a magyar 2. hadseregtől, a „B" hadseregcsoport a német 2. hadseregnek rendelte alá.[25] Ezzel egyidőben a Potudány-szakasz védelmének egy kézben való összefogása érdekében a hadsereg a 13. hadosztályt Kraiss-csoport néven a 168. német hadosztályhoz utalta. Az egész csoportot a IV. hadtest parancsnoka vezette.[26]

A 13. hadosztály január 15-én délelőtt ellenlökéssel – Motiscse és Jeszdocsnoje között kétoldali átkarolással – visszaállította a Potudány-védelmet (a tevékenységet az 1/I. zászlóalj, a 13. lovas század és a 7/III. zászlóalj hajtotta végre.)

A 168. német hadosztály nem tudta tartani arcvonalát, 16.00-ra Ternovoje az oroszok kezére került. Ez súlyosan veszélyeztette a 31. gyalogezred (13. hadosztály) hátát. A parancsnokságot ekkor a 168. német hadosztály parancsnoka vette át és elrendelte a 31. gyalogezred balszárnyának visszavételét, úgy, hogy Korotojákot feltétlen tartsa és Ternovojénál csatlakozzon a 442. német gyalogezredhez. (A nap végére kialakult arcvonal helyzetét a *3. sz. vázlat* mutatja, *98. o.*) A visszavétel – mely a 13/I. tüzérosztályt is érintette – azt jelentette, hogy a lövegeket, a páncéltörő ágyúkat és a gyalogsági nehézfegyvereket, valamint a felhalmozott anyag nagy részét meg kellett semmisíteni. A csapatok óvóhely nélkül maradtak a –30° alatti hidegben és ellátási zavarok keletkeztek.[27]

A IV. hadtest jobbszárnyán a 10. hadosztály helyzete január 15-én válságosra fordult. A balszárny 36. gyalogezred kisebb támadásokat visszautasítva szilárdan tartotta doni védőszakaszát. A jobbszárny 12. gyalogezredet és a hozzá csatlakozó erőket (12. hadosztály részei) az ellenség túlerejű támadása fokozatosan visszaszorította.

23 Uo. 25. fasc. 12. ho. Harcjelentés. Január 14-i bejegyzés.
24 Uo. 11. fasc. HDS pság. Naplója. Január 14-i bejegyzés.
25 Uo. január 15-i bejegyzés.
26 Uo. 11. fasc. 166. sz. NM.
27 Uo. 26. fasc. 13. ho. PK rövid harcjelentése. Jan. 15-i bejegyzés.

Mivel a szovjetek a 12. gyalogezred Don-vonalat tartó erőit hátulról harkocsival támadták, védőállásukból nyugat felé kivonultak. Estig az ellenség Liszki, Puhovo vonalát érte el, élörsei ettől nyugatra voltak *(4. sz. vázlat, 102. o.)* A sikertelenségben az ellenség túlerejének és a várt ellencsapás elmaradásának volt szerepe. Este a hadosztályparancsnok részletes javaslatot tett a védelem visszavételére, illetve a hadosztály Osztrogozsszktól DK-re való csoportosítására, de a helyzet változatlan fenntartására kapott parancsot.[28]

A lezajlott események következtében a hadseregparancsnokságon már úgy látták, hogy Cramer-hadtest tervezett ellencsapásától csak csekély eredmény várható. A továbbiakban szervezett ellenállás csak akkor valósítható meg, ha megkezdik a tervszerű visszavételt. A további kitartás menthetetlenül az arcvonal szétdarabolásához vezet. Ezt jelentették az elöljárónak és kérték a határozott döntést. Az pedig a további kitartásra és az ellencsapás végrehajtására intézkedett:

a) A Kraiss-csoport a (168. német és a 13. magyar hadosztály) mindenképpen biztosítsa a Tyihaja Szosznát.

b) a 13. és 10. hadosztály utolsó emberig kitart, mert a hadműveletek pillérét képezi.

c) A Cramer-hadtest végrehajtja a tervezett ellencsapást az 1. páncélos és a 26. német hadosztállyal Voltcsje – Krutez – Márki körzetéből Petrovszkaja irányába.

A támadás 16-án reggel indul, egységesen.[29]

A nap mérlegét a hadseregnapló a következőkben vonta meg:

„... a mai nap folyamán nyilvánvalóvá vált, hogy:

a) az eredeti arcvonal helyreállítására nincs remény;

b) a jelenlegi helyzetben kitartani nem lehet (csapatok megrendültsége, rendkívüli hideg);

c) a tervszerű visszavonulás már aligha lehetséges;

d) körülzáratás (körvédelem) esetén sem várhatjuk, hogy hosszabb ideig ki tudunk tartani, mert anyagilag nem vagyunk erre felkészülve."[30]

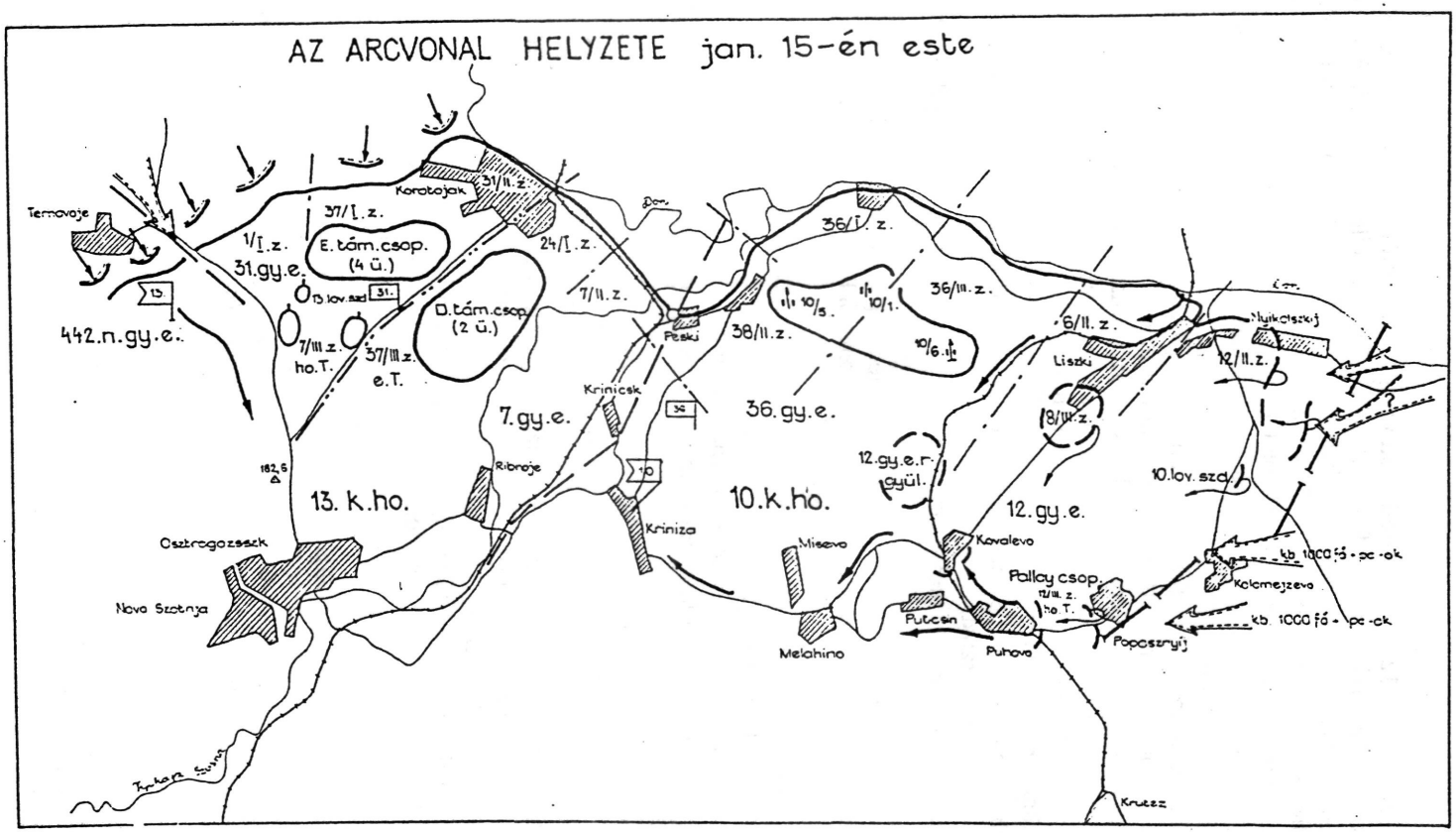
A 12. hadosztály január 14-én estétől nem képezett szervezett egységet, részei több irányba vonultak vissza. (További tevékenységüket és visszavonulásukat a *5. sz. vázlat* szemlélteti, *103. o.*)

A 8/III., 18/III. és a 48/III. zászlóaljak részei Kolomejzevón át nyugatra sodródtak. Itt január 15-én a 10. hadosztály alegységeivel együtt vívtak súlyos helységharcot. Kolomejzevó eleste után Popasznijnál és Puhovónál fejtettek ki ellenállást, majd 16-án Krinizánál harcoltak. Innen visszavonulásuk folyamatos.

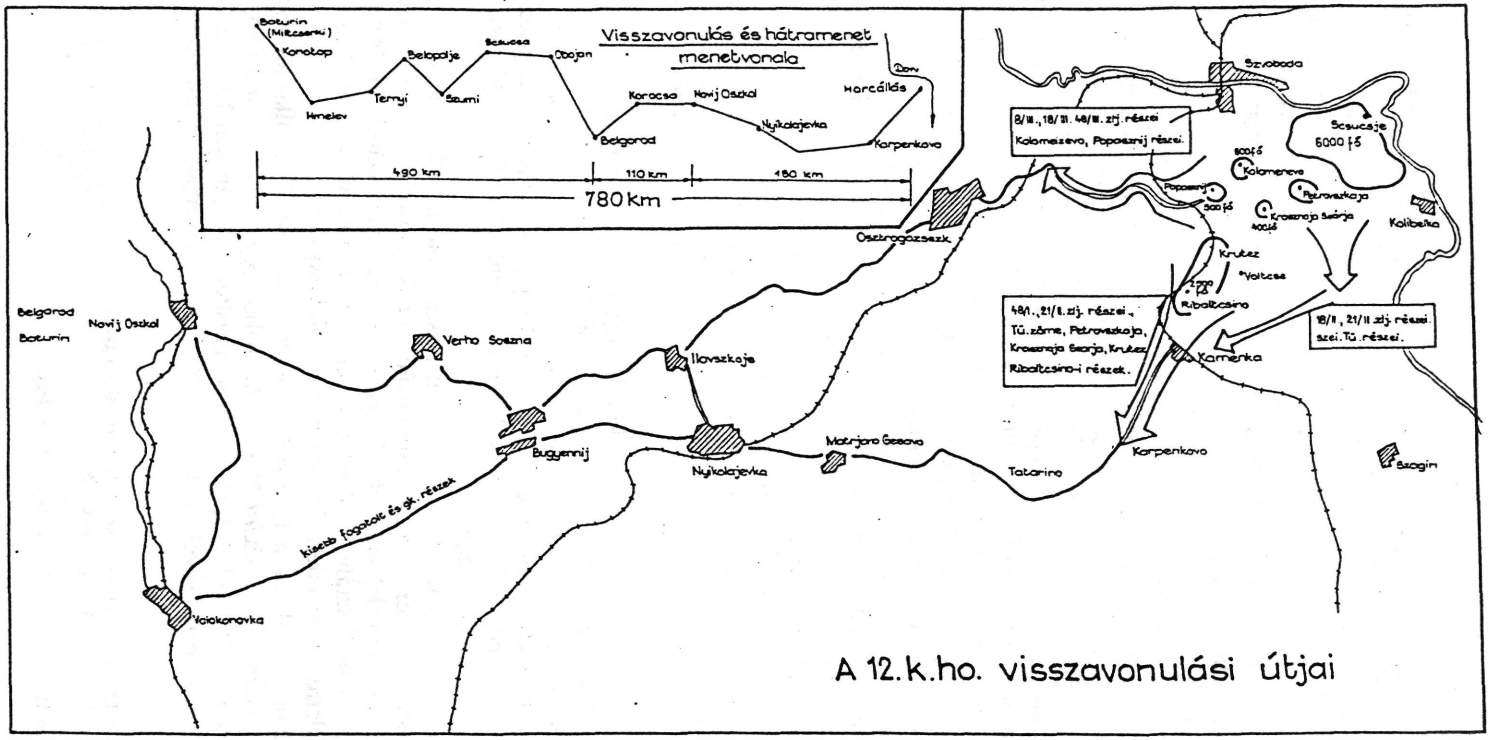
A 48/I. és a 21/II. zászlóaljak részei a tüzérség zömével Krutezen át Karpenkovóra vonultak.

Január 15-én a 12. lovasszázad és a 12. híradó század Krasznaja Szarja körzetében állt harcban, majd Krutezra vonult vissza, ahol más kötelékekkel együtt védték a községet, mely 17-én esett el.

28 Uo. 24. fasc. 10. ho. 6. sz. harctudósítása. Január 15-i bejegyzés.
29 Uo. 16. fasc. 2. m. HDS Összefoglaló harcjelentés, jan. 15-i bejegyzés.
30 Uo. 11. fasc. HDS pság. Naplója. Jan. 15-i bejegyzés.

4. vázlat. HL 2. HDS 23. fasc. 13. ho. rövid harcjelentése 3. sz. melléklete és a 24. fasc. 10. ho. 6. sz. harctudósítása 11. sz. melléklete alapján.

5. vázlat. HL 2. m. HDS 25. fasc. 12. ho. harcjelentése, II. rész, 1943. 01. 16–02. 16. 7. sz. melléklete alapján.

A 18/II. és a 21/II. zászlóaljak részei és a tüzérség 15-én délig Jekatyerinovkát védték, majd Márkira vonultak vissza.

Január 16-án este a hadosztályparancsnok Karpenkovóban szóbeli parancsot kapott (a VII. hadtest parancsnokától) a város körvédelmének megszervezésére. Erre már nem került sor, mert másnap parancs érkezett a további visszavonulásra.

Január 17-én a krutezi és a márkii csoportok Kamenkára özönlöttek, ahol bekerítésbe kerültek. A kitörés csak részeknek sikerült.

Ezek az események teljesen megtörték az emberek állóképességét. A kemény és veszteségteljes harcok, az erős igénybevétel mellett a nagy hideg, a szabadban való tartózkodás, a rendszertelen táplálkozás, a megfeszített menetek nagymértékben gyengítették az erkölcsi és fizikai erőt. A fegyelem meglazult. A parancsnoki állomány majdnem teljes kiesése következtében a kötelékek felbomlottak. Így a visszavonulás a málha és felszerelés elhagyásával menekülésé fajult.[31] (A 12. hadosztály visszavonulásának további menetére még visszatérek – Sz. M.)

Január 16-án reggel a Cramer-hadtest folytatta előkészületeit az ellencsapáshoz.

A 10. hadosztály jobb szárnya Malogorje – Okas vonalába szorult vissza. A tőle délre lévő ellenség nyugati irányú térnyerése következtében helyzete tarthatatlanná vált, kitartása folytán tüzérségét elvesztette. Erre való tekintettel a hadseregparancsnokság elrendelte csapatainak visszavonását Krinizára. Ennek megfelelően a 13. hadosztály jobbszárnyát is vissza kellett venni Korotojaktól Ribnojéig.

Itt volt a két hadosztály közötti csatlakozás meghatározva.[32]

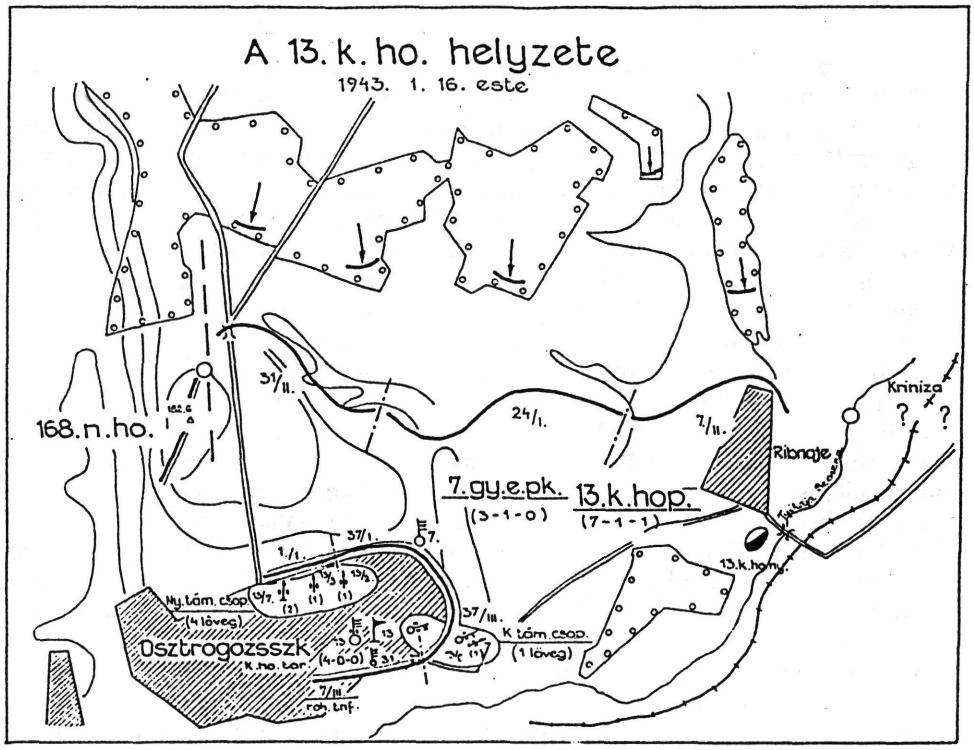
A hadseregparancsnokság jelentette a „B" hadseregcsoportnak, hogy az ellenség térnyerése következtében a Cramer-hadtest ellencsapása csak kevés eredményt hozhat. Javasolták az erők visszavételét, mielőtt teljesen felmorzsolódnának. A parancs további kitartásra utasított, mert a Cramer-hadtest támadásától döntő eredményt vártak.

A 26. német hadosztály erői 11.00 körül, még az ellencsapás megindulása előtt, Krutez körzetében harcba keveredtek az ellenséggel. A helyszínen tartozkodó hadseregparancsnok azt tapasztalta, hogy a hadosztály csak korlátozott erőkkel és céllal tevékenykedett, majd – nyilván a „B" hadseregcsoport utasítására – megkezdte erői kivonását, azzal a céllal, hogy január 17-én teljes erővel az Osztrogozsszk felé támadó ellenség oldalába mérjen csapást.[33]

Közben a 10. hadosztálynál az arcvonal visszavétele az ellenség nyomása alatt kezdődött meg. Azt szervezetten, a meghatározottak szerint végrehajtani nem lehetett. A lövegek és a gyalogsági nehézfegyverek vontatók hiányában megsemmisítésre kerültek.[34] A hadosztály gyakorlatilag felmorzsolódott, részei Osztrogozsszkba, illetve attól délre rendezetlen tömegben vonultak vissza.

A kora délutáni órákban a 13. hadosztály Osztrogozsszk É. útvilla- Ribnoje vonalába szorult vissza *(6. sz. vázlat 105. o.)* Az újabb visszavétellel további anyagkészleteket és nehézfegyvereket kellett megsemmisíteni. A városon kívül a 7. ezred parancsnokának vezetésével 31/II., 24/I., és a 7/II. zászlóaljak tartották a vonalakat

31 Uo. 25. fasc. 12. ho. Harcjelentés. Jan. 14–17-e közötti bejegyzés.
32 Uo. 11. fasc. HDS pság. Naplója. Jan. 16-i bejegyzés.
33 Uo.
34 Uo. 24. fasc. 10. ho. 6. sz. Harctudósítás, jan. 16-i bejegyzés.

6. vázlat. HL 2. m. HDS 23. fasc. 13. ho. rövid harcjelentésének 4. sz. melléklete alapján.

(ezek eddig eredeti állásaikban voltak). A város körvédelmét a 31. ezred parancsnokának vezetésével az 1/I., 37/I., 37/III. és a 7/III. zászlóaljak készítették elő. A hadosztályparancsnok a 10. és 12. hadosztály töredékeiből megszervezte az ún. Magda-csoportot. A városban való körülzárás ténye lehangolólag hatott a katonákra.[35]

A hadseregparancsnokság számolt azzal, hogy a kötelékek és vonatok visszaözönlése megkezdődött, mivel várhatóan Alekszejevkát és Bugyonnijt hamarosan eléri az ellenség, a csapatok rendezésére az Oszkol völgyét tartották megfelelőnek. Az ehhez szükséges intézkedést kiadták.[36] Emellett a IV. hadtest azt a parancsot kapta, hogy a visszaözönlőkből szervezze meg Alekszejevka, Bugyonnij és Ilovszkoje védelmét.

A nap mérlegét a hadseregnapló eképp vonta meg:

„a./ A »B« hadseregcsoport a hadseregparancsnokság reggeli tájékoztatása alapján tisztában van azzal, hogy a magyar hadseregtől sem nagyobb erőkifejtés, sem hosszabb kitartás már nem várható. Ennek dacára ragaszkodik a további kitartáshoz és

35 Uo. 26. fasc. 13. ho. Rövid harcjelentés. Jan. 16-i bejegyzés.
36 Uo. 12. fasc. 189 sz. NM.

ellentétben a hadseregparancsnoksággal a Cramer támadásától döntő eredményt vár.

b./ A Cramer-ellentámadás sikertelensége folytán a magyar hadsereg 4 részre szakadt (III. hadtest, Kraiss-csoport, Cramer hadtest, VII. hadtest).

c./ A hadseregparancsnokság és a »B« hadseregcsoport között később lezajlott megbeszélésekből megállapítható, hogy a »B« hadseregcsoport éppen annyira kilátástalannak tartja a Führer parancsához való ragaszkodást, mint mi, ellenben ellenkezőt nem rendelhet el. Csak tanácsolhat, azt nyugodtan, mert felelősségre vonás esetén a bűnbakot a magyar hadseregparancsnokságban jelöli meg."[37]

Január 17-én a hajnali órákban a „B" hadseregcsoport végre hozzájárult a VII. hadtest visszavonulásához. Az ezt elrendelő utasítások távbeszélőn kimentek. A nap folyamán a hadtestet ért orosz harckocsitámadás következtében a visszavonulás menekülés jellegűvé vált. A hadtesttel az összeköttetés megszakadt.[38]

A hadseregvezetés ismételt sürgetésére (8.40-kor) a „B" hadseregcsoport közölte a további tevékenységre való elképzelését. Ennek lényege, hogy a magyar hadsereg maradványaival Bugyonnij–Roszoski szakaszán a Potudany mentén fel kell tartóztatni az ellenséget, hogy a német vezetésnek szabad keze legyen a további műveletekhez. Ehhez a jobb szomszéd olasz hadtest Valujkiig csatlakozni fog. A végrehajtás érdekében a VII. hadtestnek Alekszejevka ÉNY területén kellett csoportosulnia. A Cramer-hadtestnek fel kellett mentenie az Osztrogozsszkban körülzárt Kraiss-csoportot és közösen Szubnoje, Ukolovo Lesznojén át Sztáro Ukolovától délre kellett gyülekezniük.

A Cramer-hadtest a tervezett támadást az orosz túlerő miatt nem tudta végrehajtani, ezért megkezdte a nyugati irányú visszavonulást.[39]

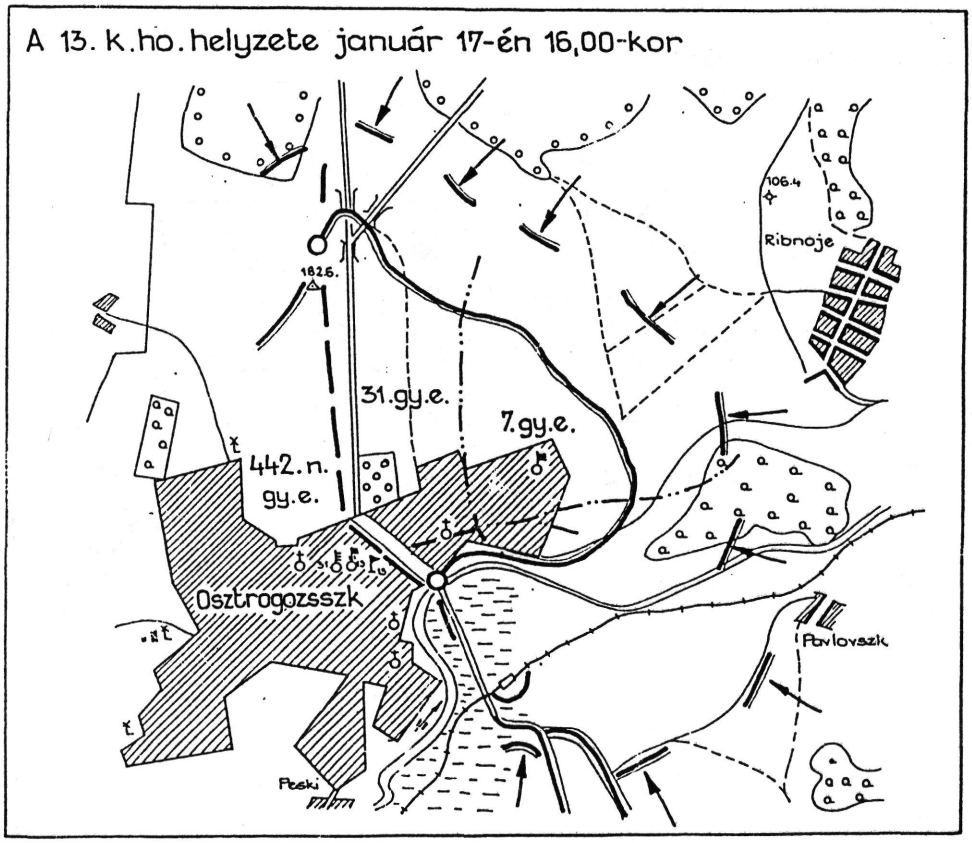
Ezen a napon a IV. hadtestből a 13. hadosztály eredményesen folytatta Osztrogozsszk védelmét. A nap folyamán szinte állandóan harcban álltak a támadó orosz csapatokkal. (Esti helyzetüket a *7. sz. vázlat, 107. o.* szemlélteti.)[40]

Január 18-án a hadosztály tovább folytatta Osztrogozsszk védelmét, a délután folyamán szükségessé vált a csapatoknak a község szegélyére való visszavonása. A hadosztályparancsnok tájékoztatta a 168. német hadosztályt, hogy a legtakarékosabb felhasználás esetén is csak másnap délig lesz elegendő a lőszer, ezért javasolta a kitörést.[41]

Közben az elkésett visszavonási intézkedés miatt a tevékenység szétdarabolt, összekeveredett részek önálló cselekvésévé fajult, melybe a hadseregparancsnokság részleteiben nem tudott beavatkozni, mert az elsősorban az ellenség behatásától függött. A visszaözönlők felfogása, rendezése az Oszkol völgyében volt megvalósítható. A rendezés érdekében a legkíméletlenebb eljárásra mentek utasítások. Minden útbetorkollásnál erélyes tisztek kaptak feladatot a gyülekeztetésre.

Január 18-án a csapatok rendezésére kiadott intézkedés szerint a 12. hadosztálynak a Jendovinovo–Nyikolajev–Kobilijár, a 10. és 13. hadosztálynak a Sztaraja

37 Uo. 11. fasc. 2. m. HDS Naplója. Január 16-i bejegyzés.
38 Uo. január 17-i bejegyzés.
39 Uo.
40 Uo. 26. fasc. 13. ho. Rövid harcjelentés, január 17-i bejegyzés.
41 Uo. január 18-i bejegyzés.

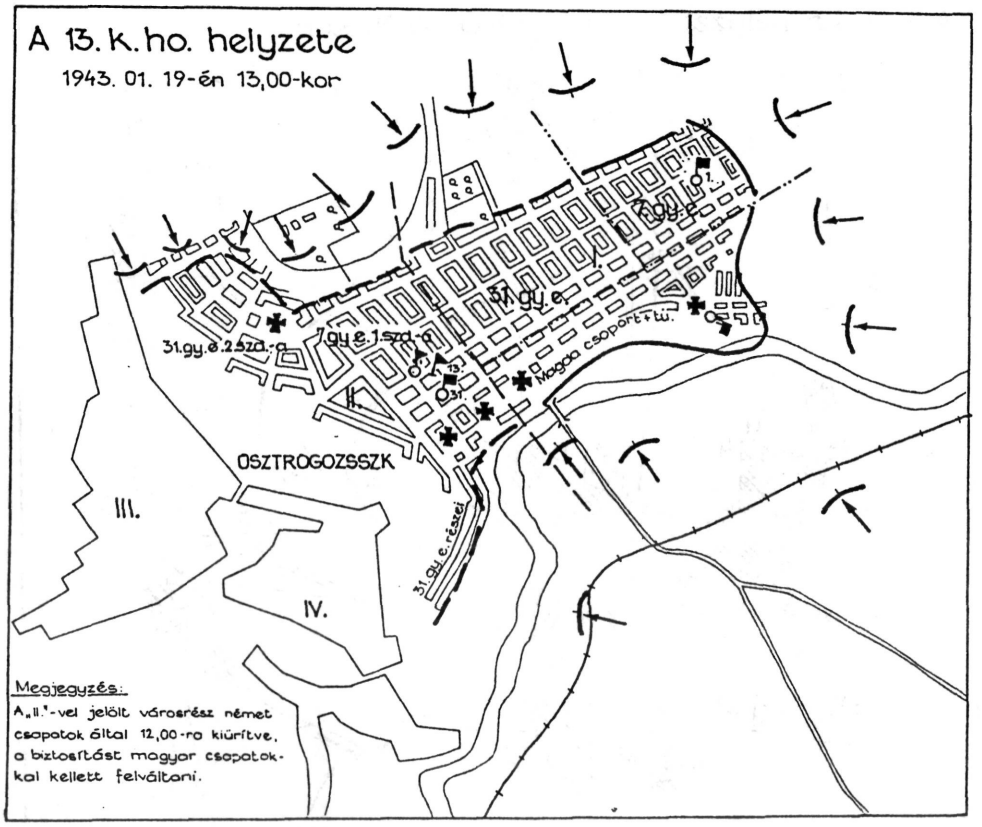
7. vázlat. HL 2. m. HDS 23. fasc. 13. ho. rövid harcjelentésének 5. sz. melléklete alapján.

Maszlovka–Mjatlinszkij–Szolopes–Poljana–Trosztenez körletben kellett gyülekeznie.[42]

Január 19-én a hadsereg javaslatára a „B" hadseregcsoport engedélyezte az Osztrogozsszkban körülzárt erők kitörését, és számunkra a gyülekezési helyet Alekszejevka É területén határozta meg. Ugyanakkor ragaszkodott a Bugyonnij–Rosszosi vonalban a védelem megszervezéséhez, annak ellenére, hogy a magyar hadseregnek ehhez már nem volt ereje.[43]

Január 18-án este a 168. német hadosztály parancsnoka értesített a 13. hadosztály parancsnokát, hogy a kitörést 19-ről 20-ra virradó éjjel hajtják végre. A hadosztály erői a 4. lépcsőben kerülnek kivonásra, utánuk a kitörést biztosító két német zászlóalj következik. A hadosztályparancsnok erélyes fellépésére sikerült elérni, hogy a magyar alegységek nem kerültek német vezetés alá. Szétszóródás esetén a gyülekezést Novij Oszkolnál határozták meg. A végrehajtás érdekében 19-én 12.00-től a hadosztálynak kellett átvenni a város védelmét *(8. sz. vázlat, 108. o.)*.

42 Uo. 12. fasc. 212. sz. NM.
43 Uo. 11. fasc. 2. m. HDS. Naplója. Jan. 19-i bejegyzés.

8. vázlat. HL 2. m. HDS 23. fasc. 615. sz. NM (IV. hdt.) alapján.

Január 19-én, miközbem az oroszok folyamatosan támadtak, folyt a kitörés előkészítése. Ennek lényege, hogy a védelmet folytató erők (a 7. gyalogezred, és a Magda-csoport) részenként, utcáról utcára csoportosultak át a város D-i szegélyére, ők voltak az utóvédek. A menetcsoportok a következők voltak:

1. 31. gyalogezred zöme, 3 km-re követte a német 3. menetlépcsőt;
2. hadosztályvonat kb. 1000 sebesülttel, gépkocsizó részek, előre gyülekezve a város NY-i részében;
3. Magda-csoport;
4. egy német utászzászlóalj;
5. 7. gyalogezred;
6. két német zászlóalj a városon kívülről.

A hadosztály elvonulása, tervszerűen, 21.20-kor indult meg. A városból való kilépést nem kellett kierőszakolni, mert a biztosító két német zászlóalj jól működött. A besorolás rendben megtörtént. A menet megindult.[44]

44 Uo. 26. fasc. 13. ho. Rövid harcjelentés, jan. 19-i bejegyzés.

Az oszlop éle különösebb behatás nélkül érte el Gnijolét, a 7. gyalogezred azonban veszteségteljes utánvédharcokat vívott, mert a német zászlóaljak nem biztosították a városból való kivonásukat. Az oszlop éle a reggeli szürkületben érte el Oszinovka magasságát, ahol erős tüzet kaptak. A hadosztályparancsnok tájékozódott a helyzetről, majd megszervezte a további előretörést *(9. vázlat, 110. o.)*. Mivel az ellenség erejéről nem voltak ismereteink és a saját lőszerellátás minimális volt, szervezett támadás nem jöhetett szóba. Ezért az előrenyomulást Nyikolajevka irányában a Tyihaja Szoszna náddal borított völgyében kísérelték meg. Ez viszont vesszőfutássá vált, mert az ellenség a környező dombokról a völgyet állandó tűz alatt tartotta. Így a hadosztály erősen lépcsőződött, ad hoc csoportokra bomlott, melyek az eredeti parancsnak megfelelően, önállóan, a folyó mentén Nyikolajevkát kikerülve, Ilovszkojéra, majd Bugyonnijon át Novij Oszkolra meneteltek.[45]

Január 21-én a 13. hadosztály parancsnoka Ilovszkojéba érkezett és a 168. német hadosztály parancsnokától azt az utasítást kapta, hogy folytatják a visszavonulást és a hadosztály gyülekeztetett erőivel utóvédje lesz az elvonuló 168. és 26. hadosztályoknak. Mintegy 1000–2000 magyar katona – különböző alakulatokból – volt jelen. A IV. hadtest helyszínre érkező parancsnoka a magyar erők gyülekeztetésére és másnap hajnalban Bugyonnijon át Novij Oszkolra meneteltetésre adott utasítást. A menet 22-én hajnalban indult, már az ellenség behatása alatt. Bugyonnijba való beérkezés után, a válságos helyzet miatt, a beérkezett erők gyülekeztetésére és számbavételére nem volt lehetőség. Ezért a hadosztályparancsnok a kapott intézkedésnek megfelelően folytatta útját Novij Oszkolba.[46]

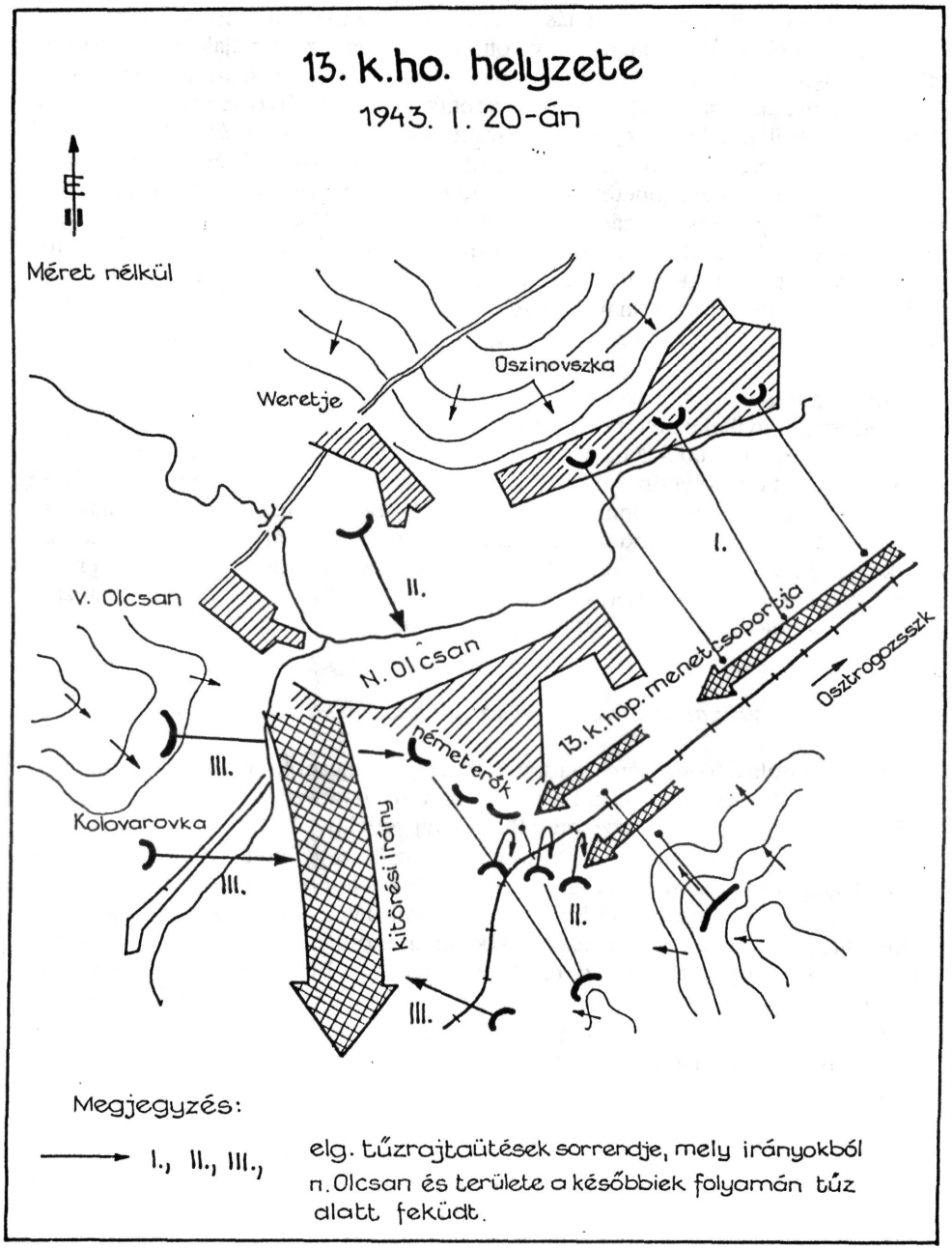
Visszavonulás és gyülekeztetés hátsóbb körzetekben

A visszavonulás fedezésére kiadott hadseregparancsnoki intézkedésnek megfelelően a IV. hadtest parancsnoka utasította a 10. hadosztály parancsnokát, hogy gyülekeztetett erőkkel szervezze meg Bugyonnij védelmét.[47]

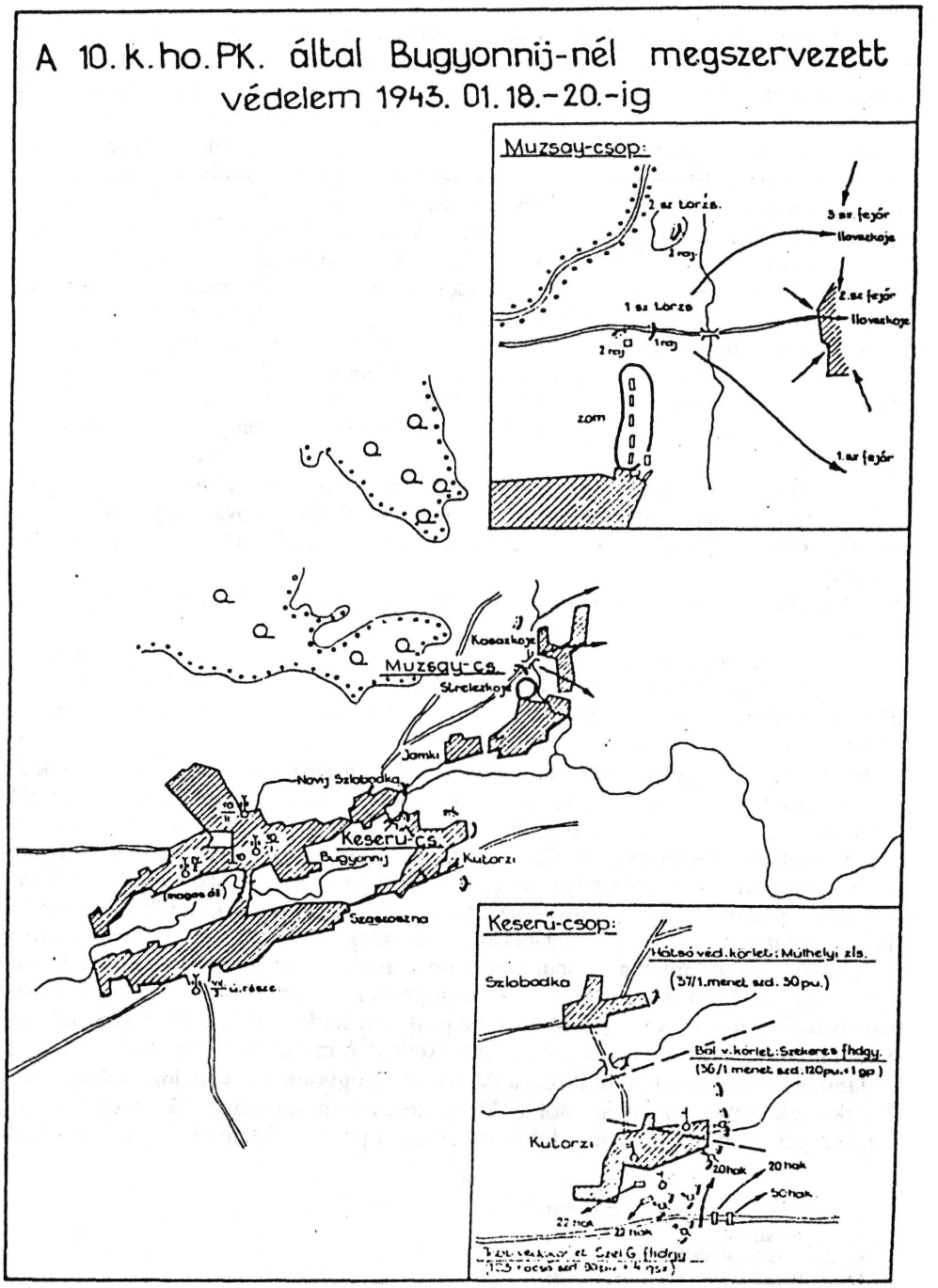
A hadosztályparancsnok január 18. folyamán az összegyűjtött erőkből megkezdte a végrehajtást *(10. sz. vázlat, 111. o.)*. A vázlaton feltüntetett csapatok (Muzsay és Keserű-csoport) a község védelmét január 20-áig látták el. Közben ellenlökéssel kiszabadították Csukás alezredes Ilovszkojéban körülzárt csoportját (repülők).[48] Mivel a hadseregparancsnokság rendelete szerint a Bugyonnijba beérkező VII. hadtest részei fölött is ő rendelkezett, 20-án déltől a Keserű-csoport feldatát a 23. hadosztály parancsnoka (Vargyassy vezérőrnagy) csoportja vette át.

Ezen a napon a IV. hadtest a következő erőkkel rendelkezett:

45 Uo. jan. 20-i bejegyzés.
46 Uo. jan. 21-i bejegyzés.
47 Uo. 23. fasc. IV. hdt. 542. sz. NM.
48 Uo. 24. fasc. 10. ho. 6. sz. Harcjelentés, jan. 18-i bejegyzés.

9. vázlat. HL 2. m. HDS 23. fasc. 13. ho. rövid harcjelentése, 43. 01. 12–21. 7. sz. melléklete alapján.

10. vázlat. HL 2. m. HDS 24. fasc. 10. k. ho. 6. sz. harctudósítása 13. és 14. sz. mellékletei alapján.

10. hadosztály (2200 fő, 1500 puska, 20 golyószóró, 17 géppuska, 3 nehézpuska, 4 légvédelmi ágyú,) alá tartozott a Muzsay-csoport (egy tiszti század, 70 fő, egy menetszázad 80 fő, a 12. gyalogezred részei 70 fő, 4 golyószóró; 102. rohamszázad 100 fő, 4 golyószóró; 103. rohamszázad 90 fő, 4 golyószóró, 2 db harckocsi, 2 géppuskás század, 10 géppuska) a Keserű (Fonyó)-csoport (36/1. menetszázad 150 fő, 1 géppuska), a Kretschmar (német százados)-csoport (25 db ködvető és egy lovasszakasz) a Darvas-csoport (kb. egy zászlóalj, a 19. tüzér 1/2. század, 40 fő, gépkocsi oszlop 10 db tehergépkocsi) tartalék (a VII. síszązad 80 fő, 2 nehézpuska, IV. vadászzászlóalj kb. két század 200 fő, a 10. lovasszázad 80 fő, 6 golyószóró, 2 nehézpuska, 153. utászszázad). A 23. hadosztály (1000 fő, 700 puska, 8 golyószóró, 8 géppuska) alá tartozott a Bohus-csoport (kb. egy zászlóalj 200 fő, 5 géppuska, 3 golyószóró, 1 nehézpuska, egy hadtápszázad 62 fő) a Bankó-csoport (100 fő, 2 golyószóró), a Gombossy-csoport (VII. utászzászlóalj, 250 fő, 9 golyószóró, 4 géppuska). Hadtestközvetlennek számított a Kurucz-csoport (IV. hadtesttörzs IV. légvédelmi tüzérosztály részei 4 légvédelmi ágyú), a 13. hadosztály (600 fő, 50 puska, 120 fogat).[49]

A IV. hadtestparancsnok Bugyonnijban, mint állomásparancsnok, megszervezte az életet, a csapatok ellátását, a forgalmat és a fellelhető anyagok gyűjtését.[50] De minden erőfeszítése ellenére a védelem nem lett volna képes felfogni egy erőteljes csapást.

A hadseregparancsnokság január 20-án az Oszkol völgy védelmének megszervezését a VII. hadtestparancsnokságra bízta.

„...az erők megszervezése, az Oszkol NY-i partjának védelme, Csernjanka, Novij Oszkol, Volokanovka védelme. Majd erő rendelkezésre bocsátásával a Bugyonnijtól É-ra lévő jelenleg üres terület kézben tartása."[51] Ehhez az ottlévő összes erő feletti rendelkezési jogot kapott.

Január 21-én Bugyonnij védelmét a beérkező Cramer-hadtest alegységei vették át. A IV. hadtestparancsnok 11,40-kor adta ki intézkedését a visszavonásra. Ennek lényege, hogy a Bugyonnijban lévő erők két menetvonalon még aznap megkezdik a kivonást. A Molnár-csoport (10. hadosztály) Verho Szosznára menetel, a Vargyassy-csoport (23. hadosztály) pedig Golopusovára. Számításba vette a Hollósy–Kuthy-csoportot (13. hadosztály Osztrogozsszkból kitört részei), nekik Bugyonnijba kellett estig beérni. Ott elszállásolásukról gondoskodott.[52] A délután folyamán a csapatok kézhez kapták a másnapi menetre vonatkozó intézkedést is. Ennek lényege, hogy a Vargyassy-csoport (23. hadosztály) 22-én virradatkor indul Golopusováról és mögé besorol a Molnár-csoport (10. hadosztály), a 13. hadosztály további menetére szóban kapta meg az intézkedést. A menetcél Novij Oszkol volt.[53]

Január 22-én a délelőtti órákban a IV. hadtest Bugyonnijnál védelmet folytató erői beérkeztek Novij Oszkolba, ahol a VII. hadtest parancsnoksága alá léptek.[54] A „B" hadseregcsoporttól 8,30-kor (telefonon) érkezett parancs értelmében a magyar had-

49 Uo. 23. fasc. IV. hdt. Napló, 547. sz. NM.
50 Uo. 548. sz. NM.
51 Uo. 12. fasc. 230. sz. NM.
52 Uo. 23. fasc. IV. hdt. Napló, 552. sz. NM.
53 Uo. 554. sz. NM.
54 Uo. 11. fasc. HDS pság. Naplója, jan. 22-i bejegyzés.

sereget, amint a harchelyzet megengedi teljesen kivonják és a hadsereg újjászervezésére és ütőképessé tételére a Romni, Vorosba, Gluhov, Konotop körletben gyülekeztetik.[55] (A csapatok helyzetét 22-én délben a *11. sz. vázlat, 114. o.* szemlélteti.)

A 10. hadosztály parancsnoka január 22-én reggel érkezett Novij Oszkolba, ahol a csoportparancsnokságot Muzsay ezredesnek adta át, aki a VII. hadtest alárendeltségébe lépett. Maga pedig jelentkezett a IV. hadtest parancsnokánál, akitől azt a parancsot kapta, hogy menjen Kiszeljevkára és ott kezdje meg a IV. hadtest csapatainak és vonatrészeinek gyűjtését. Kora délután érkezett meg a kijelölt községbe. Itt megkezdte a feladat végrehajtását és ennek során előtalálta a IV. sízászlóalj vonatát és részeit, a 17. lovasszázadot és a IV/1. utászszázadot.[56]

Térjünk vissza egy pillanatra a 12. hadosztályhoz! Visszaözönlő részei január 17–18-án Nyikolajevka körzetébe érkeztek, majd 19-én és 20-án visszavonulásuk közben Bugyonnij környékén partizánalegységekkel kerültek összeütközésbe. A hadosztály részei 20. és 23-a között érték el Novij Oszkolt. Itt 20-án 7.00-tól a hadosztályparancsnok átvette a várostól délre lévő, az Oszkol völgyét védő csapatok parancsnokságát (Solymossy-csoport). Itt jelentősebb harccselekményekre nem került sor. Január 24-én 22,00-kor a VII. hadtestparancsnok parancsára a hadosztályparancsnok átadta a parancsnokságot Keserű alezredesnek, és törzsével Romniba indult, hogy a VII. hadtest számára eszközölje a szállásszabályzást.[57]

A hadseregparancsnokság január 22-én adta ki az átszervezésre vonatkozó parancsot. Ennek lényege, hogy a hadsereg megmaradt részei hátsóbb területre kivonásra kerülnek. Külön kihangsúlyozta, hogy ez nem vonatkozik a páncélos hadosztályra, az Oszkol völgyét lezáró és a Cramer-hadtesttel együttműködő erőkre. A gyülekezési terület egyenlőre Belgorod ÉNY és Prohorovka NY *(12. sz. vázlat, 115. o.)*. Az átcsoportosítás mozzanatai:

1. Gyülekezés a meghatározott körletben.
2. Gyalogmenet (vasúti szállítás) az átszervezési körletig.
3. Elhelyezés az új körletben.

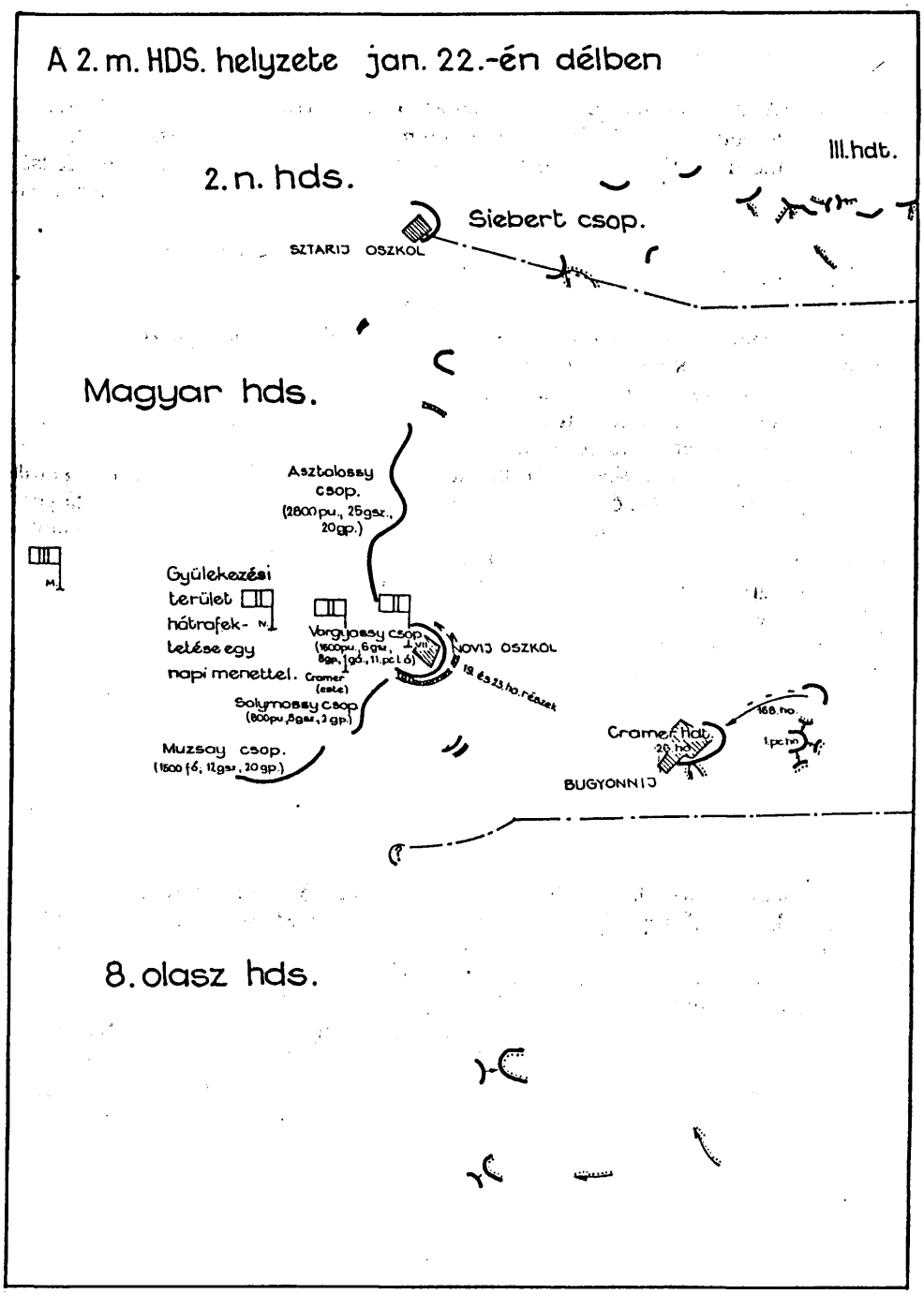
A gyülekezési körlet elosztása:

A IV. hadtest csapatai és összes vonatai (10., 13. hadosztály, IV. hadtestközvetlenek) és a 2. repülődandár (alárendelve a IV. hadtestnek) az É-i körletben gyülekeztek. Ehhez menetvonal: Trosztenez–Losnoje–Szamenszkaja–Korotkoje–Csjacs–Gracsevka–Sztugyenyij–Sirokij–Prohorovka. Éjjelezési körletek: első menetnapon Losnoje–Hmelevoje, második menetnapon Korotkoje–Plotavez, harmadik menetnapon Csolodnoje–Motcseki, negyedik menetnapon Prohorovkától NY-ra.

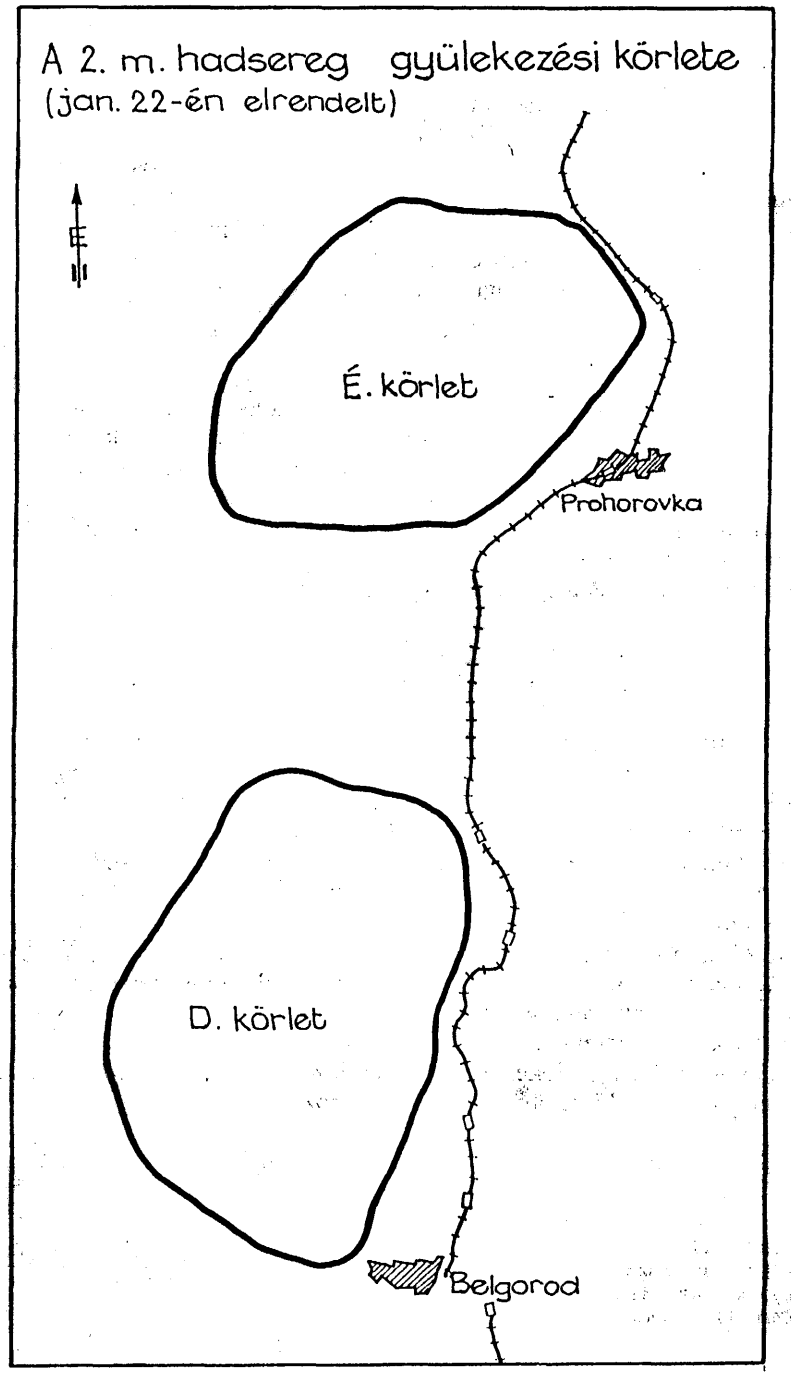
A VII. hadtest összes csapatai (a 12. 19. és 23. hadosztály, az Oszkol völgyi védelem erői), vonatai, a páncélos hadosztály összes erői a D-i körletbe meneteltek a Novij Oszkol–Belgorodi úton.

Menetszabályozás szerint a IV. és VII. hadtestparancsnokságnak az arcvonalból elvonható részek vonatkozásában intézkednie kellett a körletbe való menetre, hogy keveredésre való tekintet nélkül a gyülekezési körletet mielőtt foglalják el.

55 Uo.
56 Uo. 24. fasc. 10. ho. 6. sz. Harcjelentés, jan. 22-i bejegyzés.
57 Uo. 25. fasc. 12. ho. Harctudósítás. II. rész. 9. o.

11. vázlat. HL 2. m. HDS 12. fasc. 241. sz. NM alapján.

12. vázlat. HL 2. m. HDS 12. fasc. 284/2. hds. I. a. 43. 01. 22. sz., 1. sz. melléklet alapján.

Gyülekezés a körletben. Az É-i körletben a 10. hadosztályparancsnok megfelelő törzzsel vezette a szállásszabályzást, gyülekeztetést és szabályozta a további hátramenetet, illetve vasúti szállítást. A feladat végrehajtásához a 103. forgalomszabályzó századtól két forgalomszabályzó járőrt a VII. hadtest bocsátott rendelkezésére.

A déli körletben ugyanezen feladatok ellátására a 19. hadosztály parancsnokát jelölte ki.[58]

A IV. hadtest parancsnoka a fenti intézkedésnek megfelelően elrendelte az Oszkol- völgy védelmében nem érintett alegységek és vonatrészek útba indítását Prohorovka irányába. Egyben átadta a 10. hadosztályparancsnoknak a hadseregutasításból rá vonatkozó feladatokat, aki 14.00-kor elindult Prohorovkára. A parancsban meghatározott időre (január 24-én 12.00) azonban a hófúvások és üzemanyaghiány miatt nem tudott beérkezni, csak egy nappal később. Itt tájékozódás és az összeköttetés felvétele után a hadseregparancsnokságtól arról értesült, hogy az újabb gyülekezési körlet Vorozsba körzetében lesz, ahová a szükséges szállásszabályzó közeget vasúton útba indította. Ezt követően megkezdte a visszaözönlők rendezését, fegyelmezését, elszállásolását.[59]

Közben január 23-án a „B" hadseregcsoport rendeletére 24-én 12.00-tól a 2. német hadsereg átvette a Cramer-hadtest feletti parancsnokságot, ezzel együtt az egész védelmi arcvonalat. Így ettől az időponttól a 2. magyar hadsereg kivált az arcvonalból.[60]

A hadseregparancsnokság a IV. hadtest parancsnokát útba indította Vorozsbára a hadsereg új elhelyezési körlet parancsnokságának átvételére és a szükséges feladatok ellátására.[61]

Ezen a napon jelent meg Jány vezérezredes azóta hírhedtté vált parancsa. Véleményem szerint az első részére nem volt szükség és ártott a hadsereg, valamint a magyar katona megítélésének. Ami a parancs további részeit illeti, szükség volt az összekeveredett menekülők rendezésére.[62]

A kötelékek gyülekeztetése és rendezése mellett a hadsereg vezetése az elöljáró utasításának megfelelően intézkedett a csebekino-korocsai védőállás szemrevételezésére és kiépítésére.[63]

Január 25-től a Cramer-hadtest alárendeltségében lévő erők – január 26-án ez az erő az 1. magyar páncélos- és a 23. hadosztály alárendeltségében mintegy hét zászlóalj[64] – folytatták harctevékenységüket az Oszkol völgyében és attól nyugatra. A meghatározott körletekben (Prohorovka NY–Belgorod ÉNY) pedig a beérkező csapat- és vonatrészek gyülekeztetését és rendezését végezték. Ezzel párhuzamosan a korocsai védőállás előkészítésén 2270 fő dolgozott.[65]

58 Uo. 12. fasc. 244. NM.
59 Uo. 24. fasc. 10. ho. 6. sz. 1. m. jan. 23–25-i bejegyzés.
60 Uo. 11. fasc. HDS pság Naplója. Jan. 23-i bejegyzés.
61 Uo. jan. 24-i bejegyzés.
62 Uo. 12. fasc. 664. sz. NM.
63 Uo. 256. sz. NM.
64 Uo. 11. fasc. 2. m. HDS Naplója. Január 26-i bejegyzés.
65 Uo.

Január 29-én a Korocsa körüli védelem további építését átvette a Cramer-hadtest. Ezen a napon a gyülekezési körletből az első menetlépcsők megindultak hátrafelé.[66]

A január 30-ai helyzetjelentés szerint:

A./ a prohorovkai körletből elindult egy menetlépcsőben 64 fő tiszt, 1132 fő legénység, 1063 ló, 443 jármű, 5 személygépkocsi. Menetcéljuk: Szumi.

B./ a belgorodi körletből január 29-én elindult öt menetlépcsőben 157 fő tiszt, 5202 fő legénység, 2137 puska, 30 golyószóró, 822 ló, 411 jármű 5 személygépkocsi. Menetcél: Szumi.

C./ belgorodi körletből január 30-án elindult hat menetlépcsőben 255 fő tiszt, 9666 fő legénység, 2288 puska, 21 golyószóró, 747 jármű, 12 motorkerékpár. Menecél: Szumi, várható beérkezés február 2-3án.

D./ A menetlépcsők nem képeztek rendezett köteléket.

E./ A két körletben és attól nyugatra kb. 50 000 főről, 4000 lóról és 20 000 puskáról volt tudomása a hadsereg vezetésének.[67]

Február elején a IV. hadtestparancsnokság „Összefoglaló Intézkedés"-t adott ki Ahtirka–Szumi–Belopolje–Putyivl–Konotop–Romni területén a magyar hadsereg gyülekeztetésére és átszervezésére.

Lényege, hogy az előző körletből visszavonulók, a gyalog érkezők Szumi irányító állomáson, a vonattal szállítottak Vorozsbán keresztül érkeznek. Az állomásparancsnokok és közegeinek feladata az érkező menetlépcsők hadosztály-, hadtest- és hadseregközvetlenenkénti szétválogatása és az illető alakulat gyülekező helyére való irányítása.

Utasította a hadosztály-, hadtest- és hadseregközvetlen szállásszabályzókat, hogy a hozzájuk irányítottakból azonnal kezdjék meg az alegységek megszervezését. Elrendelte a békehelyőrségekben szokásos belszolgálat felállítását, illetve a partizánok elleni biztonsági őrség kijelölését. A zömmel fegyverrel érkező alegységekből, harcra alkalmas csoportot kellett létrehozni, fegyverzetük kiegészítésével. A többiből munkásalakulatot kellett szervezni. Előírta a napi foglalkozásokat, munkán kívül zártrendi fegyelmező gyakorlatokat. Vegül intézkedett a napi helyzetjelentések felterjesztésére. Az anyagellátás mikéntjéről külön intézkedést adott ki.[68]

Ezzel együtt az előző körletből tovább folytatódott a menetlépcsők útbaindítása. A február 3-ai helyzetjelentés szerint a hadseregvezetésnek 74 000 főről, 16 000 lóról és 26 000 puskáról volt tudomása. Ezen a napon Prohorovkáról az irányító állomás Obojánba települt, mert ide már csak egyenként szállingózók érkeztek.[69]

A szervezési feladatok gördülékenyebb végrehajtása érdekében elrendelték, hogy az elhelyezési területre való beérkezés után minden kötelék az eredeti elöljáró parancsnoksága alárendeltségébe lép és a kivonuló hadrend szerinti alakulatokat kell újjászervezni.[70] A további hátraözönlés megakadályozására a hadseregparancsnok

66 Uo.január 29-i bejegyzés.
67 Uo. 12. fasc. 288. sz. NM.
68 Uo. 23. fasc. IV. hdt. Napló, 564–565. sz. NM.
69 Uo. 12. fasc. 302. sz. és 311. sz. NM.
70 Uo. 23. fasc. IV. hdt. Napló, 568. sz. NM.

elrendelte az elhelyezési körlet hátsó határának lezárását, a katonaszökevények letartóztatását.[71]

A gyülekező magyar csapatoknak partizáncsoportokkal is fel kellett venni a küzdelmet. Február 4-én a IV. hadtest parancsnoka Lechoczky vezérőrnagyot bízta meg a Vorozsba–Belopolje környéki vasútvonalak védelmének megszervezésével.[72] Február 6-án a Belgorod, Prohorovka körüli gyűjtőterületet az utolsó csapatok is elhagyták.[73]

Február 9-ére a hadsereg átláthatatlan alá- és fölérendeltségi viszonyai és a szükséges tájékoztatás elmaradása arra kényszerítette a hadsereg parancsnokát, hogy a magyar vezérkarhoz a következő helyzetjelentést terjessze fel:

„1. Jelentem, hogy a már két nap óta jelzett és az újjászervezés területének NY-ra szóló eltolását elrendelő parancs még mindig nem érkezett be, a német kiürítés azonban már II. 1. óta folyik. Részükre van szerelvény és üzemanyag.

2. A gyülkezett részek embereinek erőállapota a hosszú menet, hideg és elégtelen élelmezés, a meg nem felelő elhelyezés miatt oly alacsony, hogy az előttük álló menetet a zöm nem bírja ki.

3. Az ismételt követelésre, hogy bocsássanak vasúti szerelvényeket rendelkezésre, válasz sem érkezik.

4. Üzemanyag nincs, így gépkocsijaink zöme nem mozgatható, megmentett anyagunk és gépkocsijaink elvesztésével kell számolni, az addigi elégtelen ellátás is le kell hogy csökkenjen.

5. A páncélos hadosztály és a repülők nagy része gyalogmenetben vonul hátra, mert gépkocsijai nincsenek, üzemanyagot ők sem kapnak.

6. Helyzettájékoztatás teljesen hiányzik, mozaikokból rakódik össze egész bizonytalan helyzetkép, melyből kitűnik, hogy a gyülekezésre kijelölt területtől K-re Kurszk és Belgorod között saját csapat nincs.

7. A páncélos hadosztály harcban állt részéről és Vargyassy vezérőrnagy visszatartott egységeiről sem tájékoztatják a parancsnokságot, hogyan és mely úton találnak csatlakozást, nem tekinthető át. Intézkedések már csak a Heeresgebeit útján jönnek, kinek a hadseregparancsnokság nem lehet alárendeltje.

8. Az a benyomásom, mi már a Don menti harcok alatt kialakult, beigazolást nyert, hogy a hadsereg feladata, a német egységek biztosítása, ha fegyver nincs, akkor az élőtömeg szerepeljen sebesség csökkentő ütközőként. Ugyanezt a szerepet töltötte be a III. hadtest, mely becsülettel állta még akkor is a helyét, mikor helyzete reménytelen és teljesen kiszolgáltatott volt.

Gépkocsi és fogat elvétel napirenden van. Üzemanyagot felgyújtják, inkább minthogy abból felvételezni lehessen.

Február 10-én a hadseregparancsnokság előzetes intézkedést adott ki a további hátramenetre, illetve a páncélos hadosztály részeinek vasúti szállítására.[74]

Nem végleges adatok alapján február 11-én 17.00-ig a 2. magyar hadsereg létszáma a következő képet mutatta:[75]

71 Uo. 12. fasc. 304. sz. NM.
72 Uo. 23. fasc. IV. hdt. Napló, 572. sz. NM.
73 Uo. 23. fasc. IV. hdt. Napló, 584. sz. NM.
74 Uo. 12. fasc. 332. sz. NM.
75 Uo. 334–336. sz. NM.

Alakulat	ti.	legs.	ló	gjmű.	ojmű.	pu.	gpu.	gsz.	gá.
III. hdt.	92	2452	1048	13	383	1185	–	–	
6. ho.	97	1851	1162	9	284	858	2	4	
7. ho.	223	7060	1850	16	495	3195	10	17	
9. ho.	10	357	452	1	56	245	–	5	
IV. hdt.	330	8502	2478	37	972	4606	21	25	
10. ho.	243	8394	1261	24	564	3970	16	16	
12. ho.	155	7723	1020	6	723	3164	15	6	
13. ho.	255	8362	1019	4	553	4617	7	4	
VII. hdt.	149	5603	1219	53	509	3242	10	21	
19. ho.	164	4817	1365	6	536	2324	18	62	
20. ho.	118	2706	1091	3	303	1275	13	7	
23. ho.	103	3280	711	3	218	1332	6	16	
HDS közv.	1147	21629	7856	426	2395	11224	62	59	3
Összesen:	3086	82736	22532	601	7991	41237	180	242	3

A hadseregparancsnokság előzetes intézkedésének megfelelően a IV. hadtestparancsnok kiadta menetintézkedését február 11–12-ére. Lényege, hogy a menetet azonnal meg kell kezdeni, melyet négy menetlépcsőben rendelt el. Ezek:

I. menetlépcső a 13. hadosztály

II. menetlépcső a 12. hadosztály

III. menetlépcső a 10. hadosztály

IV. menetlépcső a hadtestközvetlen alakulatok.

Az egyes lépcsők parancsnokai a szervezetszerű hadosztályparancsnokok, illetve helyetteseik. A IV. lépcsőnél Lechoczky vezérőrnagy.

A menetcél egyelőre Baturin, onnan további menetre kapnak majd parancsot.

A menetrend a következő volt:

1. A 13. hadosztály indult február 11-én délelőtt. Menetvonala: Burin–Csernecse–Konotop.

2. A 12. hadosztály indult február 11-én délelőtt. Menetvonala szabadon választott, követelmény, hogy minél jobban fölzárkózzon a 13. hadosztályra.

3. A 10. hadosztály indult február 11-én délelőtt. Menetvonala Uljanovka–Terni, majd felzárkózni a 12. hadosztály mögé.

4. A IV. hadtest közvetlenek február 12-én reggel indult. Menetvonala Belopolje–Vorozsba–Burin, majd felzárkózni a 10. hadosztály mögé.

Továbbiakban az intézkedés kitért a szükséges élelmiszer, üzemanyag és lőszer felvételezésére és szállítására.[76]

Február 11-én a „B" hadseregcsoport végre Csernyigov, Nyezsin körzetében kijelölte az új gyülekezési körletet. Ezt azonban még az olasz hadsereg tartotta megszállva, várva a vasúti szállítást. Emiatt a magyar hadsereg a közbeeső területre volt kénytelen csoportosulni.[77] A hadseregparancsnokság kiadta a menet megállítására és a végleges körlet elfoglalására vonatkozó intézkedését is.[78]

76 Uo. 582. sz. NM.
77 Uo. 11. fasc. 2. m. HDS Naplója. Febr. 11-i bejegyzés.
78 Uo. 12. fasc. 341–342. sz. NM.

Február 12-én a IV. hadtestparancsnokság megállította a menetet és pihenőt rendelt el. Az egyes menetlépcsők elhelyezkedése a következő volt:

1. 13. hadosztály: Obmacsevo–Baturin
2. 12. hadosztály: Mitcsenki–Krasznoje
3. 10. hadosztály: Virovki–Konotop NY-i külvárosa
4. IV. hadtestközvetlenek: Konotop K-i külvárosa–Vjaszovoje
5. Nagy alezredes csoportja: Popova–Sztyepanovka–Burin.

Ez utóbbi csoport a hadtest utóvédje volt és állományába tartozott a VIII. kerékpáros zászlóalj, a IV. gépvontatású tüzérosztály, a IV. légvédelmi tüzérosztály, a 101. légvédelmi tüzérosztály és a hadseregközvetlenekből kb. egy zászlóalj, valamint a 107. légvédelmi gépágyús üteg (3 gépágyú) + fényszórós szakasz és a 2/1 lovasüteg.[79] (Ezen a napon a hadsereg csapatainak elhelyezkedését a *13. sz. vázlat, 121. o.* szemlélteti.)

Február 15-én érkezett az értesítés, hogy a magyar csapatok folytathatják a menetüket az átszervezési körletbe. Ezen a napon megszűnt a „B" hadseregcsoport, szerepét a „Süd" (S) és a „Mitte" (M) hadseregcsoport vette át. A magyar hadseregparancsnokság által felterjesztett helyzetjelentés szerint a hadsereg harcértéke a következő:

a) fegyverzet: 41 437 puska, 7501 pisztoly, 578 géppisztoly, 238 golyószóró, 245 géppuska, 7 nehézpuska, 3 db 75 mm páncéltörő ágyú, 1 db 80 mm tábori ágyú, 2 db 105 mm tarack, 27 db 105 mm ködvető, 15 db 40 mm légvédelmi gépágyú, 28 db 10 cm Skoda tábori tarack.

b) járművek: 50 db motorkerékpár, 500 db személygépkocsi, 1200 db tehergépkocsi, 150 db egyéb jármű és kb. 7000 db fogatolt jármű.

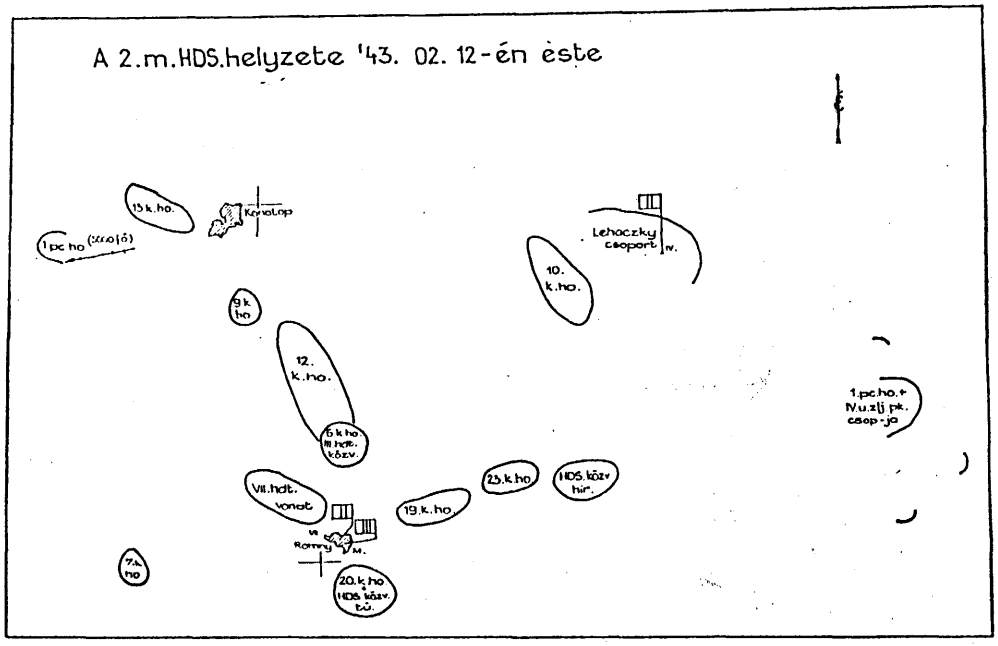
c) veszteség: 100 000 fő tiszt és legénység, 35 000 ló. Az anyagi veszteség még nem megállapítható.[80]

A IV. hadtest a menet folytatására vonatkozó utasítást február 16-án adta ki. A menetet 18-án reggel kezdték. A menetet öt menetlépcsőben hajtották végre – négy a már korábban ismertetett, az ötödik az utóvéd. Menetvonal: Popova–Szloboda–Csucskoje–Dubina–Vjaszovoje–Konotop–Virovki–Krasznoje–Mitcsenki–Baturin–Obmatcsevó–Golovejki–Mariental–Malaja Ustje–Szosznica–Baba–Mena–Voloszkovci– Bereszna– Csernyigov. A II. menetlépcső (12. hadosztály) külön útvonalon menetelt (Baturin–Borsna–Komorovka–Drejmalovka–Kulikovka–Podgornoje).

A menetlépcsők számára 11 db éjjelezési körletet jelöltek ki, ezek egyben a napi menetcélokat is jelentették. A menet 18-án reggel indult, 21-én mindenki pihenőnapot tartott, 23-án az első-, 26-án a harmadik, 28-án a negyedik és március 1-jén az ötödik menetlépcsőnek is be kellett érkeznie az új elhelyezési körletében *(14. sz. vázlat, 122. o.)*[81]

Miközben a hadosztályok készültek a menet folytatására, a honi vezérkarfőnök távirati parancsban a magyar 2. hadsereg parancsnokságnak rendelte alá a szovjet

79 Uo. 23. fasc. IV. hdt. Napló, 585. sz. NM.
80 Uo. 12. fasc. 367. sz. NM.
81 Uo. 23. fasc. IV. hdt. Napló, 590. sz. NM.

13. vázlat. HL 2. m. HDS 12. fasc. 346. sz. NM alapján.

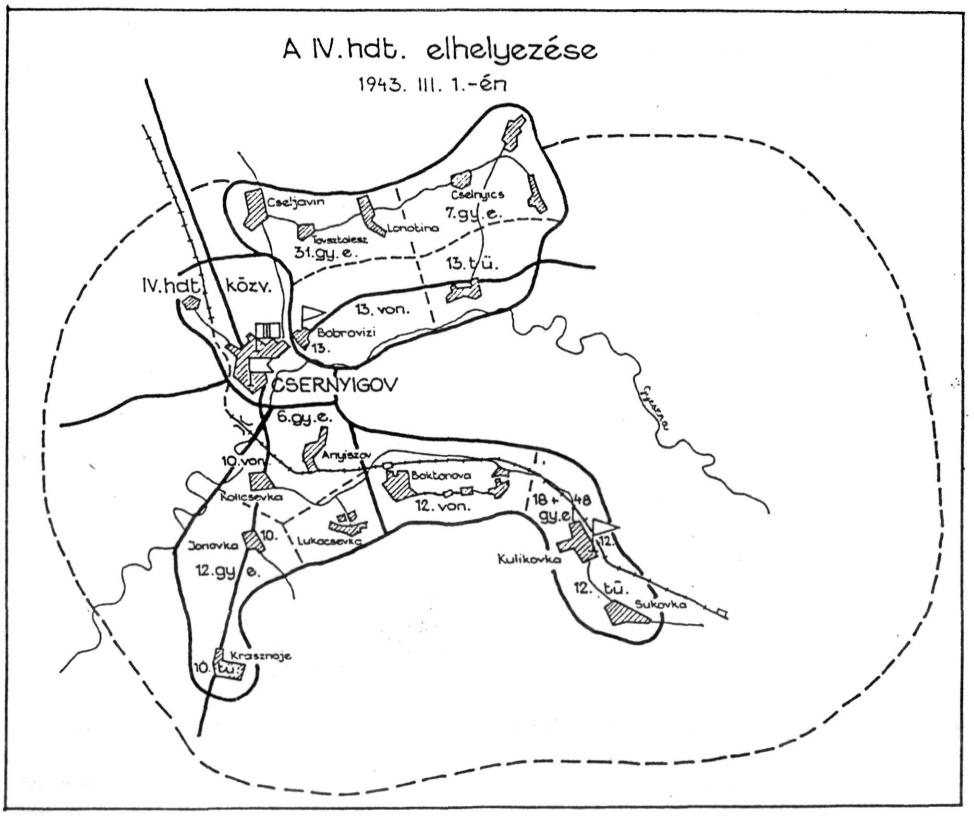
területen lévő összes magyar csapatokat. Maga a hadsereg pedig a „Mitte" hadseregcsoport alárendeltségébe került.[82]

A IV. hadtestparancsnok – szóbeli parancsra – javaslatot tett a hadtest meglévő létszámkereteiből egy utászszázaddal megerősített könnyű hadosztály felállítására. Ehhez mellékletként felterjesztette a hadtest összesített létszámkimutatását a február 17-ei esti helyzet szerint, az alakulatok összevonására vonatkozó elképzelését és az anyagi eszközökben jelentkező hiányokat.[83] *(1., 2. és 3. sz. melléklet. 129–131. o.)*

A németekkel való viszony egyre elviselhetetlenebbé vált. Több fegyver, fogat, stb. elvételére került sor. Erre való tekintettel a hadseregparancsnok külön intézkedésben foglalkozott e kérdéssel, és elrendelte, hogy a jövőben fegyvert kell használni mindenkivel szemben, akik honvédegyéneket, vagy alegységeket támadnak meg.[84]

Miközben a IV. és VII. hadtest erői gyalogmenetben folytatták a hátravonást, az 1. páncélos hadosztály, a Vargyassy-csoport és a III. hadtest részei vasúton kerültek hátraszállításra. Ugyanakkor elrendelték, hogy a januári, februári harcokról harctudósítást, illetve tapasztalati jelentést kell felterjeszteni.[85]

82 Uo. 11. fasc. 2. m. HDS Naplója. Febr. 17-i bejegyzés.
83 Uo. 23. fasc. IV. hdt. Napló, 593. sz. NM.
84 Uo. 12. fasc. 381. sz. NM.
85 Uo. 383–384. sz. NM.

14. vázlat. HL 2. m. HDS 23. fasc. 615. sz. NM (IV. hdt.) alapján.

A hadsereg vezérkari főnök február 20-án a 2. német hadseregparancsnokságon, 23-án a „Mitte" hadseregcsoportnál tárgyalt – ez utóbbin a hadseregparancsnok is részt vett. A tárgyalások sok kérdést felöleltek, elsősorban azt hangsúlyozták, hogy a hadsereg 4–5 héten belül nem kerül harcképes állapotba. Kifogásolták a németek lekezelő bánásmódját, holott a magyar csapatok helytállása nem ezt érdemli. A tárgyalások után döntés semmiben nem történt.[86]

Február 25-én, mivel a szovjet csapatok elérték Ahtirka körzetét, és NY-i, illetve ÉNY-i előretörésük esetén napok alatt elérhették a hadsereg átszervezési területét, illetve a kijevi Dnyeper-átjárót. A hadseregparancsnokság javasolta az „M" hadseregcsoportnak a hadsereg átszervezési körletének a Dnyepertől NY-ra való áthelyezését. Ugyancsak kérte a honi vezérkarfőnököt az említett javaslat minden eszközzel való támogatását.[87]

86 Uo. 391. sz. és 403. sz. NM.
87 Uo. 11. fasc. 2. m. HDS. Naplója. Febr. 25-i bejegyzés.

Bár jóváhagyás a fenti javaslatra nem érkezett, a szükséges előzetes intézkedést az átcsoportosításhoz való felkészüléshez február 28-án kiadták, illetve elrendelték a dnyeperi jégátjárók állapotának napi jelentésekben való felterjesztését.[88]

Március első napjaiban a hadsereg csapatai folytatták a nyugatra való átcsoportosítás előkészületeit. A VII. hadtest és az 1. páncélos hadosztály részei, valamint vonatalakulatok a kijevi híd irányába vonultak. A IV. hadtest felderítő osztagokat küldött ki a dnyeperi és Pripjatyon átvezető jégátjárók felderítésére és előkészítésére. Jelentéseik szerint, ha az idő nem változik és a szükséges burkolatmegerősítéseket elvégzik, még 5-6 napig használható állapotban lesznek.

Március 1-jén a IV. hadtest utóvédje is beérkezett a csernyigovi körletbe. Az utászzászlóalj ide való beérkezése 2-án volt várható. Így az egész megmaradt hadtest egyesült az átszervezési körletben.[89]

Március 3-án a ködvető csoport vasúti szállítással Gomelbe érkezett és tovább indult Zsitomirra.[90] A partizáncsoportok vasútromboló tevékenységének elhárítására megszervezték az átkelőhelyek, vasútvonalak és Csernyigov védelmét is.[91]

Március 5-én ismételt sürgetésre megérkezett az „M" hadseregcsoport parancsa a magyar hadsereg Dnyepertől NY-ra való hátravonására, de végleges elhelyezési körletet nem adott. Ideiglenesen Zsitomirtól 80 km-re É-ra Koroszteny környékét jelölte meg azzal, hogy a visszavonást azonnal meg kell kezdeni. Ennek megfelelően a IV. hadtest számára a hadsereg elrendelte, hogy a szemrevételezett Dnyeper és Pripjaty átjárókon menetét 6-án reggel kezdje meg.

Az ideiglenes gyülekezési körletként Vaszkovicsi–Vjaszovka–Narodicsi–Habnoje (Korosztenytől ÉK-re) területét jelölte meg. Ehhez a hadtest gyalogos és fogatolt részei két menetvonalat kaptak.

a) Csernyigov–Kujbisev–Beloruszkaja–Csernobil–Kaban–Narodicsi–Vaszkovicsi.

b) Csernyigov–Dubrovka–Janov–Lubjanka–Narodicsi–Vaszkovicsi.

A gépkocsizó részeknek a Csernyigov–Koszolec–Kijev–Zsitomir vonalon Korosztenyre kellett menetelniük.

A hadtest a jobboldali menetvonalra a 13. hadosztályparancsnok vezetésével a 13. hadosztály és a IV. hadtestközvetleneket, a baloldali menetvonalra a 12. hadosztályparancsnok vezetésével a 10. és 12. hadosztályt, illetve a hadtest vonat fogatolt részeit jelölte ki. A gépkocsizó részek a IV. gépkocsizó vonat csoportparancsnok vezetésével meneteltek. A jégátkelés biztosítása érdekében külön műszaki toldalékot adtak ki.[92]

Március 6-án reggel a IV. hadtest menetét megkezdte és a további napokban az ütemtervnek megfelelően folytatta. 9-én a Pripjaty jégátjáróinak állapota miatt a hadsereg elrendelte a menetütem meggyorsítását. A hadtest a szükséges intézkedést kiadta.[93]

Március 10-én a hadseregparancsnokság engedélyével a menetoszlopból elmaradt 105. tábori kórház és a IV. műszaki zászlóalj részei két vasúti szerelvénnyel

88 Uo. 12. fasc. 425. sz. NM.
89 Uo. 23. fasc. IV. hdt. Napló 1943. márc.–ápr. hónapról, március 1-i bejegyzés.
90 Uo. márc. 3-i bejegyzés.
91 Uo. 619. sz., 624. sz. NM. (IV. hdt.).
92 Uo. 622. sz. NM. (IV. hdt.).
93 Uo. 623., 631., 633. sz. NM. (IV. hdt.).

Csernyigovból Kijeven át Ovrucsba, illetve Korosztenyre szállításra kerültek.[94] A hadtest gépkocsizó része megérkezett Ovrucsba. Ezen a napon látott napvilágot a hadseregparancsnokság intézkedése az ujjászervezés végrehajtására. Lényege, hogy a magyar hadsereg megmaradt részeiből a IV. hadtest parancsnoksága alatt egy két (három gyalogezredes) hadosztályból álló hadtest alakul. Az ezzel kapcsolatos összes munkálatokat a IV. hadtestparancsnokság vezeti. A IV. hadtestparancsnokság által felállítandó alakulatok összetételét a *4. sz. melléklet (132–134. o.)* szemlélteti. A feleslegessé váló csapatrészek felett a parancsnokságot a VII. hadtestparancsnok vette át. A végrehajtásra vonatkozó részletes intézkedések kiadásra kerültek.[95] A csapatok a menet folytatása közben megkezdték az új alakulatok szervezeti kereteinek kialakítását.

Március 11-én a még fel nem osztott IV. hadtest összes csapata befejezte a híd nélküli átkelést a Dnyeperen és Pripjatyon.

A hadtestparancsnokság március 13-án érkezett meg Ovrucsba, és megkezdte az újjászervezéssel kapcsolatos tevékenységét. Ennek érdekében felvette a kapcsolatot a Jarovkán települt 23. hadosztály parancsnokával és megbeszélték a teendőket. A hadseregparancsnoksággal egyetértésben azzal számoltak, hogy a menetben lévő csapatok március végére érkezhetnek be új elhelyezési körleteikbe. Az újjászervezés kb. négy hetet vesz igénybe. Így április vége előtti alkalmazásával nem lehet számolni.

Ezt az elképzelést a hadseregvezetés felterjesztésében közölte Ukrajna parancsnokával is.[96]

A hadtestparancsnokság az új elhelyezési körletben a más alakulatoktól érkező és a tőlük távozó csoportok irányítására, fogadására tisztek vezetésével irányító állomásokat állított fel. A 16-áig beérkezett alakulatok elhelyezését az *5. sz. melléklet (135. o.)* szemlélteti.

Miközben folyt a csapatok beérkezése, a hadtest intézkedett a kiképzés beindítására olyan ütemezésben, hogy április 15-ig az alegységek képesek legyenek partizánok ellen támadólagosan is fellépni. Május végére pedig érjék el összekovácsoltságukat és teljes ütőképességüket.[97] Ezzel együtt javaslatot tettek az ezredparancsnoki és vezérkari tiszti beosztások betöltésére.[98] A szervezéssel párhuzamosan intézkedést tettek gyors karhatalmi csoport felállítására, illetve partizántevékenység elleni rendszabályok bevezetésére, a szálláskörletek védelmére, a gyorsjelentő szolgálat megszervezesére.[99] Mivel a kiütéses tífusz felütötte a fejét, megszervezték a személyi állomány fertőtlenítését és járványkórház berendezését.

Március 22-én a hadseregparancsnokság intézkedést adott ki a 2. magyar hadsereg részeinek hazaszállítására. Ez azonban az új IV. hadtestre nem vonatkozott. Ugyanakkor a hetente kétszer újra közlekedő szabadságos vonatokon a hadtest 52 fő tiszti és 280 fő legénységi helyet kapott.[100]

94 Uo. 634. sz. NM. (IV. hdt.).
95 Uo. 636., 639. sz. NM. (IV. hdt.).
96 Uo. IV. hdt. Napló. Márc. 15-i bejegyzés.
97 Uo. 650. sz. NM. (IV. hdt.).
98 Uo. 651. sz. NM. (IV. hdt.).
99 Uo. 657. sz. NM. (IV. hdt.).
100 Uo. IV. hdt. Napló. Márc. 22-i bejegyzés.

Március 23-án a hadseregparancsnokság kinevezte az újjászerveződő egység- és alegységparancsnokokat.[101] A következő nap elrendelte, hogy 26-a és 28-a között minden köteléknél bensőséges megemlékezést kell tartani a Don-menti harcokban hősi halált haltak emlékére. Ezen a napon az átszervezési területre beérkezett alakulatokról az összesített létszámkimutatást a *6. sz. melléklet (136–138. o.)* tartalmazza. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy kb. 1320 tisztből és 35 687 fő legénységből tevődik össze az újjászerveződő IV. hadtest.[102]

Március utolsó napjaiban a törzsek szervezési tevékenysége arra irányult, hogy az újjászervezett alakulatoknál a 35 évnél idősebbeket fiatalabbakkal váltsák fel, illetve, hogy a szükséges nehézfegyvereket, tüzérségi és légvédelmi löveganyagot kellő mértékben biztosítsák. Emellett élelmiszer pótadagok kiutalásával (kolbász, szalonna) igyekeztek a személyi állomány legyengült erőállapotát helyreállítani. A hadseregparancsnok végigjárta és megszemlélte az újonnan felállított alakulatokat, és megbeszélést folytatott a parancsnoki állománnyal. A szervezéssel párhuzamosan egyes századok út- és hídépítések, fakitermelés-biztosítási feladatait is ellátták.

Megkezdődött a rövid harctudósítások és tapasztalati jelentések összegzése és a honi vezérkarfőnökségre történő felterjesztése.

Miközben a hadműveleti területen megfeszített ütemben folyt az alakulatok újjászervezése, a magyar felsővezetés erőfeszítése arra irányult, hogy az egész 2. magyar hadsereg hazaszállításra kerüljön. Végül kompromisszumos megállapodás született. Március 23-án a Honvédelmi Miniszter azt jelentette, hogy a 2. magyar hadsereg maradványai zömmel hazaszállításra kerülnek, két megszálló feladatokat ellátó hadosztályt viszont ki kell szállítani.

Közben megindult a „feleslegessé vált" csapatok és kiszolgáló részek hátországba indítása. Ezek között voltak az 1. páncélos hadosztály, a 2. repülődandár, a III. hadtest- és hadseregközvetlen alakulatok részei. Ezek első szállítmányai március 28-ától léptek magyar földre.

A IV. hadtest parancsnoksága hivatalosan április 2-án értesült arról, hogy zömében hazaszállításra kerül. A megszervezés érdekében a hadseregvezetés április 7-én Kijevben parancsnoki eligazításon ismertette a részleteket. Eszerint „...a 2. magyar hadsereg – néhány parancsnokság, csapat- és vonatalakulat kivételével – hazaszállításra kerül. Helyette a hátországból a 18. és a 25. könnyűhadosztály kerül a 2. hadsereg jelenlegi körletébe és ott a VII. hadtestparancsnok parancsnoksága alatt egyelőre megszálló feladatot kap. Az átszervezett IV. hadtest hazaszállítása április hó második felében veszi kezdetét."[103]

Az elképzelések szerint az első szállítmányok április 17-én indultak volna. Ennek megfelelően gyorsított ütemben adták ki az intézkedéseket a szállítmányok összeállítására, anyagok leadásának előkészítésére, fertőtlenítésre stb. Április 13-án értesültek, hogy a szállítás bizonytalan időre elmarad. A következő napon kapták a tájékoztatást, hogy valószínűleg 24-én indul az első szerelvény.[104]

101 Uo. 669. sz. NM. (IV. hdt.).
102 Uo. 673. sz. NM. (IV. hdt.).
103 Uo. IV. hdt. Napló. Január 8-i bejegyzés.
104 Uo. jan. 13-i, 14-i bejegyzés.

A hadtest szállítást szabályzó intézkedéséből kitűnik, hogy összesen 16 db szerelvénnyel indulnak útba. A szállítás útvonala: Ovrucs, Kazatyin, Kalinovka, Sztaró Konsztantyinov, Grecsany, Tarnopol, Hodorov, Lavocsne, innen a saját helyőrségeikbe. A szállítás időtartama a határig kb. 2 nap, a legtávolabbi helységig kb. 4 nap. A szerelvények összetételét, létszámát kirakóállomást stb. a *7. sz. melléklet (139–146. o.)* tartalmazza.[105] Mivel az érkező hadosztályok csak a hónap végén indultak az elhelyezési körleteik biztosítására visszamaradtak a 10., 14., 15. és 16. sz. szerelvények. Ezek hazaszállítása május elején külön intézkedésre történt. Az egyes szerelvényekbe 2000 fő került. Ezen kívül ló- és anyagszállító szerelvényeket is beiktattak.

A szerelvények személyi állománya összeállításának menetrendje a következő volt. Első nap a meghatározott helységben megalakult. Másnapra be kellett érkezni Ovrucsba, itt átestek a fertőtlenítésen. Harmadnap bevagonírozták és indultak. A szállítás, vagonírozás zökkenőmentesen haladt, leszámítva a május 2. és 15. közötti szállítási szünetet a vasútvonalak zsúfoltsága miatt.

A hazaérkező személyi állományt háromhetes egészségügyi zárlat alá vonták. A IV. hadtestparancsnokság és törzse április 26-án 14.10-kor a 315 408 sz. szállítmánnyal indult útba Pécsre. Az országhatárt 29-én 8.30-kor Lavocsnénál lépte át. Május 2-án 9.30-kor érkezett Pécsre. Itt a helyőrség polgári előkelőségei, iskolák stb. ünnepélyesen fogadták a visszatért parancsnokságot. A város és a megye nevében Dr. Esztergár Lajos polgármester köszöntötte a hazatérőket. IV. hadtestparancsnok válaszbeszédében megköszönte a szokatlanul meleg fogadtatást.[106] A többi helyőrségekben is hasonló fogadtatásban részesítették a harctérről érkezőket.

Összegzésképpen, végigkövetve az 1943-ban lezajlott eseményeket, megállapítható, hogy a IV. hadtest csapatai – figyelembe véve szervezeti felépítésüket, fegyverzeti és anyagi ellátottságukat, gépesítettségüket és manőverező képességüket, vezetettségüket, a csapatok, törzsek összeszokottságát, kiképzettségét és erkölcsi motivációs állapotát, a különösen hideg téli időjárást, a harcképességéhez nem illő, irreálisan széles kiterjedésű védelmi feladatát, illetve, hogy a velük szemben támadó szovjet csapatok jelentős erőfölényben voltak – megállták a helyüket. Ez még akkor is igaz, ha a védelem folyamán – a parancsnokok, törzsek és katonák zömének az emberi teljesítőképesség végső határát meghaladó erőfeszítése ellenére – az alakulatok nagy része felmorzsolódott.

A 13. hadosztály a szovjet támadás után – igaz nem a főcsapás irányában védett - mindaddig tartotta állásait, amíg az lehetséges volt, csak parancsra vonultak vissza. Később az osztrogozsszki bekerítésben is a végsőkig kitartott, majd kitört és hosszú időn át az ellenség tűzhatása alatt vonult vissza.

A 12. hadosztály január 14-én a scsucsjei hídfőből kiinduló, többszörös túlerőben lévő szovjet csapatok támadásának fő irányába esett. A mintegy tíz órás harc alatt a hadosztály személyi állományának és tűzeszközeinek 70%-át elvesztette. A későbbiek folyamán ad hoc csoportok fejtettek ki kisebb-nagyobb ellenállást visszavonulás közben.

105 Uo. 714., 721. és 735. sz. NM. (IV. hdt.).
106 Uo. IV. hdt. Napló, utolsó bejegyzés.

A 10. hadosztály a meghatározottak szerint tartotta védőállását. Igaz, ők sem a főcsapás irányába tevékenykedtek. Balszárnyuk átkarolása után, parancsra kezdték meg az arcvonal visszavételét. Ebben a helyzetben érte őket a szovjet csapatok nagyerejű csapása, illetve a szárnyukat megkerülő erők kijutottak a hátukba. Így a helyzet már nem volt stabilizálható, a kötelékek felbomlottak.

Fontos megjegyezni, hogy a hadtest hadosztályainak kritikus helyzetbe jutásában, felmorzsolódásában jelentős szerepe volt annak, hogy a hadseregtartalék Cramer-hadtest – nem a magyar hadseregvezetés hibájából – nem hajtotta végre a tervezett és ígért ellencsapásokat. Ezek elmaradásával a már későn elrendelt visszavonásokat nem lehetett szervezetten végrehajtani.

A visszavonulás folyamán a hadsereg-, hadtest- és hadosztályparancsnokságok hihetetlen erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy a szervezetlenül összekeveredett kisebb-nagyobb csoportokból harcképes alegységeket szervezzenek, és útját állják az üldözésbe átment előretörő ellenségnek. Előbb Bugyonnij körzetében, majd az Oszkol völgyében.

A parancsnokságok figyelme arra is kiterjedt, hogy a harcra már nem képes csapat- és vonatrészek, fegyvertelen csoportok visszaözönlésének szervezett formát adjon. Nehezítette a feladatmegoldást, hogy a németek a magyar csapatokkal szemben nem fegyvertárshoz méltó magatartást tanúsítottak. Nem adták meg a szükséges tájékoztatást. Nem biztosították a kellő anyagi ellátást, a vasúti és egyéb szállítási lehetőségeket. A felterjesztett kérelmekre nem, vagy csak késve reagáltak. Napirenden voltak a különböző atrocitások, illetve az a törekvés, hogy a még harcoló csapatrészeket német parancsnokság alá vonják és utóvédként alkalmazzák őket. Ugyancsak akadályozó tényezőként hatott az állandó partizánveszély.

Mindezek ellenére február közepétől a visszavonulás egyre szervezettebb formát öltött. A Dnyepertől NY-ra lévő gyülekezési körletben az új IV. hadtest szervezeti kereteinek kialakítása, felszerelése, kiképzése a nehézségek ellenére ütemesen folyt. A hazaszállítás előkészítéséről és lebonyolításáról is ugyanez mondható el.

A JEGYZETEKBEN ÉS A MELLÉKLETEKBEN ALKALMAZOTT RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

- av. = aknavető
- á. = ágyú
- dd. = dandár
- eü. = egészségügyi
- élm. = élelmező
- fejőr. = felderítő járőr
- forg. szab. = forgalomszabályzó
- fog. = fogatolt
- gd. = gárda
- gpp. = géppisztoly
- gpu. = géppuska
- gsz. = golyószóró
- gk. = gépkocsi
- gv. = gránátvető
- gpv. = gépvontatású
- gy. e. = gyalogezred
- HDS = hadsereg
- hdt. = hadtest
- ho. = hadosztály
- hop. = hadosztályparancsnok
- hír. = híradó
- hu. = huszár
- k. = könnyű
- ko. = kocsi
- közv. = közvetlen
- koo. = kocsioszlop
- kp. = kerékpár
- köz. = közepes
- legs. = legénység
- lgv. gá. = légvédelmi gépágyú
- lov. = lovas
- lősz. kez. = lőszerkezelő
- löv. = lövész
- m. = magyar
- mé. = mérő
- mk. = mozgó konyha
- mkp. = motorkerékpár
- mu. = munkás
- mű. = műszaki
- np. = nehézpuska
- n. = német
- ol. = olasz
- ojmű. = országos jármű
- oszt. = osztály
- o. = oszlop
- pc. = páncélos
- pct. á. = páncéltörő ágyú
- pu. = puska
- pság. = parancsnokság
- pi. = pisztoly
- seb. száll. = sebesült szállító
- szd. = század
- szgk. = személygépkocsi
- tar. = tarack
- T. = tartalék
- tám. csop. = támogató csoport
- ti. = tiszt
- tgk. = tehergépkocsi
- tü. = tüzér
- ü. = üteg
- u. = utász
- vh. = vegyiharc
- von. = vonat
- zlj. = zászlóalj

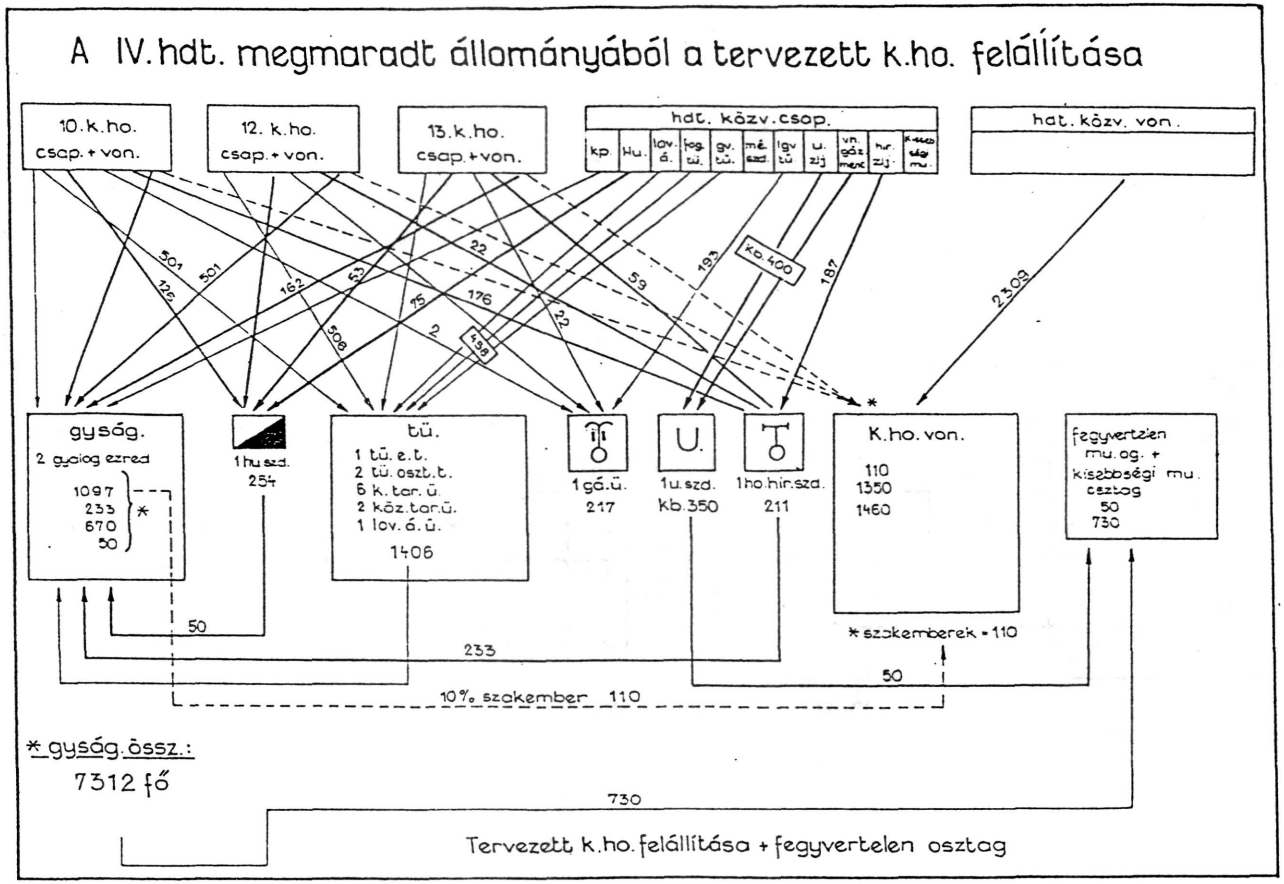
MELLÉKLETEK

1. sz. melléklet

A IV. HADTEST ÖSSZESÍTETT LÉTSZÁMKIMUTATÁSA 1943. FEBRUÁR 17-ÉN ESTE*

Alakulat	ti.	legs.	ló	ojmű.	taliga	mk.	tal. k.	mkp.	szgk.	tgk.	pu.	gsz.	gp.	np.	gv.	av.	pct. á.	gpi.	pi.	Megj.
10. k. ho.	185	4080	868	144					3	14	2638	20	3	3	3			52	669	
12. k. ho.	124	2543	732	100		6			6	7	1231	8						20	344	
13. k. ho.	164	2482	359	50		2	5	1	2	4	1265	13	6					56	567	
IV. hdt. közv.	40	972	212	24		2			4	22	737	5	4	1				26	46	
Összesen	513	10077	2171	318		10	5	1	15	47	5871	46	13	4	3			154	1626	
IV. hdt. von.	169	2309	701	176		2		1	13	20	1143	15	6					33	62	
Csap.+von. Összesen	682	12386	2872	494		12	5	2	28	67	7014	61	19	4	3			187	1688	

** HL 2. HDS 23. fasc. 487/IV. hdt. I. a. 43/II. 18. sz., 1. sz. melléklet alapján*

HL 2. HDS 23. fasc. 487/IV. hdt. I. a. 43. II. 18. sz., 2. sz. melléklet alapján

3. sz. melléklet

KIMUTATÁS
A IV. HADTEST ANYAGI HELYZETÉRŐL ÉS A HIÁNYZÓ ANYAGOKRÓL 1943. FEBRUÁR 17-ÉN*

Egység	ló	ojmű.	taliga	mk.	taliga konyha	mkp.	szgk.	tgk.	klgs. gk.	pu.	gsz.	gp.	np.	gv.	av.	pct. á.	gpi.	pi.	löv.	lgv. gá.	Megj.
k. ho. tö.	42	16		1		3	6	5	2	80		2					10	69			
2. gy. e.	1970	646	192	34	6	8	4			4400+	226	82	40	36	40	40	136	3372			+ zlj-ként 600 p. szám.
1. hu. szd.	282	12	2	1						215	12		2				4				
tü. e. (9. ü.)	1421	378		9	3		3			1200	21	18					31	790	36		
lgv. gá. ü.						7	8	22	2	110	4						5	108		6	
u. szd.	75	29			3		3	1		300	4	2					5	42			
hír. szd.	85	38				1	3	6	2	110							5	101			
ho. von.	1602	714		4	11	9	21	42	21	2000	10	10					20	815			
ho. össz. „Kell"	5437	1833	194	49	23	27	48	74	27	8415	277	114	42	36	40	40	216	5297	36	6	
IV. hdt. össz.	2872	494		12	5	2	28	67		7014	61	19	4	3			187	1688	12	3	
k. ho. felállhoz hiány	2565	1339	194	37	18	25	20	7	27	1401	216	95	38	33	40	40	29	3609	24	3	

** HL 2. HDS 23. fasc. 487/IV. hdt. I. a. 43/II. 18. sz., 3. sz. melléklet alapján*

4. sz. melléklet

KIMUTATÁS A IV. HDT. PSÁG. ÁLTAL FELÁLLÍTANDÓ ALAKULATRÓL*

Új hadrendi alakulat			Megalakul az alábbi régi hadrendi alakulatokból	
			Megnevezés	Melyik idegen hdt-ből
IV. hdt. pság.			IV. hdt. pság.	
12. ho.	12. hop.		12. k. hop.	
	31. gy. e.	epság.+közv.	31. epság.	
		18/I. zlj.	18/I. zlj. 18/II. zlj.	
		31/II. zlj.	1/I. zlj. 31/II. zlj. 31/III. zlj.	VII. hdt-től
		18/III. zlj.	18/III. zlj.	
	35. gy. e.	epság.+közv.	3. epság.	III. hdt-től
		4/I. zlj.	4/I. zlj. 4/II. zlj. 4/III. zlj.	III. hdt-től
		35/II. zlj.	35/I. zlj. 35/II. zlj. 5/III. zlj.	III. hdt-től
		8/III. zlj.	38/II. zlj. 8/III. zlj. 38/I. zlj.	
	36. gy. e.	epság.+közv.	36. epság.	
		36/I. zlj.	36/I. zlj. 36/III. zlj.	
		6/II. zlj.	6/II. zlj.	
		37/III. zlj.	37/I. zlj. 37/III. zlj. 7/II. zlj.	
	12. lov. szd.		10., 12., 13.., 17. lov. szd.	
	12. tü. e.		10., 12., 13. k. ho-tü-éből	
	IV. u. zlj.		a hds. mű. pk. int. szerint	
	12. ho. hír. zlj.		IV. hdt. hír. zlj. 10., 12., 13. k. ho. hír. szd. 104. távi. ép. szd. IV. távi. ép. szd.	
	Mu. alakulatok		a hds. mű. pk. int. szerint	
	12. ho. vonat		10., 12., 13. k. ho-ok vonatából a fszmstr. int. szerint	

23. ho.	23. hop.		23. k. hop.	
	3. gy. e.	epság.+közv.	3. epság.	III. hdt-től
			52. epság.	III. hdt-től
		32/I. zlj.	32/I. zlj. 32/III. zlj.	VII. hdt-től VII. hdt-től
		3/II. zlj.	3/I. zlj. 3/II. zlj. 3/III. zlj. 22/I. zlj. 22/II. zlj. 22/III. zlj.	III. hdt-től III. hdt-től III. hdt-től III. hdt-től III. hdt-től III. hdt-től
		16/III. zlj.	46/I. zlj. 46/II. zlj. 16/III. zlj. 47/I. zlj. 47/II. zlj. 17/III. zlj.	III. hdt-től III. hdt-től VII. hdt-től III. hdt-től III. hdt-től III. hdt-től
	13. gy. e.	epság.+közv.	13. epság. 14. epság.	
		12/I. zlj.	12/I. zlj. 12/II. zlj. 12/III. zlj.	VII. hdt-től VII. hdt-től VII. hdt-től
		13/II. zlj.	13/I. zlj. 13/II. zlj. 13/III. zlj.	VII. hdt-től VII. hdt-től VII. hdt-től
		14/III. zlj.	14/I. zlj. 14/II. zlj. 14/III. zlj.	VII. hdt-től VII. hdt-től VII. hdt-től
	24. gy. e.	epság.+közv.	24. epság.	
		24/I. zlj.	24/I. zlj. 54/III. zlj. 54/III. zlj.	VII. hdt-től VII. hdt-től VII. hdt-től
		23/II. zlj.	23/I. zlj. 23/II. zlj. 53/III. zlj.	VII. hdt-től VII. hdt-től VII. hdt-től
		21/III. zlj.	21/I. zlj. 21/II. zlj. 21/III. zlj.	III. hdt-től III. hdt-től VII. hdt-től
	23. lov. szd.		19., 20., lov. szd.	
	23. tü. e.		19., 20., 23. k. ho-tü-éből	
	152. u. zlj.		a hds. mű. pk. int. szerint	
	23. ho. hír. zlj.		VII. hdt. hír. zlj. 19., 20., 23. k. ho. hír. szd. 107. távi. ép. szd. VII. távi. ép. szd.	
	Mu. alakulatok		a hds. mű. pk. int. szerint	
	23. ho. vonat		a 19., 20., 23. k. ho-ok vonatából a fszmstr. int. szerint	

Hdt. közv. tü.	III., IV., VII. hdt. közv. fog. tü.
Hdt. közv. lgv. tü.	A megmaradt egész hds. lgv. tü-ből
Hdt. közv. mű. alakulatok	A hds. mű. pk. int. szerint
IV. hdt. hír. zlj.:	52. hír. zlj. 53. hír. zlj. IV. és VII. hdt. hír. zlj. n. szd-aitól
Hdt. közv. mű. alakulatok	A hds. mű. pk. int. szerint
Hdt. közv. vonat	A hds. fszmstr. int. szerint

Megjegyzés: Az ezen felül szükséges személyi és egyéb kiegészítéseket a IV. hdt. pság. közvetlenül igényelje a VII. hdt. pság-tól az általa gyűjtendő fennmaradó részből.

Cél, hogy a hadiállományt elérje, illetve minél jobban megközelítse.

** HL 2. HDS 12. fasc. 902/2. HDS I. a. 43. III. 9. sz., 2. sz. melléklete alapján*

KIMUTATÁS
A 23. HO-HOZ III. 16-ÁN ESTIG BEÉRKEZETT ALAKULATOKRÓL
ÉS AZOK ELHELYEZÉSÉRŐL

Melyik új alakulathoz		Melyik régi hadrendi kötelék	Elhelyezés hol	Megjegyzés
IV. hdt. ság.		IV. hdt. ság.	Ovrucs	
12. hop.		12. k. hop.	Ovrucs	
IV. u. zlj.		IV. u. zlj.	Podrudje	
23. hop.		23. k. hop.	Vjaszovka	
3. gy. e.	3. gy. e.+közv.	3. gy. e. t.+közv.	Narodicsi	
	32./I. zlj.	32./I. zlj.		
		32./III. zlj.		
	3./II. zlj	3./I. zlj.	Selez	
	16./III. zlj.	47./I. zlj.	Sakusili	
		47./II. zlj.		
		47./III. zlj.		
13. gy. e.	12/I. zlj.	12./I. zlj.	Serev	
		12./II. zlj.		
		12./III. zlj.		
24. gy. e.	epság.+közv.	24. gy. e. ság.	Poltcs	
	24./I. zlj.	24./I. zlj.	Gomarnja	
		54./II. zlj.		
		54./III. zlj.		
	21./III. zlj.	21./I. zlj.	Mlini	
		21./II. zlj.		
		21./III. zlj.		
IV. köz. tü. o.		24./II. tü. o.	Karcsevka	
		21./II. tü. o.		
		2./1. lov. á. ü.		
IV. gpv. tar. ü.		IV. gpv. tü. o.	Kirdani	
IV. mé. szd.		IV. mé. szd.	Rulevcsina	
IV. lgv. tü. o.		IV. lgv. tü. o.	Ovrucs–Potapovicsi	
		10. lgv. gá. ü. (részei)		
		12. lgv. gá. ü.		
		13. lgv. gá. ü.		
		VIII. lgv. tü. o.		
		III. lgv. tü. o.		
		VII. lgv. gá. ü.		
IV. hír. z.		IV. hír. zlj.	Ovrucs	
		53. hír. zlj.		
VIII. kp. zlj.		VIII. kp. zlj.	Gusov	
Követő kik. csop.			egyelőre Ovrucs	

HL 2. HDS 23. fasc. 648 sz. NM. (hdt.) alapján

6. sz. melléklet

ÖSSZESÍTETT KIMUTATÁS AZ ÚJJÁSZERVEZŐDŐ IV. HADTEST LÉTSZÁMÁRÓL 1943. MÁRCIUS 24-ÉN

HADTESTKÖZVETLENEK

Alakulat		Ti.	leg.	ló.	fog. jmű.				gépjármű						fegyverzet										Löveg
					ojm.	szán	mk.	tal. k.	szgk.	tgk.	mkp.	vont.	typ.	busz	pu.	gsz.	gp.	gpi.	pi.	np.	gv.	av.		pct. á.	
Hdt. közv. csop.	Hdt. törzs	66	256	11	10		2		13	14	1		6	1	160	2	2	6	167						
	VIII. kp. zlj.	19	655					3							360	12	2	18	68	2					
	IV. fog. köz. tü. o.	27	558	39	18		1								298	1	1	6	102						
	IV. gpv. tar. ü.	17	311	26			1		3	2			5		226	3	3	16	35						
	IV. mé. szd.	3	170	25	4		1								165	2		2	25						
	2/1. lov. á. ü.	5	115	138	10		1								114	1	2	3	18						3 Skoda
	IV. pct. á. ü.	2	62	12	1										44	2		3	15						
	IV. lgv. tü. o.	69	1613	51	36			2	10	12		2			850	9	5	28	282						3 gá.
	151. u. zlj.	A hds. mű. pk. még nem adta át, a hdt. körletébe még nem érkezett be.																							
	IV. hír. zlj.	37	931	42	20				14	19			44		1001	1		9	85						
Összesen:		245	4671	344	99		6	5	40	47		2	55	1	3218	33	15	91	797	2					3 Skoda 3 gá.
Vonat		102	2314	633	257		3	5	16	47	3			1	1647	29	6	17	326						
Mu. alakulatok		A hds. mű. pk. még nem adta át, a hdt. körletébe még nem érkezett be.																							
Végösszeg		347	6985	977	356		9	10	56	94	3	2	68	2	4865	62	21	108	1123	2					3 Skoda 3 gá.
Ködvető csoport*		47	927	291	73		7		2	5					662	11	9	20	208						28 kv.

* A ho.-k II. tü. oszt.-i a kik. tartamára egyelőre még össze vannak vonva.

HL 2. HDS 23. fasc. 673. sz. NM. (IV. hdt.) alapján

Alakulat		ti.	leg.	ló.	fog. jmű.				gépjármű						fegyverzet									Löveg
					ojm.	szán	mk.	tal. k.	szgk.	tgk.	mkp.	vont.	typ.	busz	pu.	gsz.	gp.	gpi.	pi.	np.	gv.	av.		pct. á.	
12. ho. pság.		27	117	35	14				6	9			1		62	1	2	1	22						
31. gy. e.	e. pság.+közv.	19	446	74	41		1		1						290			14	85						
	18/I. zlj.	27	834	78	29		1	1							554	6	4	23	76	1					
	31/II. zlj.	34	1052	77	24		1								502	3	1	17	105	1		1			
	18/III. zlj.	24	914	116	37		2								688	3		8	116						
Összesen:		104	3246	345	131		5	1	1						2034	12	5	62	382	2		1			
35. gy. e.	e. pság.+közv.																								
	4/I. zlj.																								
	35/II. zlj.																								
	8/III. zlj.																								
Összesen: *		58	1978	48	15		9								1197		1	6	260						
36. gy. e.	e. pság.+közv.	26	910	85	54		1								594			5	146						
	36/I. zlj.	29	1120	54	33										782	3	3	9	112		2				
	6/II. zlj.	28	963	83	50		1								736	6		9	161						
	37/III. zlj.	42	1272	129	52		3								670	7	2	21	136	1					
Összesen:		125	4265	351	189		5								2782	16	5	44	555	1	2				
12. lov. dd.		11	580	290	28		1								462	14		21	46	4					
12. tü. e.	e. t.																								
	I. oszt.																								
	II. oszt.																								
Összesen: **		105	2434	1480	84		5	1							1932	23	2	47	453						
IV. u. zlj.		23	800	173	37		1		2	10					649	7	3	13	63						
12. hír. zlj.		12	472	56	29					3			1		370	3		11	32						
Mu. ala.-ok																									
Vonat		96	2325	1749	281		1	10	1						1253		1	9	261						
Végösszeg		561	16212	4527	808		27	12	10	22			2		10741	76	19	214	2076	7	2	1			

* részleteiben még nem volt megállapítható

** részleteiben még nem volt megállapítható, a ködvető oszt.-ok egyelőre a kik.-re még egyesítve vannak (létszámukat l. a hdt. közv.-nél)

23. HADOSZTÁLY

Alakulat		ti.	leg.	ló.	fog. jmű.				gépjármű						fegyverzet									Löveg
					ojm.	szán	mk.	tal. k.	szgk.	tgk.	mkp.	vont.	typ.	busz	pu.	gsz.	gp.	gpi.	pi.	np.	gv.	av.		pct. á.	
23. ho. ság.		26	121	2	1			1	3	6	2		2	1	52		1	5	40						
3. gy. e.	e. ság.+közv.	29	528	28	9		1		1						247			2	26						
	32/I. zlj.	23	727	52	4		1								345	2		6	81						
	3/II. zlj.	36	771	26	8		2								454	4	8	15	114						
	16/III. zlj.	44	1292	24	7		2								611	10	3	20	128						
	Összesen:	132	3318	130	28		6		1						1657	16	11	43	349						
13. gy. e.	e. ság.+közv.	14	234	41	15			1							66				22						
	12/I. zlj.	29	866	142	49		2								627	11	9	21	123	2	2				
	13/II. zlj.	26	1024	107	35		1								748	4		16	129						
	14/III. zlj.	9	668	43	10										62				24						
	Összesen:	78	2792	333	109		3	1							1503	15	9	37	298	2	2				
24. gy. e.	e. ság.+közv.	23	516	24	10		1								232				74						
	24/I. zlj.	30	1124	76	27			1							639	4	1	13	150						
	23/II. zlj.	4	550	76	20		1								89			3	41						
	21/III. zlj.	32	847	48	19			1							419	5		8	96						
	Összesen:	89	3037	224	76		2	2							1379	9	1	24	361						
23. lov. szd.		12	393	250	15		1								306	10		31	31						
23. tü. e.	e. t.																								
	I. oszt.																								
	II. oszt.																								
	Összesen: *	81	1810	281	72		4	3	2						966	8	1	29	325						
152. u. zlj.		A hds. mű. pk. még nem adta át, a hdt. körletébe még nem érkezett be.																							
23. hír. zlj.		14	259	30	13					7					195			4	39						
Mu. ala.-ok		Még nincsenek megalakulva.																							
Vonat		31	719	221	59		1	1	4	11			5		386	5		13	81						
Végösszeg		463	12458	1471	373		17	8	12	24	2		7	1	6444	63	23	186	1524	2	2				

* részleteiben még nem volt megállapítható, a ködvető oszt.-ok egyelőre a kik.-re még egyesítve vannak (létszámukat l. a hdt. közv.-nél)

7. sz. melléklet

A HAZASZÁLLÍTÁST VÉGREHAJTÓ TIZENHAT SZERELVÉNY FONT OSABB ADATAI*

1. sz. szállítmány

Szállítmányba sorolnak		A szállítmány létszáma		Anyaországi kirakó állomás	Szállítmány pk.
mely jelenleg fennálló csapattestől	mily régi (alap) hadrend szerinti alakulat	ti.	legs.		
23. tü. e.	IV/2. ü.	1	54	Székesfehérvár	László Jenő alezredes
3. gy. e.	3/I. zlj.	2	157		
	3/III. zlj.	2	119		
	3. gy. e.+ek.	4	72		
IV. pct. á. ü.	13. pct. á. szd.+1/1. á. ü.	2	52	Hajmáskér	
35. gy. e.	4/III. zlj.	4	242	Veszprém	
	35/II. zlj.	8	310	Körmend	
	35. gy. e.+ek.	6	181		
	35/I. zlj.	8	272	Szombathely	
	35/gy. e. t.+ 35/árk. szd.	14	197		
	5/III. zlj.	14	312	Kőszeg	

1. sz. szállítmány összesen: 65 1968

Szállítmányszám: 315401
Megalakulási hely: Csvábi
Megalakulási idő: ápr. 22-én

Ovrucsba érkezzen: ápr. 23-án 8.00-ra
Berak. ápr. 24-én: 06.00–08.00-ig
Indul: ápr. 24-én 08.50-kor

2. sz. szállítmány

Szállítmányba sorolnak		A szállítmány létszáma		Anyaországi kirakó állomás	Szállítmány pk.
mely jelenleg fennálló csapattestől	mily régi (alap) hadrend szerinti alakulat	ti.	legs.		
12. ho. von.	10. lgv. gp. szd.		34	Lengyeltóti	Markó László őrnagy
	111., 112. ko. o.	2	106	Tab	
3. gy. e.	47/I. zlj.	2	114	Nagykanizsa	
IV. mé. szd.	III. mé. szd.	5	62		
3. gy. e.	47/II. zlj.	1	179	Csáktornya	
IV. mé. szd.	IV. mé. szd.	3	155	Pécs	
31. gy. e.	18/II. zlj.	10	383	Sárbogárd	
36. gy. e.	36. gy. e.+ek.	2	109	Nagyatád	
	6. gy. e.+ek.	1	107		
	6/III. zlj.	7	177		
	36/III. zlj.	4	73		
35. gy. e.	17/III. zlj.	14	183	Zalaegerszeg	

2. sz. szállítmány összesen: 51 1682

Szállítmányszám: 315402
Megalakulási hely: Vel. Fosznja
Megalakulási idő: ápr. 22-én

Ovrucsba érkezzen: ápr. 23-án 08.22-re
Berak. ápr. 24-én: 12.00–14.00-ig
Indul: ápr. 24-én 14.11-kor

3. sz. szállítmány

Szállítmányba sorolnak		A szállítmány létszáma		Anyaországi kirakó állomás	Szállítmány pk.
mely jelenleg fennálló csapattestől	mily régi (alap) hadrend szerinti alakulat	ti.	legs.		
IV. köz. tü. e.	5/II. tü. e.	10	181	Győr	Harkay László alezredes
	46/I. zlj.	4	166		
3. gy. e.	22/I. zlj.	11	162	Komárom	
	22/II. zlj.	9	176		
	52/gy. e. t.+ek.	12	232		
	52. gy. e. lov. szak.		27		
	3/II. zlj.	6	100	Tata	
	16/III. zlj.	7	312	Magyaróvár	
35. gy. e.	4/I. zlj.	9	275		
	4/II. zlj.	12	353		
35. gy. e. t.	35. hu. szak.		24	Sopron	

3. sz. szállítmány összesen: 80 2008

Szállítmányszám: 315404
Megalakulási hely: Csvábi
Megalakulási idő: ápr. 23-án

Ovrucsba érkezzen: ápr. 24-én 08.00-ra
Berak. ápr. 25-én: 06.00–08.00-ig
Indul: ápr. 25-én 08.50-kor

4. sz. szállítmány

Szállítmányba sorolnak		A szállítmány létszáma		Anyaországi kirakó állomás	Szállítmány pk.
mely jelenleg fennálló csapattestől	mily régi (alap) hadrend szerinti alakulat	ti.	legs.		
31. gy. e.	38/II. zlj.	1	18		Debreczeny Pál százados
	48/gy. e. t.+ek.	4	39		
35. gy. e.	8/III. zlj.	12	318		
	38/I. zlj.	6	198		
12. ho. von.	10. élmo.	4	58		
	12. élmo.	6	123		
IV. hdt. von.	IV. élmo. IV/1. fog. von. csop. pság. IV/1. ko. o. 113. ko. o. IV/2. gk. von. csop. pság. IV/1., 2. tgk. o.	23	442	Pécs	
12. lov. szd.	10. lov. szd.	3	125		
	12. lov. szd.	2	160		
12. hír. zlj.	10. hír. szd.	3	131		
	12. hír. szd.	3	128		
12. ho. von.	12. k. ho. eü. o.	5	70		

4. sz. szállítmány összesen: 61 1810

Szállítmányszám: 315405
Megalakulási hely: Vel. Fosznja
Megalakulási idő: ápr. 23-án

Ovrucsba érkezzen: ápr. 24-én 13.00-ra
Berak. ápr. 25-én: 12.00–14.00-ig
Indul: ápr. 25-én 14.11-kor

5. sz. szállítmány

Szállítmányba sorolnak		A szállítmány létszáma		Anyaországi kirakó állomás	Szállítmány pk.
mely jelenleg fennálló csapattestől	mily régi (alap) hadrend szerinti alakulat	ti.	legs.		
IV. pct. á. ü.	12. pct. á. szd.	2	64	Tolna	Teasdale Gaston alezredes
IV. hdt. von.	IV. lősz. kez. o.	1	112		
31. gy. e.	18/III. zlj. 48/III. zlj.	9 4	423 167		
12. tü. e.	12. tü. e.	20	276		
12. ho. von.	12. lősz. kez. o.	2	45		
12. hír. zlj.	104. távi. ép. szd.	1	91	Pécs	
12. ho. von.	10. k. ho. eü. o. 10. seb. száll. gk. o. 10. süto. 12. süto. 10. és 12. ho. von. pság+ 12/1-4. ko. o. 10/1-4. ko. o.+ IV/3., 5., ko. o.	8 3 21	119 30 95 186 405		

5. sz. szállítmány összesen: 71 2013

Szállítmányszám: 315407
Megalakulási hely: Csvábi
Megalakulási idő: ápr. 24-én

Ovrucsba érkezzen: ápr. 25-én 08.00-ra
Berak. ápr. 26-án: 06.00–08.00-ig
Indul: ápr. 26-én 08.50-kor

6. sz. szállítmány

Szállítmányba sorolnak		A szállítmány létszáma		Anyaországi kirakó állomás	Szállítmány pk.
mely jelenleg fennálló csapattestől	mily régi (alap) hadrend szerinti alakulat	ti.	legs.		
IV. pct. á. ü.	10. pct. á. szd.+ 11/1. á. ü.	2	52	Pécs	Pásztor Lajos alezredes
31. gy. e.	48/I. zlj.	1	194	Szekszárd	
IV. hdt. tö.	IV. hdt. törzs	60	250	Pécs	
IV. gpv. ü.	IV. gpv. tü. o.	12	202		
IV. lgv. tü. o.	IV. lgv. tü. o. 10-12. lgv. gá. ü.	20	510		
IV. hír. zlj.	IV. hír. zlj.	13	319		

6. sz. szállítmány összesen: 108 1533

Szállítmányszám: 315408
Megalakulási hely: Ovrucs
Megalakulási idő: ápr. 25-én 08.00–13.00-ig

Berak.: ápr. 26-án 12.00–14.00-ig
Indul: ápr. 26-án 14.11-kor

7. sz. szállítmány

Szállítmányba sorolnak		A szállítmány létszáma		Anyaországi kirakó állomás	Szállítmány pk.
mely jelenleg fennálló csapattestől	mily régi (alap) hadrend szerinti alakulat	ti.	legs.		
36. gy. e.	6. gy. e.+ek. 36. gy. e.+ek. 6/I. zlj. 36/I. zlj.	8 13 10	218 284 322	Kaposvár	Ossko Alfréd őrnagy
35. gy. e.	38/II. zlj.+ 38. ek.	11	254	Pélmonostor	
31. gy. e.	18/I. zlj.	13	490		
12. ho. von.	12. lgv. gp. szd.	4	53	Szekszárd	

7. sz. szállítmány összesen: 70 1974

Szállítmányszám: 315410
Megalakulási hely: Csvábi
Megalakulási idő: ápr. 25-én

Ovrucsba érkezzen: ápr. 26-án 08.00-ra
Berak.: ápr. 27-én 06.00–08.00-ig
Indul: ápr. 27-én 08.50-kor

8. sz. szállítmány

Szállítmányba sorolnak		A szállítmány létszáma		Anyaországi kirakó állomás	Szállítmány pk.
mely jelenleg fennálló csapattestől	mily régi (alap) hadrend szerinti alakulat	ti.	legs.		
36. gy. e.	6/II. zlj.	17	505		Somoskőy László alezredes
12. tü. e.	10. tü. e.	30	686	Kaposvár	
12. ho. von.	10. lősz. kez. o.	1	47		
12. ho. t.	12. ho. t.	34	218		
31. gy. e.	18. gy. e. t.+ek.	6	121	Szekszárd	
IV. lgv. tü. o.	13. lgv. gá. ü.	6	110	Baja	
103. forg. szab. szd.	103. forg. szab. szd.	6	179		
101. lgv. tü. o.	101. lgv. tü. o.	2	85	Budapest	

8. sz. szállítmány összesen: 102 1951

Szállítmányszám: 315411
Megalakulási hely: Vel. Fosznja
Megalakulási idő: ápr. 25-én

Ovrucsba érkezzen: ápr. 26-án 13.00-ra
Berak.: ápr. 27-én: 12.00–14.00-ig
Indul: ápr. 27-én 14.11-kor

9. sz. szállítmány

Szállítmányba sorolnak		A szállítmány létszáma		Anyaországi kirakó állomás	Szállítmány pk.
mely jelenleg fennálló csapattestől	mily régi (alap) hadrend szerinti alakulat	ti.	legs.		
13. gy. e.	13. gy. e. lov. szak.	1	8	Bács–Tapolca	Seregély István alezredes
36. gy. e.	36. gy. e. lov. szak.	1	11		
12. lov. szd.	13. lov. szd.	2	149		
IV. hdt. von.	105. htp. zlj.	21	436	Kiskőrös	
12. ho. von.	116. ko. o.	2	73	Kunszentmiklós	
3. gy. e.	32/I. zlj.	10	279	Esztergomtábor	
23. ho. von.	133. MÁVAUT oszt.	2	48	Budapest	
12. ho. t.	130. tgk. o.	1	62		
31. gy. e.	31. gy. e. pság.+ek. 1/I. zlj. 31/II. zlj.	17 7 9	396 262 232		
IV. hdt. mű. pk.	101. vízműszaki szakasz	2	85		

9. sz. szállítmány összesen: 75 2081

Szállítmányszám: 315413 Ovrucsba érkezzen: ápr. 27-én 08.00-ra

Megalakulási hely: Csvábi Berak.: ápr. 28-én: 06.00–08.00-ig

Megalakulási idő: ápr. 26-án Indul: ápr. 28-án 08.50-kor

10. sz. szállítmány

Szállítmányba sorolnak		A szállítmány létszáma		Anyaországi kirakó állomás	Szállítmány pk.
mely jelenleg fennálló csapattestől	mily régi (alap) hadrend szerinti alakulat	ti.	legs.		
IV. gv. ü.	5/1. ü.	1	24	Szeged	
IV. hdt. von.	V. üza. o.	1	23		
	V/1. süto.	3	103		
12. ho. von.	13. seb. száll. gk. o.	1	10		
	V/1. tgk. o.	2	34		
12. hír. zlj.	13. hír. szd.	2	125		
31. gy. e.	37/III. zlj.	8	348	Kiskunfélegyháza	
12. ho. von.	13. süto.	2	63		
	13. élmo.	5	81		
	13. von. pság.	10	25		
	13. lgv. gp. szd.	1	23		
	13/1. ko. o.	1	76		
	13/2. ko. o.	2	45		
	13/3. ko. o.	2	47		
	13/4. ko. o.	1	35		
31. gy. e.	37/I. zlj.	14	307	Kecskemét	
12. tü. e.	13. tü. e.	29	549		
12. ho. von.	13. eü. o.	4	37		
	13. lősz. kez. o.	1	27		

10. sz. szállítmány összesen: 90 1982

Megalakulási hely: Megalakulási idő: Ovrucsba érkezzen:

11. sz. szállítmány

Szállítmányba sorolnak		A szállítmány létszáma		Anyaországi kirakó állomás	Szállítmány pk.
mely jelenleg fennálló csapattestől	mily régi (alap) hadrend szerinti alakulat	ti.	legs.		
31. gy. e.	7/II. zlj.	13	339	Cegléd	Vitéz Muzsay Ferencz ezredes
12. ho. von.	V/3. 3. k. o.	1	39	Nagykőrös	
3. gy. e.	32/III. zlj.	11	242	Jászberény	
IV. köz. tü. oszt.	17/1. ü.	2	24		
12. lov. szd.	17. lov. szd.	3	114	Debreczen	
13. gy. e.	12. gy. e. t.+ek.	3	52		
	12./I. zlj.	7	151		
	12/II. zlj.	4	198	Nyíregyháza	
	12/III. zlj.	7	313	Nyírbátor	
24. gy. e.	54/III. zlj.	11	251		
IV. köz. tü. oszt.	24/II. tü. o.	5	245	Munkács	

11. sz. szállítmány összesen: 67 1968

Szállítmányszám: később közölve
Megalakulási hely: Vel. Fosznja
Megalakulási idő: ápr. 26-án

Ovrucsba érkezzen: ápr. 27-én 13.00-ra
Berak.: ápr. 28-én: 12.00–14.00-ig
Indul: ápr. 28-án 14.11-kor

12. sz. szállítmány

Szállítmányba sorolnak		A szállítmány létszáma		Anyaországi kirakó állomás	Szállítmány pk.
mely jelenleg fennálló csapattestől	mily régi (alap) hadrend szerinti alakulat	ti.	legs.		
24. gy. e.	23/I. zlj.	7	272		Varga Béla alezredes
IV. köz. tü. oszt.	21/II. tü. o.	9	113	Losoncz	
IV. mé. szd.	VII. mé. szd.	5	32		
IV. gpv. ü.	VII. gpv. tü. o.	4	86		
23. hír. zlj.	19. hír. szd.	4	137		
	20. hír. szd.	4	82		
	107. távi. épi. szd.	2	89		
23. tü. e.	19. tü. e.	26	496	Miskolc	
13. gy. e.	13. gy. e. t.	5	76		
	13/II. zlj.	10	358		
	14. árk. szd.	2	56		
23. ho. von.	19. élmo.	1	9		
	VII/2. süto.	3	121		

12. sz. szállítmány összesen: 82 1927

Szállítmányszám: később közölve
Megalakulási hely: Csvábi
Megalakulási idő: ápr. 27-én

Ovrucsba érkezzen: ápr. 28-án 08.00-ra
Berak.: ápr. 29-én: 06.00–08.00-ig
Indul: ápr. 29-én 08.50-kor

13. sz. szállítmány

Szállítmányba sorolnak		A szállítmány létszáma		Anyaországi kirakó állomás	Szállítmány pk.
mely jelenleg fennálló csapattestől	mily régi (alap) hadrend szerinti alakulat	ti.	legs.		
23. hu. szd.	19. hu. szd.	3	120	Rimaszombat	Rabács István ezredes
	20. hu. szd.	4	108		
	14. lov. szak.		14		
13. gy. e.	13/I. zlj.	7	285	Rozsnyó	
23. tü. e.	20. tü. e.	33	495		
13. gy. e.	14/III. zlj	7	315	Gyöngyös	
	14. gy. e. t.+ek.	11	216		
	14/I. zlj.	2	178	Eger	
	14/II. zlj.	3	279		

13. sz. szállítmány összesen: 70 2010

Szállítmányszám: később közölve
Megalakulási hely: Vel. Fosznja
Megalakulási idő: ápr. 27-én
Ovrucsba érkezzen: ápr. 28-án 13.00-ra
Berak.: ápr. 29-én: 12.00–14.00-ig
Indul: ápr. 29-én 14.11-kor

14. sz. szállítmány

Szállítmányba sorolnak		A szállítmány létszáma		Anyaországi kirakó állomás	Szállítmány pk.
mely jelenleg fennálló csapattestől	mily régi (alap) hadrend szerinti alakulat	ti.	legs.		
3. gy. e.	22/III. zlj.	2	189	Léva	Polányi Lipót főhadnagy
23. ho. von.	128. ko. o.		28	Ipolyság	
24. gy. e.	23/II. zlj.	5	264	Balassagyarmat	
31. gy. e.	31/III. zlj.	10	254	Aszód	
IV. hdt. von.	102. süto.	3	115	Budapest	
24. gy. e.	53/III. zlj.	12	370	Salgótarján	
13. gy. e.	13/III. zlj.+ek.	8	261	Tornaalja	
24. gy. e.	21/III. zlj.	12	322		
23. ho. von.	25/1. ko. o.	2	31	Szerencs	
	23/2. ko. o.	1	37		
	23. ko. lgv. gp. szd.		20		
	23. von. pság.	5	21		
	VIII/4. ko. o.	1	99	Ungvár	

14. sz. szállítmány összesen: 60 2011

Megalakulási hely:
Megalakulási idő:
Ovrucsba érkezzen:

15. sz. szállítmány

Szállítmányba sorolnak		A szállítmány létszáma		Anyaországi kirakó állomás	Szállítmány pk.
mely jelenleg fennálló csapattestől	mily régi (alap) hadrend szerinti alakulat	ti.	legs.		
23. tü. e.	26/2. ü.	1	37	Kolozsvár	Nagy Géza alezredes
2/1. lov. á. ü.	2/1. lov. á. üteg	4	104	Nagyvárad	
VIII. kp. zlj.	VI., VIII., IX. kp. zlj.	23	651	Nagyszőllős	
24. gy. e.	54/II. zlj.	5	429		
23. ho. t.	23. pct. á. szd.	1	32	Huszt	
24. gy. e.	24. gy. e. t.+ek. 24/I. zlj.	27	688	Ungvár	

15. sz. szállítmány összesen: 61 1941

Megalakulási hely: Ovrucsba érkezzen:

Megalakulási idő:

16. sz. szállítmány

Szállítmányba sorolnak		A szállítmány létszáma		Anyaországi kirakó állomás	Szállítmány pk.
mely jelenleg fennálló csapattestől	mily régi (alap) hadrend szerinti alakulat	ti.	legs.		
3. gy. e.	46/II. zlj.	6	168	Somorja	
24. gy. e.	51. árk. szd. 24. árk. szd.	1	50	Sátoraljaújhely	
23. ho. t.	23. ho. t.	22	82		
23. hu. szd.	22. hu. szd. 23. hu. szd.	1 4	107 117		
23. hír. szd.	23. hír. szd.	3	66		
3. gy. e.	21. gy. e. t.+ek.	8	119		
24. gy. e.	51. gy. e. t.+ek., 21/II. zlj. 21/I. zlj.	13 6	292 171	Kassa	
23. tü. e.	23. tü. e.	17	313		
23. ho. von.	23/4. ko. o. 23. eü. o. 23. sen. száll. gk. o. 23. élmo.	1 4 1 7	92 52 23 106		

16. sz. szállítmány összesen: 94 1758

Megalakulási hely: Ovrucsba érkezzen:

Megalakulási idő:

** HL 2. HDS 23. fasc. 714., 721. és 735. sz. NM. (IV. hdt.) alapján.*

Mihály Szántó

THE OPERATIONS OF THE 4TH CORPS OF THE HUNGARIAN 2ND ARMY AFTER THE SOVIET OFFENSIVE IN JANUARY 1943

Summary

With the use of contemporary archival sources this article gives an accurate and detailed analysis of the Soviet breakthrough in January 1943 and treats the self-sacrificing fights of the 4th army corps with the aim to stop – or at least to decelerate – the advance of the enemy. During the retreat the army corps practically crumbled. The appendixes at the end of the arcticle contain very important data in connection with the organization and arrangement of sending the remains of the army corps home.

Szántó Mihály

L'ACTIVITÉ DU IVe CORPS D'ARMÉE DE LA 2ÈME ARMÉE HONGROISE APRÈS L'ATTAQUE SOVIÉTIQUE DU JANVIER 1943

Résumé

L'essai, à la base des sources d'époque des archives, donne une image exacte et détaillér sur l'enfoncement soviétique du janvier 1943, puis sur les combats durs et obstinés du IVe corps d'armée de la 2ème armée hongroise, au cours desquels il tentait d'arrêter, ou au moins ralentir l'avance des attaquants, dans des luttes suivies des pertes importantes. Au cours de la retraite, le corps d'armée s'est pratiquement pulvérisé. L'appendice à la fin de l'essai est surtout informatif, il fait connaître, entre autres, l'organisation et le règlement du transport chez soi des restes des corps de troupes ayant participé aux combats. De nombreuses cartes nous aident à suivre les événemets.

Mihály Szántó

DIE AKTIVITÄT DES IV. ARMEEKORPS DER ZWEITEN UNGARISCHEN ARMEE NACH DEM SOWJETISCHEN ANGRIFF IM JANUAR 1943

Resümee

Aufgrund des zeitgenössischen Archivmaterials bietet vorliegender Aufsatz ein genaues und detailliertes Bild über den sowjetischen Durcbruch im Januar 1943 sowie über die darauffolgenden harten Kämpfe des IV. Armeekorps der 2. Ungarischen Armee, im Laufe deren die Ungarn bestrebt waren, den Vormarsch des Feindes selbst um den Preis von schweren Verlusten aufzuhalten oder wenigstens zu verlangsamen. Der Rückzug endete praktisch mit der Vernichtung der Truppen. Besonders informativ ist der Anhang des Aufsatzes, in dem u. a. die Organisierung bzw. Durchführung der Heimbeförderung der Überreste der Truppen dargestellt werden. Zum besseren Verständnis der Ereignisse tragen zahlreiche Karten bei.

Михай Санто

ДЕЙСТВИЯ IV. КОРПУСА 2-Й ВЕНГЕРСКОЙ АРМИИ ПОСЛЕ НАСТУПЛЕНИЯ СОВЕТСКОЙ АРМИИ В ЯНВАРЕ 1943 ГОДА

Резюме

Статья на основании архивных источников того времени дает точную и детальную картину о наступлении Советской Армии в январе 1943 года, а также об упорных и самоотверженных боях IV-го корпуса 2 венгерской Армии, в ходе которых венгры, неся огромные потери, в тяжелых боях старались задержать наступление и прорыв, или хотя бы задержать продвижение Советской Армии вперед. В ходе отступления корпус фактически был уничтожен. Особенно существенную информацию дает приложение, в котором в числе прочего в конце статьи публикуется рассказ об организации и проведении транспортировки на родину останков бойцов корпуса, участвовавших в боях. Многочисленные карты содействуют читателю проследить за ходом событий.

MŰHELY

BENCZE LÁSZLÓ

ADALBERT BABENBERG: LIMANOWA, DAS III. ENERGIEGESETZ UND DIE SOZIALKÖRPER-FAMILIE MITTELEUROPA. DER BESSERE WEG CÍMŰ KÖTETÉHEZ

Az Organona-Verlag a limanowai csata nyolcvanadik évfordulójára újra megjelentette Hermann Stegemann „Geschichte des Krieges" könyvének második kötetéből a Krakkótól délre 1914 november–december hónapokban lezajlott harcok elemzését. A részlet magyarázni hivatott Adalbert Babenbergnek a közép-európai sorsközösségről vallott nézeteit, amelyeket a „Limanowa, die Sozialkörper – Familie Mitteleuropa – Der bessere Weg" (London–Bayreuth–Wien, 1994.) c. műben igyekezett elfogadhatóvá tenni. A recenzens a kínálkozó lehetőségek közül eltekint mind a biológiai, mind a fizikai eredetű babengergi európai egység kritikájától, de még az orosz „Dampfwalze" – „gőzhenger" mai fenyegetésének bemutatásától is, pedig ez utóbbi gondolatban már fellelhetők hadtörténelmi momentumok.

Stegemann írásának ismételt megjelentetése, illetve az írásban sugallt gondolat erőltetése ugyanakkor több fontos kérdést vet fel: kié utólag az elsődleges érdem egy szövetséges erő sikeréért és ki játszott a harcban csak másodlagos szerepet, továbbá milyen lehet az ideális közép-európai egység? Babenbergnél a közép-európai együttműködés alárendeltje a német vezetés alatti közép-európai együttműködésnek mind Limanowánál, mind a mai Oroszországgal szembeni Kelet-Közép-Európában. 1914 végén, a Krakkótól délre zajló harcok főszereplői azonban a legkevésbé sem ragaszkodtak külön nemzeti sikerhez, a hadszíntér naponta változó realitásai a koalíció hol egyik, hol másik hadosztályát sodorták a végső erőfeszítést igénylő helytállásba. Utólag minden résztvevő magasztalhatja hőseit, de nem sajátíthatja ki magának sem a győzelmet, sem a győzelemben játszott főszerepet.

Természetesen nem Babenberg, vagy az általa idézett Stegemann az egyetlen, aki meghatóan korlátozza emlékezetét hazája nagyszerű férfiaira, a hadászati siker ürügyén. 1994. december 9. és 11. között, a lengyel város, Limanowa polgármesterének köszönhetően, ünnepségsorozat zajlott le a csatatér közelében: tudományos konferencia, koszorúzás a jablonieci katonatemetőben, gyermekrajzkiállítás és a lengyel–német–osztrák–magyar–cseh tábori püspökök ökumenikus istentisztelete emlékeztetett az oroszellenes sorsközösségre. A nemzeti érzelmek lehetőséget nyújtottak mítoszteremtésre is. A lengyelek elsősorban a harcokban alárendelt szerepet játszó, 1200 fős lengyel légió vezetőjét, Joseph Pilsudskyt és önkénteseit méltatták, mellette megemlítették a súlyos veszteségeket szenvedő, osztrák alárendeltségben lévő magyar huszárokat is, a tudományos konferencián azonban az előadók a bevetett magasabbegységek közül csak a 47. porosz tartalék, a 3. (Linz), 8. (Innsbruck) és 13. (Bécs) osztrák hadosztályok hőstetteit magasztalták. A magyar sajtót Kovács G. Ilona, az „Új Magyarország" munkatársa képviselte, aki a lap 1994. december 20-i számában a „Magyar huszárok Golgotája" címmel idézte fel a soproni és a kecskeméti huszárok önfeláldozó bátorságát, míg a többi magyar vagy délvidéki szerb-horvát, déltiroli olasz, továbbá cseh, szlovák, erdélyi székely-román kötelék helytállását hallgatással mellőzte. Célszerűnek látszik röviden áttekinteni a hadászati összecsapás történetét és kiemelni a katonai együttműködés fontosságát a nemzeti érzelmeket tápláló egyoldalúsággal szemben.

Az 1914. november 28-tól december 18-ig tartó, a limanowai csata néven ismert küzdelemben a központi hatalmak egyik, az Osztrák–Magyar Monarchia első hadászati győzelme született. A dualista állam július végén, augusztus elején másfélmillió katonát küldött a frontokra, a következő hónapokban a veszteségek pótlására további 800 000 főt. Decemberre ebből a létszámból mindössze 265 000 gyalogos és lovas volt bevethető az oroszokkal szemben. A mindenkit meglepő, óriási veszteségek a hadvezetés elképesztő hibáira vezethetők vissza. 1914 előtt, a modern, gyorstüzelő fegyverek

megjelenése ellenére, a jövő háborúképét megrajzoló katonai gondolkodók – néhány lecsendesíthető, fiatal vezérkari tisztet kivéve -- dogmaként ragaszkodtak az óriási tömegekkel végrehajtott offenzívák mindenhatóságához, a szünet nélküli gyalogos és lovasrohamokhoz, a folyamatos hurrához, és eszükbe sem jutott kiszámítani a percenként kilőhető lövedékek mennyisége és a támadó zárt sorok várható veszteségei közötti döbbenetes arányokat. Ráadásul a korlátolt német vezérkar a nyugati hadszíntér lerohanásának tervével kelepcét állított saját és szövetségese hadseregének is: a francia-angol-belga földbe ásott védelem hatékonysága miatt nem tudta átvetni csapatait keletre, így a háború első hónapjaiban az orosz csapások fő terhét az osztrák–magyar haderőnek kellett elszenvednie. Erich von Falkenhayn tábornok, a német vezérkari főnök még 1914 novemberében sem értette meg, hogy a hevenyészett lövészárkokból tüzelő gépfegyverekkel, ismétlő puskákkal, nagyhatású ágyúkkal szemben értelmetlen áttöréssel kísérleteznie, és a kiépített védelmű Nyugaton erőltette a döntést. Ugyanakkor rávette osztrák kollégáját, hogy a Monarchia csapatai vonják magukra a Visztula térségében az orosz rohamokat, és védjék meg a német Sziléziát és Posent az ellenség elözönlésétől. Segítségül egy porosz hadosztályt ajánlott fel.

1914 novemberében az orosz főparancsnokság három hadsereget indított offenzívára a Felső-Visztula irányába, Czenstochau, Krakkó és a Beszkidek között, azzal a céllal, hogy áttörje a frontot Katowice és Auschwitz felé és eljusson a központi hatalmak szívébe. A támadó csoportosítás közepén, Krakkó viszonylag jól kiépített erődjével szemben a 3. (Dimitriev), a Kárpátokban pedig a 8. (Bruszilov) hadsereg harcolt. Kettejük között 100 km-es rés tátongott. A két orosz parancsnok kezdetben nem tulajdonított katonai jelentőséget a Krakkó és a Kárpátok közötti legfontosabb közúti és vasúti csomópontnak, Neu-Sandeznek. A 3. és 8. hadsereg utánpótlási vonalait lezárta a bekerített, főleg magyarok védte Przemysl erődje, a szállítási nehézségeket a vasútak rombolása is nehezítette – egy hadsereg a kirakodóállomásoktól legfeljebb 120 km-re folytathatott hadműveleteket --, így a nehézkesen nyomuló oroszok ellen sikerrel kecsegtethetett egy, a résben Neu Sandez felé indított ellenoffenzíva.

Az osztrák–magyar hadvezetés Krakkó erődjének védelme mögött egy hadsereget vezényelt át a Visztula bal partjáról a jobb partra, hogy a szembenálló 3. orosz hadsereg déli szárnyára támadjon. A folyón átkelt hadsereg parancsnoka a résbe történő előretöréshez Joseph von Roth tábornok vezetése alatt kikülönített egy támadó csoportosítást, amely a 47. porosz tartalék-, három osztrák gyalog-, két magyar- és egy osztrák lovashadosztályból, valamint a lengyel légióból állt. Roth a Limanowától 12 km-re nyugatra fekvő Tymbark helység mellett összpontosította csapatait és innen akart a keleti irányban fekvő Neu Sandez helyett észak felé, Bochnián át a 3. orosz hadsereg hátába előretörni, hogy az ellenfelet visszavonulásra kényszerítse. A tábornok visszaemlékezésében megerősítette, hogy – meggyőződése szerint – az oroszok legérzékenyebb pontjára támadott, és azért tudott hatalmas erőt kifejteni, mert „a hadszíntér egyéb szakaszait (a 100 km-es rést, a neu-sandezi csomóponttal – B. L.) elhanyagoltam, sőt csapatoktól teljesen megfosztottam..." Sajnos Roth kötelékei a korábbi három és fél hónapos, állandó harcok során súlyos veszteségeket szenvedtek. Egy feltöltött gyalloghadosztály állományába 16 000 puska, 32 géppuska és 42 ágyú tartozott, egy lovashadosztályéba 3600 puska, 4 géppuska és 12 ágyú. A csoportosítás magasabbegységei a veszteségek miatt mindössze erőik harmadával-negyedével rendelkeztek, egyedül a 47. német tartalékhadosztály állt harcba 12 000 puskával és teljes gépfegyver- és ágyúszámmal. Ugyanakkor a 3. orosz hadsereg parancsnokai idejében felfedezték a tymbarki összpontosítást, elrendelték a védelembe való átmenetet és segítséget kértek a Kárpátokban harcoló Bruszilovtól. A tymbarki osztrák–magyar–német csoportosítás a kedvezőtlen viszonyok ellenére áttörte a 3. orosz hadsereg balszárnyának hevenyészett védelmét és lassan tért nyert, egyidejűleg azonban még jobban eltávolodott a Kárpátokat védő osztrák–magyar erőktől. Ezért Rothnak fel kellett adnia eredeti elképzelését a rés fedetlenül hagyásáról és meg kellett gyengítenie kimerült, de még előnyomuló csapatait. Két magyar lovashadosztályt vezényelt át Limanowa–Neu Sandez térségébe, hogy reteszeljék el a szabadon maradt szakaszt. A huszárok azonban Neu Sandez csomópont előtt Bruszilov katonáiba ütköztek. Roth egy napot késett a parancsával. Az oroszok kikülönített 8/VIII. hadteste erőltetett menetben érkezett a 70 km-re húzódó Kárpátoktól.

Katasztrofálissá vált az osztrák–magyar–német erők helyzete: az oroszok hátába támadó csoportosítás jobbszárnyát orosz oldaltámadás fenyegette. Rothnak a váratlanul felbukkanó ellenséggel szemben mindenképpen meg kellett védenie összeköttetési vonalait Tymbarknál, ezért előre vonta utolsó tartalékát, három népfölkelő zászlóaljat, a rés védelmét pedig a Limanowa–Neu Sandez közé rendelt lovasságra bízta. Az ő hajszálvékony védelmi vonaluknak kellett elhárítania az orosz támadást. Áttörés esetén összeomlott volna Visztulától délre a front, elesett volna Auschwitz és Katowice, minden hadászati következményével együtt. 1914 novemberében azonban, a korábbi súlyos vereségek miatt,

illetve a magyar területek védelmét hanyagoló és a német Szilézia-Posen biztosítását vállaló vezérkari döntés eredményeképpen Tisza István miniszterelnök 70 000 honvédot mozgósított a magyar államhatárok visszafoglalása érdekében. A friss erők élére Szurmay Sándor altábornagy, hadügyi államtitkárt nevezte ki. Szurmay a beérkező első kötelékekből két hadosztályt szervezett, megvédte Bruszilovval szemben Bártfát, majd az oldaltámadásra átvezényelt orosz csapatok után indult. Neu Sandezig legalább két napi gyalogmenetre volt szüksége, a magyar huszároknak addig kellett tartaniuk állásaikat Limanowa és Neu Sandez között.

A döntő napokon, 1914. december 8–11-én, Limanowától északra a 6. közös, délkeletre, a város és Neu Sandez közötti Jabloniec hegyvonulaton a 10. közös és a 11. honvéd lovashadosztály, valamint a lengyel légió és néhány magyar gyalogos század erős tűzzel, majd a 11-én induló, döntő, orosz rohamokat kézitusában verte vissza (a katonáknak nem volt szuronyuk, ezért puskatussal küzdöttek.). A huszárezredek tisztjeik és legénységük felét veszítették el. Bruszilov hadteste nem tudott áttörni. December 11-én a csatatérhez érkezett Szurmay két, erdélyi honvéd gyaloghadosztálya és a 6. honvéd huszárezred: lendületes oldaltámadással elfoglalta Neu Sandezt és visszavonulásra kényszerítette az orosz VIII. hadtestet. A váratlan hadműveleti fordulat miatt mind a 3., mind a 8. orosz hadsereg beszüntette az offenzívát, és megkezdte a hátrálást. Roth csoportosítása december 18-ig üldözte az ellenséget, csak a csapatok teljes kimerültsége miatt kellett megállnia.

Ha hősies kitartásért kellett dicsérni alakulatokat, akkor a 6. közös lovashadosztály három cseh dragonyos- és szombathelyi magyar huszárezredét, a 10. közös lovashadosztály soproni, székesfehérvári és kecskeméti huszárjait és az eszéki szerb-horvát ulánusokat, a 11. honvéd lovashadosztály debreceni, szegedi, kassai és marosvásárhelyi huszárezredeit, továbbá Pilsudsky három gyalogzászlóalját és egy lovasszázadát kell feltétlen kiemelni. A csata legnehezebb napjaiban az ő bátor helytállásuk teremtette meg a győzelem feltételeit. A hadászati fordulathoz azonban – a vezérkarok elképesztő hibáit korrigálva – valamennyi résztvevő harcászati-hadműveleti kötelék hozzájárult. Az utólagos mítoszteremtésben ugyanakkor a világnyelveken írt méltatásoknak van nagyobb olvasótábora.

Bencze László

VISSZAEMLÉKEZÉSEK

G. – PAYER ENDRE

A „HUNYADI" HADOSZTÁLYOK TÖRTÉNETE, 1944–1945*

Az 1994-es esztendő őszén a Magyar Királyi Honvédség szomorú képét tükrözte a katonai felkészültségnek. Szétvert és szétzüllesztett alakulatok csonka és hiányos fegyverzettel védték a Hazát, jóformán minden remény nélkül. A bolsevizmus elleni harc főpillérének a német haderőt lehetett tekinteni, jóllehet az adott időben az sem állt a helyzet magaslatán. Magyarországnak mind nagyobb és nagyobb része került szovjet (orosz), román és bolgár megszállás alá. A kiürített magyar területekről visszavont, még hadrafogható magyar alakulatok részére sem fegyverzet, sem kiképzési lehetőség, de még elegendő elhelyezési lehetőség sem volt biztosítható.

Az 1944. október 15–16-án német segítséggel hatalomra került Szálasi kormány vállalta Horthyék bolsevizmus elleni „örök harcának" a folytatását. A kérdés csak az volt: hogyan és mivel?

1944 októberének végén, 1944 novemberének az elején többbrendbeli tárgyalások zajlottak a magyar fél és a Német Birodalom képviselői között. A német szempontból sorkötelesnek tekinthető évfolyamok – 17–23 évesek – 100 ezer hadrafogható, kellő kiképzés és felszerelés után csatasorba állítható fiatalt jelentettek. Ha a 23–35 évesek mozgósítására is sor kerül, akkor mintegy 250–300 ezer főt is kitehetne az elképzelt hadsereg. Ez a létszám kb. 20 gyaloghadosztály emberanyagát jelenthetné.

A német tárgyaló fél azonban rögtön kijelentette: ennyi ember felfegyverzését és felszerelését nem vállalhatja. A „20 hadosztály" kitételt azonnal lesöpörték a tárgyalóasztalról. A tárgyalások eredményeként először 10, majd végülis 8 magyar hadosztály németek által történő felszereléséről állapodtak meg kormányszinten. Magyar részről a részletek megtárgyalása céljából a honvédelmi miniszter és a Honvéd Vezérkar főnökének helyettesét, vitéz Feketehalmy-Czeydner Ferenc vezérezredest küldték ki Bécsbe. A tárgyalásokról készített jegyzőkönyvek 4 honvéd és 4 magyar Fegyveres SS gránátos hadosztályról tesznek említést. E 8 hadosztály felszerelését, felfegyverzését – és részben kiképzését is – vállalták a németek, olyan formában, hogy a 4 honvéd hadosztály a német véderő (Wehrmacht), a másik 4 hadosztály a Fegyveres SS (Waffen-SS) keretébe kerül.

Szálasi Ferenc nemzetvezető a maga részéről nem tartotta szerencsésnek a Magyar Királyi Honvédség ilyen irányú megosztását. 1945. január 27-én Hitler birodalmi kancellárhoz írt levelében a „magyar SS-alakulatok" kérdéséről ezt olvashatjuk: „Nemzetünk kényszerhelyzete miatt adtam beleegyezésem (ehhez – G.-P. E.)

* A szerkesztőség e visszaemlékezés közlésével a magyar hadtörténetírás által ezidáig még fel nem tárt terület bemutatására vállalkozott, biztosítva a legteljesebb szerzői szabadságot, ám nem szükségképpen ért egyet a Szerző valamenynyi megállapításával, illetve értékelésével.

A térképvázlatokat a Szerző által a szerkesztőség rendelkezésére bocsátott fénymásolatok alapján *Csicsely János* rajzolta.

... miután teljes fegyvertelenségünk, felszerelési kiárusítottságunk, iparunk bénítása, megsemmisítése, [miatt] új hadseregnek saját anyagi erőnkből történő talpraállítása lehetetlenné vált."

Németországban minden, a német fegyveres erőket érintő fegyver-, illetve hadianyagellátási ügy – így a Waffen-SS-re vonatkozó is – az Allgemeines Heeres Amt-ra tartozott. Az adott időben ennek a hivatalnak az élén a súlyos hadisérült – egy lábszárát amputálták – Keiner tüzérségi tábornok állt. Mivel a magyar–német megállapodások értelmében 4 hadosztályt a Wehrmacht, 4 hadosztályt pedig a Waffen-SS segít létrehozni, sajátos párhuzamosság alakult ki a felszerelés kérdésében. A Waffen-SS-hez tartozó hadosztályok esetében Jüttner, az SS-Führungshauptamt főnöke, a Waffen-SS tábornoka lett a meghatározó személy. Ugyanakkor Jüttner sem alá- sem fölérendeltségi viszonyban nem volt Keinerrel és mellérendeltségről is csak felszerelési ügyekben beszélhetünk. Az viszont, hogy mit, mikor és hogyan utal ki az Allgemeines Heeres Amt, az az OKW (Oberkommando der Wehrmacht) döntésétől függött. E három katonai szervvel kellett (volna) vitéz Major Jenő vezérezredesnek, a Magyar Királyi Honvédség németországi főfelügyelőjének tárgyalnia, kinek hatásköre minden Németországban tartózkodó honvéd egyénre kiterjedt. A németországi viszonyokat tekintve – rombolt hírközlés, egyre nehezülő közlekedési viszonyok, szétbombázott hivatalok stb. – ez nem volt egyszerű dolog.

Amire azonban még felügyeleti joga sem terjedt ki Major Jenő vezérezredesnek, az a Waffen-SS keretében felállítandó magyar katonai erő volt. A felállítás alatt álló magyar alakulatok főfelügyelői teendőivel a németek(!) vitéz Ruszkay Jenő címzetes vezérezredest bízták meg, mint „Generalinspektor"-t.

E néhány bevezető gondolat után ejtsünk röviden szót magáról a Waffen-SS-ről is. Az SS az SA-ból (Sturm Abteilung) alakult ki, mint a párt – NSDAP (Nazionalsozialistische Deutsche Arbeiter Partei) – vezetőjének, Adolf Hitlernek a testőrsége. Válogatott legénység, akik esetében azonban inkább a testi alkat, a rátermettség, mint a pártigazolvány számított. Lényeges volt a nordikus típus, a „gárdaméretek", mint Nagy Frigyes idején. A „gárdaszellem" méginkább kialakult amikor Hitler kancellár, majd röviddel azt követően államfő is lett. A „testőrgárda" elnevezése Leibstandarte Adolf Hitler lett.

A második világháború kitörését követően valakinek eszébe jutott, hogy ebből a testőrgárdából – addig kb. egy zászlóalj erősségű volt – egy ezredet, később kettőt, végül egy hadosztályt kell létrehozni, majd azt az OKW rendelkezésére bocsájtani. Az egy hadosztályból hamarosan több keletkezett és 1941-ben megszületett a „Waffen-SS" általános fogalma, mintegy az összmémet haderő negyedik része a Heer, a Kriegsmarine és a Luftwaffe mellett.

A Waffen-SS-nek sem jogilag, sem csapatszolgálatilag semmi köze nem volt az ún. Allgemeine SS-hez (Általános SS, vagy másként Politikai SS). Utóbbi a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt egyik „párt-filiáléja" volt és gyakorlatilag uralta az egész német birodalom belügyi szerveit, így a titkos államrendőrséget (Gestapo), a biztonsági szolgálatot (Sicherheitsdienst), a rendőrséget (Polizei), a csendőrséget (Gendarmerie) stb., miközben a Waffen-SS, immáron több hadosztályával, pusztán katonai feladatokat látott el, alárendelve a frontokon harcoló Wehrmacht parancsnokságoknak.

Ezen seregtestek kiképzése, felszerelése, nem utolsó sorban bajtársi, testületi szelleme hamarosan irigység tárgya lett. Szívesen vették, ha egyáltalán a közelükbe kerültek. Tudták, ismerték a Waffen-SS csapatszellemét. Bíztak bennük, mint olyanokban akik nem tágítanak a helyükről s inkább előre, mint hátrafelé végzik a hadműveleteiket. Tisztjeiknél az „utánam!" volt a jelszó. Hatalmas tiszti veszteségekkel.

Tévedés volna azonban azt hinni, hogy ezek a német Waffen-SS hadosztályok, hadfelszerelésüket illetően különleges ellátásban részesültek volna, hiszen számukra is a korábban említett Allgemeines Heeres Amt utalt ki mindent, az utolsó darabig. Kétségtelen azonban, hogy létrehoztak néhány elit hadosztályt is, de velük párhuzamosan a „Wehrmacht/Heer"-nél is. Amolyan rivalizálás indult meg közöttük. Hogy erre miért volt szükség, senki sem tudja megmondani, de tény, hogy a Waffen-SS hivatásos tisztjeit is külön katonai tanintézetekben – Junkerschule der Waffen-SS Braunschweig, Junkerschule der Waffen-SS Bad Tölz, Junkerschule der Waffen-SS Klagenfurt, Junkerschule der Waffen-SS Praga – képezték és külön „katonaorvosi egyetemük" Ärztliche Akademie der Waffen-SS (Graz) – is volt.

A Waffen-SS-nél megállapítható volt néhány különlegesség is. Kezdődött a laktanyai kiképzésnél. Amíg a Wehrmacht egységeinél kötelező volt a személyre szóló ruhásszekrényt lezárni – melynek kulcsát a katona köteles volt a zsebében hordani –, addig ugyanez a Waffen-SS-nél fordítva volt előírva: a szekrényt tilos volt lezárni, a bajtársi lopás ismeretlen volt. Az esetleges homoszexuális hajlamúakat azonnal kitaszították a csapatból és hatósági úton kasztrálásukat rendelték el, nem egy esetben kivégezték őket.

Inkább korszerű intézkedésnek, mint érdekességnek tekinthetjük azt, hogy az esküt tett újoncnál elrendelték a vércsoportvizsgálatot, melynek eredményét – 0, A, B, AB – a bal felső kar – később hónalj tájék – belső felén orvosilag tetoválták a katonába. Ez nem volt fájdalmas művelet, viszont kitűnő szolgálatot tett komolyabb sebesülés esetén szükséges vérátömlesztésnél.

A Waffen-SS katonái tábori szürkés-zöld egyenruhát hordtak, éppen úgy mint a Wehrmacht katonái. A két egyenruha csak néhány kicsiség területén tért el: a birodalmi felségjelet a Waffen-SS a zubbony, illetve a köpeny bal felső karján hordta, ellentétben a három másik haderőnemi csoporttal, ahol a zubbony felső jobboldali zsebe fölött helyezkedett el. A Waffen-SS-nél a sapkarózsa helyén halálfejet viseltek és a tábori sapka bal peremén (felhajtókáján) a birodalmi felségjelet. A derékszíj alumínium csatján a „Meine Ehre heisst Treue!" (A hűség a becsületem!) feliratot, míg a Wehrmachtnál a „Gott mit Uns!" (Isten velünk!) volt olvasható.

A Waffen-SS-nél a sorozottnak nem volt szabad szemüvegviselőnek lennie és el kellett érnie a 175 cm-es testmagasságot. 170 cm-es magassággal csak „trén"-hez kerülhetett az illető. A netán bokasüllyedésest, lúdtalpast a Waffen-SS-hez nem vették fel. A Waffen-SS-nél nagy hangsúlyt helyeztek a sportra és a fizikai teljesítményekre, minden vonatkozásban. A 70 km-es menetgyakorlatok programszerűek voltak, a kiképzés részét képezték.

Fontos ugyanakkor azt is tudni, hogy a Waffen-SS nem a párttagok gyülekezete volt, már csak azért sem, mert a Waffen-SS alakulatokban harcolók jelentős része 21 évnél fiatalabb volt, a Német Birodalomban pedig 21 év volt a teljes jogú állampol-

gárság egyik kritériuma; nem teljes jogú – így 21 évnél fiatalabb – személy nem lehetett tagja a pártnak.

Néhány mondat erejéig visszakanyarodva a halálfejes jelvényre, el kell mondanunk, hogy azt Nagy Frigyes huszárai, a Szárd Királyság, illetve Bonaparte Napóleon katonái is viselték már.

Ami a rendfokozati jelzéseket illeti, azok elütöttek a Wehrmachtnál rendszeresítettektől, mivel a bal tükörhajtókán (parolin) – nemcsak a vállpánton – is viselték, fekete alapon. Különbséget mutattak a rendfokozati elnevezések is, mivel a Wehrmachtnál használatosak, pl. Leutnant, Kapitän, Major, General, francia eredetűek voltak, nem kívánták azokat használni. Igaz volt ez a fegyvernemek esetében is – pl. Infanterie, Artillerie, Marine –, illetve különböző katonai alakulatok megnevezésénél is, de azokat nem sikerült kiküszöbölniük.

A Waffen-SS alakulatoknál a jelentkezéskor, jelentéstételkor általában a feljebbvaló, vagy az elöljáró megszólítása csak a rendfokozat említésével történt, az „Úr" nélkül. Ha viszont egy Waffen-SS katona jelentett a Wehrmachthoz tartozó felettesének, akkor köteles volt az Úr megszólítást alkalmazni. Mindez a német nyelvre vonatkozott, nem így a Waffen-SS-hez beosztott magyar hadosztályoknál használt magyar nyelvre. Mielőtt azonban erre rátérnénk, pontosabban a magyar hadosztályoknál kialakult szokásokról, szolgálati utasításokról beszélnénk, meg kell említenünk, hogy a Waffen-SS eredetileg (1941–1942) német, később „germán" alakulatokat toborzott. A háború során fellépő „emberanyag-hiány", amihez egy kis „ideológiai elfordulás" is csatlakozott, eredményezte a nem német és nem is germán önkéntesek toborzását.[1] 1944 végén már 36, a második világháború európai befejeződésekor (1945. május 9.) pedig 38 hadosztállyal rendelkezett a Waffen-SS. A sorozatos háborús veszteségek miatt ezen hadosztályokat már nem tudták az ún. „kellálladék" előírásai szerint felszerelni. Katonai kiértékelések szerint az 1-től a 20-as számozásig szereplő Waffen-SS hadosztályok felszerelése még úgy-ahogy tudta követni a „normát". Az ezek felettiek azonban már ún. „papírtigrisek" voltak, amelyeknél a létszám hiánya, de még inkább a felszerelés és a fegyverzet hiányossága azt eredményezte, hogy a hadosztály a „papírforma" szerintieket legfeljebb csak megközelítette.

A létszámot tekintve a magyar Fegyveres SS hadosztályok az élen jártak, fegyverzet tekintetében viszont valahol a rangsor végén.

Néhány, a témával a későbbiek során foglalkozni szándékozók figyelmébe ajánlható megjegyzés:

1. A Waffen-SS-ben nem voltak „tagok", hanem „katonák" szolgáltak, akik az állampolgár számára kötelező katonai szolgálatukat teljesítették. A német szempontból külföldinek minősülők esetében azt különböző államközi megegyezések biztosították. (Az „Általános", vagy másként „Politikai SS"-nél elért titulusok nem katonai rendfokozatok voltak.)

1 Az emberhiány 1944 végére olyan méreteket öltött, hogy a Luftwaffétől 40 000, a Kriegsmarinétől 5000 embert helyeztek át a Waffen-SS állományába, megkérdezésük nélkül, feltöltendő a Waffen-SS hadosztályokat. *Hausser, Paul:* Soldaten wie andere auch. Osnabrück, 1988. 3. kiad., 445. o.

A vezénylésre vonatkozó parancsot l.: *Wissenbach, Andreas von:* „Magyarország és a Fegyveres-SS." München, 1980. 99/D. o., valamint *Szentgróthy Tibor* volt hadosztály-segédtiszt szóbeli közlése a szerzővel, illetve *Zoltay János* emlékirata (1947.). Utóbbi Argentínában íródott és számozatlan, másolata a szerző birtokában, (a továbbiakban: *Zoltay.).*

2. Ne tévesszen meg senkit sem a Waffen-SS hadosztályok német jelölése, mert az SS-Führungshauptamt 1944 közepén kelt rendelete alapján három csoport volt megkülönböztethető/megkülönböztetendő:

a) „SS-Divisionen" (így pl. az SS-Panzerdivision „Das Reich") – birodalmi, illetve népi német;

b) „SS-Freiwillige Divisionen" (így pl. SS-Freiwillige Grenadier-Division) – „germánok", flamandok, vallonok, norvégok, népi németek;

c) „Waffen Divisionen" (pl. lett, észt, horvát, albán, magyar). Így a magyar hadosztályok elnevezése: „25. Waffen-Grenadier-Division der SS" (ungarische Nr. 1), illetve „26. Waffen-Grenadier-Division der SS" (ungarische Nr. 2).

Az elrendelt német kifejezéseket az iratokban – így pl. zsoldkönyvek, egyéb igazolványok, hivatalos levelezés stb. – pontosan követni kellett. Ugyanígy a rendfokozati elnevezéseknél, a német nyelv használatakor. Így pl. egy magyar, Waffen-SS-be „keveredett" gránátos a német nyelvben nem használhatta az „SS-Grenadier" megnevezést, hanem csak a „Waffen-Grenadier" titulust. Természetesen vonatkozott ez a többi rendfokozatra is, így nem SS-Obersturmführer, hanem Waffen-Obersturmführer stb. volt a megnevezés.

Miután a magyar alakulatok szolgálati és vezényleti nyelve is a magyar volt, már az első hadosztályparancsban elrendelték a M. Kir. Honvédségben használatos rendfokozati jelölések és megszólítások használatát és továbbra is előírták az „Úr" használatát a megszólításnál. Így a magyar hadosztályoknál őrvezetőtől kezdődően mindenki „Úr" volt. Nem volt szabad viszont használni (tilos volt!) a M. Kir. Honvédségben a háború végéig fennmaradt „alázatosan" kitételt. De ugyancsak tilos volt egy bármilyen rendfokozattal bíró személyt egyszerűen bajtársnak szólítani.

Érdekes ugyanakkor, hogy Waffen-SS ide, Waffen-SS oda, egy hadosztályparancsban vitéz Grassy József altábornagy elrendelte a M. Kir. Honvédségnél kialakult és érvényes szolgálati szabályzat megtartását. A hadosztályok hadbíróságai – magyar hadbírákkal – ítéleteiket a „Magyar Szent Korona" nevében hozták. Mit sem változtatott ezen az SS-Führungshauptamt azon intézkedése, amely szerint „SS-bíróság"-okat (SS-Gericht) vezényeltek mind a két magyar hadosztályhoz. A vezényelt német bírák, egy szót sem értvén magyarul, amolyan megfigyelőként ülték végig a tárgyalásokat.[2]

Amint a német, vagy más nemzetiségű hadosztályoknál, így a magyar hadosztályoknál sem volt előírva a párttagság, így történelmietlen ilyeneket állítani, illetve a hadosztály katonáit, tisztjeit, tábornokait különböző karszalagokkal ábrázolni.

1945 elején „megszületett" a magyar Fegyveres SS hadosztályok parolija (tükörhajtóka) is, egy „H" betűs (Hungaria) ábrázolással. A zubbony bal felső karjára is került egy Magyarországot ábrázoló hímzett embléma: piros–fehér–zöld átfutással, a Magyar Szent Korona és alatta egy zöld nyilaskereszt ábrázolásával. Ez volt az akkori magyar állami szimbólum. Egy „karcsík"nak a honvédelmi minisztérium részéről történt adományozása is ismert, „Hunyadi", illetve „Hungária" hímzéssel fekete alapon. Tény viszont az is, hogy ezekből csak nagyon kevés jutott a hadosztályokhoz.

2 Magyar Országos Levéltár, Filmtár 10944/E 518612-4., 1944. október 23.

A személyzeti ügyek a honvédelmi minisztérium alkuja értelmében teljesen magyar kézben voltak. A németek abba nem szóltak bele. Ezzel szemben a honvédelmi minisztérium kifejezett kérése volt, hogy – a „beinduláshoz" – vezényeljenek a németek bizonyos szolgálati helyekre tiszteket, hogy az abba a beosztásba kinevezett magyarok megismerjék az ügyvitelt. Ilyen volt pl. a hadosztály-segédtiszti, a hadosztály-vezetőorvosi, az anyagi vezérkari tiszti, a hadosztály-hadbiztosi és ellátóezred-parancsnoki beosztás. Az utóbbi két beosztásban a háború végéig megmaradt az oda beosztott német tiszt is.

Német kiképzői sem az egyik, sem a másik hadosztálynak nem voltak. Ha volt mivel, a magyar tiszti-, illetve tiszthelyettesi kar és a tisztesek kitűnően boldogultak vele: „magyarul ért a magyar" jelszóval. Ez már csak azért sem okozott gondot, mert „új fegyver" nem került elő és a legtöbb német fegyver kezeléséhez értettek a honvédtisztek, a gyalogsági fegyvereket illetően még a Podhradszky ezredes köré csoportosuló magyar repülőtisztek, tiszthelyettesek is. Kivételek természetesen itt és ebben az esetben is akadtak, amelyek csak erősítik a szabályt. Tény, hogy mind a két hadosztályhoz vezényelve volt néhány, többnyire sebesült, vagy hadirokkant magyarhoni „sváb" tiszt és altiszt a németek részéről. Ők többnyire a Bácskából, a Bánságból, Baranyából származtak és német kiképzésük volt. Meglepő volt viszont, hogy tökéletes magyarsággal beszéltek, sőt szívesebben beszéltek magyarul, mint németül. Parancsadási joguk viszont nem volt, csakis a rendfokozatuknak kijáró tisztelet illette meg őket. Hivatalos titulusuk „Fachdienstberater" (szaktanácsadó) volt.

Előzetes megállapodás

A magyar Fegyveres SS hadosztály felállítására vonatkozó tárgyalások eredményeként már 1944. október 23-án előzetes megállapodást írtak alá Budapesten. Az aláíró a magyar fél részéről Beregfy Károly vezérezredes, honvédelmi miniszter, német oldalról pedig Otto Winkelmann, SS-főcsoportvezető, rendőrtábornok, a magyarországi SS- és rendőri erők főparancsnoka volt. A megegyezés szövegét teljes terjedelmében fontosnak tartjuk közölni.

„Megegyezés – túlnyomórészt önkéntes jelentkezés alapján felállítandó magyar Fegyveres-SS hadosztály tárgyában:

1. A német és magyar kormányok közötti megállapodás értelmében egy Fegyveres-SS hadosztály állíttatik fel magyarokból, tekintet nélkül azok népi hovatartozására, s akik a háború tartamára mint önkéntesek jelentkeznek a magyar Fegyveres-SS hadosztályba.

2. A hadosztály szervezése és ereje ugyanaz lesz, mint a német Fegyveres-SS más hadosztályaié.

3. A hadosztály vezényleti nyelve magyar, parancsnokoknál a német nyelv ismerete szükséges.

4. A hadosztály elnevezését a magyar történelem valamely nagyságáról kapja.

5. A hadosztály elvileg csakis Magyarország védelmében kerül bevetésre.

6. A hadosztály kiképzése hadosztály-keretben, Magyarországon történik. Némely szakmai vonatkozásban német kiképzőtáborban. Szükség esetén német részről kiképzőszemélyzet és anyag bocsájtatik rendelkezésre.

7. A hadosztály felszerelése és mindennemű anyagi ellátása német részről történik, beleértve a málhaszükségletet is. Fogatolt járműveket a honvédelmi minisztérium bocsájt rendelkezésre.

8. Megkülönböztetésül a többi SS hadosztálytól, a hadosztály (katonái egyenruháinak – G.-P. E.) bal felső karján a magyar címert fogja viselni, a hadosztály neve a bal karon mandzsetta magasságában karpaszományon viseltetik.

9. Jelentkezhetnek:

a) Minden magyar állampolgár aki a 17. életévét betöltötte. A 21. életévig mégis egy hatóságilag láttamozott szülői beleegyezés szükséges. Mindaddig amíg Magyarországon a hadkötelezettség tekintetében e vonatkozásban változás nem áll be, ezen egyezség értelemszerűen alkalmazandó.

b) Mindazok akik jelenleg nem magyar állampolgárok, vagy akiknek állampolgársága tisztázatlan, de betöltötték 17. életévüket.

10. A jelentkezettek a háború tartamára mint magyar állampolgárok megtarthatják teljes jogaikat. Minden besorozott (és átvett is – G.-P. E.) ugyanazon jogokkal és kötelezettségekkel rendelkezik mint mindegyik SS-katona. Ő (a besorozott, vagy átvett – G.-P. E.) kap SS-egyenruhát, járandóságot, élelmezést, lakást és zsoldot, éppenúgy, mint azok akik más SS-alakulatoknál szolgálnak. Ezenkívül családtagjaik és általuk támogatott hozzátartozóik a magyarországi SS-(hadi)Gondozási Parancsnokság által lesznek ellátva. Ugyancsak az SS-(hadi)Gondozási Parancsnokság fog a sebesültek, hátramaradottak és elesettekről gondoskodni.

11. Mindazok, akiknek hadkötelezettsége a háború tartamára (német Fegyveres-SS – G.-P. E.) hatáskörébe tartozik és akik a kötelező (német Fegyveres-SS) sorozáson résztvettek; csak akkor toborozhatók, ha a listáról (amiket a Volksbund állított össze! – G.-P. E.) töröltettek.

12. Jelenleg ténylegesen szolgáló (honvéd) tisztek, tiszthelyettesek, tisztesek és legénység (jelentkezésének ügyében – G.-P. E.) a Honvédelmi Miniszter úr külön intézkedés kapcsán fog felhívást intézni.

13. Amennyiben az önkéntes jelentkezők létszáma nem éri el a hadosztály felállításához szükséges létszámot, akkor a M. Kir. Honvédelmi minisztérium fog (a hiányzó kontingens mértékéig – G.-P. E.) hadköteles magyarok rendelkezésre állításáról gondoskodni.

14. A pótlás érdekében a toborzás folytatódik. Ez a mindenkori igényekhez igazodik. A pótlás kiképzése (is) Magyarországon, német anyaggal felszerelt kiképzőtáborokban történik. A kiképzőtábor berendezése és felszerelése az SS ügye.

15. A toborzást a m. kir. Honvédelmi Miniszter fogja elrendelni és végrehajtását a M. Kir. Honvédelmi Minisztérium az SS-el egyetértésben fogja végrehajtani.

16. Tekintettel arra, hogy a jelentkezés önkéntes és a jelentkező így kerül a magyar Fegyveres SS hadosztályba, sikeres jelentkezés (arra alkalmasnak történő minősítés – G.-P. E.) esetében visszalépésnek helye nincs.

Ugyanígy senkit sem lehet a hadosztályból az SS egy másik alakulatába helyezni.

Kelt Budapesten, 1944. október 23-án.

Otto Winkelmann
SS-főcsoportvezető és a
rendőrség tábornoka s. k.

Beregfy Károly vezérezredes
m. kir. honvédelmi miniszter s. k."[3]

A parancsok

Az SS-Führungshauptamt (SS Vezetési Főhivatal) gyorsan reagált a Budapesten létrejött és 1944. október 23-án aláírt államközi egyezményre. Már 1944. november 2-án kiadta az első magyar fegyveres-SS gránátos hadosztály felállítására vonatkozó rendelkezését, melyet a már említett Jüttner, a Waffen-SS tábornoka, az SS Vezetési Főhivatal főnöke írt alá.

A rendelkezés lényege a következőkben foglalható össze: a felállítandó magyar hadosztály nem páncélgránátos, hanem csak gránátos hadosztály lesz. Ezen túlmenően a magyar „újoncok" „bekebelezéséről" szól. Önkéntes jelentkezést, illetve önkéntes hadosztály létrehozását nem említi. Emellett a rendelkezés még utasít is: a második, illetve a következő hadosztályok szervezése előkészítendő. Sehol egy szó a honvédelmi minisztérium közreműködéséről, a magyar szolgálati nyelvről, a magyar tisztikarról stb.

Beregfy Károly vezérezredes, honvédelmi miniszter és egyben a Honvéd Vezérkar főnöke – bár feltehetőleg futár által kapta kézhez Himmler birodalmi SS-vezető „felállításra" vonatkozó parancsát – néhány napig habozhatott. Egy 1944. november 10-én keltezett hadtestparancsból értesülhetünk arról a honvédelmi miniszteri rendeletről, amely a „Hunyadi" hadosztály szervezéséről intézkedett. Ennek teljes terjedelmű közlése a továbbiak megértéséhez is nagy fontossággal bír.

„M. kir. VIII. Honv.-Hadtestparancsnokság, Törzsszállás 1944. XI. 10.

12. sz. Hadtestparancs

2. *»Hunyadi« önkéntes magyar hadosztály felállítása.* =:12. (VIII. hdt. IV. d. – 44. XI. 10.:)

A H. M. Úrnak a fenti tárgyban 86. 281. eln. 10.–1944. számú rendeletét azonnali foganatosítás végett az alábbiak szerint teljhatalmúlag közlöm:

Német szövetségesünk új magyar seregtestek felállítására minden segítséget, felszerelést, anyagot, stb. - ad. Ebből új önkéntes magyar hadosztályok felállítása válik lehetővé.

Ennek alapján elrendelem az első önkéntes hadosztálynak »Hunyadi páncélgránátos hadosztály« néven történő felállítását.

3 HIAG Archivum, Stuttgart, Nr. 113. és MHBK-irattár, München. Fénymásolatok, a szerző birtokában.

Jelentkezhetnek a háború tartamára:

a) a működő hadseregektől és a hátországi alakulatoktól a hivatásos és tartalékos tisztek, nem hivatásos tiszthelyettesek és tisztesek, –

b) az újonckiképző alakulatoktól az 1914–1927. évfolyamba tartozó újoncok.

Német nyelvtudás főtiszteknél kívánatos, törzstiszteknél követelmény.

Haladéktalanul tegye tehát alárendelt parancsnokságainál közhírré, hogy az önkéntes »Hunyadi« páncélgránátos hadosztályba a fenti a) és b) pont szerinti honvédegyének önként jelentkezhetnek. A jelenleg ténylegesen szolgáló és önként jelentkező tisztekről, tiszthelyettesekről és tisztesekről az alábbi rovatok szerinti névjegyzéket kell készíteni:

1. név, 2. rendfokozat, 3. állománytest (:fegyverneme:), 4. német nyelvtudásának foka, 5. nélkülözhetőségi körülmények. Ez utóbbi rovatban határozottan meg kell indokolni, ha az illető nem nélkülözhető. Feltétlenül nélkülözhetőnek kell minősíteni mindenkit, aki helyettesével vagy mással pótolható.

A jelentkezett tisztek névjegyzékét a működő hadseregeknél szolgálati úton legkésőbb folyó év november hó 15-ig a hadosztályparancsnokságokhoz kell felterjeszteni. A hadosztály-, illetőleg hadtest- és hadseregparancsnokságok a névjegyzéket legkésőbb november hó 20-ig közvetlenül hozzám (HM 8.=b. oszt. = terjesszék fel. A jelentkezett tiszthelyettesek és tisztesek névjegyzékét a működő hadsereg csapattestei ugyancsak közvetlenül hozzám = HM. 10. osztály:) november hó 20-ig terjesszék fel.

A hátországi alakulatok = (:csapattestek és intézetek:) a névjegyzékeket kétnaponként közvetlenül terjesszék fel, tisztekről a HM. 8./b., legénységről a HM. 10. oszt. útján.

A b) alatti újoncokról az elosztó szerinti parancsnokságok (:kivéve az 1., 2. és 3. hadsereg valamint a 4.–12. kiegészítő parancsnokságokat:) = legkésőbb folyó évi november hó 20-ig csak létszámjelentést terjesszenek fel közvetlenül hozzám. (HM. 10. oszt.)

A jelentkezők végleges átengedése tekintetében – a jelentések beérkezése után – a döntést magamnak tartom fenn. Tehát leszerelésekre és útbaindításokra vonatkozóan központilag intézkedem.

Jelentkezhetnek továbbá:

c) az eddig még tényleges katonai szolgálatot nem teljesített 1914–1923. évi születésű hadkötelesek.

d) az 1924–1927. évi születésű hadkötelesek, akik közül az 1927. évi születésűek hatóságilag láttamozott beleegyezést tartoznak felmutatni. A szülői beleegyezés – kivételesen – utólag is beszerezhető.

A honvéd kiegészítő parancsnokságok a fenti c) és d) pontok alapján jelentkezőket – ha eddig nem történt volna meg – az előírt sorozási eljárás szerint sorozzák (előírt létszámú sorozóbizottság azonban nem szükséges, elég a Honvédség képviselője és az orvos). A jelentkezetteket foglalják az állítási lajstrom rovatainak megfelelő névjegyzékébe és naponként közvetlenül hozzám (HM 10. oszt.) jelentsék az önként jelentkezettek számát. A névjegyzékbe feltétlenül be kell vezetni a felmutatott sorozási bizonyítvány alapján a korábbi vagy az ott eszközölt sorozás eredményét. (Csak Ka és Ks osztályozásúak kerülnek átadásra.)

A legutolsó jelentkezési határidő: november 20.

A kiképzés és felszerelés a német bajtársak segítségével, közreműködésével történik.

Az újonckiképző alakulatok a jelentkező b) pont alatti újoncokat a legközelebbi kiegészítő parancsnokságnak ugyancsak a fenti névjegyzékkel adják át.

A jelentkezett tartalékos tisztekről és tiszthelyettesekről a b) pont alattiak szerinti névjegyzéket kell felterjeszteni. A nélkülözhetőségi rovatba a felmutatott szürke »Igazolványi lap« alapján az esetleges szakképzettséget kell bejegyezni és velük közölni, hogy végleges átengedésük tekintetében a HM fog dönteni és ezután behívójeggyel fognak behívatni.

A hadosztály elnevezése: »*Hunyadi páncélgránátos hadosztály*«. Parancsnoka, tiszti és altiszti kara valamint vezényleti és szolgálati nyelve magyar.

A hadosztály a Magyar Honvédség szerves része.

Esküt a magyar államfőre tesznek.

Az előléptetési rendszer azonos a Honvédség előléptetési rendszerével.

Az illetékes parancsnoki jogkört a magyar hadosztályparancsnok gyakorolja.

A lelkészi szolgálatot magyar lelkészek látják el.

A hadosztály magyar egyenruhát visel német anyagból.

A jelentkezés alkalmával az alábbi minta szerinti „Kötelezvény"-t kell a jelentkezővel aláíratni, amiből következik, hogy a jelentkezéstől való visszalépésnek helye nincs. A tisztek kötelezvényeit a HM. 8/b osztályának, a tiszthelyettesek, tisztesek és legénység kötelezvényeit a HM. 10. osztályának – a fentemlített névjegyzékhez, ill. jelentéshez csatolva – kell felterjeszteni.

A kötelezvény szövege a következő:

»A névjegyzék folyószáma...

Kötelezvény.

Alulírott ....., 1..... évi születésű, ... rendfokozatú .....-i lakos saját elhatározásomból a háború tartamára önként jelentkezem a 'Hunyadi' páncélgránátos hadosztályba.

A kihirdetett feltételeket ismerem.

Kelt ....., 194..... évi ..... hó .....-n.

Előttünk:

....

.....

(tanúk) (önkéntes)«

A jelentkezés csak a fenti hadosztályban történő szolgálatra kötelez. Mivel a hadosztály elvileg csak a magyar Haza védelmében kerül alkalmazásra, a parancsnokok kövessenek el mindent, hogy az e hadosztálynál történő szolgálatra minél számosabban jelentkezzenek. Elsőrangú magyar érdek, hogy ez a legkiválóbb német hadianyaggal felszerelendő hadosztály mielőbb felállításra kerüljön.

A helyességért:

Kovács Béla hdpr. őrm. s. k. vitéz nemes ebesfalvi LENGYEL BÉLA s. k.

sgt. h. altábornagy, VIII. hdt. p. k."

A „Hunyadi" önkéntes hadosztály felállításától kiadott HM rendelet megjelenését követően hamarosan újabb rendeletet adott ki Beregfy Károly honvédelmi miniszter, amelynek lényege a következőkben foglalható össze: „a...a f. évi okt. 23-án kelt 86. 281/eln. 10.–1944. szu. rendeletem kapcsán – Miután fenti rendeletemmel felállításra kerülő »HUNYADI« páncélgránátos hadosztály célkitűzései azonosak a német Fegyveres-SS szervezetével s a hadosztály legkorszerűbb felszerelését és fegyverzetét a német Fegyveres-SS szervezet bocsájtja rendelkezésre, hozzájárultam ahhoz, hogy a német–magyar fegyverbarátságot külsőleg is kifejezésre juttatandó – az önkéntes »HUNYADI« páncélgránátos hadosztály elnevezése a következőképpen módosuljon:

»HUNYADI« magyar Fegyveres-SS gránátos hadosztály.

Ennek megfelelően a hadosztály katonái német Fegyveres-SS egyenruhát viselnek... (itt a megkülönböztető egyenruházati jelzések felsorolása következik – G.-P. E.)

A jelentkezettek a háború tartamára is magyar állampolgárok maradnak és az esküt a magyar és a német Legfelső Hadúrra közösen teszik le... (sem a Hunyadi sem a Hungária hadosztály katonáit soha senkire nem eskették fel, bár a németek szerették volna azt az újonckiképzés után megtenni, de az ezredparancsnokok testületileg tiltakoztak ellene, mondván, Szálasira már esküdtek. – G.-P. E.)

Hivatkozott rendeletemhez csatolt »Kötelezvény«-ben a hadosztály elnevezését megfelelően helyesbíteni kell.

Mivel ezek a feltételek a »Felhívás«-ban közöltektől némileg eltérnek, ezt a körülményt hozza a jelentkezők tudomására. (Ennek a kihirdetésére sem került sor, mivel a tisztek úgy vélték, hogy az összetoborzottak egy része ennek következtében elhagyná a Hunyadi hadosztályt – G.-P. E.)

Aki ezek mellett a feltételek mellett a »HUNYADI« magyar Fegyveres-SS gránátos hadosztályba belépni, illetve szolgálni nem óhajt, az kérheti valamely honvéd-alakulathoz történő áthelyezését.

A hadosztály felállításával kapcsolatosan kiadott összes rendeletem – a fentiek figyelembevételével – egyébként változatlan marad.

(Beregfy vezezr., HM)"[4]

A hadrend és a hadfelszerelés

A Magyar Királyság és a Német Birodalom kormánya között létrejött megállapodás részletekbe menő jegyzőkönyvének tanúsága szerint a nyolc újonnan felszerelendő hadosztály mindegyike az ún. népi gránátos hadosztályok (Volksgrenadier-Divisionen) mintájára volt szervezendő és felszerelendő. A német véderő 1944-ben már tucatszám szervezte az ilyen elnevezésű, lényegében újszerűsített(!) gyalog-hadosztályokat. Egyrészt a front követelményeinek engedve, másrészt a rendelkezésre álló készletekre való tekintettel. Mint mindegyik háborút viselő hadseregben,

4 Az idézett szöveg a M. Kir. Honvéd Térképészeti Intézet 1944. november 10-én Móron keltezett 9. számú „Intézetparancsában" maradt fenn. A parancs másolata a szerző tulajdonában.

a harcok öt–hat éves terjedelmében a szervezés tekintetében a német hadseregben is meglehetős eltérések mutatkoztak. Csak egyetlen adat az évek során bekövetkezett változásokról: egy német gyaloghadosztály összlétszáma 1939-ben 17 734 fő, míg 1944 végén 12 472 fő volt!

A háború időszakában a vezérkarokban szinte állandósult vita tárgyát képezte: gépesítünk vagy fogatosítunk? Mindkét megoldás mellett érvek sokasága sorakozott. A fogatosítás hívei az egyszerűségre és a hagyományokra hivatkoztak, ugyanakkor ellenük szóló érvek voltak már 1944-ben: hiányzik a megfelelő lótáp, hiszen a szénát és az abrakot biztosító keleti területek jelentős része már elveszett, miközben egy (fogatolt) tüzérezrednél szervezetszerűen 776 hátasló, 874 könnyű hámosló, 558 nehéz hámosló volt található, illetve kellett volna, hogy legyen. Elképzelhető, mekkora volt egy ilyen nagy lóállomány lótápigénye. Ennek ellenére 1944-ben a német tüzérségnek még mintegy 65 százaléka fogatolt volt! Nem néztek ki különbül a szovjet Vörös Hadsereg tüzérezredei sem, az amerikai, brit, kanadai segélyek dacára sem, 1944–1945-ben. A két hadviselő félnél jóformán csak a páncélos és páncélgránátos hadosztályok tüzérezredei kaptak gépvontatást, amely gépesítés a szüntelen állásváltoztatások miatt az akkori időkben valóban korszerűnek volt mondható.

A gépesítési (motorizálási) elképzeléseknek – a tengelyhatalmaknál – az olajkutak elvesztése mondott ellent. Annak ellenére, hogy a német hadiipar 1944-ben érte el termelési csúcspontját, a szőnyegbombázások stb. ellenére. A pro és kontra érvek, viták közepette, mintegy kompromisszumként megkezdték a „vegyes" gyaloghadosztályok kialakítását. Legtöbb esetben „így is, úgy is" felszerelendők. Hátra maradt a vagylagos megoldás, azaz fogatolok, vagy gépesítek. Ahol lehet, törlök egy fogatolást vagy gépesítést. Tehát, egy és ugyanazon fegyvernembeli hadosztályoknál is megkülönböztethetőek voltak a különböző fegyverkezési és felszerelési hullámok, amelyeket a németek „Welle"-éknek neveztek. Így azután más volt egy népigránátos hadosztály felszerelése 1944 elején és más volt 1944–1945 fordulóján.

A tévedések elkerülése végett szeretném jelezni, hogy az 1940-es évek elején a németek a gépesített gyaloghadosztályaikat „átkeresztelték" páncélgránátos hadosztállyá. A fegyverzet és a felszerelés azonban a két elnevezés között különbséget nem mutatott. Más volt viszont a páncélos hadosztály, amely a gépesítés és a fegyverzet tekintetében is élen járt. A népi gránátos hadosztályokat a háború szülte. Ezeknél a hadosztályoknál a létszám csökkentése – kb. 13–14 ezer fő – mellett valósággal „agyontömték" fegyverzettel és gépesítéssel az alakultatokat. Ilyen szervezésű hadosztály a M. Kir. Honvédségnél nem létezett. A jelzett szervezési formánál – amely kimondottan védelemre terveztetett – „túltengett" a tűzerő és vele együtt a gépesítés. Utóbbiaknál a németek elsősorban az általuk már nagyüzemileg előállított műbenzin és műkaucsuk gyártására alapoztak. (A műkaucsuk a szükséglet 80 százalékát fedezte már ekkorra!) Egyszerűbbnek látszott a gépesítés, mint 5–6 ezer ló (fogatolás)-ról történő gondoskodás. A fő elv az volt: minél több harcos és minél kevesebb vonatalakulat (ellátó) létszám, illetve ennek következtében minél kevesebb lóállomány!

Ami a hadosztály személyi állományának összetételét illeti, arra vonatkozóan a HM külön egyességet kötött a németekkel, mivel a német személyi összeállítás egy-egy hadosztálynál teljesen különbözött a magyarétól. A személyeket illetően a né-

met szervezés négy állománycsoportot különböztetett meg. Tisztek, (katonai) tisztviselők, altisztek, legénység. A magyar tárgyalófél elérte a megbeszélések során, hogy személyi ügyekben kizárólagosan a HM intézkedjék, ami nem lett volna baj, de az már igen, hogy a M. Kir. Honvédségben megfelelő létszámú és képzettségű tiszthelyettes nem akadt.

Mindezekből következően a Hunyadi-hadosztályok személyzeti összeállításánál különleges szempontok érvényesültek. Hogy az összeállítás a „németek felé" megfelelő számokat mutasson, a szakaszvezetőket „altisztnek" minősítették, különösképpen a jutasi tiszthelyettesképző iskolát végzetteknél, de ugyanígy a szakaszvezetői rendfokozatban lévő csendőröket is. A zászlósokat – elsősorban az 1944. november 15-én avatott hivatásosakat, de a tartalékosokat is – tisztté minősítették, holott ők csak tisztjelöltek voltak. A „jobb statisztikai" eredmény érdekében ugyancsak tiszti állományba sorolták a jó minősítésű tartalékos hadapród-őrmestereket is. Ezért viselhették (ők is) a német egyenruhához a tiszti tányérsapkát, a tiszti derékszíjat stb. A M. Kir. Honvédségnél a „hasonállásúak" – orvosi kar, állatorvosi kar, hadbírák, tábori lelkészek, gazdászati és szertári tisztek stb. – pedig már eleve tisztnek számítottak. Mindezek figyelembevételével a Fegyveres SS keretébe került két hadosztály – a Hunyadi és a Hungária – hadrendi felállítását maguk a németek majdnem „testre szabták".

Ami érdekesnek tűnhet, még az, hogy 1944–1945-ről lévén szó, a hadosztályok 3 ezredes, azon belül 2 zászlóaljas szervezésűek. Ugyanakkor a – gránátos – ezredek a magyar gyalogezredekhez viszonyítva fegyverzetileg meglehetős felduzzasztást kaptak, tekintettel az ezredek kötelékébe sorolt 5. és 6. gyalogsági ágyús és páncélromboló századokra. A másik feltűnő jelenség a géppisztolyok, illetve gépkarabélyok magas száma. Ennek magyarázatául szolgálhat az a tény, hogy előállításuk jóval olcsóbb volt, mint a szokásos Mauser karabélyé. Nagyobb volt ugyan a lőszerfogyasztásuk, de csak fele annyi lőport és kisebb hüvelyt (réz!) fogyasztott mint a hagyományosnak tekinthető gyalogsági töltény. Újszerűnek volt mondható – magyar részről mindenképp – az ún. gyalogsági ágyúk rendszeresítése. Ezek célja a gyalogság közvetlen tűztámogatása volt. Kezelői nem a tüzérséghez tartoztak, bár lövegeikre vonatkozóan tüzérségi kiképzésben részesültek. A hadrendekben szereplő nagyszámú páncéltörő ágyú (az akkori legmodernebbnek számító 7,5 cm-es) mind a védelem céljait szolgálta (áttörő páncélosok leküzdése). Ugyanez mondható el a minden alegységhez kiadott páncélöklökről is. Említést érdemel még a tüzérezred szervezése is, hiszen 6 löveges ütegekről volt szó, s nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy az ezredtörzs és a törzsüteg, valamint az I. tüzérosztály löveganyaga ugyancsak 7,5 cm-es páncéltörő ágyúkból állt.

A gépesítés a M. Kir. Honvédségben megismerthez képest szintén jelentősnek volt tekinthető. A kimutatásban szereplő hátaslovak és a pár tucat hámosló a jelentőszolgálat céljait és az esetleges üzemanyaghiánykor jelentkező gondok megoldását szolgálta (volna). Nem véletlen tehát, hogy a hadosztályok törzseinél 1944 végén még bizakodó volt a hangulat, már csak azért is, mert a Hunyadi hadosztály két vezérkari tisztje – vitéz Podhradszky vezérkari őrnagy és vitéz Szinay vezérkari százados (Zoltay vezérkari százados csak később csatlakozott harmadikként) – korábban a m. kir. 13. könnyű hadosztálynál szolgált és annak a felszerelését, fegyverzetét hasonlították össze azzal, melyet a Hunyadi-hadosztálynak kellett volna meg-

kapnia a németektől. Nem szabad ugyanakkor azonban megfeledkeznünk arról, hogy

a) a szóban forgó hadosztályok lóállományának és országos járműveinek felszerelését a m. kir. kormány (értsd HM) vállalta, amely vállalásának a háborús körülmények között és miatt eleget tenni már nem tudott,

b) a hadosztályok hadrendjében egyetlen egy harckocsi (páncélos) sem szerepelt, mindössze a táblázatban található 14 rohamlöveg,

c) hiányzik a táblázati „hadrendből" a közepes és nehéz (8,8 cm-es) légvédelmi löveg, amely viszont a 14. (ukrán) Fegyveres SS hadosztálynál de facto létezett,

d) hiányzik a hadrendi felállításból mindennemű ún. páncélozott jármű, amelyekkel a gyalogságot az arcvonal közelébe szállították, nemcsak a páncélos-, hanem a páncélgránátos (német) hadosztályoknál.

Hogy a közreadott adatokkal kapcsolatban némi összehasonlítási alapunk is legyen, egy német gyaloghadosztálynál 1944. májusában jellemző adatokat adok közre: az összlétszám 13 772 fő, melyhez még 1455 fő „Hiwi" (orosz segítőkész hadifogoly) tartozott. Rendelkezett a hadosztály 614 könnyű (MG 42) géppuskával, 102 ún. nehéz géppuskával, 34 „Göring" (10,5 cm-es) löveggel, 9 15 cm-es löveggel, 22 7,5 cm-es páncéltörő ágyúval, 10 rohamlöveggel (7,5 cm-es ágyúval felszerelve), 255 motorkerékpárral, 14 NSU lánctalpas motorkerékpárral, 167 VW Schwimmwagennel, 370 tehergépkocsival, 58 RSO (Steyr, lánctalpas könnyű/közepes) vontatóval, valamint 9 autóbusszal és 3979 lóval, 1365 fogatolt járművel.* (A 370 tehergépkocsiból mintegy száznak egész szolgálati ügyködése a közel 4000 ló takarmányellátásában – széna, abrak, szakadt istrángok pótlása – merült ki. Mindez az amúgy is kevés üzemanyag rovására!)

* *Egy gránátos ezred fegyverzete* az 1944 május–júliusi német „népi gránátos" ho. felszerelésekor – hadiállomány – (ezr. törzs + 2 gránátos zlj. + ezred-közvetlenek a csapatjárművek személyzetével – összesen 2664 fő)

pisztoly (08 Mauser)	483 db
géppi. (gépkarabély 44)	958 db
karabély (Mauser)	744 db
géppuska (MG 42)	88 db
gyalogsági ágyú (7 cm)	8 db
gyalogsági ágyú (15,4 cm)	4 db
gránátvető (8 cm)	12 db
aknavető (12 cm)	8 db
páncéltörő ágyú (7,5 cm)	3 db
páncélököl	188 db
kézigránát (nyeles)	4000 db

(E lebontás számadatai hárommal szorzandók: a hadosztály 3 ezredes tagolású!)

(Szentgróthy szerint e felszerelés de facto mindkét ho. első gr. ezredénél megvolt, de „véglegesen" nem akarták kiosztani, mert akkor „előjönnek a németek: íme harcképes az ezred" ...így inkább szétosztották ...Igazuk volt!)

A HADRENDI TÁBLÁZATBAN HASZNÁLT RÖVIDÍTÉSEK FELOLDÁSA
(az előfordulás sorrendjében)

ho. = hadosztály
vk. o. = vezérkari osztályok
csop. = csoport
hír. = híradó
szksz. = szakasz
sgt. = segédtiszt(i)
táb. = tábori
cső. = csendőr
szd. = század
eü. = egészségügyi
á.-eü. = állategészségügyi
mű. = műszaki
lelk. = lelkészi
hiv. = hivatal
nemz. véd. = nemzetvédelmi
kp. = kerékpáros
von. = vonat
ezr. = ezred
pk. = parancsnok
ök. = összekötő
jel. = jelentő
zlj. = zászlóalj
gr. = gránátos
n. = nehéz(fegyver)
fegyv. = fegyver
pc. = páncél
ello. = ellátó-oszlop
közv. = közvetlen
oszt. = osztály
löv. = lövész
lgv. = légvédelmi
tü. = tüzér
mot. = motorizált
ut. = utász
gyak. = gyakorló
tgk. = tehergépkocsi
szgk. = személygépkocsi
mkp. = motorkerékpár
NSU = féltonnás, lánctalpas mkp.
pi. = pisztoly
gpi. = géppisztoly vagy gépkarabély
kar. = karabély
gpu. = géppuska (gépfegyver)
pct. = páncéltörő
á. = ágyú (löveg)
RSO = (Steyr/RaupenSchlepper Ost)
kar. c. t. = karabély céltávcsővel
gy. á. = gyalogsági ágyú
gr. v. = gránátvető
löv. = löveg
Sd. Kfz. 7 = hernyótalpas nehéz vontató
fog. = fogatolt
sebszáll. = sebesültszállító

A HUNYADI HADOSZTÁLY HADRENDI TÁBLÁZATA

Alakulat	*Személyzet*	*Fegyverzet*	*Gépjárművek*	*Lóállomány*
Ho.-törzs ho. pk. vk. o.-ok térkép-csop. ho. hír. szksz. sgt. hivatal tolmács csop. hadbíróság táb. cső. szd. hadbiztosság ho. eü. csop. ho. á.-eü. csop. ho. mű. csop. ho. lelk. hiv. ho. nemz. véd. o. ho. kp. őrszd. ho. utász szksz. ho. von. csop. ho. összekötők ho. zenekar	71 tiszt 187 altiszt 395 legénység	261 pi. 144 gpi. 260 kar. 18 gpu. 7 pct. á. 62 pc. ököl	19 szgk. 21 mkp. 7 NSU 21 tgk. 3 RSO 300 kp.	39 hátasló
összesen	653 fő			
1. ezr. törzs ezr. pk. hír. szksz. utász szksz. kp.-őrszksz. ök.-jel. raj	9 tiszt 29 altiszt 107 legénység	39 pi. 15 gpi. 71 kar. 10 gpu. 3 pct. á. 21 pc. ököl	5 szgk. 7 mkp. 7 NSU 5 tgk. 3 RSO 17 kp.	11 hátasló
összesen	145 fő			
I. gr. zlj. törzs zlj. pk. hír. raj (kp-on) őrszksz. (kp.) jel. raj	4 tiszt 9 altiszt 39 legénység	13 pi. 7 gpi. 2 gpu. 10 pc. ököl	3 szgk. 5 mkp. 3 tgk. 4 NSU 40 kp.	7 hátasló
összesen	52 fő			
1. kp. gr. szd.	7 tiszt 31 altiszt 187 legénység	52 pi. 94 gpi. 101 kar. 9 gpu. 12 pc. ököl	2 szgk. 3 mkp. 3 tgk. 250 kp.	7 hátasló
összesen	225 fő			
2. kp. gr. szd.	7 tiszt 31 altiszt 187 legénység	52 pi. 94 gpi. 101 kar. 9 gpu. 12 pc. ököl	2 szgk. 3 mkp. 3 tgk. 250 kp.	7 hátasló
összesen	225 fő			

Alakulat	*Személyzet*	*Fegyverzet*	*Gépjárművek*	*Lóállomány*
3. kp. gr. szd.	7 tiszt 31 altiszt 187 legénység	52 pi. 94 gpi. 101 kar. 9 gpu. 12 pc. ököl	2 szgk. 3 mkp. 3 tgk. 250 kp.	7 hátasló
összesen	225 fő			
4. kp. n. fegyv. szd.	9 tiszt 38 altiszt 191 legénység	66 pi. 101 gpi. 45 kar. c. t. 1 gpu. 8 n. gpu. 4 gy. ágyú 6 8 cm gr. v.	2 szgk. 3 mkp. 5 tgk. 6 NSU 10 RSO 41 kp.	5 hátasló 15 hámosló
összesen	238 fő			
(Ezr. közvetlenek:) *(5. és 6. szd.)* *5. gy. ágyús szd.*	11 tiszt 42 altiszt 201 legénység	82 pi. 71 gpi. 45 kar. 4 gpu. 4 gy. á. 15 cm 8 gr. v. 12 cm	3 szgk. 3 mkp. 5 tgk. 2 NSU 6 RSO 12 kp.	7 hátasló 22 hámosló
összesen	254 fő			
6. pc.-romboló szd.	5 tiszt 28 altiszt 162 legénység	45 pi. 83 gpi. 3 kar. c. t. 4 gpu. 72 pc. ököl	3 szgk. 3 mkp. 7 tgk. 2 NSU 6 RSO	
összesen	195 fő			
I. zlj. vonat (ello.)	2 tiszt 6 altiszt 62 legénység	10 pi. 12 gpi. 2 gpu. 12 pc. ököl	1 szgk. 5 mkp. 7 tgk. 7 NSU 3 RSO	
összesen	70 fő			
II. gr. zlj. törzs zlj. pk. hír. raj őrszksz. jel. raj	4 tiszt 9 altiszt 39 legénység	13 pi. 7 gpi. 2 gpu. 10 pc. ököl	3 szgk. 5 mkp. 3 tgk. 4 NSU 10 kp.	12 hátasló
összesen	52 fő			
7. gr. század	7 tiszt 31 altiszt 187 legénység	13 pi. 94 gpi. 101 kar. 9 gpu. 12 pc. ököl	2 szgk 3 mkp. 3 tgk.	7 hátasló
összesen	225 fő			

Alakulat	*Személyzet*	*Fegyverzet*	*Gépjárművek*	*Lóállomány, fogatolás*
8. gr. század	7 tiszt 31 altiszt 187 legénység	13 pi. 94 gpi. 101 kar. 9 gpu. 12 pc. ököl	2 szgk. 3 mkp. 3 tgk.	7 hátasló
összesen	225 fő			
9. gr. század	7 tiszt 31 altiszt 187 legénység	13 pi. 94 gpi. 101 kar. 9 gpu. 12 pc. ököl	2 szgk. 3 mkp. 3 tgk.	7 hátasló
összesen	225 fő			
10. n. fegyv. szd.	9 tiszt 38 altiszt 191 legénység	66 pi. 101 gpi. 45 kar. c. t. 1 gpu. 8 n. gpu. 4 gy. ágyú 6 8 cm gr.v.	2 szgk. 3 mkp. 5 tgk. 2 NSU 6 RSO	5 hátasló 15 hámosló
összesen	238 fő			
II. zlj. vonat	2 tiszt 6 altiszt 62 legénység	10 pi. 12 gpi. 2 gpu. 12 pc. ököl	1 szgk. 5 mkp. 7 tgk. 7 NSU 3 RSO	
összesen	70 fő			
ho. közv. kp. löv. szd.	7 tiszt 31 altiszt 197 legénység	17 pi. 107 gpi. 62 kar. 9 gpu. 2 n. gpu. 2 gy. á. 11,4 2 gr. v. 12 cm	3 szgk. 7 mkp. 3 tgk. 5 RSO 200 kp.	
összesen	235 fő			
pc.-vadászoszt. törzs	9 tiszt 12 altiszt 93 legénység	25 pi. 13 gpi. 1 gpu. 25 pc. ököl	15 szgk. 35 mkp. 2 tgk. 2 NSU 2 RSO	
összesen	114 fő			
1. pc. elhárító szd.	9 tiszt 18 altiszt 197 legénység	35 pi. 42 gpi. 18 kar. c. t. 9 n. gpu. 9 pct. á. 7,5 24 pc. ököl	7 szgk. 21 mkp. 5 tgk. 11 NSU 11 RSO	
összesen	224 fő			

Alakulat	*Személyzet*	*Fegyverzet*	*Gépjárművek*	*Lóállomány, fogatolás*
2. rohamlöveg-szd.	16 tiszt 16 altiszt 206 legénység	41 pi. 52 gpi. 16 gpu. 14 fed. gpu. 14 fed. 7,5 cm. pct. ágyú	8 szgk. 18 mkp. 14 tgk. 14 NSU 14 RSO 14 „Hetzer"	
összesen	238 fő			
3. lgv. szd.	14 tiszt 14 altiszt 178 legénység	32 pi. 28 gpi. 12 gpu. 12 lgv. gá. 4 ikercs., 2 cm 24 pc. ököl	12 szgk. 12 mkp. 5 tgk. 12 „Pz. IV." alvázon önjáró 12 NSU 12 RSO	
összesen	206 fő			
Tüzérezred törzs és törzs-üteg	22 tiszt 22 altiszt 244 legénység	88 pi. 38 gpi. 109 kar. 9 gpu. 6 10,5 cm löv. 22 pc. ököl	8 szgk. 18 mkp. 15 tgk. 9 NSU 9 RSO 40 kp.	28 hátasló
összesen	288 fő			
I. tü. osztály törzs és törzs-üteg	9 tiszt 14 altiszt 154 legénység	42 pi. 22 gpi. 7 gpu. 6 pct. á. 7,5 cm 12 pc. ököl	9 szgk. 9 mkp. 9 tgk. 9 NSU 9 RSO 20 kp.	17 hátasló
összesen	177 fő			
1. üteg	7 tiszt 14 altiszt 47 legénység	33 pi. 9 gpi. 5 gpu. 6 pct. á. 7,5 cm 6 pc. ököl	1 szgk. 7 mkp. 7 tgk. 3 NSU 7 RSO	
összesen	68 fő			
2. üteg	7 tiszt 14 altiszt 47 legénység	33 pi. 9 gpi. 5 gpu. 6 pct. á. 7,5 cm 6 pc. ököl	1 szgk. 7 mkp. 7 tgk. 3 NSU 7 RSO	
összesen	68 fő			

Alakulat	*Személyzet*	*Fegyverzet*	*Gépjárművek*	*Lóállomány, fogatolás*
3. üteg	7 tiszt 17 altiszt 47 legénység	33 pi. 9 gpi. 5 gpu. 6 pct. á.7,5 cm 6 pc. ököl	1 szgk. 7 mkp. 7 tgk. 3 NSU 7 RSO	
összesen	68 fő			
II. üi. osztály törzs és törzsüteg	9 tiszt 14 altiszt 154 legénység	42 pi. 22 gpi. 7 gpu. 6 táb. t. 10,5 cm 12 pc. ököl	9 szgk. 9 mkp. 9 tgk. 9 NSU 9 RSO 20 kp.	17 hátasló
összesen	177 fő			
4. üteg	7 tiszt 14 altiszt 72 legénység	33 pi. 9 gpi. 5 gpu. 6 táb. t. 10,5 cm 12 pc. ököl	1 szgk. 7 mkp. 9 tgk. 3 NSU 9 RSO	
összesen	93 fő			
5. üteg	7 tiszt 14 altiszt 72 legénység	33 pi. 9 gpi. 5 gpu. 6 táb. t. 10,5 cm 12 pc. ököl	1 szgk. 7 mkp. 9 tgk. 3 NSU 9 RSO	
összesen	93 fő			
III. üi. osztály törzs és törzsüteg	9 tiszt 14 altiszt 154 legénység	42 pi. 22 gpi. 7 gpu. 6 táb. t. 10,5 cm 10,5 cm 12 pc. ököl	9 szgk. 9 mkp. 9 tgk. 9 NSU 9 RSO 20 kp.	17 hátasló
összesen	177 fő			
6. üteg	7 tiszt 14 altiszt 72 legénység	33 pi. 9 gpi. 5 gpu. 6 táb. t. 10,5 cm 12 pc. ököl	1 szgk. 7 mkp. 9 tgk. 3 NSU 9 RSO	
összesen	93 fő			
7. üteg	7 tiszt 14 altiszt 72 legénység	33 pi. 9 gpi. 5 gpu. 6 táb. t. 10,5 cm 12 pc. ököl	1 szgk. 7 mkp. 9 tgk. 3 NSU 9 RSO	
összesen	93 fő			

Alakulat	*Személyzet*	*Fegyverzet*	*Gépjárművek*	*Lóállomány, fogatolás*
IV. tü. osztály törzs és törzsüteg	9 tiszt 14 altiszt 201 legénység	42 pi. 22 gpi. 7 gpu. 6 nehéz tábori tarack 15 cm 12 pc. ököl	9 szgk. 9 mkp. 11 tgk. t. 9 NSU 9 Sd. Kfz. 7	17 hátasló
összesen	224 fő			
8. üteg	7 tiszt 14 altiszt 97 legénység	33 pi. 9 gpi. 5 gpu. 6 nehéz tábori tarack 15 cm 12 pc. ököl	1 szgk. 7 mkp. 9 tgk. t. 9 NSU 7 Sd. Kfz. 7	
összesen	118 fő			
9. üteg	7 tiszt 14 altiszt 97 legénység	33 pi. 9 gpi. 5 gpu. 6 nehéz tábori tarack 15 cm 12 pc. ököl	1 szgk. 7 mkp. 9 tgk. t. 9 NSU 7 Sd. Kfz. 7	
összesen	118 fő			
Utász zlj. törzs (mot.)	5 tiszt 17 altiszt 154 legénység	25 pi. 32 gpi. 50 kar. 4 gpu. 12 pc. ököl	3 szgk. 7 mkp. 11 tgk. 7 NSU 7 RSO 5 Sd. Kfz. 7 3 közepes hídoszlop PiG 42	
összesen	176 fő			
1. út. század (kp.-on)	4 tiszt 12 altiszt 201 legénység	35 pi. 72 gpi. 101 kar. 9 gpu. 4 lángszóró 2 12 cm gr. v. 12 pc. ököl	1 szgk. 5 mkp. 5 tgk. t. 6 gumics. 6 rohamcs. 5 NSU 180 kp.	
összesen	217 fő			
2. út. század (kp.-on)	4 tiszt 12 altiszt 201 legénység	35 pi. 72 gpi. 101 kar. 9 gpu. 4 lángszóró 2 12 cm gr. v. 12 pc. ököl	1 szgk. 5 mkp. 5 tgk. t. 6 gumics. 6 rohamcs. 5 NSU 180 kp.	
összesen	217 fő			

Alakulat	*Személyzet*	*Fegyverzet*	*Gépjárművek*	*Lóállomány, fogatolás*
Híradós zlj. törzs	6 tiszt 18 altiszt 82 legénység	27 pi. 9 gpi. 41 kar. 4 gpu. 12 pc. ököl	3 szgk. 5 mkp. 3 tgk. 3 NSU	
összesen	106 fő			
1. hír. szd. (távbeszélők)	2 tiszt 12 altiszt 177 legénység	24 pi. 7 gpi. 22 kar. 12 pc. ököl	1 szgk. 7 mkp. 3 tgk. 7 NSU 3 RSO	
összesen	191 fő			
2. hír. szd. (rádiósok)	4 tiszt 14 altiszt 148 legénység	27 pi. 9 gpi. 32 kar. 5 gpu. 12 pc. ököl	1 szgk. 7 mkp. 3 tgk. t. 3 NSU 3 Sd. Kfz. 263 (8 kerekű rádiós-gk. 200 km hatótáv) 2 generátoros kocsi 4 t	
összesen	166 fő			
Hír. zlj. vonat szd.	1 tiszt 4 altiszt 22 legénység	17 pi. 7 gpi. 7 kar.	1 szgk. 3 mkp. 5 tgk. 3 RSO	
összesen	27 fő			
Tábori pót-zlj. és kiképző-törzs és 4. gyak. szd. elló. oszloppal	3 tiszt 26 altiszt 17 legénység 800 fő újonc	30 pi. 30 gpi. 5 gpu. 5 n. gpu. 2 lángszóró 2 pct. á. 7,5 cm 2 gr. v. 8,1 cm 2 gr. v. 12 cm 1500 pc. ököl (gyakorló)	1 szgk. 2 mkp. 4 tgk. 2 NSU 2 RSO	8 hátasló 12 fogatolt jármű
összesen	846 fő			

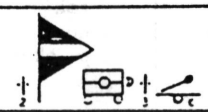
Alakulat	*Személyzet*	*Fegyverzet*	*Gépjárművek*	*Lóállomány, fogatolás*
Ellátó ezred törzs	7 tiszt 24 altiszt 57 legénység	40 pi. 5 gpi. 7 kar. 2 gpu. 12 pc. ököl	17 mkp. 7 szgk. 7 tgk. 7 NSU 3 RSO	7 hátasló
összesen	88 fő			
Tgk. oszlop	2 tiszt 22 altiszt 88 legénység	17 pi. 20 gpi. 17 kar. 9 gpu. 42 pc. ököl	2 mkp. 2 szgk. 42 Opel-Blitz 3 t tgk. (kb. 120 t) kapacitás	
összesen	112 fő			
Fogatolt von. oszlop	3 tiszt 4 altiszt 170 legénység	14 pi. 7 gpi. 67 kar. 8 gpu. 60 pc. ököl	2 mkp. 2 NSU 66 fog. jármű (kb. 60 t kapacitás)	12 hátasló 140 hámosló
összesen	177 fő			
Ho. (közv.) tgk. oszlop (gk. lövészekkel)	2 tiszt 24 altiszt 161 legénység	26 pi. 24 gpi. 3 gpu. 26 pc. ököl	3 mkp. 3 szgk. 24 tgk. Opel-Blitz 3 t (személy-szállításra is)	
összesen	187 fő			
Szerelőmű-hely-szd. (a fegyvermesterek is!)	2 tiszt 12 altiszt 84 legénység	17 pi. 15 gpi. 2 gpu. 12 pc. ököl	6 mkp. 6 szgk. 3 tgk. 6 3 t mű-helykocsi 2 RSO	
összesen	98 fő			
Fogatolt utánpótló szksz.	1 tiszt 4 altiszt 113 legénység	6 pi. 4 gpi. 10 kar. 4 gpu.	2 mkp. 16 fog. jármű	2 hátasló 34 hámosló
összesen	118 fő			
Sütő-szd. (pékek)	1 tiszt 7 altiszt 38 legénység	8 pi. 2 gpi. 2 gpu. 4 pc. ököl	2 mkp. 2 szgk. 5 tgk. sütő-kemencével (Büssing, 5 t kap.)	
összesen	46 fő			

Alakulat	*Személyzet*	*Fegyverzet*	*Gépjárművek*	*Lóállomány, fogatolás*
Hentes és mészáros szd.	1 tiszt 7 altiszt 52 legénység	8 pi. 2 gpi. 4 gpu. 4 pc. ököl	2 mkp. 2 szgk. 2 tgk. 2 tgk. füstölővel (Büssing, 5 t kap.) 5 tgk. (vágó és daráló) (Büssing, 5 t)	
összesen	60 fő			
Ho. ellátmányi szd.	8 tiszt 28 altiszt 17 legénység	16 pi. 6 gpi. 6 kar. 4 pc. ököl	3 mkp. 3 szgk. 3 NSU	
összesen	53 fő			
Eü. szd.-tábori kórház	11 tiszt 27 altiszt 52 legénység	22 pi. 14 gpi. 8 kar. 4 gpu.	2 mkp. 2 szgk. 3 tgk. 2 sebszáll. gk. 3 generátoros tgk. (Büssing)	
összesen	90 fő			
Sebesültszáll. gk. oszlop	2 tiszt 14 altiszt 34 legénység	16 pi. 28 gpi. 1 gpu.	12 mkp. 2 szgk. 12 sebszáll. gk.	
összesen	50 fő			
Állateü. szd.	2 tiszt 7 altiszt 52 legénység	9 pi. 5 gpi. 1 gpu.	2 mkp. 2 szgk. 3 tgk.	3 hátasló
összesen	61 fő			
Tábori postahivatal	2 tiszt 12 altiszt 12 legénység	14 pi. 4 gpi. 9 kar. 1 gpu.	2 mkp. 2 szgk. 3 tgk.	
összesen	26 fő			

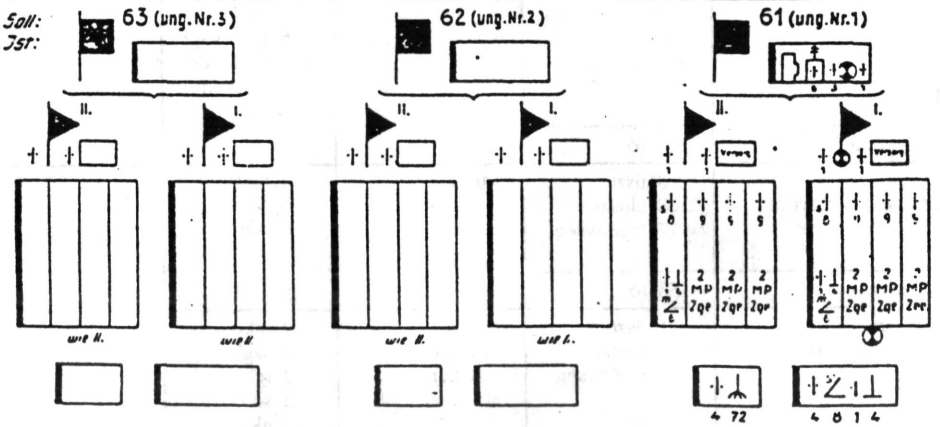
25. Waffen-Gren. Div.

Kämpfende Truppe:

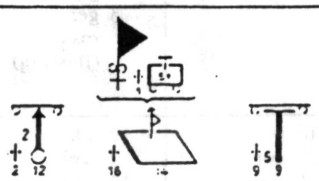
Soll:
Ist:

Soll:
Ist:

Soll:
Ist:

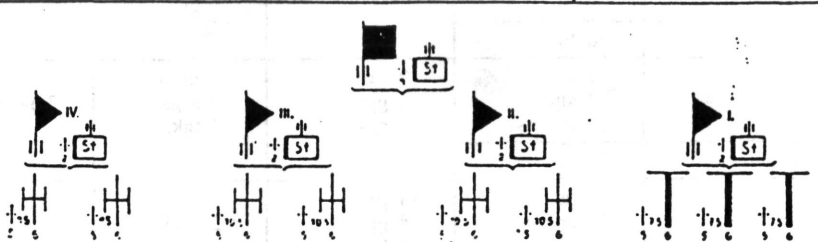

Soll:
Ist:

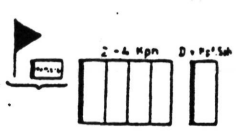
Div. Füs. Kp.

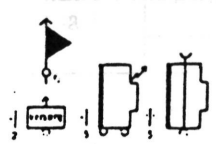
Soll:
Ist:

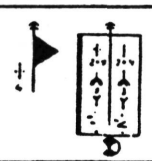
Soll:
Ist:

Soll:
Ist:

Soll:
Ist:

Stärke der kämpfenden Truppe:

	Soll:	Ist:
Führer		
Kampftruppe		
Mannschaften		
Gesamt		

der 44 (ungarische Nr. 1) " HUNYADI"

Versorgungstruppe:

Kommandosach.
Prüf-Nr. 6787

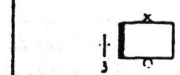
Soll:
Ist:

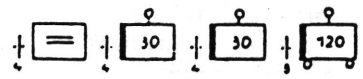
Soll:
Ist:

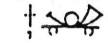
Soll:
Ist:

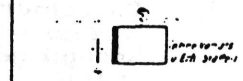
Soll:
Ist:

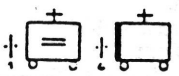
Soll:
Ist:

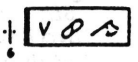
Soll:
Ist:

Soll:
Ist:

Soll:
Ist:

Stärke der Versorgungstruppe:

	Soll:	Ist:
Führer		
Unterführer		
Mannschaften		
Gesamt		
davon Nichtdeutsche		

Gesamtstärke:

	Soll:	Ist:
Führer		
Unterführer		
Mannschaften		
Gesamt		
davon Nichtdeutsche		

Waffenausstattung:

	Soll	Ist
Karabiner 98 K		
Karabiner m. Zf		
Karabiner 43		
Pistolen		
M.P.		
le. M.G.		
s. M.G.		
8 cm Gr. W. 34		
12 cm Gr. W.		
Fm. W. 41		
7,5 cm Pz.K. 40		
Panzerfaust		
Panzerschreck		
le. F.H. 18		
2 cm Flak		
le. F.H. 18		
s. F.H. 18		
Feldhaubitzen (le./sp.)		
Feldhaubitzen (le./sp.)		

Kraftfahrzeugausstattung:

	Soll	Ist
Kräder		
Pkw		
Lkw		
KBM		
1 Lkw 7 t 3		
" 8 t 3		
" 18 t 6		
RSO		
Stu. Gesch.		

Pferde:

	Soll	Ist

A Wehrmacht és a Waffen SS jelölései

ho. törzs
Divisions-Stab
gr. ezr. törzs
Stab eines Grenadier-Rgt.
tü. ezr. törzs
Stab eines Artillerie-Rgt.
gr. zlj. törzs
Stab eines Grenadier-Btl.
tü. oszt. törzs
Stab einer Artillerie-Abt.
hír. oszt. törzs
Stab einer Nachrichten-Abt.
ut. zlj. törzs
Stab eines Pionier-Btl.
pc. vad. o.t.
Stab einer Panzerjäger-Abt.
lgv. tü. oszt. t.
Stab einer Flak-Abt.
hadtáp o. törzs
Stab Kdr. Div. Nachsch. Truppen
gr. szd.
Grenadier-Kompanie
10,5 tarack üteg
L. Haubitz-Batterie (10,5 cm)
15 cm tarack üteg
S. Haubitz-Batterie (15 cm)
kerékpáros szd.
Radfahr-Kompanie
távbeszélő szd.
Fernsprech-Kompanie
rádiós szd.
Funk-Kompanie
feld. lov. szakasz
Aufklärungszug (Reiter)
utász szakasz
Pionier-Zug
hír. szakasz
Nachrichten-Zug
térk. csop. (mot.)
Kartenstelle
gyal. ágyússzd.
Inf. Geschütz-Kp. (2s-6l)
pc. vad. szd. nehéz
Panzerjäger-Kp., t mot (12s Pak)
fog. vonat oszlop
bespannte Fahrkolonne (30t)
utánpótló szd. (mot.)
Nachschub-Kompanie
tehergk. szd. (mot.)
Kraftfahr-Kompanie
sütő szd. (mot.)
Bäckerei-Kompanie
hentes szd. (mot.)
Schlächterei-Kompanie

ho. élelm. hiv.
Div. Verpflegungs-Amt
e. ü. szd.
Sanitäts-Kompanie
gk. mentős szakasz
Kranken-Kraft-Wagen-Zug
tábori kórház
Feld-Lazarett
állat e. ü. szd.
Veterinär-Kompanie
műhely szd.
Werkstatt-Kompanie
táb. csö. szd.
Feldgend. Kompanie
tábori posta
Feldpost
tü. beméró csapat
Artillerie-Vermessungs-Trupp
könnyű gépfegyver
l. M.G.
nehéz gépfegyver
S. M.G.
könnyű gránátvető
l. Granatwerfer
nehéz gránátvető
S. Granatwerfer
könnyű tábori tarack
l. Feldhaubitze
nehéz tábori tarack
S. Feldhaubitze
könnyű gyalogsági ágyú
l. Inf. Geschütz
nehéz gyalogsági ágyú
S. Inf. Geschütz
közepes pctörő ágyú
m. Pak
nehéz pctörő ágyú
s. Pak
3,7 cm légv. gépágyú
3,7 Flak
8,8 cm légv. n. löveg
8,8 Flak
rohamlöveg
Sturmgeschütz
gk. utász oszlop
l. Pionier-Kolonne
gk. hír. oszlop
l. Nachrichten-Kolonne
tábori kutyás csapat
Feldhundestaffel
zenekar
Musikkorps

„Hunyadi" Fegyveres SS Gránátos Hadosztály
„Kell" álladék

Személyzet	tiszt	431 fő
	szakszolgálatos tiszt	181 fő
	altiszt (tiszthelyettes)	1957 fő
	legénység	12 102 fő
	összesen	14 671 fő
Fegyverzet	pisztoly/08	2954 db
	géppisztoly/gépkarabély StG 44	3886 db
	karabély/Mauser	3540 db
	géppuska/MG 42 (ebből 14 fedélzeti)	462 db
	géppuska/MG 42 (állványon)	62 db
	gránátvető (könnyű) 8,1 cm	38 db
	aknavető (közepes) 12 cm	34 db
	gyalogsági ágyú (könnyű) 7 cm	24 db
	gyalogsági ágyú (nehéz) 15 cm	14 db
	páncéltörő ágyú 7,5 cm (fedélzeti 14 db)	65 db
	lángszóró (háti)	8 db
	tábori tarack (könnyű) 10,5 cm	36 db
	tábori tarack (nehéz) 15 cm	18 db
	rohamlöveg „Hetzer" 7,5 cm	14 db
	önjáró 4-es ikrezésű lgv. gá. 2 cm	12 db
	páncélököl	2786 db
Járművek	kerékpár	2844 db
	motorkerékpár	500 db
	NSU lánctalpas mkp.	295 db
	szgk. (terepjáró)	277 db
	löveg- és egyéb vontató RSO	271 db
	tehergkocsi 3,5 t (terepjáró)	499 db
	lánctalpas vontató (Sd. Kfz. 7)	28 db
	rádiós kocsi (Sd. Kfz. 263)	3 db
	generátoros kocsi (4 tonnás)	9 db
	5 tonnás tgk. sütőkemencével	5 db
	5 tonnás tgk. vágó és daráló/töltő	5 db
	5 tonnás tgk. füstölőkkel	2 db
	sebesültszállító gk. (Kfz. 31 Horch)	14 db
	3 t műhelykocsi	6 db
	3 gk.-hídoszlop PiG 42	3 db
	gumicsónak	12 db
	motor/rohamcsónak	12 db
	országos jármű/fogatolt szekér	94 db
Lóállomány	hátasló	267
	hámosló	254

Harcoló csapat 13 544; 1129 fő (elló.) Összesen = 14 671 fő

A „kell" álladékkal szokás szembe állítani a „van" álladékot. Sajnos az utóbbiról a „Hunyadi" hadosztály esetében nem maradt fenn korabeli feljegyzés. A kutató mindössze csak becslésekre hagyatkozhat, melyeknek alapját a különböző emlékezők néha egymásnak ellentmondó adataiból állíthat össze. A hadosztály fegyverzetére vonatkozóan Talbot von Pistor német hadbiztos őrnagy 1969-ben a szerzőnek többek között a következőket mondta: „A »Hunyadi« hadosztály Hitler halálának napján (1945. április 30.) elérte, megkapta az 1945. május 1-jére előírt felszerelést és fegyverzetet. Arról persze én, mint hadbiztos nem tehettem, hogy az Altábornagy úrék (értsd: Grassy – G.–P. E.) szétosztották(!) ezt a készletet az általam nem áttekinthető embertömegnek, azaz közel három, talán négy hadosztály jelenlévő személyzetének. Hiába tiltakoztam ellene. Viszont nékik is igazuk volt, mert az emberek megfoghatatlan tömegének (unfassbare Menge) kiképzéséhez, őrszolgálatához stb. szüksége volt erre. Nem is beszélve az ellátásról, amit alig győztünk kielégíteni, mert nem volt már működő, teljesítőképes raktár egész Némethonban. Vegyen papírt és ceruzát elő, kedves Bajtársam és ossza el a »Hunyadi«-nak kiadott dolgokat azokkal az egységekkel, illetve azok számával, amelyek a »Hunyadi« + »Hungária«-nál de facto léteztek! Volt vagy egyszáz(!) nyilvántartott alakulatuk. Ha pl. a »Hunyadi« részére kiutalt 3540 Mausert (98 M) százzal osztja, marad alakulatonként 35 darab(!) karabély, alakulatonként 38 darab géppisztoly stb., stb. – pedig a Neuhammernél »lemaradtakat« pótoltuk. Persze az előbbiek csak statisztikai osztószámok, mert mindezek mellőzésével pl. a »Hunyadi« utászzászlóalját nem is mi (értsd a hadbiztosság – G.–P. E.) szereltük föl. Másrészt mindkét hadosztály első ezredének I. zászlóalja, a hadosztályok lövészszázadai, zászlóalj létszámra felfejlesztve, nem is szólva az ugyancsak zászlóalj létszámmal rendelkező tábori csendőrségről stb. az előírt felszerelési tárgyakkal és fegyverzettel voltak ellátva. Ugyanígy a »Hunyadi« ellátó ezrede, amelynek hentes és mészáros százada, sütőkemencék stb. egy hadosztály helyett majdnem négynek dolgozott. És kedves Bajtárs, még valamit vegyen figyelembe: ettől az időtől kezdve Németországban már minden felbomlóban volt. Így nagyon sok katonai alakulat is. Ezek már ott tartottak, akár volt üzemanyaguk, akár nem, egyszerűen kiszálltak a járműveikből s azokat lóveganyagukkal együtt, ne is beszéljünk a gyalogsági fegyvereikről, egyszerűen az útszélén hagyták, nem akarván már sem katonát, sem háborút látni. Ugyanekkor a maga (értsd G.–P. E-t) »fegyverbolond« fiatal katonái felszedtek magukra mindent, ami elérhető volt.

Anyagi áttekintésünk csődöt mondott. Ne csodálkozzék rajta, a háború a végéhez közeledett, mégpedig rohamosan."

Toborzás – külföldre szállítás

Röviddel a HM rendelet megjelenését követően indult meg az ellenségtől még meg nem szállt országrészeken – alapvetően a Dunántúlon – a toborzás. A kifüggesztett plakátokon a „fejléc" elhagyásával gyakorlatilag a Beregfy Károly honvédelmi miniszter által aláírt rendelet szó szerinti szövege volt olvasható. Az eredmény minden előzetes várakozást felülmúlt, olyan tömeges volt a jelentkezés, hogy a magyar és német sorozóbizottságok három műszakban is alig tudták ellátni feladatukat, így

kényszersorozásokra nem volt szükség. Hogy mi lehetett a tömeges jelentkezés oka? Arra a következőkben lehetne megadni a feleletet:

1. A kiürített, illetve az ellenség által elfoglalt országrészekből – Erdély, Kárpátalja, Felvidék, Délvidék, Budapest – több mint százezer leventeköteles fiatal tartózkodott a Dunántúlon, annak is a nyugati részén.

2. Budapest és környékén a kormány 1944. november 8-án elrendelte a 17–60 év közötti férfiak általános katonai mozgósítását és ezt 1944. december 10-én kiterjesztették a Dunántúlra, illetve annak mindazon részeire amelyeket a szovjet Vörös Hadsereg, illetve a Román Királyság és Bulgária hadserege addig el nem foglalt.

3. A Dunántúl még magyar és német fennhatóság alatt álló részén több mint egymillió menekült tartózkodott, amelyhez hozzájárultak még a Magyar Királyi Honvédség és a német véderő harcos és nem harcos alakulatai, összesen mintegy kétmillió ember.

4. Az említett területeken, részben az állandósult nappali és éjszakai légitámadások következtében, a közellátás már akadozott, a menekültek, illetve a kitelepítettek – elsősorban a leventék csoportjai – kényszerszállásokon (pajták, padlások stb.) tartózkodtak a közelgő télvíz idején.

5. Az ifjúság körében erős harci szellem uralkodott. „Veszélyben a Haza! Hátrahagyott anyáinkat, testvéreinket, apáinkat erőszakolja és rabolja, öldösi az orosz, román, bulgár, szerb. Fegyverbe hát magyar, főleg ha a harchoz a németek a legjobb fegyvereiket adják. előbb-utóbb úgy is bevetnek bennünket, így legalább lesz mivel visszaszerezni az elrablott területeinket!" – Ezek voltak a korszellemnek megfelelő szólamok, amelyek igen közel álltak a valósághoz, német propaganda nélkül is. Különben is az volt a vélemény (főleg az ifjúság körében): akit kora és viszonyai engednek, s a honért fegyvert nem fog, nem becsületes ember! Mondták már ezt 1848–49-ben is.

Tetőzött az önkéntes jelentkezések száma – 1944. december 1-je és karácsonya között –, amikor a helybéli ifjúság azt látta, hogy a többi országrészből menekült, kitelepített fiatalok és honvédek tömegei jelentkeznek tisztjeik vezetésével a „Hunyadi" hadosztályba. A dunántúliak sem akartak lemaradni, főleg nem a 17–20 év közöttiek, gimnazisták, főiskolások, egyetemisták, akik tudták azt is, hogy Budapesten „egyetemi zászlóalj" is küzd a bolsevizmus ellen. Ennek a hangulatnak, szellemnek volt betudható az is, hogy nem egy esetben egész gimnáziumi osztályok jelentkeztek a „Hunyadi"-ba.

A honvéd kiegészítő parancsnokságok mindenütt a helyükön voltak és a hamarjában összehívott sorozóbizottságok éjjel-nappal végezték munkájukat. Több gyülekezési helyet jelöltek ki, így Rajkot (akkor Zala vármegye), Zalaszentgrótot (Zala vármegye), Vasvárt (Vas vármegye) és ezek környékét. A beszállásolás az adott viszonyoknak megfelelő volt, azaz szénapajták, kapualjak és minden egyéb „lehetetlen helyek". Lehetetlen helyek, mivel akkor már fagypont alá esett az éjszakai hőmérséklet és az „öreg katonákat" leszámítva, bizony igen csak gyengén volt ellátva a jelentkezők tömege. Az „öreg katonák" vitték magukkal kincstári felszerelésüket, egyenruha köpennyel, két pokróc, lábbeli stb., de a legénységi állományúak fegyver nélkül.

Az élelmezésről azt lehet mondani, hogy az a „rögtönzések" korszakát jelentette, egyszer volt, egyszer nem. A hadosztályt szervező Grassy József vezérőrnagy, majd

altábornagy nem egy alkalommal maga osztotta szét a hirtelenjében szerzett magyar vagy német gulyáságyúból az ételt a katonáknak. A gondot csak az jelentette, hogy a legtöbb újonc, civilben, még csajkával sem rendelkezett, de ez volt a helyzet a kulaccsal is. Így mindennaposan voltak a könyörgések: Bajtársam, add kölcsön... csak ha rendesen elmosva hozod vissza! És a bajtárs mivel tudta volna rendesen elmosni a kölcsönkapott csajkát: hideg vízzel és homokkal! Ha szerencséje volt kaphatott valamelyik közeli házban egy kis meleg vizet.

A rendfenntartást, amennyire a széttagoltság miatt egyáltalán lehetett, az alakulóban lévő hadosztály honvéd egyenruhás egységei látták el, fegyver nélkül, mivel fegyvereiket az előző alakulatoknál le kellett adniuk. Ez alól csak a tisztek képeztek kivételt. Mindez azonban kevésnek bizonyult, így a még mindig kitűnően működő Magyar Királyi Csendőrséget is igénybe kellett venni.

November közepén a térségbe vezényelték vitéz Deák László ezredes már német egyenruhával és fegyverekkel felszerelt, az arcvonalból kivont harccsoportját, amely azután az alakulóban lévő „Hunyadi parancsnokság"-nál ellátta az őrszolgálatot, illetve a tábori rendészeti szolgálatot. Létszámuk mintegy nyolcszáz fő körül mozgott.

Ugyanebben az időben megindultak a szállítmányok is. A front változásainak következtében ugyanis az újonnan létesített, de felszereletlen hadosztály személyi állománya veszélyeztetetté vált Vasvár–Rajk, illetve Zalaszentgrót–Körmend térségében, ahol számos honvéd és német alakulat is tartózkodott. Egyértelmű volt mindenki számára, hogy a hadosztály felszerelését és kiképzését Magyarország területén nem lehet megvalósítani. Magyar és német részről egyaránt megérkezett a parancs: a hadosztály alakulatait a Német Birodalom egyik kiképzőtáborába kell szállítani. A parancsok vétele után a hadosztályparancsnokság tisztjeiben felmerült a gondolat/kérdés: tulajdonképpen ki is parancsol nekünk? A magyarok, vagy a németek? A „kétvágányúság" már itt előrevetette az árnyékát.

Vasvár, Zalaszentgrót, Körmend voltak a főbb berakodóhelyek. Lehetőség szerint a „vicinális" pályatesteket vették e szállítmányok lebonyolítására igénybe. Ezt részben a fővonalak túlterheltsége, részben az utóbbiak „kevésbé támadott" volta indokolta.

1944. november 28-án indították az első szállítmányt, miután „magas helyeken" eldöntötték, hogy a hadosztály alakulatai a németországi Neuhammer-i (Szilézia) kiképzőtáborba kerülnek. A „Hunyadi" hadosztályba jelentkezettek – újoncok, honvédek, tiszthelyettesek, tartalékos és hivatásos tisztek – létszáma ekkorra már túlhaladta a hadosztály előírt létszámát. Mintegy öt–hatezer fővel volt több a „kell"-nél. A hadosztály parancsnoksága azonban mégis úgy döntött, hogy a teljes állományt útba indítja, hiszen hamarosan megindul a második hadosztály felállítása is, amely minden bizonnyal ott zajlik majd, ahol az elsőé is.

A szállítmányok idején egyre nőtt a jelentkezések száma. Mindehhez a honvédelmi minisztérium is segítséget nyújtott, amely nemcsak tiszteket, tiszthelyetteseket, hanem nem egy esetben az arcvonalból kivont, leharcolt honvéd alakulatokat is a „Hunyadi" hadosztályhoz, később hadosztályokhoz irányított.

A Körmendről elindított „hunyadista szállítmány" közel kétezer emberrel (marhavagonokban) az ún. „Aspang-Bahn" vonalán haladt Bécs felé, minden légvédelmi biztosítás nélkül. Amerikai alacsonyan támadó csatarepülők a szállítmányt

felfedezték és megtámadták. Addig lőtték, bombázták – többszöri ráfordulással – mígnem a szerelvény kilőtt mozdonnyal megállt és lángbaborult. A kivezényelt német mentőosztagok több mint 650 súlyos sebesültet szállítottak Graz és Szombathely hadikórházaiba és a vasúti töltésre raktak mintegy 800 szénné égett magyar halottat.[5] Azonosításuk lehetetlen volt. A szállítmányból jóformán csak azok maradtak életben, akik a nyitott vagonajtóknál ülve a motorzúgást követően felismerték az ellenséges gépeket és még az alacsonytámadás előtt leugráltak a szerelvényről. Többségük többrendbeli kar- és lábtöréssel került a kórházakba.

A többi szerelvény katonáinak nagyobb volt a szerencséje. Alacsony, sűrű felhőzet borította Nyugat-Magyarországot, így a légi tevékenység erősen korlátozott volt, nem kaptak támadást. Általában 36–48 órán át tartó, ide-oda történő tolatgatások után érkeztek meg a szállítmányok a Breslau és Berlin között fekvő, akkoron egyik legnagyobb német katonai kiképzőtáborba, Neuhammerbe.

A szerelvényeket többnyire a berlini fővonal Oberleschen vasútállomásán rakták ki. Ez a fővonal a Bober nevű folyóval nagyjából a keleti határát képezte a tábornak. Néhány Magyarországról érkező vonatot mégsem ide, hanem a tábor nyugati határát képező, a Queis partján fekvő Neuhammer vasútállomására irányítottak s itt is rakodtak ki.

A tábor – magyar viszonyokhoz mérten – óriási kiterjedésű volt. Nyugat–keleti irányban kb. 22., észak–dél irányban mintegy 27–29 km-t tett ki. Magában foglalt két kis falut is, nyugaton Neuhammert, keleten Stranst, valamint néhány kisebb majorságot. A terület valamikor ősmocsár lehetett, a későbbiek során, homokos talajára való tekintettel, szép sorjában ültetett feketefenyőkkel telepítették be. A kis falvak és majorságok termelési profilját az erdészet jelentette, állami kezelésben, minden tekintetben a tábor katonai parancsnokságának alárendelve. A tábor nyugati részén található katonai létesítményeket még Hindenburg idején Neuhammer falucskában építették, míg Stransban Hitler idején. Ez volt a modernebb építésű és felszerelésű. A háborúra való tekintettel mindkét tábor köré számos, fából készült barakk került pótlásnak.

A tábor katonai berendezése minden tekintetben megfelelt a második világháború követelményeinek. Lőterek, beton bunkerek, tüzérségi belövőhelyek, utász, árkász gyakorlási lehetőségek stb. Egyébként a tábor a német Wehrmacht tulajdonában volt és a „Truppenübungsplatz Neuhammer West und Ost" parancsnoka is Wehrmacht tiszt volt, egész apparátusával egyetemben.

A táborba szállított „hunyadisták" részére a tábor parancsnoksága a tábor keleti részén (Strans) a 13 500 fős népi gránátos hadosztály létszámának megfelelő szálláshelyet készített elő. A hadosztály-, ezred- és zászlóaljparancsnokságok, a tisztikar és a tiszthelyettesek kőépületekben, a tisztesek és a legénység fabarakkokban nyertek elhelyezést, szinte mindenütt emeletes faágyas megoldással. A beérkező szállítmányokat kezdetben katonazenével, forró kávéval és az esedékes hideg élelemmel fogadták. A Magyarországról már korábban előreküldött szálláscsináló részleg katonái az érkezőket eligazították, szálláshelyeikre vezették. Feltűnő volt, hogy ezek a katonák már a Waffen-SS egyenruháját viselték, szabályos rendfokozati

5 Dr. Maurer Frigyes orvos vezérőrnagy, illetve dr. G.-Payer Endre tartalékos orvos főhadnagy (a szerző édesapja), az 523. számú honvéd hadikórház parancsnokhelyettesének közlése a szerzővel 1944 telén, továbbá két 1987-ből származó levél a szerzőhöz, a támadást túlélőktől.

jelzésekkel. Ezeken még az „öreg" magyar katonatisztek sem ismerték ki magukat, nemhogy az újonc legénység. Ennek következtében az ember nem tudta, kit hogy is szólítson.

A szervezés akkor mondott csődöt, amikor a „be nem tervezett" létszámfölösleg megállapítást nyert, mert a 13 500 fő helyett 1944. december 10-én a „hunyadisták" létszáma 20 567 fő tett ki. A németek a „többletet" nem akarták fogadni, mondván: nekik 13 500 fő körüli létszám elhelyezéséről, élelmezéséről stb. kell gondoskodniuk és nem többről. A „több"-re vonatkozóan feletteseiktől nem kaptak még utasítást, így ezt a gondot oldja meg a hadosztály parancsnoksága ahogy akarja és tudja.

A honvédelmi minisztérium kellő időben értesítette ugyan a németeket a megnövekedett létszámról, de a német illetékesek vagy nem adták tovább az utasítást, vagy nem is akarták tovább adni. Utóbbi mellett szól az a körülmény, hogy ugyanezen időpontban, ugyanezen kiképzőtáborban volt elhelyezve az észtországi önkéntesekből felállított – szintén népi gránátos mintára szervezett – hadosztály, „felfrissítésre", újrafegyverzésre.[6] „Felsőbb helyek" ezen hadosztály frontra történő elvonulását várták, s az így felszabaduló hely és létszámlehetőség biztosíthatta volna a magyar „fölösleg" elhelyezését, élelmezését. Az észt önkéntesekből álló hadosztályon kívül még Vlaszov tábornok néhány félig felfegyverzett lovas alakulata erősítette a stransi tábor nemzetközi jellegét.[7]

A „Hunyadi" hadosztály parancsnoksága nem tudott mást tenni, minthogy kényszermegoldásokat foganatosított – pl. két ember egy ágyba (70 cm)! – hangzott a parancs –, a németek által 13 500 személyre grammra pontosan kiadott élelmet pedig úgy kellett elosztani, hogy jusson a több mint húszezer „hunyadista" valamennyijének. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy az amúgy is szűkre szabott élelmezés mintegy egyharmadával csökkent. Az élelmezők természetesen több helyen is elszámolták magukat, voltak alakulatok, amelyek több mint 24 óráig semmi élelmezést nem kaptak. Mire sikerült a grammozást a gyakorlatban megoldani, addigra többnyire újabb magyar önkéntes szállítmányok érkeztek a táborba és az élelmezés terén minden ismét felborult. Ez az összevisszaság a legénység örökös zúgolódásától kísérve hetekig tartott.

A nappali foglalkoztatás tárgya a vételezés volt, természetesen nem az élelemé, hanem a különböző kincstári felszereléseké, úgy mint csajka, kulacs, 2 pokróc, kenyérzsák, esetleg lábbeli (rövid német csizma). Egyenruházatról egyelőre szó sem esett, mármint az újonc önkénteseknél. Ezzel ellentétben a honvéd egyenruhában lévőktől összegyűjtötték valamennyi kincstári darabjukat és vadonatúj német – Waffen-SS – egyenruhába öltöztették őket. Ezzel hozták a honvédeket szolgálatképes, átképezhető állapotba. Közben tovább folytatódtak a honvédelmi minisztérium általi vezénylések. 1944 karácsonyát megelőző napokban érkezett a stransi táborba a 25. rohamtüzér osztály, a 16. határvadász zászlóalj és Szombathelyről egy csendőr tanosztály. De ide érkezett be a marosvásárhelyi „Csaba királyfi" gyorsfegyvernemi hadapródiskola frissen avatott mintegy 40 zászlósa, valamint a jutasi „Kinizsi Pál" honvéd csapattiszthelyettesképző iskola mintegy száz frissen avatott őrmestere. Mellettük még számos honvéd alakulat, csendőr különítmény is beérkezett, de jöt-

6 A „20. Waffen-Grenadier Division der SS" (estn. Nr. 1.)-ről van szó.

7 A Vlaszov-hadseregre vonatkozóan: *Fröhlich, Sergej:* General Wlassov. Markus Verlag, Köln, 1987. (*Hillgruber* professzor előszavával).

tek hegyivadászok, tüzérosztályok – löveganyag nélkül –, római katolikus, evangélikus és református tábori lelkészek is. A beérkezettek a tisztek és a csendőrök kivételével fegyvertelenül kerültek a táborba.

A hadosztály parancsnokságának nem kis gondot okozott a beérkezettek alakulatokba történő szervezése, mivel más volt a németek által előírt hadrendi felállítás és más egy gránátos hadosztály részére kiszállított fegyvernemi elosztás. Pl. a népi gránátos típusra szervezendő „Hunyadi" hadosztály 12 db négyes ikrezésű, önjáró légvédelmi lövege személyzetének – tartalékokkal számított – tervezett létszáma maximum 206 fő volt, a járművezetőkkel együtt. Rendelkezésre állt ugyanakkor 1400 fő, igaz a magyar 4 cm-es gépágyúkhoz (Bofors) és a 8 cm-es Bofors nehéz légvédelmi lövegekhez kiképezve. A fölösleget „szét kellett szórni", a német fegyverekhez át kellett képezni, éppen ezért az alakulatok felállításakor különböző elvek érvényesültek.

A „Hunyadi" hadosztály, mint első szervezetileg létrehozott seregtest, abban a szerencsés helyzetben volt – lévén övé az elsőbbség –, hogy válogathatott. Nemcsak a Neuhammer/Strans-ba beérkezett legénység, hanem a tisztikar, a parancsnokok tekintetében is. Meg is kezdték a maguk kereteinek összeállítását, leválasztását a létszámfölöslegtől. Átcsoportosítások, átköltöztetések sorozata volt a következmény. Ugyanígy további zavarok keletkeztek az élelmezés, felszerelés, kiképzés vonatkozásában is. A hadosztály parancsnoka, Grassy József honvéd altábornagy köré egykori tiszttársai, beosztottai – ezek között is főleg az „öreg doniak" – tömörültek, valóságos klikket alkotva.

A beérkezett csendőr alakulatokat, beleértve a tábori csendőr osztagokat is, soron kívül öltöztették német egyenruhába és azon nyomban ellátták német táboricsendőr-jelvénnyel, majd később német és magyar feliratú, a „Hunyadi" hadosztály műhelyeiben készített táboricsendőr-jelvénnyel. (Tábori csendőrség – Feldgendarmerie) Ezen a nyaktáblán a koronás magyar kiscímer volt látható a belőle kiágazó cserfalombokkal.

Mivel a csendőrök magukkal vitték a tábori sapkájukon használt kis tollforgót és a kalapon lévő jelvényüket is, ezeket egységesen a német tábori szemellenzős sapkákra erősítették. Mivel a hadosztályparancsnokság szemében a több mint 20 ezres embertömegben a csendőrök számítottak a legmegbízhatóbbaknak és a legfegyelmezettebbeknek, nemcsak a tábori rendészeti feladatok ellátásával bízták meg őket, de igeiglenesen ők látták el, illetve adták a hadosztályparancsnokság őrszázadát is. A német táborparancsnokság és a hadosztályhoz szolgálatilag befutó német tisztek meg is lepődtek látva ezeket a csendőröket és tapasztalva katonás, de illemtudó fellépésüket. Közülük valaki mindig beszélte a német nyelvet, ami szintén „hatásos" volt, de a ruházatuk, fegyverzetük, felszerelési tárgyaik is meglepetést okoztak – Mannlicher karabély, csendőrszurony, kakastoll, csendőrjelvény a tábori sapkán, lövészbojtok a sípzsinóron, magyar címer, kétnyelvű nyaktábla stb. – A Német Birodalomban ekkor ilyesmi csak itt volt látható, tapasztalható.

De térjünk vissza a bizonyos „szétszóráshoz"! Ezt a tisztikarral kezdték. Azokat, akik az előző években – 1941, 1942, 1943, 1944 – nem voltak valamilyen németországi vezénylésen, néhány hétre különböző helyekre „szórták szét", így Döberitzbe, Koblenzbe, Münchenbe stb. A másik fontos feladat a tiszthelyettesi kar kellő létszámra történő felemelése volt. Egy egész századra való – mintegy 200 fő –, kellő

iskolázottsággal rendelkező újoncot indítottak Radolfzellbe, a Fegyveres SS ottani altisztképzőjébe (Waffen-SS Unterführer-Schule). A tüzérezrednek szánt honvéd tüzéreket, illetve újoncokat szinte kivétel nélkül a Prága melletti Beneschauba vezényelték, míg a két légvédelmi tüzérosztály állományát a München mellett lévő Waffen-SS légvédelmi tüzérezredhez indították útba. Ezt követte az utász zászlóalj Passauba, a Somme laktanyába történő áthelyezése, ahol utóbbiak teljes felszerelése is megtörtént.

A felsorolt alakulatok elvezénylése csökkentette ugyan a létszámot, de igazán nem sokat segített, mivel közben újabb és újabb önkéntesek, illetve honvédek érkeztek a táborba.

Megtörténtek közben az ezredparancsnoki kinevezések is. Az 1. gránátos ezred parancsnoka vitéz Deák László ezredes, a 2. gránátos ezred parancsnoka vitéz Temesvári Gerő ezredes, míg a 3. gránátos ezred parancsnoka vitéz Peinlich Béla ezredes lett. Ezek a kinevezések, beosztások azonban nem tartottak sokáig, különböző „helycserék" következtek. Deák László ezredest a létrehozandó magyar Fegyveres SS hadtest vezérkari főnöki beosztásába helyezték, a kiszemelt parancsnokhoz, vitéz Ruszkay Jenő címzetes vezérezredeshez beosztva, s közben újabb ezredesek érkeztek a hadosztályhoz, nevezetesen vitéz Magyar Dezső, vitéz Bodolay Lóránt, Vécsey József, illetve vitéz Rugonyi György és Csukás Endre alezredes.

Alighogy „rend lett" a „Hunyadi" hadosztály keretein belül, meg érkezett Neuhammerbe Beregfy Károly honvédelmi miniszter és a honvédség főparancsnokának futártisztje Kőszegről és hozta a parancsot a 2. magyar Fegyveres SS hadosztály megalakulásáról (1944. december 24.) szóban közölve: ezen hadosztálynak a „Hungária" név adományoztatott és parancsnoka vitéz Pisky Zoltán ezredes.[8] Az új hadosztály egységei már útban is vannak Neuhammerbe, a létszám mintegy 10 ezer fő!

Keletkezett is ebből akkora felfordulás a tábor magyar részében, amelyre addig még nem volt példa. Zörögtek a géptávírók, újabb futártisztek indultak Berlinbe, segítséget kérve az elhelyezés, az élelmezés dolgában, mert hiába voltak az említett elvezénylések, a magyarok száma csak nőttön-nőtt. Ismét rögtönzések következtek. A beérkező és a „dupla ágyas" megoldásban nem részesíthető önkénteseket az I. világháború időszakában épített „Hindenburg" táborrészben helyezték el, természetesen csak „ideiglenes jelleggel" egy száz lónak készült nyári istállóban, amelyeket már évtizedek óta nem ilyen célból használtak. Ezeknek az istállóknak a betonozott padozatára heveredett le a kétnapos marhavagonokban történt utazás után az éhes, fáradt önkéntes sereg. A mínusz 6–8 fokos hidegben számosan megfagytak, váltak betegekké. Őket a német mentők szállították kórházakba. Nem szabad elfelejtenünk, hogy ezek az önkéntesek többségükben civilben, megfelelő ruházat és felszerelés nélkül tették meg az utat.

A német SS Vezetési Főhivatal már ekkor tétovázott. Négy nappal a honvédelmi minisztériumból érkezett parancs és a „Hungária" hadosztály szállítmányainak érkezése (1944. december 28.) után géptávírón a következőket közölte a „Hunyadi"

8 Vannak olyan német szerzők, akik a 2. hadosztályt „Gömbös" névvel illetik, pl. *Neulen, H. W.:* Europas verratene Söhne. München, 1990. 204. o., ez azonban téves, a 2. hadosztály a „Hungária" nevet viselte. (A német szerzőknek nyilván nincs tudomásuk arról, hogy az elnevezéseket („Hunyadi", „Hungária") nem Hitler és nem Himmler „adományozta", hanem a m. kir. honvédelmi miniszter!)

hadosztály parancsnokságával: „A felszerelésben lévő és Neuhammer-i csapatgyakorlótéren tartózkodó 25. Waffen-Grenadier-Div. der SS »HUNYADI« (ung. Nr. 1.) személyzeti állományából áthelyez 8000 fő legénységet minden fegyvernemből (hozzátartozó) tiszti és altiszti személyzettel mint törzsállományt, a második felállítandó magyar hadosztály részére."

Ez elvi intézkedés volt, a gyakorlati megvalósítást és a többi feladatot ismét rábízták a „Hunyadi" hadosztály parancsnokságára, anélkül, hogy megmagyarázták volna, hogyan foganatosítsa azokat.

Bár újabb és újabb vezénylések történtek, alig szabadult fel szálláshely, közben egészségügyi problémák keletkeztek. Talán a törzstiszti szállásokat kivéve minden tele volt tetűvel. A beérkezett személyi állomány mintegy kétharmada még a honvédségnél szokásos ún. tetra oltással sem rendelkezett. A kiütéses tífusz bármely pillanatban felüthette a fejét. A mínusz 17 fokra csökkent hőmérséklet miatt a barakképületekben befagyott a vízvezeték, nem működtek a vízöblítéses WC-k. Külön latrinákat kellett készíteni. Ezeket az egyszerűség és egyben a gyakorlati kiképzés kedvéért több helyütt robbantással hozták létre. Napirenden voltak a fegyelmezetlenségek is, lazult a fegyelem, különösen az egyenruhába még be nem öltöztetett, éhező, fázó legénységnél.

A Neuhammerben állomásozó hadosztály mindennemű ellátás terén a német táborparancsnokságnak volt kiszolgáltatva, nem lévén még saját ellátóvonala. A magyar hadbiztosok, a gazdasági hivatalok nem ismerték még, hogy mit és hogyan lehet és kell vételezni. Az így előállt nyomott hangulaton nem igen segített a vontatottan, de azért beérkező fegyverzet és felszerelés. 1944. decemberének végére a „Hunyadi" hadosztály fegyverzeti és felszerelési állapota elérte a 25–35%-os szintet, nem számítva az elvezényelt alakulatokat.

Közben 1945. január 1-jén 0 óra 30 perckor – feltehetőleg az SS Vezetési Főhivataltól – parancs érkezett Neuhammerbe, mely szerint: „Az egész »Hungária« hadosztálynak riadó! A (létszámilag) teljes ellátó ezred kivételével az alakulatok megkezdik berakásukat, új állomáshelyre történő szállításuk céljából. A még be nem öltöztetett önkénteseknek azonnal 2 pokróc, csajka, kulacs, kenyérzsák, (vastartalékkal feltöltve) és 3 napi hideg élelem kiadandó! Szállításszabályozást az 500-as (német) számozású szállító- és biztosító század (WSS) végzi. Parancsnoksági viszonyok a szállítmányok útbaindítása előtt tisztázandók!"

A parancs vétele után hangyabollyá vált az egész tábor. Teherautókról szórták a sötét éjszakában a pokrócokat, csajkákat stb. Aránylag hihetetlen gyorsasággal történt mindez. Kihirdették a parancsnokok neveit is:

Hadosztályparancsnok: vitéz Pisky Zoltán ezredes.

4. gránátos ezred parancsnoka: vitéz Podhradszky Andor ezredes,

5. gránátos ezred parancsnoka: dr. Lengyel Béla alezredes,

6. gránátos ezred parancsnoka: vitéz Várnay Ferenc őrnagy,

2. tüzér ezred parancsnoka: Brenner Miksa ezredes (a berakodásnál nem volt jelen, helyére Rugonyi György alezredes lépett). Magukat az alakulatokat is úgy kellett az éjszakában összeszedni. Tisztek és tiszthelyettesek rágták az emberek szájába alakulatuk és parancsnokaik nevét, számát stb. Természetesen mindezt magyarul, hiszen a katonák döntő többsége nem értette a „német szót".

A csapatszállító szerelvények – ezúttal a legénység is fűtött Pullman kocsikban utazott – 1945. január 1-jén indultak Oberleschen állomásról, térközzel, egyik a másik után. A német szállító és biztosító század ezúttal kitűnő munkát végzett. A közel 12 ezer ember Neuhammerből történő elszállítása 1945. január 6-ára fejeződött be. Ennek a hat napnak az oka a vasútvonalak túlzsúfoltsága és a „Hungária" hadosztály egyes alakulatainak felkészületlensége volt. Hol az alosztályparancsnok hiányzott, hol a raktárakban nem volt elegendő pokróc, csajka stb. az útbaindítandó önkéntesek számára.

A hadosztály szállítmányai keletnek vették az irányt, titoktartás miatt egyelőre ismeretlen céllal. Végül, általában egynapos szállítás után, a hadosztályparancsnokság Sieradz (németül Schieradtz) lengyel városkában kötött ki, az akkori Lengyel Főkormányzóságban. Ez a település Varsótól dél–dél-nyugati irányban légvonalban kb. 150 km-re feküdt. A hadosztály alakulatait – a hadosztálytörzs kivételével – az említett városka körüli lengyel, részben német lakta falvakban szállásolták el, a katonák részére kiürített parasztházakban.

A lengyel parasztházakban történő elszállásolás meglehetősen primitív volt, meglepte az még a „tanyasi" viszonyokhoz szokott magyarokat is. Vérhassal és egyebekkel fertőzött kutak, a villanyvilágítás teljes hiánya, az ivóvíz állandó forralása, a mínusz 30 fokos téli hideg, a rengeteg tetű, a hiányos táplálkozás, a legénység egyharmadának hiányos öltözéke stb. nagyon lelohasztották a harci kedvet. Ráadásul 50–60 cm-es hóréteg borította az egész környéket, így legfeljebb fát lehetett begyűjteni a szükségletekre. Csapatkonyhák, gulyáságyúk nem voltak. A napi hideg élelmet egy, a hadosztályhoz vezényelt s annak az alárendeltségébe került orosz (a szervezés alatt álló Vlaszov hadsereg valamely része) fogatolt vonatoszlop hordta szét, Schieradtz katonai táborból, lovas kozák kísérettel, tekintettel az itt-ott mutatkozó lengyel partizánveszélyre.

Még a „neuhammeri időkből" került a hadosztály mindegyik zászlóaljához egy-egy 7,5 cm-es páncéltörő ágyú és egy-egy 8,1 cm-es gránátvető, illetve egy-egy 12 cm-es aknavető, de lövedékek nélkül éppen csak bemutatásra és a szerkezetek megismertetésére volt alkalmas. Ezekre az oktatásokra – mivel azok a szabadban történtek – csak a már egyenruhába öltöztetettek vonulhattak ki, de a meglehetősen mélyre süllyedt hőmérséklet miatt ők is csak egy-egy félórára. A még mindig egyenruha nélküli önkéntesek körlettakarítással, a gyalogsági kézifegyverek megismerésével töltötték az időt, ha éppen nem cikória kávét főztek a bunkerkályhákon, ami az egyetlen meleg „ételt" jelentette számukra.

Ez a kezdetleges állapot azonban nem tartott sokáig, sokkal rosszabb következett rövidesen. A hadosztályparancsnoksághoz beérkezett „komolyabb" nehézfegyver anyagot, az oktatási célra kapott lövegeket stb. már 1945. január 10-e körül magasabb rendfokozatú és beosztású német vezérkari tiszti bizottság foglalta le az arcvonalban küzdő 9. német hadsereg számára. Ugyanekkor elvezényelték a német egyenruhát viselő orosz (vlaszovista?) fogatolt vonatoszlopot is. Így a hadosztály alakulatainak az ellátására maradt összesen két tehergépkocsi! Ezek vagy elérték a kihelyezett alakulatokat, vagy nem a rendszeressé vált hófúvásokra való tekintettel. Az egyenruházatot, lábbeli ellátást sürgető kérelmek, nem is beszélve az élelmezés javítására vonatkozó megkeresésekről, süket fülekre találtak a német magasabb parancsnokságoknál. Ilyen felkészületlen állapotban érte a „Hungária" hadosztályt

is a Vörös Hadsereg támadása. A szovjet erők 1945. január 14-én páncélos ékekkel áttörték a Visztulánál kiépített német állásokat és – Guderian német páncélos tábornok módszerét alkalmazva – több páncélos ékkel törtek előre Berlin irányába.[9] A német 9. hadsereg felbomlása szinte órák alatt megkezdődött. Egyre több német alakulat vonult vissza nyugati irányba, meglehetős összevisszaságot mutatva. Ezekben a válságos időkben érkezett be Schieradtzba a HM által kinevezett első vezérkari tiszt, Zoltay János vezérkari százados. Attól függetlenül, hogy kifejezetten botrányosnak találta a hadosztály állapotát, ott segített, ahol tudott.[10] E munkájában, egy, a hadosztályhoz beosztott német „gazdasági összekötőtiszt", bizonyos Reinholdt főhadnagy volt a legnagyobb támogatója, aki jól ismerte a németországi viszonyokat és lehetőségeket. Az erdélyi harcokban szerzett haslövéséből alig felépült hadosztályparancsnok, vitéz Pisky Zoltán ezredes legnagyobb segítségei voltak, szolgálati beosztásaikon és ügyködéseiken is túlmenően.

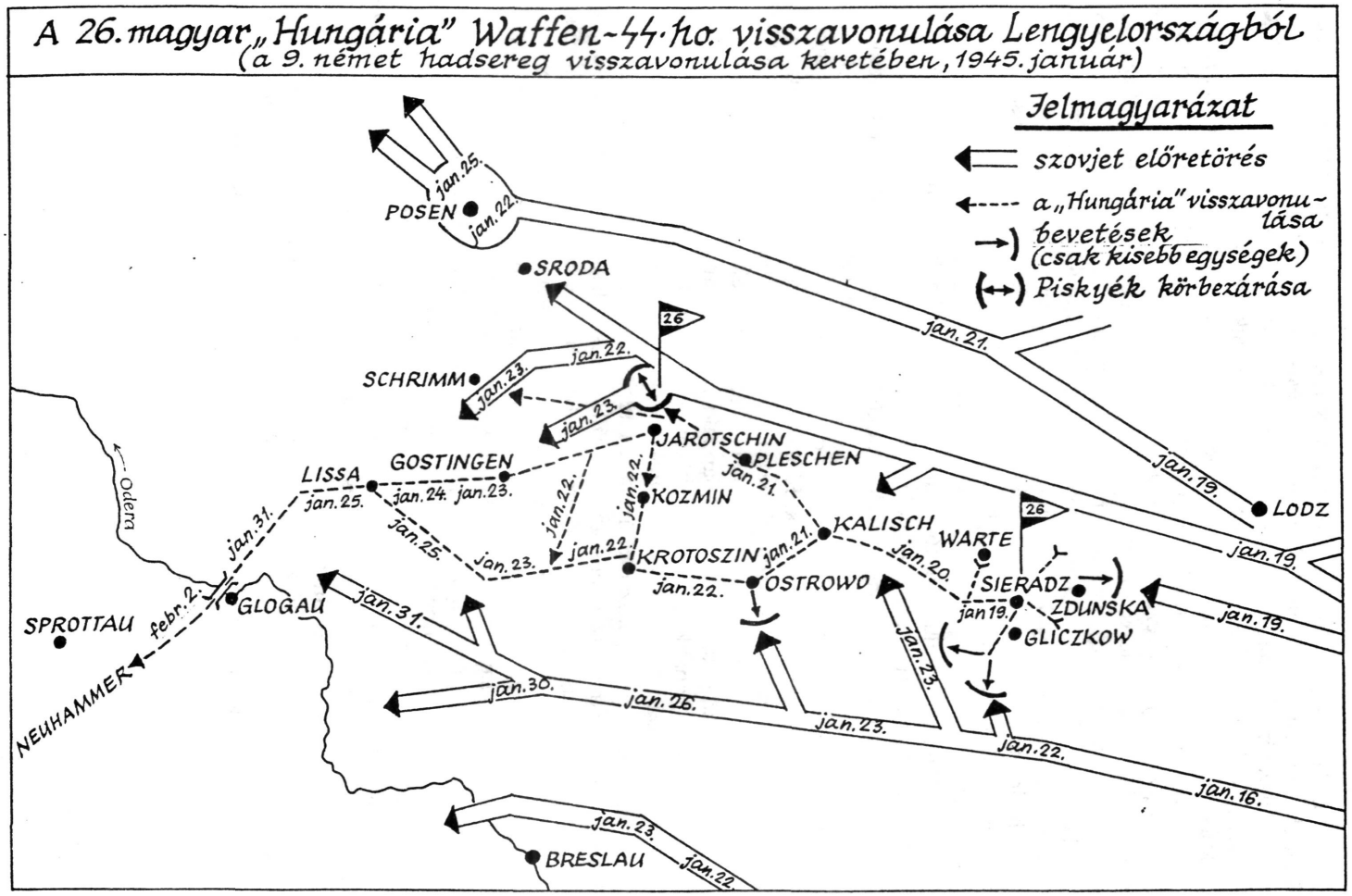
Az említett szovjet páncélosok egyik oszlopa Breslau és a sziléziai iparvidék felé nyomult előre. 1945. január 15–16-án már nemcsak az éjszakai csendben, de nappal is jól hallható volt a frontvonal ágyúdörgése.[11]

A hadosztály parancsnoksága intézkedést kért Berlinből, de hasztalan. Csak megnyugtatásra szánt válaszok érkeztek: szilárdan tartja magát a német keleti front, aggodalomra nincs ok! Ami pedig a sokszor sürgetett ruházati anyagot illeti: vagontételekben már régen útbaindították. Kioktatásként még azt is megkapta a hadosztály parancsnoksága: ne keltsen pánikot, a német hadvezetőség tudja, mikor kell csapatait hátravonni, a területeket kiüríteni... Mindezeknek ellentmondott azonban az egyre közeledő csatazaj és az éjjel-nappal nyugatnak tartó német hadtápalakulatok sokasága. Ugyanakkor a helyi és környékbeli német parancsnokságok hallgatásba burkolództak. Ők sem akartak pánikot kelteni.

A kialakult „nem tájékoztatás" miatt a hadosztály parancsnoksága elrendelte a híradó alakulatoknak az ellenséges rádióállomások adásainak a lehallgatását. A lengyel Armija Krajova (Honi Hadsereg) nyilván rádióösszeköttetésben állt a londoni lengyel emigráns kormánnyal, mert ezen összeköttetések révén az angol BBC a legpontosabb helyzetképet sugározta, mégpedig óránként jelentve az előnyomulásban lévő orosz csapatok által elfoglalt városok, falvak neveit.

1945. január 17-én az angolszász légierő Litzmannstadtot (Lodz) bombázta, olyan erővel, hogy a ledobott bombák robbanásaitól a tőle légvonalban kb. 60 km-re lévő Schieradtzban is rengett a föld. Ezen a napon kezdett a „Hungária" hadosztály parancsnoksága önállóan cselekedni. Megállapították, hogy a csapatokat többszáz kilométeres gyalogmenetre kell előkészíteni, a kérdés csak az volt: hogyan? Zoltay vezérkari százados a már említett Reinholdt főhadnaggyal együttműködve „kerített" valahonnét 11 ezer fő részére hideg élelmet. Ez a mennyiség, a bizonyos „vasadaggal" – mely mindenkinél megvolt – együtt *elméletileg* négy menetnapra fedezte a hadosztály élelemszükségletét. Hátra volt még a ruházat, a lábbelik

9 Az áttörtés már 1945. január 12-én megindult, január 14-e már a kibontakozás ideje.
10 *Zoltay:* i. m.
11 *Zoltay:* i. m., valamint a szerző saját korabeli tapasztalatai.

A 26. magyar „Hungária" Waffen-44-ho. visszavonulása Lengyelországból
(a 9. német hadsereg visszavonulása keretében, 1945. január)
Jelmagyarázat
szovjet előretörés
a „Hungária" visszavonulása
bevetések (csak kisebb egységek)
Piskyék körbezárása
POSEN
jan. 25.
jan. 22.
SRODA
26
jan. 21.
SCHRIMM
jan. 22.
jan. 23.
jan. 23.
jan. 23.
JAROTSCHIN
PLESCHEN
jan. 21.
jan. 19.
LODZ
GOSTINGEN
LISSA
jan. 24.
jan. 23.
jan. 25.
jan. 22.
jan. 22.
KOZMIN
jan. 31.
jan. 25.
jan. 25.
jan. 23.
jan. 22.
KROTOSZIN
jan. 21.
KALISCH
WARTE
26
jan. 20.
jan. 19.
Odera
jan. 22.
OSTROWO
SIERADZ
ZDUNSKA
jan. 19.
GLICZKOW
jan. 19.
SPROTTAU
febr. 2.
GLOGAU
jan. 31.
jan. 23.
NEUHAMMER
jan. 30.
jan. 26.
jan. 23.
jan. 22.
jan. 16.
jan. 23.
jan. 22.
BRESLAU

„menetkészültségbe" hozása. Ez már komoly gondot okozott, mivel a hadosztály legénységi állományának egyharmada még mindig nem volt beöltöztetve és a legtöbben félcipőben, lyukastalpú bakancsban várták a „kincstári felszerelést". A mínusz 25 fok körüli hidegben ilyen lábbelikkel több napos gyalogmenet elképzelhetetlen volt, közben állandóan fogalmazódott a kérdés: nyugatra, vagy keletre? Melyik a jobb, Katyn gödrei, esetleg netán Szibéria, vagy a még reményt jelentő Nyugat? Végre megszületett a döntés: irány nyugat! Közben Zoltay vezérkari százados és beosztottai kitaláltak valamit. Elrendelték a raktárakban található mintegy ötezer pokróc kiszállítását a csapatokhoz. A parancs a továbbiakban a készlet felének azonnali kettőbe vágását rendelte el és ezen kettőbe vágott pokrócokból szükséglábbelik „előállítását". A megmaradt egész pokrócok pedig a kabátok, köpenyek pótlását biztosították.

A hadosztály-törzsnél főpróbát csináltak a szükséglábbelik elkészítéséből. A félbevágott pokrócok egyik felét az alsó lábszár köré tekerték, úgy, hogy a lábfejet körbefogja. Bokánál többszörösen átkötötték madzaggal, a térdhajlatnál úgyszintén, majd végül a harmadik kötés következett a felső comb közepe táján. Amolyan pisztrángozó csizmának nézett ki ez a megoldás. Mivel a talprészek vékonynak és nem elég hőszigetelőnek tűntek, a lábfej burkolatát újabb pokrócok szétvagdosásával a csizmaszár magasságig megduplázták.

Még be sem fejeződött a „főpróba" amikor a hadosztályparancsnok irodájába belépett a hadosztály hadbiztosa a gazdászati hivatal főnökével, és az előbbi a leghivatalosabb formában kérte a Zoltay által kiadott utasítás visszavonását, mondván: az a kincstári vagyon tudatos rongálását jelenti.

A felvetésre Zoltay így válaszolt: Idefigyeljen Százados Úr! Ha maga egy 24 órán belül képes arra, hogy ezeknek a toprongyos önkénteseknek az előírásos egyenruházati darabokat kiadja, azonnal elrendelem a pokrócokra vonatkozó intézkedésem visszavonását! De erre nézve azonnal, itt a helyszínen várom a jelentését a hadosztályparancsnok úr jelenlétében!

Erre nem vagyok képes! – válaszolta a hadbiztos.

Tehát érvényben van a parancsom, ehhez tartsák magukat! – mondta Zoltay.[12]

Meg is történt a „drága kincstári pokrócok" kiadása, egyszerűen azért, mert pokróckészlete volt, egyenruhája pedig nem a hadosztálynak. A „köpeny-kérdés" is hasonló bütyköléssel oldódott meg. Hihetetlen leleményességgel dolgoztak az emberek. Rájöttek, hogy bicskával, ollóval nem szabad lyukasztani a többnyire zsákmányanyagból – csehszlovák, szovjet, olasz – származó pokrócokat, mert akkor azok tovább hasadnak, de az irodákban használt aktafűzéseknél alkalmazott lyukasztó kitűnő eszköz. Így lefoglaltak minden ilyen elérhető eszközt. Ezzel készítették azután a megfelelő mennyiségű és minőségű lyukat. A deréktájon a derékszíjat pótló madzagnak, vagy puha drótnak készítettek lyukat. Az így befűzött „derékkötőre" aggatták fel azután kulacsaikat, csajkáikat, a „vasadagot" tartó plédobozt stb. s ezekhez még egy hátizsákszerű bugyor is járult. A „drága kincstári pokróc" végezetül még egy csuklyát is kapott, amely a hideg szél és a hóvihar ellen igen jó szolgálatot tett, hiszen sokaknak még sapkája sem volt.

12 *Zoltay*: i. m. Zoltay az emlékiratában fekete tussal kihúzta magyar honvéd-hadbiztos tiszttársának a nevét, így azt a mai napig nem ismerjük. Mellesleg az ekkor kiadott pokrócok cseh, francia, orosz, néha olasz kincstári eredetű német zsákmányanyagból származtak.

1945. január 18-áról 19-ére virradó hajnalon lovas küldöncök vitték szét a hadosztály alakulatainak a menetparancsot, nem egy esetben a lovak szügyéig érő hótorlaszokon, hófúvásokon keresztül. A háromfős járőrökből álló hírvivők – a honvédség huszárjai közül kerültek ki – német „kincstári lovakon" és ki tudja honnét szerzett lovakon ültek, s ők voltak a legmegbízhatóbb hírközlők, mivel a telefonvonalakat rongálta a vihar, néhol az Armija Krajova, rádiója pedig nem volt minden kihelyezett alakulatnak.

1945. január 19-én megtörtént az alakulatok összpontosítása, Sieradtz katonai táborhoz. A legtöbb egység, alegység 10–15 km-es gyalogmenet után érkezett a gyülekezési helyre, de voltak olyanok is, amelyek 20–25 km-t is gyalogoltak. Nyugatra tartó és a németek által hóekézett út csak egy volt, Kalisch felé. Ezen az úton tízezrével özönlöttek hátra a megtépázott német 9. hadsereg katonái. A város nyugati szélén épült tábor környékére felvonult „Hungária" hadosztály menetoszlopainak ebbe az „áradatba" történő besorolása újabb nehézségbe ütközött. A németek maguknak tartották fenn a besorolási elsőbbséget, német tábori csendőrök irányításával. A hadosztály katonái a farkasordító hidegben csak tipegtek-topogtak. Végül kitört a gyalázat. Az egyik alakulat belekezdett az „Ébredj magyar, az ősi föld veszélyben, elvész a fajtánk, hogyha nem merünk!" dalba. Úgy látszik az ébredésre vonatkozó strófák „megihlették" a hadosztály törzskarát, mert a fagyoskodó magyar menetoszlopok közül valósággal kitört, kibontakozott egy egész lovas félszázad magyar tábori csendőr, Podhradszky ezredessel az élen. Odavágtattak a német tábori csendőr-irányító, forgalomszabályozó részleghez. Podhradszky, aki kifogástalanul beszélt németül, még mondott valamit a német tábori csendőrök parancsnokának s meg sem várta annak a válaszát, lovasaival valóságos falanxot alkotva, lezáratta a kelet-nyugati irányba vezető országutat, mégpedig háromszorosan. Lováról hátrafordulva vezényelte a várakozó magyar menetoszlopnak: Besorolni! A német parancsnok pisztolyt rántott, de látván a velük többszörös túlerőben lévő magyar tábori csendőrök lövésre kész géppisztolyait, meggondolta magát, s az erőszak helyett, szabályos tisztelgéssel és rendfokozati megszólítással – Standartenführer! – amolyan „megbeszélésre" jelentkezett. Podhradszky csak lóhátról tárgyalt. A „megbeszélés" eredményeként a németek „engedték" a magyarokat is nyugatra menetelni.

Röviddel a „megbeszélés" után kilenc szovjet repülőgép tűnt fel az égbolton – és csodálatos módon – nem a menetoszlopokat kezdték alacsonytámadással lőni, hanem rávetették magukat a schieradtzi katonai tábor fabarakkjaira. Sorozataiktól perceken belül kigyulladtak azok, de szerencsére a táborban már nem volt senki. A nyugatra menetelő magyar és német menetoszlopok szétugrottak, többnyire csak az útszéli árkokba. Amikor a gépek visszafordultak keletnek, a feltápászkodók köréből magyar és német nyelvű káromkodások özöne zúdult az égre, de sokan hálát is rebegtek mert a támadást megúszta német és magyar egyaránt: „Pedig, valósággal arathatták volna menetoszlopainkat" – írta emlékezésében Zoltay vezérkari százados, de ugyanezt vallja e sorok írója is, aki maga is átélője volt a támadásnak.[13]

A széttagolt „Hungária" hadosztály között ezrével vonultak a német katonák és a keleti területekről menekülő német lakosok. Utóbbiak panje-szekerein az élők

13 A szerző személyes élménye.

mellett hullák tucatjait is magukkal vitték, mert az útközben meghaltak, megfagyottak tetemeit az időjárási viszonyok miatt képtelenség volt eltemetni. Abban reménykedtek, hogy bejutnak majd a „Birodalom"-ba, az Oderától nyugatra.

Ilyen körülmények között szinte lehetetlenségnek bizonyult a „Hungária"-hadosztály alakulatait összetartani. A németekkel és menekülőkkel zsúfolt úton keveredtek a csapatok, mindenütt szétszórt felszerelési tárgyak, elhagyott gépjárművek, élelem után kutató lovak voltak láthatók. Ilyen körülmények között menetelt a „légió", értsd a „Hungária" hadosztály, az „elit seregtest", amelynek katonái egyharmad részben honvédségi egyenruhában, egyharmad részben a Fegyveres-SS egyenruhájában, míg egyharmad részben pokrócöltözetben voltak. Fegyverzet jóformán semmi, legfeljebb zászlóaljanként egy-egy század felszerelve gyalogsági fegyverekkel és itt-ott egy-egy villámgéppuska. Tiszteknél, tiszthelyetteseknél oldalfegyver. Maga a menet, hiszen erőltetett menetről volt szó, nem volt könnyű, még azoknak sem, akiknek megfelelő volt az öltözékük. A havas, síkosra kitaposott út két menetoszlop részére keskenynek bizonyult. A kifáradt és a nagy sietségben menekülő német szekerek lovainak a többsége éles vasalást sem kapott, aminek következménye volt a gyakori kicsúszás és a lovak lábának törése. Ilyenkor nem maradt más hátra, mint a „lókivégzés". Egy erős töltetű parabellum pisztollyal a fülbe lövés volt a „leghumánusabb" megoldás. A gyalogmenet útját számos helyen – sík terepről van szó – több száz méter szélességben keletkezett hófúvások nehezítették. Nem egy esetben ezek olyan nagyok és átjárhatatlanok voltak, hogy csak egy-egy erős harckocsi, vagy rohamlöveg tudta letaposni azokat, így téve lehetővé a gyalogosoknak és a nem lánctalpas járműveknek az áthaladást. A „Hungária" hadosztály kerékpáros és gyalogsági fegyverekkel ellátott lövész-százada néhány hófúváson még vállra véve átvitte a kerékpárokat, de később tiszti parancsra egyszerűen az útszéli árkokba hajigálta a kétkerekű „járműveket", amelyek nem egy esetben olyan halommá nőttek, hogy kézigránáttal kellett szabaddá tenni az utat.

Az egyes alakulatok közötti kapcsolatot csak lovas küldöncök útján lehetett fenntartani. Ezt a szolgálatot a már említett „lovat szerzett" huszárok és a tábori csendőrök látták el, miközben a hadosztály az első menetcél, Kalisch városa felé menetelt.

Az első menetnapon az alakulatok többsége 60–70 km-t teljesített, a későbbiek során azonban szükségessé vált az éjjel-nappal történő menetelés a minél nagyobb térnyerés miatt. Voltak olyan alakulatok ennek következtében, mint pl. az 5. ezred II. zászlóalja, amelynek 24 órára számított menetteljesítménye elérte a 80(!) km-t. Természetesen ilyen körülmények között sok volt a lemaradozó, részben a fizikai teljesítőképesség hiánya miatt, másrészt a feltört lábak, fagyott talpak és lábujjak miatt. Ugyanakkor, nem lévén csapatélelmezés, engedélyeztetett a „koldulás" és a „szerzés". Mindazt, amire a katonának közvetlen szüksége volt, magához vehette. Tehette ezt a németek által hátrahagyott kisebb raktárakból éppúgy, mint a lakosságtól, illetve azok elhagyott otthonaiból. Ez nemcsak a németajkú, de a lengyel lakosság esetében is így történt. Hasonló módon történtek az éjszakai beszállásolások is. Ha a kiszemelt helyen nem voltak már, illetve még németek, akkor a magyarok kézzel lábbal, néhány német szóval megtudakolták: hány helyiség van a házban, hányan lakják. Ha ezt megtudták akkor a háziakat általában a konyhába „terelték", maguk pedig a pokrócokat leterítve a többi helyiségben ledőltek és el-

aludtak. Az őrség megszervezése, az esetleges táplálék előkerítése ilyenkor a tiszthelyettesekre, tisztesekre, „öreg katonákra" hárult. Ugyanígy a feltört, fagyott végtagok esetleges ápolása is, többnyire hozzávaló kötszer, kenőcs és gyógyszer nélkül.

A menetek alatt a rendkívül legyengült, rosszul táplált legénység körében az elalvás ugyanolyan gyakori volt szinte, mint az erős napsütésben fellépő hóvakság. Szerencsére az utóbbi hét–tíz nap múlva elmúlt, de addig a bajtársak vezették az így „megvakult" társaikat.

A különböző alakulatok csatlakoztatását szinte képtelenség volt végrehajtani. Annyi volt a „Hungária" menetoszlopai közé „befurakodott" német katona és menekülő (szekerekkel), hogy lassan már többen voltak, mint a magyarok. Ennek is betudható volt a lemaradozók nagy száma, mivel sokan „hazafias kötelességre" hivatkozva mentették a németek által elhajigált használható holmikat, felszerelési tárgyakat. Az üzemanyaghiány miatt elhagyott teher- és személygépkocsik elé négyes–hatos fogatokat állítottak be és így vonultak, míg a még jó kondíciókban lévő lovakból, kocsikból kialakultak a századok, sőt zászlóaljak „vonatalakulatai". Ezekre a szekerekre, járművekre kerültek azután a feltört lábú, gyalogolni képtelen önkéntesek. Az utak mellett kóborló fiatal csikók pedig az élelmezési gondok megoldásában segítettek, természetesen a jobb falatokat a „vadászok" és „szakácsok" fogyasztották el, de jutott mindenkinek a húsból.

Visszatérve azonban az időrendhez, el kell mondani: a kitűzött menetcélt az első napon szinte minden alakulat elérte. Kalischból, az előző napon költözött ki a német 9. hadsereg parancsnoksága, csak egy visszamaradó különítményt talált a „Hungária" hadosztály a helyőrségi városban. Szálláshely azonban bőven akadt. Pisky ezredes és első vezérkari tisztje, Zoltay százados mindenekelőtt információkat akart szerezni a németektől. Nem a nagy történésekről, az általános hadihelyzetről, hiszen azt a BBC jóvoltából ismerték, hanem inkább arról, hogy maradtak-e német készletek – élelem, ruházat, fegyverzet – raktáron, melyekre a hadosztálynak égető szüksége lenne. A németek gyanakodva vizsgálták a Waffen-SS egyenruhájában lévő „Oberführer"-t[14] és vezérkari tisztjét, de szabályos igazoltatások és igazolások után elmondták, hogy két nagyobb, még ki nem ürített raktár található a közelben, Posenben, illetve Sandberg–Gostingen között valahol „rejtve". Sikerült a németektől katonai térképeket is szerezni, mivel addig Zoltay vezérkari százados ÁTI Kisatlasza volt az egyetlen támpont a hadosztálynak. Volt ugyan a hadrend szerint egy térképcsoportja (Kartenstelle) is a hadosztály parancsnokságának, de az csak elméletben működött.

A „megtérképesedés"-t követően össze is ült a hadosztály „kupaktanácsa", eldöntendő, merre, melyik útvonalon és hova meneteljenek tovább. Közben eltelt 1945. január 20-a, mint afféle pihenőnap, alakulatellenőrzés, amolyan „szerelvényt igazíts" formában.

A hadosztály parancsnoka, Pisky ezredes Posen felé akart tovább menni, Zoltay vezérkari százados pedig a Pleschen–Jarotschin– Gostingen–Lissa–Glogau útvonalat

14 A Fegyveres-SS-ben használt „Oberführer" rendfokozat az ezredes és a vezérőrnagy közötti rendfokozat volt, a mai Magyar Honvédségben használatos dandártábornoknak felelne meg. Ezt a rendfokozatot vitéz Pisky Zoltán ezredes és vitéz Deák László ezredes érte el, de a magyar katonai nyelvben továbbra is ezredesnek nevezték őket, megszólításuk is ez volt.

tartotta rövidebbnek és kevésbé veszélyesnek, azzal a hátsó gondolattal, hogy a hadosztály így visszavezethető a kiindulási helyére: Neuhammer/Strans-ba, ahol a „Hunyadi" hadosztály még állomásozott.

Dűlőre nem jutottak, de mivel az útvonal Jarotschinig azonos volt, minden alakulat ezen haladt. Közben a kaotikus állapotok csak egyre fokozódtak, az alakulatok pedig torlódtak. Utóbbiak főleg azért, mert a hadosztály menetirányával majdnem párhuzamosan a Vörös Hadsereg páncélosai vívták csatáikat a németekkel és a távolság légvonalban nem volt több 10–12 kilométernél, miközben a „Hungária" menetoszlopai 30–35 kilométerre is elnyúltak. Közben egyre inkább gyanússá vált, hogy mind kevesebb lesz a visszavonuló német katona, a menekülő polgári lakosság, az útszélen viszont egyre több az elhányt német kincstári holmi.

A hadosztály visszavonulási útvonalától délre valamivel biztatóbbnak tűnt a helyzet. Az ott előretörő páncélosok úgy 35–45 kilométer távolságra dübörögtek. Sötétedés után láthatóak voltak a fel-felvillanó torkolattüzek, illetve „ellen torkolattüzek". Nyilvánvalóvá vált, hogy az ellenség északon és délen is előretör, és a nyugatra nyitott zsákban menetel a „Hungária" hadosztály ahogy csak tud, illetve ahogy bírja. A kérdés csak az volt: be tudják-e zárni a zsákot az oroszok?

1945. január 21-én Jarotschinban döntött a hadosztály parancsnoka, Pisky ezredes arról, hogy ő gépkocsijával megpróbál bejutni Posenbe, mert a kapott információ szerint ott remélhet a hadosztály számára kellő mennyiségű felszerelést. „Estére itt vagyok, akkor majd megbeszéljük a többi tennivalót. Pihenjen addig a hadosztály!" – voltak Zoltay vezérkari százados feljegyzései szerint utolsó szavai ekkor. A reggeli órákban a német Reinholdt századossal, segédtisztjével és gépkocsivezetőjével indult el Pisky. Kora délután, 14 óra körül már újra Jarotschinben volt. Kiderült, hogy a túlzsúfolt poseni országúton gépkocsival szinte képtelenség előrejutni a hatalmas torlódások miatt. Kapóra jött a visszatért hadosztályparancsnoknak a „kutató magyarok" által felfedezett és már fel is nyergelt Trakéner istálló mintegy 10–12 hátasa, melyet a „felfedezők" épp belovagoltak valami német uradalmi épület előtt. Pisky sofőrjét visszaküldte a Jarotschinben ideiglenesen beszállásolt hadosztályparancsnoksághoz, „lóról"-t parancsolt a büszke tartású magyaroknak, majd kiválogatva a lovak javát, nyeregbe szállt. Példáját követte Reiholdt főhadnagy és még néhány határ-, illetve hegyivadász tiszt is. Magához parancsolt egy, a hadosztály alárendeltségébe tartozó kozák lovasszakaszt és ellovagolt Posen irányába; úgy vélte, lóháton kikerülhetők a torlódások és bejuthat a városba. Közben beesteledett, Piskyéknek pedig nyoma veszett.[15]

A hadosztály szerencséjére Zoltay vezérkari százados – mint arra jogosult első vezérkari tiszt – riadóztatta az alakulatokat, elrendelve számukra a Gostingen felé vezető úton történő erőltetett menetet. Ekkor már 1945. január 22-ét mutatott a naptár. A BBC adásából kiderült, hogy ezen a napon a szovjet páncélos erők már Posen előtt álltak, más éleik pedig elérték Kalischt.

15 Trakéner – keleti, többnyire arabs beütésű (kitenyésztett) lófajta, amelyet nyugati vérrel kereszteztek. Németország keleti részein híres mének ivadéka volt. Erőteljesen emlékeztetett a magyar félvérre.

Vitéz Pisky Zoltán ezredes sorsáról – immáron évtizedek óta – különböző hírek keringenek. Hivatalosan „eltűnt"-nek nyilvánították. Nem kizárt azonban az sem, hogy mint sebesült a poseni kórházba került, melynek az erőd földalatti részeiben kialakított kórtermeiben fekvő kétezer sebesültet 1945. január 23-án a szovjet alakulatok, lengyel partizánokkal együtt, lángszóróval megégették. L.: *Csallner, Heinz:* Zwischen Weichsel und Warthe. h. n., 1992. 34. o.

1945. január 23-án Gostingenben beszállásolási nehézségek keletkeztek. A 75–80 km-et gyalogolt 4. és 5. ezredet már nem lehetett fedél alá juttatni. Minden használható épület tele volt. Nem maradt más hátra, mint az alig egy-két órát aludt, előbb beérkezett magyar alakulatok legénységét kiugrasztani a szálláshelyükről, hogy azokat átadják a később érkezetteknek.

Az elhagyott német házak garázsaiban számos DKW személygépkocsira is akadtak, amelyek azonban csak lóvontatással működtek, mivel a tulajdonosok az elosztófejeket leszerelték róluk, illetve üzemanyag sem akadt. Közben hírt kapott a seregtest az eltűnt hadosztályparancsnokról is. Egy kisebb kozák lovascsoport arról számolt be, hogy Piskyék elérték Schroda (Sroda) községet, amikor onnét a Posen felé vezető útra beszaladt néhány T 34-es szovjet harckocsi és a délkeletről a város felé tartó tömegbe belegéppuskázott, nem tekintve azt, hogy ki a civil és ki a katona. A néhány hírt hozó kozáknak sikerült egy domb mögé vágtatva megúszni a géppuskázást és így hozták a hírt. Mivel valamennyien egybehangzóan adták elő a dolgot, nem volt mit kételkedni szavukban.

Zoltay vezérkari századosnak – meglehetősen bonyolult összeköttetés útján – sikerült a „Hunyadi" hadosztály parancsnokságával érintkezésbe lépnie és jelentenie Pisky eltűntét/elestét. A „Hunyadi" tovább jelentette a hírt Berlinbe és külön futártiszttel Kőszegre, a HM-nek. Berlin gyorsan reagált. Az SS Vezetési Főhivatal a vezetési tartalékból azonnal útnak indított egy „hadosztályparancsnok-jelöltet". „Érje el minél előbb a frontközelben lévő, Posen térségében tartózkodó 26. SS-hadosztályt s vegye ott át a parancsnokságot!" – hangzott az SS Birodalmi Vezetőjének, Heinrich Himmlernek a parancsa, melyet a „Steiermark" nevű különvonatáról küldött, amely akkor a kelet-pomerániai Deutschkrone nevű település környékén tartózkodott.

Berthold Maack Oberführer (rendfokozat az ezredes és a vezérőrnagy között), a Waffen-SS kötelékébe tartozó törzstiszt el is indult segédtisztjével és sofőrjével a megadott irányba, Schneidemühlnél azonban majdnem őket is elérte a végzet. Rossz tájékoztatás után, melyet saját németjeiktől kaptak, a ködös időben majdnem beleszaladtak egy szovjet harckocsioszlopba. Csak a sofőr lélekjelenlétének és ügyességének köszönhető, hogy megmenekültek.[16] Visszatértek kiindulási helyükre ahol nem kis pánikot idéztek elő az SS Birodalmi Vezető környezetében. Maack végül is több mint két hét eltelte után, Berlinen keresztül jutott el Neuhammer/Stransba, ahova időközben gyalogmenetben beérkezett a „Hungária" hadosztály is.

1945. január 23-án még szomorúbb eseményt jegyeztek fel a „Hungária" hadosztály történetéről. A hadosztály német egyenruhába öltöztetett egyik százada Jarotschinnál utat tévesztett, mivel a németek – megtévesztendő az előrenyomuló ellenséget – az útjelző táblákat, ahol csak lehetett, elforgatták. A tévedésre a század parancsnoka – jó néhány órás erőltetett menet után – rá is jött. Századát megállította, majd letért a Posen felé vezető útról Schrimm felé, ahol pihenőt akart adni századának. 13 óra körül szovjet páncélosok érték utol a városka Warthe folyón átvezető hídjánál. Egy német utászcsoport éppen a Warthe még teljesen ép hídjának a felrobbantásával foglalatoskodott, a lengyel lakosság tiltakozása ellenére. A magyarok, abban a hitben, hogy a „Hungária" hadosztály néhány alegysége még követi

16 Maack Waffen-SS vezérőrnagy közlése a szerzővel 1979-ben.

őket, szintén tiltakoztak a robbantás ellen. A várost és a hídfőt védeni akaró németekkel folytatott „vitát" kihasználva a szovjet páncélosok átjutottak a hídon és a nyugati hídfőnél összegyülekezett, fegyvereiket letett magyarokat és volkssturmistákat, hiába emelték karjukat a magasba, egyszerűen legéppuskázták.[17] Egy magyar tiszt, 168 tiszthelyettes és legénység maradt a mészárlás helyén. A csoportból mintegy ötven főnek sikerült megmenekülnie, akik hosszú bolyongás után érték el a hadosztály menetelő zömét Lissa városánál.

Ugyanezen a napon történt, hogy a hadosztály-zöm katonái Sandberg és Gostingen között ráakadtak a korábban említett német raktárra, amely csupa barakképületből állt egy erdős domboldalban. A német raktárosok éppen fáklyákkal gyújtogatták az épületeket, amikor a „Hungária" alakulatai futásban megrohamozták a még nem lángokban álló, csak éppen meggyújtott épületeket és azonnal megkezdték az oltást és a mentést. A raktárakban nem egy, de két hadosztály felszerelésére elegendő ruházatot, felszerelési tárgyat őriztek.[18] Zoltay elfogatta a német raktárosokat, akik különböző parancsokra hivatkoztak, majd az oltási-mentési zűrzavarban eltűntek. A mentés eredményeként a hadosztály egy teljes ezrednyi legénységét sikerült megfelelő ruházattal és lábbelivel ellátni még az éjszaka folyamán.

A következő napon, 1945. január 24-én érte el a „Hungária" hadosztály zöme Lissa városát. Egyes alakulatok még január 25-én is ott tartózkodtak, miközben az oroszok elfoglalták Gostingent. Itt és ekkor történt meg az a „csoda", hogy az alakulatok egy része a Schierdtzből történt elvonulás óta először vételezhetett kincstári kenyeret és jutott hozzá az ún. „Wehrmachtsuppe"-hoz.

1945. január 26-án kapott hírt a hadosztálytörzs arról, hogy néhány alakulat a megforgatott útjelzőtáblák miatt rossz irányba gyalogol, nevezetesen Kozmin és Krotocsin irányába. Az utánuk küldött lovas jelentők hozták a hírt, hogy észrevették a tévedést és megfordultak, indulnak Lissába. Közben Ostrowónál érintkezésbe kerültek az ellenséggel, melyet a szekereken magukkal hozott hősi halottaik is bizonyítottak. Miközben ezek az alakulatok beérkeztek a városba, a városból nyugati irányban kivonulókat német katonai karhatalmi alakulatok tartóztatták fel. Ezúttal nem a tábori csendőrök, hanem a „Feldjäger"-ek. Ők a városból kivezető utakat félkörben lezárták és a csellengőket, amennyiben nincs nyugatra szóló érvényes írásbeli parancsuk, a helyszínen agyonlőtték. Tucatjával feküdtek már a helyszínen a kivégzett német katonák tetemei. Bajba keveredtek a „Hungária" hadosztály katonái is, mígnem előkerült a hadosztály rangidős tisztje, a lóháton ülő Podhradszky ezredes, illetve Zoltay vezérkari százados, első vezérkari tiszt.

Zoltay felmutatta a „Feldjägerek"[19] parancsnokának a saját maga által írt és aláírt visszavonulási parancsot, akik azt ellenőrizendő, kapcsolatba léptek Himmler SS-

17 Tóth Béla tartalékos hadnagy és Szilágyi őrmester levélbeni közlései a szerzővel, valamint a „Heeres-Unteroffizier-Schule" parancsnokának jelentése. Másolat a szerző birtokában. A szovjetek viselkedésén, amely a hadijog teljes megsértését jelentette, nem lehet csodálkozni, hiszen az Ilja Ehrenburg tollából megjelent „felhívás" 1945 elején erre buzdította a katonákat: „Szovjet Katonák! Rövidesen eléritek a németek és osztrákok határait. Öljetek, öljetek, öljetek! Mindegyikőtöknek minden nap legalább egyet meg kell ölnötök ezekből a bestiákból, különben hiábavalóan telik el a nap. Törjétek meg az asszonyok és leányok gőgjét, dölyfösségét, ahol csak találjátok őket, mert ők a Ti jogos zsákmányotok!" Ehrenburg „felhívását" orosz és német nyelven már számtalanszor és számos helyen közölték. L. pl.: *Die Kameradschaft* 1992. január–februári szám 2. o. (Ausztria, Innsbruck).

18 *Zoltay:* i. m. Napra pontosan említi az eseményt.

19 A Feldjäger alakulatokat mint szervezetszerű alakulatokat 1943-ban hozták létre, teljesen függetlenül a fennmaradó német tábori csendőrségtől. Feladataik és fegyverhasználati joguk meghaladta a tábori csendőrökét, közvetlenül az

birodalmi vezetővel, illetve annak törzsével. Utóbbi igazolta a hadosztályt és elrendelték a hadosztály továbbengedését. Meglepő módon a magasabb parancsnokságról nem érdeklődtek a hadosztály helyzete, sorsa iránt, annál inkább Maack „hadosztályparancsnok-jelölt" útjának körülményeiről. Nem foglalkoztatta őket a magyar hadosztályparancsnok, Pisky ezredes sorsa sem. Zoltaytól még megkérdezték: nem indította-e túl korán el a hadosztályt Schieradtzból? Amolyan helyzetképre voltak kíváncsiak.[20] Zoltay mintegy félórás magyarázatba kezdett, keresve a német szavakat és kifejezéseket, de a jelentése tökéletesen „ült". A németek szinte elképedtek jelentésén.

1945. január 27-én nagyot változott az időjárás. A hőmérséklet 0 fok körülire változott, de ugyanakkor friss, de igen nedves hó esett. A kopott talpú csizmák átnedvesedtek, még szerencse, hogy a Schieradtzban „bütykölt" pokróc-lábbeliket már nem viselte senki, mivel az idők folyamán sikerült így vagy úgy bőrlábbelikhez jutni. Egyébként is erősen megnőtt a hadosztály német kincstári és nem kincstári készlete, amelynek beszerzési helye a legtöbbször az utak mellett és a falvakban elhajigált német anyag volt.

Január 30-án sikerült a hadosztálynak Fraustadt városka vasútállomásán vesztegelő német kórházvonat parancsnokával összeköttetésbe lépni és megegyezni abban, hogy ők vállalják a „Hungária" hadosztály 117 fagyott lábú katonájának a kezelését. Sajnos néhány önkéntesnél amputálni is kellett, őket sebesültszállító gépkocsikkal vitték hátra. A „csak" lábfeltöréssel bajlódó mintegy 300 főnyi csoport tagjainak kezelését is elvégezték, akiket a korábban szerzett panje szekerekkel szállítottak a vonathoz.

Ugyanezen a napon sikerült ismét kapcsolatot teremteni a Neuhammer/Stransban állomásozó „Hunyadi" hadosztállyal. Zoltay vezérkari százados azt kérte Grassy altábornagytól, hogy valami felfogó törzs kerüljön vezénylésre a Glogauban lévő Odera hídhoz és legalább egy „Wehrmachtsuppe" várja az éhezőket.

1945. január 31-én érték el a „Hungária" hadosztály élei az Oderát Glogau városánál. Ott a „Hunyadi" hadosztály egy egész tábori csendőr százada várta az érkezőket a nyugati hídfőben. A visszaáradó embertömegből nem volt könnyű válogatni. Kivételt csak a zárt egységben érkező, egyenruhás alakulatok képeztek, illetve azok a magyarok, akik még ugyan mindig civilben, de tisztjeik, tiszthelyetteseik vezetésével „menetben" érkeztek. A hidat egyébként már aláaknázták a németek és kettőzött őrség vigyázott rá. Az éhezők a glogaui helyőrségi laktanya udvarán kapták meg a meleg „Wehrmachtsuppe"-t, majd tovább irányították őket Saganba, ahol fürösztés és tetvetlenítés várt rájuk. Azt követően gépkocsin szállították őket Neuhammer/Stransba.

A magyarok „népszámlálását" 1945. február 4-én, déli 12 órakor fejezték be. A „Hungária" hadosztály fogadására kirendelt táboricsendőr század parancsnokának fennmaradt összefoglaló jelentése szerint az adott időpontig 7515 magyart (köztük 71 könnyű sebesültet és 50 pokrócba csavart, panje szekéren szállított, hidegrázásban szenvedőt) vettek nyilvántartásba. A fegyverzet a következő képet mutatta: 810 Mauser (98 k) karabély, 17 (43 M.) karabély, 610 Mannlicher (fegyverenként bemu-

OKW-nek voltak alárendelve. Az alakulatok teljesen gépesítettek voltak. L.: *Quenstedt, Otto:* Wort und Brauch im Deutschen Heer. Hamburg, 1976. 80. o.

20 *Zoltay:* i. m., valamint Podhradszky Andor ezredes levélbeni közlése a szerzővel 1963-ban.

tatott 40 tölténnyel, a M. Kir. Csendőrség tulajdona, a „Hungária" hadosztály tábori csendőrségénél), 171 Tokarev típusú félautomata puska (szovjet zsákmányanyag), 73 Beretta típusú géppisztoly, 11 MG 42 típusú géppuska, 3 n. MG 42 típusú géppuska, 5 páncélrém (Panzerschreck), 50 páncélököl (Panzerfaust), 2 gránátvető (8,1 cm-es), 507 pisztoly (08 Mauser parabellum, 9 mm Frommer [FÉG]), 1 géptávíró, 5 tábori rádiókészülék. Ezeken felül jelentéktelen mennyiségű lőszer, 3 tehergépkocsi, 7 személygépkocsi és 15 motorkerékpár; 808 ló, ezek közül panje szekerekbe fogva 441, saroglyához kötve 367. Élelmiszerkészlet: 150 mázsa fagyott takarmányrépa, panje fogatokon. Gulyáságyúk és egyéb ellátóeszközök viszont teljesen hiányoztak.[21]

1945. február 1-jén a Neuhammer/Stransba beérkezett „Hungária" hadosztálynál a legszigorúbb létszámellenőrzést hajtották végre felsőbb utasításra, miközben a már Stransból eltávozott észt hadosztály elhagyott barakkjaiba szállásoltak be az alakulatok. A hadosztály lóállományát előbb selejtezték – a lovak egy része a vágóhídra került –, majd a megmaradt állomány felét, a panje fogatokkal együtt át kellett adni a „Hunyadi" hadosztálynak.

A vacsorát követően Zoltay vezérkari százados kihallgatásra jelentkezett Grassy altábornagynál. Grassy hosszú időn keresztül meséltette Zoltayt a hadosztállyal történtekről, s közben Zoltay százados érdeklődött: mi lesz a teendő? A beszélgetés közben belépett az irodába a „Hunyadi" hadosztály első segédtisztje, Szentgróthy százados és letette az asztalra a Berlinből futártiszt által hozott „titkos parancsnoki ügy" jelzéssel ellátott iratcsomagot. Az iratokból kiderült, hogy az SS Vezetési Főhivatal elrendelte a „26. Grenadier Division der SS (ungarische Nr. 2.)" újrafelállítását a jelenleg Neuhammerben állomásozó csapatrészek bevonásával.[22] A végrehajtásért a „Hungária" hadosztály parancsnoka a felelős. A korábban már említett, kijelölt hadosztályparancsnok, Maack Oberführer azonban még nem érkezett meg Neuhammerbe! A parancs szerint, ellentétben az eddigi hadrendi felállítással, a hadosztályt most mint „45 mintájú gyaloghadosztály"-t kellett megszervezni. Ez azt jelentette, hogy a „népi gránátos" hadosztály 2 zászlóaljas gránátos ezredei helyett 3 zászlóaljas gyalogezredek szervezendők, s ennek megfelelően az ellátó ezred kapacitása megnő. Grassy mint egykori hadiakadémiai tanár megkérdezte Zoltaytól: tudja-e mit jelent ez? Zoltay összeadott, kivont, majd jelentette: Altábornagy Úr! Ha én ezt a hadosztályt egyetlen menetoszlopban, csak a minimális térközzel felvonultatom, szükségem van legalább 50 km-es[23] útvonalra. Grassy válasza a következő volt: Helyes Százados Úr! De mi következik ebből? Ne vonultassa egy úton és egy menetoszlopban!

1945. február 2-ára elkészült a „Hungária" hadosztály veszteséglistája. A kimutatás szerint hiányzott 2,570 fő. Közülük 147 hősi halottnak nyilvánítva, kb. 170 fő legyilkoltnak, míg a többi eltűntnek tekinthető. 370 főt fagyási sérülésekkel a sagani német helyőrségi kórházba szállítottak, akik között nem kevés a még hóvakságban szenvedők száma.

21 *Ulrich, Fritz*, a Waffen-SS-t. őrnagyának közlése a szerzővel 1969-ben, aki az adott időben még a „Hunyadi" hadosztálynál teljesített szolgálatot mint német segédtiszt (és aki „ősberlini" létére a szegedi Ferenc József Tudományegyetem jogi fakultásának évekig hallgatója volt!).

22 Az SSFHA. Amt. II. Org. Abt. I. a/II, Tgb. Nr. 587/45, Berlin–Wilmersdorf, 29. Jan. 45. számú német nyelvű iratot közli: *G.-Payer, Andreas von:* Armati Hungarorum 486. o. (a továbbiakban: *Payer:* i. m.).

23 *Zoltay:* i. m.

Közben az orosz csapatok térnyerésének következtében a Neuhammer/Stransban állomásozó „Hunyadi" és „Hungária" hadosztályok – melyeket „felsőbb körökben" előszeretettel neveztek papírtigriseknek – már csak alig 50–60 km-re voltak a Vörös Hadsereg támadó éleitől, mialatt újabb és újabb magyarok érkeztek a táborba, akiket sem az egyik, sem a másik hadosztály kereteibe nem lehetett beilleszteni. Már a harmadik – „Gömbös" – és a negyedik – „Görgey" – önkéntes hadosztályról beszéltek, de ezekre vonatkozóan semmiféle intézkedés nem érkezett sem a HM-ből sem az SS Vezetési Főhivataltól.

Mialatt a magyarok száma egyre gyarapodott, mintegy varázsütésre, fegyverszállítmányok is érkeztek, szinte folyamatosan mind a két hadosztályhoz. Igaz, többnyire csak könnyű gyalogsági fegyverek, de akadt ún. nehéz gyalogsági fegyver is, mitöbb tehergépkocsik is. Utóbbiak a nagy benzin hiányra való tekintettel már faszéngázas üzemelésre átállítva, ami viszont jelentősen rontotta a motor teljesítőképességét és az üzembiztonságot. Felgyorsították a „Hungária" hadosztály még be nem öltöztetett legénységének is a felszerelését, ruházattal történő ellátását.

A már említett „nagy magyar beérkezések" eredményeként megint a „duplaágyas" elhelyezés vált gyakorlattá és a kereteiben már létező két hadosztály katonai összképét rontották még a honvéd egyenruhák és a lerongyolódott „civilisták". Ehhez jött még, hogy az újonnan érkezettek nem kevés tetűt hoztak magukkal és ismét eltetvesedett mind a két hadosztály.

1945. február 4-én már Neuhammer/Stransban is lehetett hallani a keletről előrenyomuló orosz csapatok tüzérségének a lövéseit. Félő volt, hogy egy erősebb szovjet páncélos kötelék egyszerűen csak beszalad a táborba, legalábbis annak a keleti részébe. Grassy altábornagy – az addig tapasztaltak alapján – nem igen bízott a német felsőbb vezetésben, illetve annak tájékoztatásában, ezért saját hírszolgálatra épített. Mintegy két századra tehető gyalogságot a tábortól keletre, több szakaszt félkörösen elosztva amolyan „figyelőbe" vezényelt. A szakaszok, amelyekben már kiképzett, páncélöklökkel is felszerelt katonák voltak, az erdős terepen haditapasztalatokkal bíró tisztek, tiszthelyettesek vezetésével foglaltak állást. A hadosztállyal lovas jelentők által tartották a kapcsolatot, ahol Peinlich Béla ezredes már a „Hunyadi" riadóezredét is „szervezgette" négy teljes értékű gránátos zászlóaljjal.

Az események ezt követően gyorsan követték egymást. Ruszkay Jenő címzetes vezérezredes, a magyar Fegyveres SS kötelékeinek kiszemelt főfelügyelője, Grassy altábornagy, Deák László ezredes vkf. a német SS Vezetési Főhivatalhoz autóztak. Azért hármasban, hogy nagyobb nyomatéka legyen menetelüknek. A Főhivatal ekkor már Berlintől távolabb, Pieskow am Scharmützelseeben volt elhelyezve. Itt adták elő kérelmeiket, panaszaikat, aggályaikat a nevezett parancsnokság első vezérkari tisztjének, Joachim Ruoffnak, a Waffen-SS ezredesének, mivel a korábban már említett Jüttner tábornok szolgálatilag távol volt. Ruoff a magyarok kérdéseire, kérelmeire – a hadosztályok megállapodás szerint felszerelése, felfegyverzése – egyenes választ adott: képtelenek a megállapodásban foglaltakat teljesíteni, még a saját hadosztályaikat sem tudják a szükséges fegyverzettel ellátni. Elismerte ugyanakkor, hogy a magyarok panaszai jogosak, de a szükség törvényt bont. Neuhammer/Strans jelenlegi veszélyeztetettségét ugyancsak belátja, ezért a saját felelősségére (mint az ügyben illetékes Jüttner helyettese) ki fog állíttatni a magyar

hadosztályok részére egy áthelyezési parancsot, valahová bajor területre, München környékére. Figyelmeztette azonban a jelenlévőket, hogy az áthelyezést gyalogmenetben kell végrehajtani és utalt arra is, hogy az ügyet felsőbb helyek előtt kezeljék diszkréten, mert furcsán hatna ott, hogy 40–45 ezer magyar „Fegyveres SS katona" kivonul a veszélyeztetett hadműveleti területről. Egyébként a szállításhoz rendelkezésre bocsájtandó vonatszerelvények kapcsán jelenteni kellene az OKW-nak, s így a kivonásról/áthelyezésről a Vezéri Főhadiszállás is azonnal tudomást szerezne. A tekintélyes angolszász légifölényre való tekintettel is biztosabbnak látszik a gyalogmenet. Javasolja: hagyjanak hátra a saját elvonulásuk biztosítására „erőket".[24]

Az őszinte beszélgetés és a menetparancs kézhezvétele után Grassy telefonon elérte a Neuhammer/Stransban lévő hadosztályát, ahol Podhradszky Ádám vezérkari őrnagy, a hadosztály Ia tisztje vette a parancsot és Grassy utasításának megfelelően azonnal elrendelte a hadosztálynál a menetkészültséget, illetve a még csak „szervezgetődő" riadóezred megszervezését.

Ugyanezen a napon – 1945. február 5. – egy Kőszegről beérkezett futártiszt egy hadtestparancsban fennmaradt HM intézkedést továbbított Neuhammer/Stransba. A VIII. hadtest 16. számú hadtestparancs a Hunyadi hadosztályokba történő jelentkezésről kiadott HM körrendeletet eképpen közölte:

„A »Hunyadi« magyar fegyveres-SS gránátos ho.-kba való jelentkezések újabb szabályozása. (325.) VIII. hdt. IV. d. 45. II. 2.

Az 1945. évi január hó 24.-én kelt 5. sz. H. R. (szab. rend.:)-ben közzétett 10.773 sz. (bizalmas!) I/a-1945 sz. körrendeletet az alábbiakban teljtartalmúlag közlöm:

Az 1944. évi december hó 14.-én kelt 599.073/10.–1944. sz. körrendeletem kapcsán:

1. A »Hunyadi« magyar fegyveres-SS gránátos hadosztályokba való jelentkezéseket a jövőben az alábbiak szerint szabályozom.

A) Tisztek

a) Csak hivatásos tisztek jelentkezhetnek.

b) Főtisztek 1904. évi születésűnél idősebbek nem lehetnek.

c) Főtisztek és törzstisztek egyaránt kötelesek jelentkezésüket hozzám (8–b o.) felterjeszteni az alábbi adatok pontos feltüntetése mellett:

aa) név, szül. év, anyja neve, családi állapota,

bb) rendfokozat,

cc) jelenlegi állománytest, beosztás (fegyvernem),

dd) német nyelvtudás foka,

ee) előző beosztás, alkalmaztatás felsorolása (csak törzstisztek jelentik!).

A jelentkezők felettes parancsnoksága ugyanekkor tartozik indokolt rövid jelentést tenni az illető nélkülözhetősége tekintetében.

d) A jelentkezések elfogadása és a végleges átengedés tekintetében a döntést magamnak tartom fenn! A jelentkezések tárgyában hozott és írásban közölt döntésemig a »Hunyadi« hadosztályoknak senki át nem adható!

24 Ruoff, Waffen-SS vezérkari ezredes levele a szerzőhöz 1984-ben. A német nyelvű beszélgetés szövegét közli: *Payer*: i. m.: 489. o.

B) Tiszthelyettesek

a) Csapat-tiszthelyettesek (hivatásos vagy tartalékos) jelentkezhetnek, ha 1910. évi születésűnél nem idősebbek és harctéri szolgálatra alkalmasak.

b) Szakszolgálatos-tiszthelyettesek jelentkezésére a f. évi jan. hó 4.-én kelt 93.152/eln. 10–1944. sz. rendeletem irányadó, – ezek csak engedélyemmel adhatók át és ezért jelentkezésüket hozzám (1/a oszt.) kell felterjeszteni.

C) Legénység

Legénységi állományúak jelentkezhetnek, ha – 1914. évi vagy ennél fiatalabb évfolyamokba tartoznak.

D) Polgári egyének

A polgári életből jelentkezhetnek a tartalékos tiszthelyettesek és legénységi állományúak, valamint azok, akik katonai szolgálatot még nem teljesítettek, ha – 1910. illetve legénységnél 1914. évi születésűnél nem idősebbek.

2. Jelentkezések elfogadása.

Mindazok jelentkezését és nélkülözhetőségét, akik átadásához előzetes engedélyem szükséges, az illetékes csapattest-parancsnokságok bírálják el s megfelelő okmányokkal ellátva indítsák útba a »Hunyadi« hadosztályok gyűjtőállomására. (Jelenleg Rajka község.) Az így átadott tiszthelyetteseket névszerint, a legénységet számszerint utólag hozzám (1. a. oszt.) kell jelenteni.

Akiket az illetékes csapattest-parancsnokság nélkülözhetetlennek tart, azok jelentkezését a nélkülözhetőség tüzetes indoklásával döntés végett hozzám (1. a. o.) kell felterjeszteni. Döntésemig az ilyen jelentkezőket vissza kell tartani.

3. Jelentkezési helyek.

Ténylegesen szolgáló honvéd-egyének (hivatásos és tartalékos) az illetékes csapattest-parancsnokságainál, polgári egyének pedig a még működő honvéd kiegészítő parancsnokságoknál, illetve a Magyaróvárott felállított »Hunyadi« toborzóbizottságnál jelentkezhetnek.

4. Jelentkezési korlátozások.

a) Mindenkinek joga van jelentkezni! Senkit e téren megakadályozni vagy befolyásolni nem szabad! Aki e téren a jelentkezéssel szemben a legcsekélyebb akadályt vagy nehézséget támasztja, az ellen bűnvádi eljárást indítok! A nélkülözhetetlenséget kizárólag én állapítom meg! Elvileg azonban senki sem nélkülözhetetlen!

b) A »Hunyadi« hadosztályok gyűjtőállomásán közvetlenül senki sem jelentkezhet. (Ez a németekkel egyetértően történik, visszaélések és szélhámoskodások kiküszöbölése végett!)

c) Bevetett vagy közvetlenül bevetés előtt álló alakulatokból jelentkezni nem lehet, csakis ennek megszűnte után.

d) Nem jelentkezhetnek továbbá rendfokozatra való tekintet nélkül az 1944. évi december hó 22.-én kelt 95.175. eln. 1./a 1944. számú rendeletem értelmében a fegyvernemi kiképző és felállító központokba beosztottak.

5. Családtagokról gondoskodás.

Az átadott, igazolt családtagjaik Németországba történő kitelepítését kérhetik.

Ezirányú kérelmeiket a »Hunyadi« hadosztályok gyűjtőállomásán kell előterjeszteniök.

Jelen rendeletemet alosztályokig bezárólag napiparancsban azonnal és többször ki kell hirdetni."[25]

A Beregfy Károly honvédelmi miniszter által aláírt rendelet és egyéb személyi ügyek miatt a „Hunyadi" hadosztály segédtisztjének – Szentgróthy századosnak –, Grassy altábornagy parancsára huszonegy fő alantos tisztet Kőszegre kellett kísérnie s őket a HM részére rendelkezésre bocsájtani. Közülük néhánynál hiányoztak az előírt származási okmányok, voltak akik kijelentették, hogy nem hajlandók idegen hadsereg egyenruhájában szolgálni, a többség viszont azért vált ki, mert a jelentkezéskor ígértek – korszerű fegyverek, kiképzés, a Haza védelme – nem valósultak meg, helyette éhezés, tetvészkedés zajlik és még a kiképzéshez szükséges csapatfegyvereket sem tudják rendelkezésre bocsájtani.

Szentgróthy a felvetésekre nem tudott érdemi válaszokat adni, hiszen nem tudta, milyen eredményre jutottak a tábornokok és miként is áll valójában a hadihelyzet. Mindezeket kedélyes beszélgetés közben tárgyalták meg a rendelkezésükre bocsájtott fűtött pullmann kocsiban.

A tisztek „átadása" is teljesen baráti légkörben zajlott le Kőszegen. Szentgróthy másnap már vissza is indult a hadosztályához, de a gyakori légitámadások miatt előbb Bécsben, majd Prágában kellett hosszú napokat várakoznia. Nem egy esetben órákat ült az óvóhelyeken. A német személyirányító állomások képtelenek voltak megadni Szentgróthynak a „Hunyadi" hadosztály állomáshelyét. Ez érthető is, hiszen a hadosztály alakulatai már február 6-án megkezdték az elvonulásukat Neuhammer/Stransból, így a hadosztály segédtisztje közel tíz napos bolyongás után akadt rá a saját parancsnokságára valahol Bajorországban, akkor is inkább „egyéni nyomozás" mint a hivatalos szervek tájékoztatása alapján.[26]

Közben a Neuhammer/Strans-i kiképzőtáborban a legsürgetőbb feladatnak látszott a táborba beérkezett, de még polgári ruhákban lévő önkéntesek egyenruhával történő ellátása és a honvéd egyenruhában lévők „átöltöztetése". Kiderült, hogy Neuhammer/Queisben lévő raktárakban tízezrével vannak egyenruhák! Valószínű, hogy Grassy erélyes fellépésének a hatására „osztani" kezdték ezeket. Egyszerre volt minden ami egy német katonának kijárt. A hadosztályok teherautói ingajáratban közlekedtek Strans és Queis között és hordták az egyenruházati és felszerelési tárgyakat. Ezeket a megérkezés után egyszerűen ledobálták a tábor egyik részében és indultak vissza. A gazdászati tisztek, tiszthelyettesek majd megőrültek, látván ezt a „kincstári kezelési módot", amelyért ráadásul még ők a felelősek és legfeljebb aláírhatják a nyugtákat, anélkül, hogy megszámolhatnák az anyagot.[27]

Végül is elhangzott a tiszti parancs: Egyelőre nincs cserélgetés, mindenki vételez mindenből egy-egy darabot. Azt követően majd ráérnek a bajtársak cserélgetni a körletben. Lesz rá három órájuk. Utána teljes menetkészültségben sorakozó!

Mindezt elrendelni természetesen nem volt nehéz, de végrehajtani!? A „civilista gyülekezet" többsége azt sem tudta, melyik ezredhez, zászlóaljhoz, századhoz tar-

25 HIAG Archivum Stuttgart, MHBK Archivum München.
26 Szentgróthy Tibor közlése a szerzővel.
27 A szerző saját élménye.

tozik. Ennek következtében a cserélgetéssel egyidőben egy tiszti, tiszthelyettesi csoport a besorolásokkal foglalkozott. Rámutattak egy csoportra és közölték velük, ők az 1. ezred III. zászlóalja, és így tovább.

Majd még egy parancs következett: a civil ruházatot abba a sarokba, a honvédségi egyenruhákat abba a sarokba hordják egybe! A civil holmi a tábori postával hazaküldhető! Végeztem!

Alig hangzott el a „Végeztem!", amikor istentelen fütyüléssel bevágott az első „Sztálin orgona" a tábor szélére, a sportpályák közelébe. Reflexszerűen ugrott mindenki széjjel, azaz ugrott volna, mert egy erélyes tiszti hang parancsolólag így szólt: Arcizma sem rándul a bajtársaknak! Továbbra is mindenki a helyén marad! A becsapódás legalább 400 méter!

Természetesen a tábori postaszolgálat nem működött, így a veszélyeztetettségre való tekintettel valakinek a parancsára a több méter magasságban felhalmozott civil ruházatot és kincstári holmit felgyújtották, miközben az alakulatok megkezdték kivonulásukat Stransból 1945. február 6-án.

Az óriási embertömeget nem volt könnyű irányítani, menetoszlopokba szervezni, ellenőrizni, márcsak azért sem, mivel a magyarok mellett Vlaszov tábornok seregtestének egy lovasezrede, egy német páncélos osztály és számos más német alakulat is ezekben a napokban hagyta el a tábort. Becslések szerint mintegy 55–60 ezer emberről volt szó. Hogy a rend mégis fenntartható volt az annak a majdnem két teljes csendőr osztálynak volt köszönhető, amelyeket a Honvédelmi Minisztérium Neuhammerbe vezényelt, a négy felállítandó magyar hadosztály számára „kalkulált" táboricsendőr osztagul.

A „Hunyadi" és a „Hungária" hadosztályok elvonulása Neuhammer/Stransból még 1945. február 9-én is tartott. A két seregtest dél-délnyugat, illetve nyugat délnyugat irányban hagyta el a tábort.

Miközben a kivonulás tartott, a riadóezred már harcban állt. Parancsnoka v. Peinlich Béla ezredes, aki a „Hunyadi" hadosztály 2. gránátos ezredének volt a parancsnoka a 2600 önkéntesből négy zászlóaljat alakított. Kettőt a „Hunyadi", kettőt a „Hungária" hadosztály állományából. A két hadosztály fegyverkészletéből sikerült mintegy 2000 karabélyt, 70 géppisztolyt, 4 nehézgéppuskát, 21 „villámgéppuskát" és kb. 50 darab páncélöklöt előteremteni. A lőszerkészlet fejenként 200 töltényt tett ki. A riadóezred állományába tartozott még egy gránátvető szakasz, 6 db 81 mm-es gránátvetővel, csövenként 100 db gránáttal. A kézigránátkészlet mintegy 1000 db-ot tett ki. (Egy 1945. február 9-éről fennmaradt anyagi-vezérkari jelentés szerint a Neuhammerből elvonult „Hunyadi" hadosztálynál 1500 karabély, 300 géppisztoly, 80 villámgéppuska, 20 db 81 mm-es gránátvető, 1600 páncélököl és kb. 3000 kézigránát maradt. A „Hungáriánál" kb. ugyanennyi.

A riadóezred 1945. február 8-án állást foglalt a neuhammer/stransi táborhoz tartozó Strans községben és az ahhoz tartozó barakktábor keleti részein, arccal kelet felé, a Bober folyó nyugati partján. A balszárnyon az I. zászlóalj (parancsnoka: Solti százados) állásai kiterjedtek a Bober folyó keleti partrészeire, magukban foglalva Oberleschen községet, annak vasútállomását, ott mintegy hídfőt alkotva. Csatlakozásuk valamilyen vlaszovista és német harccsoporthoz volt. Az arcvonal közepét a II. zászlóalj (parancsnoka Duska Alajos százados) képezte a már említett stransi részeken. Tőle délre – a jobbszárny – állt a III. zászlóalj (parancsnoka Pataki Géza

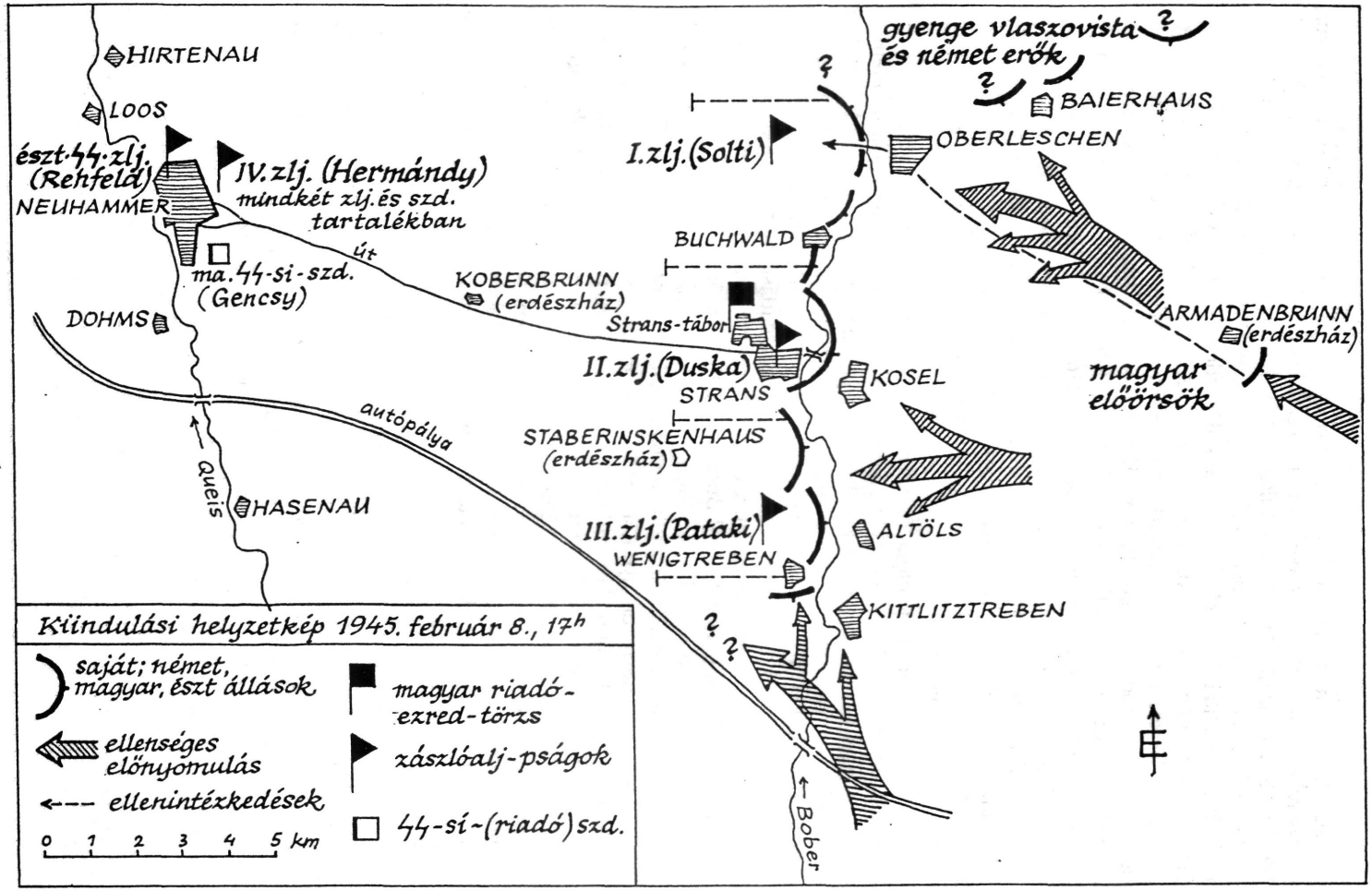
százados), melynek harcterülete a Bober folyó nyugati partján egészen Wenigtreben/Luisenthal-ig terjedt ki. Itt csatlakoznia kellett volna(!) a 20. észt Waffen-SS hadosztály részeiből alakított egyik harccsoporthoz és a magyar 1. SS sízászlóaljból alakított „riadószázadhoz" (parancsnoka Gencsy József százados). Ez utóbbiak nem álltak Peinlich Béla ezredes alárendeltségében. A riadóezred arcvonalának hossza mintegy 12 kilométert tett ki. A IV. zászlóalj (parancsnoka vitéz Hermándy-Berencz György százados) egyelőre tartalékként Neuhammerben, az ottani katonai táborban maradt, a riadóezred zömétől kb. 17 kilométerre északnyugatra. Az egyes zászlóaljakat tábori telefon kötötte össze az ezredparancsnoksággal. Az ezredparancsnokság harcálláspontja Strans tábor délnyugati részén volt.

A riadóezred feladatául kapta az orosz előnyomulást az adott szakaszon legalább három napi feltartóztatását. A lőszer- és az élelemkészletet is ennek megfelelően adták ki. Utánpótlásról szándékosan nem gondoskodtak, mivel azt mondták: a harmadik 24 óra elteltével az ezred rugalmasan elszakad az ellenségtől és követi a mozgásban lévő hadosztályokat.

1945. február 9-én a délelőtti órákban az I. zászlóaljtól kivezényelt tábori őrs Armadebrunn falucskánál – kb. 9 kilométere a zászlóalj harcálláspontjától keletre – az ellenséggel harcérintkezésbe került és rövid tűzharc után visszavonult a Bober folyó keleti partjára. Az ellenség pedig folytatta az előrenyomulást az adott szakaszig. A déli órákra a riadóezred az egész arcvonalon harcérintkezésbe került az ellenséggel. Délután a túlerőben lévő orosz erők támadást intéztek Oberleschenre, a községet rövid harc után elfoglalták és a Bober folyó nyugati partján hídfőt alkotva néhány harckocsi támogatásával Buchwaldig törtek előre.

1945. február 10-én reggel 6 órakor az említett 20. észt hadosztály mintegy századnyi erővel ellentámadást indított Neuhammerből a Bober stransi hídján. Miután mintegy 500–600 méter tért nyert, a támadás az oroszok Kosel széléről erős gyalogsági tüzet és páncélos támadást indítottak. A tűzcsapás és támadás hatására az alakulat visszavonult a magyar riadóezred állásai mögé. Ugyanekkor az oroszok nagyobb gyalogsági erőkkel átkeltek a Boberen és támadást intéztek a Neuöls és Wenigtreben térségében védő III. zászlóalj ellen. A támadók a zászlóaljat a II. zászlóaljtól elvágták és bekerítették. A III. zászlóalj a későbbiek során önállóan vágta ki magát a bekerítésből, a különböző átkarolásokból és csak a Queis védelmi vonalán csatlakozott az ezredéhez.

Miután az ellenséges támadások következtében a riadóezred mindkét szárnya fedezetlen volt és a középső zászlóaljat is a bekerítés veszélye fenyegette, vitéz Peinlich ezredes elrendelte a tartalékban lévő IV. zászlóalj bevetését Strans súlyponttal, a II. zászlóalj megerősítésére. A stransi tábor és Strans község területén súlyos utcai harcok dúltak. Vitéz Hermándy-Berencz százados zászlóalja újból elérte a Bober nyugati partját. Az ellenség szívósan harcolt, kézigránáttal és szuronnyal kellett kipiszkálni az állásaiból. A magyar újoncok, kiknek ez volt a tűzkeresztségük, remekül állták a sarat. Az oroszok, a stransi részeken, arctámadásukkal, minden fölényük ellenére sem jutottak előbbre. A helyzet azonban 1945. február 11-ére annyiban változott, hogy az éjszaka folyamán a bekerítés tovább tartott. A balszárny (az I. zászlóalj) szinte teljesen felmorzsolódott, a harci zaj a területükön megszűnt. A III. zászlóalj helyén oroszok álltak. A délelőtti órákban négy–öt tehergépkocsi még bejutott Stransba. A „Hunyadi" hadosztály ellátó ezredéhez tartoztak és a kapott

HIRTENAU
LOOS
észt 44. zlj. (Rehfeld)
NEUHAMMER
IV. zlj. (Hermándy)
mindkét zlj. és szd. tartalékban
út
ma. 44-si-szd. (Gencsy)
DOHMS
KOBERBRUNN (erdészház)
Strans-tábor
II. zlj. (Duska)
STRANS
autópálya
Queis
HASENAU
STABERINSKENHAUS (erdészház)
III. zlj. (Pataki)
WENIGTREBEN
I. zlj. (Solti)
BUCHWALD
gyenge vlaszovista és német erők
BAIERHAUS
OBERLESCHEN
ARMADENBRUNN (erdészház)
magyar előőrsök
KOSEL
ALTÖLS
KITTLITZTREBEN
Bober
Kiindulási helyzetkép 1945. február 8., 17h
saját; német, magyar, észt állások
ellenséges előnyomulás
ellenintézkedések
0 1 2 3 4 5 km
magyar riadó-ezred-törzs
zászlóalj-pságok
44-si-(riadó) szd.

parancs értelmében még „üríteni" szerettek volna. Hamarosan ők is közelharcokba keveredtek és parancsnokukkal – báró Exterde Dénes huszár őrnaggyal – az élen hősi halált haltak. Kb. 16 óra körül beérkezett még az ellátó ezred egy tehergépkocsija, tele páncélöklökkel. Ugyanakkor a saját küzdő csapatoknál már lőszerhiány mutatkozott, minek következtében nem egy esetben az ellenséges csatárokra is páncélököllel lőttek. Strans tábor és a falu is már számos helyen égett. 16 óra 30 perckor jelentkezett a stransi tábor élelmezési raktárainak német főnöke és jelezte a raktárak rövid időn belüli megsemmisítését. Mindössze igazolást kért a helyszínen harcoló alakulat parancsnokától, hogy a megsemmisítés indokolt volt, s ők a harchelyzet következtében távoznak.

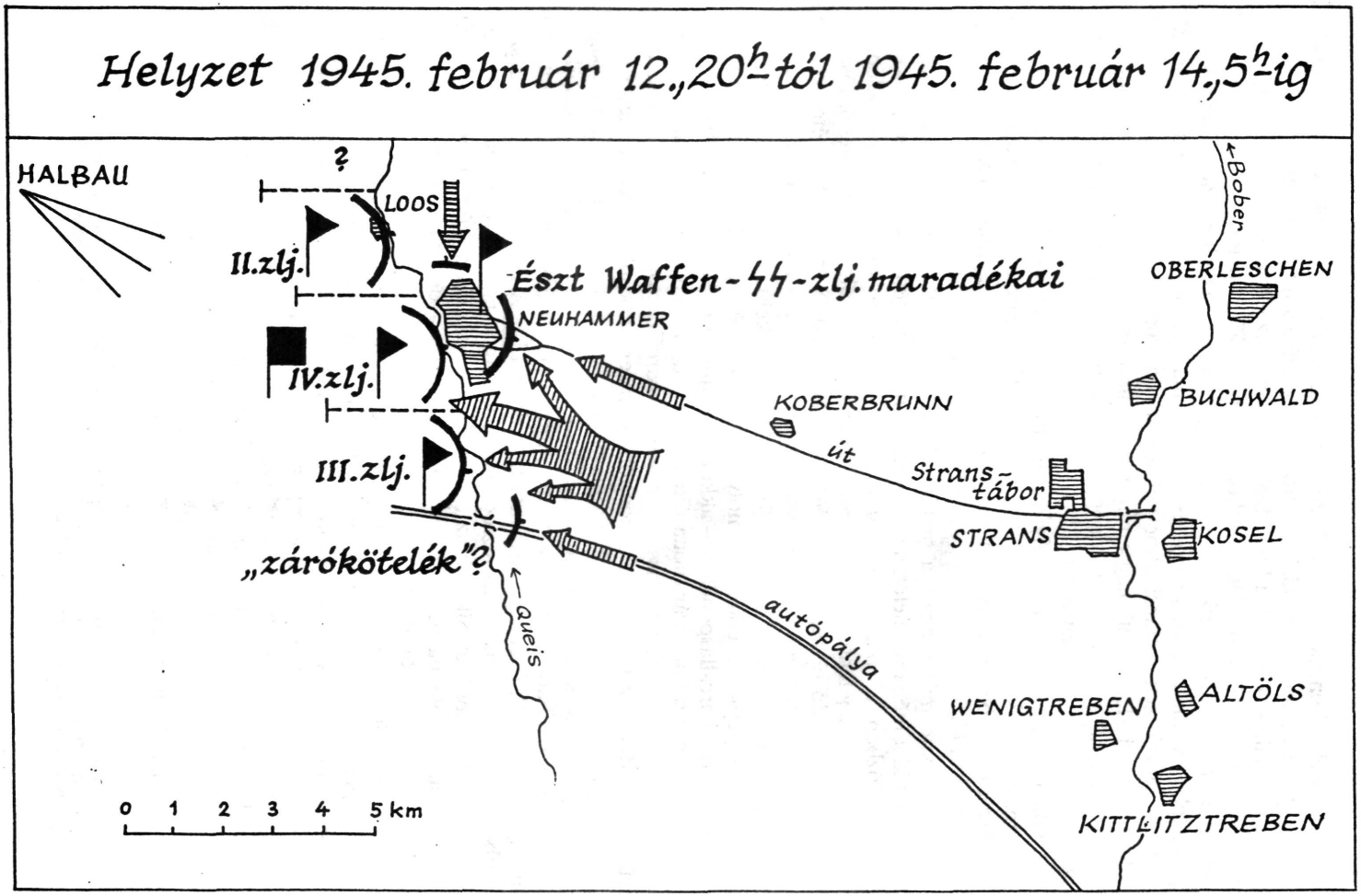
A raktárak egy egész hadosztály részére több hétre való élelmiszert rejtettek magukban, egyes cikkekből, mint szesz, csokoládé(!), cigaretta pedig legalább fél esztendőre valót. Közben az elvonuló alakulatoknak csak az előírt három napi hidegélelmet adták ki![28]

Néhány perc múlva égtek a raktárak is. A II. és a IV. zászlóalj katonái sietve mentették ki a még menthetőt; a német raktár másik végén a betört orosz gyalogság zabrált! Közben 17 óra tájban a gránátvető szakasz teljes lőszerhiányt jelentett. Ugyanezt kezdte jelenteni a többi harcoló egység is a gyalogsági fegyverek lőszerét illetően. A harcoló részek – a már jóformán körülzárt IV. zászlóalj kivételével – a sötétség beálltával megkezdték a visszaszivárgást. Stransban éjjel is tombolt a harc.

1945. február 12-én az oroszok újból és nagy erőkkel támadtak. 11 óra körül két német páncélgépkocsi érkezett, amolyan felderítési célzattal. Zoltay vezérkari százados az ezred harcálláspontjáról – akkor Neuhammer és Strans között – Hermándy-Berencz századosékhoz irányította őket, Stransba. Mind a kettő sikeresen bejutott. Kb. 13 óra körül tértek vissza az ezred harcálláspontjára, ahol jelentették, Hermándy-Berencz György százados többszörösen sebesülve, elesett. Egy főhadnagy (ismeretlen – G.–P. E.) légnyomástól idegsokkot kapott. A parancsnokságot Velty hegyivadász százados vette át, de rövidesen ő is elesett. A zászlóalj maradékával egy másik főhadnagy (?) úgy döntött: mihelyt lehetséges, megkísérlik a kitörést nyugatra. Ez a déli fegyvernyugváskor következett be. A IV. zászlóalj kb. négyszáz emberével támadta hátba az ezredparancsnokságot támadó oroszokat. Ez igen meglepte az ellenséget. Sikerült az egyesülés. Az esti órákra, „úgy ahogy", sikerült az alakulatokat Neuhammerben rendezni. Előkerült a délnyugatra szorított, többszöri bekerítésből kitört III. zászlóalj is.

A harcok színhelyéről kimentett sebesültek kórházba szállítása, élelem- és lőszerutánpótlás stb. céljából vitéz Peinlich ezredes a német XXII. (?) erődítési parancsnokságnál (Befestigungs-Kommando) volt kénytelen jelentkezni. Több mint 200 sebesültet sikerült így a hátországi kórházakba szállítani és a kiéhezett alakulatok némi élelemhez is jutottak. Ezzel szemben a német parancsnokság a felénél is kisebb létszámúra fogyatkozott riadóezred számára új harci feladatot szánt a Queis folyó nyugati partján, anélkül azonban, hogy lőszerjavadalmazásban tudta volna részesíteni. A sebesültektől elvett és az elesettekről összegyűjtött lőszerrel foglalták el az alakulatok az állásaikat. A német parancsnokság legalább 24 órás ellenállást

28 *Zoltay*: i. m. A szerző – Zoltay – keserűen jegyezte meg írásában, hogy katonaéletének harmadik ilyen „romboló eseményét" élte meg. Először a Donnál (1943), majd Sandberg és Gostingen között, harmadszor pedig Neuhammer/Stransban élte meg ezeket a szomorú dolgokat.

Helyzet 1945. február 12.,20h-tól 1945. február 14.,5h-ig
HALBAU
?
LOOS
II.zlj.
Észt Waffen-44-zlj. maradékai
NEUHAMMER
IV.zlj.
III.zlj.
„zárókötelék"?
Bober
OBERLESCHEN
KOBERBRUNN
út
Strans-tábor
BUCHWALD
STRANS
KOSEL
Queis
autópálya
WENIGTREBEN
ALTÖLS
KITTLITZTREBEN
0 1 2 3 4 5 km

kért, azzal az ígérettel, hogy addigra „erős német páncélos kötelékek" érkeznek a helyszínre.

Február 12-éről 13-ára virradóan a szovjet támadás – az utakon páncélos támadással – újból felélénkült. 13-án a kora délutáni órákban a III. zászlóalj már teljes lőszerhiányt jelentett s a zászlóalj parancsnoka, Pataki Géza százados közölte Peinlich ezredessel, hogy az arcvonalból kénytelen kivonulni. A teljes lőszerhiány rövidesen az összes alakulatnál jelentkezett. Most már Peinlich Béla ezredes, ezredparancsnok volt kénytelen jelenteni a német parancsnokságnak, hogy a sötétség leple alatt ezrede kénytelen az állásokat elhagyni. A szóbanforgó német parancsnokság ezidőben már már mintegy 22 kilométerre Neuhammertől északnyugatra, Rauscha-ba települt, Neuhammerben csak egy visszamaradó különítmény maradt, amelyet az észt 20. Fegyveres-SS hadosztály lábadozóiból toborzott harccsoport védett.

A riadó ezred még február 13-án éjjel gyalogmenetben Halbauba ért, onnét azonban az előretörő orosz páncélos élek miatt átirányították Rothenburgba. Ott az általános lőszerhiány miatt sáncmunkákra alkalmazták őket.

A riadóezredhez beosztott vezérkari tiszt, Zoltay vezérkari százados személygépkocsival indult el a „Hunyadi" hadosztály parancsnokságát megkeresni. Grassy altábornagy nyílt parancsával és a hadosztály ellátó ezredének tehergépkocsijaival sikerült a harcokból megmenekült alakulatokat a hadosztály után, annak akkori állomáshelyére, Zittauba szállítani. Ott 24 órás pihenő és számtalan jegyzőkönyv felvétele után sikerült megállapítani, hogy a riadóezred állományából elesett 17 tiszt (közöttük 3 zászlóaljparancsnok: vitéz Hermándy-Berencz György, Solti és Velty századosok). Német kórházakba szállítottak 380–410 sebesültet (itt a pontos létszámot nem sikerült megállapítani). A harcokban ugyancsak résztvett magyar 1. SS-sízászlóalj riadószázadából elesett 8 tiszt, 142 tiszthelyettes, tisztes és legénység, továbbá a „Hunyadi" hadosztály ellátó ezredének segédtisztje, báró Exterde Dénes huszár őrnagy és 2 lelkész-főhadnagy, valamint 10 fő legénység.[29] Az igazoltan kilőtt ellenséges harckocsik száma 17 volt, többnyire USA gyártmányú Shermanok. A harcokban különösen kitüntette magát Hermándy-Berencz százados, Torday Dezső és Szőcs Huba Levente hadnagy. Előbbinek (mivel már Signum Laudis-szal, a Magyar Érdemrend Lovagkeresztjével és Tiszti Keresztjével kitüntetett tiszt volt) a M. É. R. Középkeresztjét adományozták, valamennyit a hadiszalagon a kardokkal (utóbbinak posthumus). Szőcs hadnagy a M. É. R. lovagkeresztjét kapta, Torday hadnagy a Magyar Tiszti Arany Vitézségi Érmet. *(L. a 210–211. és 213–214. oldalakon.)*

A 17 kilőtt harckocsiból 14-et az önálló magyar SS-sízászlóalj páncéltörő ágyús szakasza (a kivezényelt riadószázadból; parancsnoka Gencsy százados) lőtt ki.

Amíg a riadóezred és néhány kisebb alegység súlyos harcait vívta, a „Hunyadi" és a „Hungária" hadosztályok alakulatai a kezdeti zűrzavarokat leszámítva, fegyelmezetten, zárt oszlopokban hagyták el Neuhammer/Stranst. A lengyel területeken „szerzett", és a csekély, Magyarországról beérkezett lóállomány, valamint a panje szekerek és német nehéz szekerek felhasználásával kialakultak a század-, zászlóalj-

29 Dr. Bán Jenő hadosztálylelkész közlése, illetve Szentgróthy Tibor hadosztály segédtiszt korabeli feljegyzései nyomán. Az elesettek névsorát lásd a II. számú mellékletben. (224. o.)

120.a.) Nem!

M.kir.16.gy.ho.gypk.

455.szám.

gypk.-1944.

103.a.) csp. dir.th.hd. 43.m. 18. 1/944. tkességet igazolja.

39.a.) " dir.th.hk. 41.Tü.24. 44/mk.

(18.) 440.a/csoport.

A névirás hitelességét és az illetőségi

ezredparancsnok aláírása/

KITÜNTETÉSI JAVASLAT

hadikitüntetésre vagy magyar vitézségi éremre.

1.	N é v :	vitéz Hermándy-Berencz György
2.	Szolgálati adatok	Állományviszony és rendfok.: hf.szds... csapattest: ...I.A.... állítst:...I.A.....Szolg.beosztás:..... hcsop.pk. ..... Mióta van a harctéren:..15.VIII.44...
3.	Személyazonossági adatok:	Születési év és hely: 1913. Esztergom ... Anyja leánykori neve: Hermann Eleonóra azonossági sz: 1317.43.
4.	Belföldi béke- és hadikitüntetései /:H.K.vagy adományozó rend. számával:/	Magyar Érdemrend tiszti keresztje hadidiszitménnyel és kardokkal, Magyar Érdemrend Lovagkeresztje kardokkal hadiszalagon, I.osz.Tüzkereszt 2 seb.pánttal, I. és II.o.német vaskereszt
5.	Esetleges elintézetlen kitüntetési javaslat	./.
6.	Megsebesült, eltünt v.fogságba esett:	./.
7.	Alkalom:	Az ellenség előtt tanusitott vitéz magatartásáért.
8.	Teljesitmények /:fegyvertény:/ hely és idő-adatokkal:	Mint hcsop.pk.f.évi XI.29-30-án a Zemplén-i elg-es hidfő elleni harcokban a tüzereju elg-el szemben... hcsop-ját erős és hatásos elg-es tüzben támadásra vezetve az ugyanakkor támadó elg-et sikeresen felfogta melynek következményeként a 16.gypk.csop-ja ama feladatát, hogy a Bodrog menti állásait a hajnali órákig tartsa, sikeresen oldotta meg. A Kisbari-tól K-re lévő utóvéd állásokban lehetővé tette, hogy a gypk.csop-ja az elg-től nagyobb veszteségek nélkül leválhasson, személyére nézve állandóan a harc gyupontjában tartózkodott és leg-ét bátor magatartásával állandóan magával ragadta. Csop-jának öntevékeny és bátor helytállása, mely kizárólag személyes vitézségének volt köszönhető az egész Bodrog menti hadműveletekre sikeresen döntő befolyással volt.
9.	Javasolt kitüntetés:	Kormányzói különös dicsérő elismerés Magyar Koronás Nagy Arany Érdemérme kardokkal hadiszalagon.
10.	A szerkesztő aláirása:	1944.évi december hó 6-n. ezredparancsnok aláírása
11.	Magasabb előljárók véleménye:	

a./ ho.parancsnok: 116./16.gy.ho.IV.d.biz.44.XII.7.
Kormányzói Dicsérő elismerés Magyar Koronás Bronz Érdemérem hadiszalagon a kardokkal

194.4.évi. dec. hó 8-n.

b./ hadtestparancsnok: 277/V.hdt.IV.d.44.XII.11.
Kormányzói dicsérő elismerés Magyar Koronás Bronz Érdemérem a hadiszalagon a kardokkal.

194.4...évi.XII.hó 13-n.

c./ hadseregparancsnok:

194...évi.....hó...-n.

12.	~~Kitüntetés~~ adata:	~~Kormányzói dicsérő elismerés Magyar Koronás Bronzérme~~ hadiszalagon a kardokkal

Kiemelve az 50.224/8.e.VI.11.ü.ból (1)

37.a/ (2)

"Hunyadi" 1.magyar fegyveres SS.gr.hadosztály 1.gr.ezr.pság.

Megjelelésre

39.a. 1le.i.U. Lün. VI.11.24
103.a./ 1le.i.U. Lün. VI.III.18
462.gy./ 1le.i.U. Lün. VI.I.16.

E

Személyi javaslat
Kitüntetési javaslat

Személyi adatok.	vitéz HERMÁNDY-BERECZ GYÖRGY (Név!) ht.százados egység. Esztergom. 1913.2.24 (Rendfokozat) (Fegyvernem) (Szül.hely) (Év,hó,nap) Hermann Eleonóra zlj.parancsnok. (Szül.anyja neve) (Beosztása) 1317-13-0057
Arcvonal szolgálat.	[illegible]
Kitüntetései	Kér.tk.hsz.kardokkal. Kér.lk.hsz.kardokkal. Kiegé.hsz.kard. I. és II.eszt.német vaskereszt.
Alkalom	1945.II.11-én Strass-Léger-i harcokban.
Harci cselekmény leirása.	1945.II.11-én a délelőtti órákban zlj.-ával lendületes támadást hajtott végre Strass-Ostlager valamint Buchwald irányában.Néhány órai kemény közdelem után a sokszoros túlsúlyban lévő ellenséget megfutamitotta és a Lágert - Strass község területét ujra birtokba vette, és azokat az ellenségtől megtisztitotta.Kimagasláan vitéz és bátor magatartásával alárendeltjeit magával ragadta.A fenti községet és tábort több mint 24 óráig tartotta az erős bekerités ellenére, kialatt a hátas egységekhez minden összekötetése megszakadt. A legutolsó órákban személyes vezetéssel megpróbált kitörni ekkor azonban halálos sebet kapott és rövid időn belül hősi halált halt.A fenti harccselekményével hozzájárult ahoz, hogy a kiképzetlen hadosztályok nyugodtan elvonulhassanak.
A javasolt kitüntetés.	Mtavé.
Szerkesztö aláirása.	1945.III.16. ezr.pk.
Közbeeső elöljárók véleménye.	hadosztályparancsnok.

és ezredvonatok. Ezeknek a vonatoknak mintegy tíz százalékát a hadosztály tiszti és tiszthelyettesi karának családtagjai (asszonyok, gyerekek) foglalták el. A menetek alatt a „szerzéseket" szigorú parancsban tiltották, hiszen a „hunyadisták" most a Német Birodalom" földjén, pontosabban az „anyaországban" meneteltek, immáron senkitől sem üldözve, legfeljebb az amerikai és angol légierő, valamint a Vörös Hadsereg néhány repülőgépe támadásának kitéve. Ennek következtében volt idő a rejtőzés gyakorlására a menetek során.

A menet egyébként minden menetgyakorlatnál többet ért. „Csak" napi 30–35 kilométer volt beütemezve. Az újonnan kiadott kincstári csizmák ugyan nagyon sok lábfeltörést okoztak, de itt már szervezett volt az egészségügyi ellátás. A „Hungária" hadosztály katonáinak már fel sem tűnt a menet. A hóban-viharban történt „ráijesztéses" meneteket megszokták a lengyel területekről történt mintegy 400 kilométeres gyaloglás során.

A Neuhammerből történt kivonulás csúcspontján, amikor a 40–45 ezer főnyi magyar seregtestek (a „Hunyadi" és a „Hungária") alakulatai még némileg összekeveredve, tábori csendőri irányítással, zárt kötelékekben meneteltek nyugat–délnyugat irányába, megérkezett a „Hungária" hadosztály új parancsnoka, a korábban már említett Maack Oberführer. Gépkocsijából kiszállva első mondatai így hangzottak (magyar fordításban): Ilyen embertömeget, egyrakáson, még nem láttam egyik háborúban sem! Hol az „én" hadosztályom? – kérdezte német kísérőitől. Azok némán álltak. Amikor a sorok mellett menetelő egyik magyar tisztet magához kérette az magyarul jelentett neki. Akkor „Sprachmittel", „Dolmetscher" után kiáltott. Akadt ilyen is: Maack roppantul elcsodálkozott, amikor mintegy tízpercnyi várakozás után eléje vágódott gróf Festetics Benno százados, a „Hungária" hadosztály segédtisztje és kifogástalan németséggel jelentkezett nála, kiszállván egy oldalkocsis motorkerékpárból. Maack közölte Festeticscsel: ő külön törzset hozott magával, a magyar törzsre nincs szüksége. Festeticsnek az arcizma sem rándult és a szolgálati nyelv mellőzésével – ami a magyar volt – németül közölte Maackal, hogy őt a m. kir. honvédelmi miniszter helyezte ezen beosztásába és amíg felmentését az nem foganatosítja, szolgálati helyét és beosztását nem hagyhatja el...

Amikor Maack megtudta, hogy hadosztályának két zászlóalja kivonult a frontra, gépkocsiját oda irányította, mondván: szeretné látni a harcos magyarokat is. Valahol a Koberbrunn nevű erdésztanya közelében (Neuhammer és Strans között) kakastollas magyar tábori csendőrök tartóztatták fel és közölték vele, ne menjen tovább mert hadműveleti területre lép, s papírjait is alaposan megvizsgálták. A tábori csendőrök közben előkerítették a riadóezredhez röviddel előtte beérkezett Zoltay vezérkari századost. Maack vele is ugyanazt közölte mint korábban Festeticscsel, de hasonló volt a válasz is. Maack gúnyosan végignézte a riadóezred törzsének a felszerelését, majd sarkonfordulva közölte: Das alles ist hier nichts! és Grassy altábornagyhoz vezettette magát a koberbrunni erdészházba.[30]

Grassy, valamennyi ezredparancsnokával, vezérkari tisztjével együtt kedélyesen borozgatott és az angol rádió magyar híradását hallgatta. Az őrkísérettel belépő Maack meglehetősen zavart volt. Bemutatkozás után kellő tisztelettel fogadták és hellyel kínálták maguk között. Egy-két pohár somlai után feloldódott Maack nyelve

30 *Zoltay*: i. m., valamint Maack vezérőrnagy közlése a szerzővel 1979-ben.

is, már csak azért is, mert gond nélkül tudta magát megértetni. Elmondta: a „Reichsheini"-től (Himmler – G.–P. E.), aki a Waffen-SS berkeiben egyáltalán nem örvendett népszerűségnek, azt a feladatot kapta, hogy hadosztályát meneteltesse a Drezdától északra, északnyugatra, északkeletre elterülő térségbe, hadd lássa az ellenséges légifelderítés, hogy milyen komoly erők mozognak abban a térségben, valószínűsíthetően a keleti front megerősítésére. Maack, illetve Himmler elképzelését hatalmas nevetés fogadta a magyarok részéről. Podhradszky Ádám vezérkari őrnagy, aki kitűnően beszélt németül, vette át a szót és kifejtette Maacknak, hogy a magyar hadosztályoknak éppen arra kell törekedniük, hogy minél rejtettebben maradjanak, illetve úgy hagyják el a térséget. Az alakulatoknak parancsuk van a legelső ellenséges légitevékenységnél szétoszolni! Mi célt szolgálhat ekkor Himmler parancsa? A kérdést nem akarta vagy nem tudta Maack „egyenesen" megválaszolni, de suttogva előadta, ő sem tartja helyesnek Himmler utasítását. Menjenek csak az alakulatok olyan rejtve, ahogy tudnak, majd ő is ellenőrizni fogja a meneteket.

A kedélyes hangulatban történt elváláskor Maack mellé két németül kitűnően beszélő magyar tisztet adtak két rádióssal, akik részére, ha fogcsikorgatva is, de kiutaltak egy VW Schwimmwagent.

Maack ezt követően elindult öt személygépkocsiból álló „karavánjával", mint afféle „mozgó hadosztályparancsnokság", személygépkocsiján a hadosztályparancsnoki zászlóval.

Távozását követően Grassyék körében heves vita támadt arról, szabad-e egy magyar hadosztályhoz, pontosabban annak az élére egy „sült németet" állítani, aki egy szót sem ért magyarul, ráadásul épp egy ilyen Nagy Frigyes-szerű poroszt?

Elhatározták, az ügyben azonnal futártisztet küldenek Kőszegre, az ott állomásozó honvédelmi miniszterhez, Beregfy Károlyhoz. A futártiszt gépkocsin el is indult. Három nap múlva érkezett vissza Weissenberg bei Löbau-ba, ahol a „Hunyadi" hadosztály törzse akkor települt. Beregfy jelezte: tud a Maack ügyről, de amíg megfelelő magyar hadosztályparancsnokot nem tud előkeríteni, addig Maack kinevezése érvényes.[31]

A hadosztályok közben elérték Bautzen és Zittau térségét, gondosan elkerülve a forgalmi csomópontokat. Maack még Bautzen előtt beérte a „Hungária" hadosztály alakulatait. Meglátva a „fogatolt vonatokon" ülő tiszti és tiszthelyettesi családokat, „ez nem cigánykaraván" jelszóval valamennyit leszállíttatta a szekerekről és a hadosztály tehergépkocsijaival beszállíttatta őket Bautzen pályaudvarára. Ott az állomásparancsnokság segítségével lefoglaltatott egy egész vasúti szerelvényt, a családtagokat holmijaikkal együtt beszállíttatta és hogy az egész szerelvény ki legyen használva, berakatta a „Hungária" hadosztály egész ellátó ezredét, lovakkal, szekerekkel egyetemben. Amikor a szerelvény nem bizonyult elegendőnek, újabbat foglaltatott le, fogalma sem lévén Grassyéknak az SS Vezetési Főhivatalnál Ruoff vezérkari ezredessel történt megbeszéléséről. A bevagonírozottak két napos utazás után Bamberg és Bayreuth állomásokon rakodtak ki. Egyszer alacsonytámadást kaptak, de a szerelvényeken elhelyezett német légvédelmi ágyúk és géppuskák nemcsak elűzték a támadókat, de három gépet le is lőttek. A szerelvényeken utazók közül nem sérült meg senki.

31 *Zoltay:* i. m., valamint Maack vezérőrnagy közlése a szerzővel 1979-ben.

Folyószám	Név (születési év és hely — anyja leánykori neve) azonossági száma	Fegyvernem / Rendfokozat (állomány viszony) és rang	Csapattest és szolgálati beosztás	Eddigi magyar kitüntetései (az adományozás éve és alkalma)
1.	2.	3.	4.	5.
1.	vitéz HERMANDY-BÉRENCZ György /:1913.Esztergom - Hermann Eleonóra:/ 1317-13-0087	ht. szds.	"Hunyadi"l. magyar fegy veres SS.gr ho.l.gr.e., .zlj.pk.	Hér.tk.nd./:1943.III.18. 103.a./csoport:/ Hér.lk.nsz./:1942.IX.24. 39.a./csoport:/ Mkbéé.nsz./:1945.I.16. 462.a./csoport:/
2.	vitéz SZENTGYÖRGYI Dezső /:1915.Kökuttapazd - Domafáldi Katalin:/ 1741-15-0004	ht. zls.	101.V.rep.e. 2.V.rep.sml. raj.pk.	Hér.lk.nsz./:1944.XI.1. 264.a./csoport:/ Mkbéé.nsz./:1945.I.16. 462.a./csoport:/

A hadosztályok, illetve a vasúton el nem szállított részek – a többség – tovább folytatták a gyalogmenetet. A „Hunyadi" hadosztály törzse végül is a Fürth bei Nürnberg közelében lévő Hilpoltsteinben, míg a „Hungária" hadosztály Neumarkt (in der Oberpfalz) városka egyik szállodájában verte fel törzsszállását. A csapatok az említett városkák körül, különböző falvakban szállásoltak. A bajorországi (akkor Gau Bayern) Gauleiternek nem nagyon tetszett a magyarok „inváziója", a helyi párt és tanácsi szervek ahol tudtak kellemetlenkedtek. Grassyéknak azonban legfelsőbb „SS-parancs" volt a birtokában, amelyet még a Gauleiter is kénytelen volt elismerni. Az pedig az elismerésen kívül mindennemű támogatást is előírt a magyar hadosztályok számára, nevezetesen beszállásolás, élelmezés stb. vonatkozásában.

Ugyanezen időben megindult a hadosztályok embertömegének az újraelosztása. Amint arról már szó volt, a tervezett „Gömbös" és „Görgey" hadosztályok emberanyagát egyszerűen hozzácsapták a „Hunyadi" és „Hungária" hadosztályokhoz. 1945 márciusában a központi „törődés" a hadosztályokkal szinte teljesen megszűnt. „Csináljátok ahogy tudjátok" – volt a mottó.

Maack, mint született német és gyakorlatias német törzstiszt, továbbá az ebben az időben a „Hunyadi" hadosztályhoz vezényelt német hadbiztos őrnagy, Talbot von Pistor, alig tíz nap leforgása alatt, több felszerelési tárgyat szerzett a hadosztályok számára mint a hadosztályok magyar parancsnokai. Ismeretes a mondás: összeköttetés dolga minden! És úgy látszott, Maack és von Pistor rendelkeztek ilyenekkel. Valószínűsíthető, Ruszkay Jenő vezérezredes és Grassy altábornagy kilincselései is nyomtak valamit a latba. A lényeg az lett, hogy mind a két hadosztály ellátó ezrede majdnem teljes felszereléshez jutott, volt tábori sütőde, tábori hentesműhely, füstölő kocsik, mozgó konyhák, gépjavító műhelykocsik, darus kocsik, állatorvosi rendelő, sőt az utánpótló századhoz újabb tehergépkocsik érkeztek. De szaporodott és minőségében javult a fegyverzet is. Számos Beretta típusú géppisztoly került a gyalogsági fegyverek közé és a tüzérezredek löveganyaga is gyarapodott. Volt már mivel élelmezni és lehetett mivel gyakorolni.[32]

32 Talbot von Pistor Waffen-SS őrnagy (hadbiztos) közlései a szerzővel 1969-ben.

Megsebesült, hősi halált halt, meghalt, hadifogságba esett, eltűnt (mikor és hol)	A szerkesztő által javasolt kitüntetés	Eltérő véleményezések	Az osztály javaslata	A Vkf. döntése	A harctéren töltött hónapok száma és megjegyzések
6.	7.	8.	9.	10.	11.
Hősi halált halt: 1945.II.11-én Starns-Ostlager nél.	Ktavé.	-			
-	Ktavé.	-			1942.VII.1-

A korábban mind a két hadosztálytól tanfolyamra vezényelt tüzérosztály személyi állománya visszatért a seregtestekhez és mivel megkapták az előírt löveganyagot, Grafenwöhr gyakorlóterén szorgalmasan gyakoroltak. A gyalogságnál is megkezdődtek a rendszeres éleslövészetek.

A német polgári szervek (előírt) támogatásával újabb és újabb földterületeket vontak be a különböző gyakorlatok céljaira, természetesen kincstári térítés ellenében úgy a parasztok, mint a földbirtokosok esetében.

Egy, a jelzett dologhoz kapcsolódó, német nyelven írott levele is fennmaradt Grassy József altábornagynak, melyet a különböző polgári szerveknek küldött meg. A levél lényege magyar fordításban a következő: „Kéretnek minden tanácsi (polgármesteri) és pártszervek, jelentsenek mindennemű szabálytalanságot, törvénysértő cselekedetet, amit állomáshelyeiken hadosztályom magyar katonái elkövetnek! Minden községben, jól megszervezett tábori csendőrségünkön kívül, készültségeket hoztunk létre. Kérjük (a t. C.-t) adott esetben azonnal hozzájuk forduljanak, akik a legkisebb szabálytalanságot parancsnokságom rendészeti osztályához azonnal jelentik. A t. C.-et kérjük, legyenek továbbra is hadosztályom segítségére, hadgyakorlatok részére alkalmas területek kijelölésénél, hogy minél kevesebb kár (Flurschaden) keletkezzék!

1945. március 14. Grassy hadosztály pk."[33]

A Grassy által küldött körlevél háttere: a környék útkereszteződéseihez – a kialakult német szokás szerint – reggelente és esténként kitették a 20–25 literes tejeskannákat. Ezeket a begyűjtő körjáratot végző teherautók szedték össze és helyükre lerakták a tisztára mosott kannákat. A jó magyar önkéntesek ezt a szokást, amely a becsületességen alapult, nem ismerték. Azon a véleményen voltak, a kirakott tejmennyiség fölösleg, tehát viheti, aki akarja. Ők vitték is, nem egészen nyíltan, de a

33 Az idézett részt, illetve a teljes német szöveget l.: *Payer*: i. m. 519–520. o.

kondíció javítására a közösségi alapba. Néhol malacok, de inkább borjak is eltűntek. Utóbbiak a taglózásnál nem visítottak, már ezért is előnyben részesültek.

Grassy levelének másik oka a következő volt: a hadosztályok valamelyik páncélosvadász (Panzerjäger) osztálya megkapta a „kell-álladékban" előírt anyagát, 14 darab Skoda alvázra szerelt 7,5 cm-es páncéltörő ágyúval ellátott, hernyótalpas lövegét. Ennek országúti sebessége elérhette a 60 km/óra sebességet is, ugyanakkor a viszonylag széles hernyótalpnak köszönhetően kiválóan bírta a terepet is. A páncélosvadászokhoz beosztott, korábban a magyar páncélos hadosztályoknál szolgált ifjak kicsit őrjöngtek ezekkel a harcjárművekkel, aminek letaposott gabonatáblák, kidöntött kerítések lettek az eredményei. A gazdák nem csoda, ha tiltakoztak. Az ilyen cselekedetek némileg rontották a polgári lakosság és a magyarok között kialakult viszonyt, amihez hozzájárult az egy német nőre jutó német férfiak alacsony száma is.

A két hadosztály alakulatai az adott időben – 1945 februárjának vége és 1945. április 12-e között – a következő településeken és környékén állomásoztak:

„Hunyadi" hadosztály – vezetési törzs Hilpoltstein, anyagi ellátótörzs – Roth/Nürnberg, alakulatok – Allersberg, Georgensgmünd, Freystadt, Thalmassing, Rednitzheimbach, Berchig és a környékén található tanyák, majorságok.

„Hungária" hadosztály – vezetési és anyagi törzs – Neumarkt (Oberpfal), Labersricht, Laaber, Lippertshofen, Pettenhofen, Lauterhofen, Utzenhofen, Pfaffenhofen, Kastl, Winkl, Hausen, Pielenhofen stb. – csapatok.

Érdemes megnézni, kikből is tevődött össze a „Hunyadi" hadosztály legénysége. A legénység kétharmadát tették ki az újoncok, akik érettségi előtt álló ifjak, érettségizett diákok és első éves egyetemi hallgatók voltak. A fennmaradó egyharmad „öreg katonának" bizonyult. Többnyire egykori gépkocsizó lövészekből, páncélosokból és Grassy egykori hadosztályából – a 13. könnyű hadosztály – toborzódtak, főleg budapesti és kecskeméti származással.

A „Hungária" hadosztálynál a helyzet fordított volt. Egyharmad újonc és kétharmad már kiképzett legénység. Utóbbiak többsége egykori páncélos, rohamtüzér, gépkocsizó lövész, majd Pisky Zoltánt, parancsnokát követően határvadász, illetve hegyivadász. Az újoncok esetében a helyzet – az összetételt illetően – azonos volt a „Hunyadinál" leírtakkal.

A tulajdonképpen soha fel nem állított „Gömbös" és „Görgey" hadosztályok személyi összetételéről annyit tudunk, hogy a túlnyomó többség újonc, illetve tüzér volt.

A hadosztályok tisztikara a legénységről úgy vélekedett: kitűnő katonaanyag! Ez életkoruknak, fizikai állapotuknak volt elsősorban köszönhető és habitusuk is elütött a paraszti és munkássorból származó társaikétól.

A tisztikar esetében elmondhatjuk, hogy a hadosztály- és ezredparancsnokok, vitéz Várnay Ferencet kivéve, első világháborút megjárt, tapasztalt, Vaskorona Renddel stb. kitüntetett, harcedzett tábornokok, illetve törzstisztek voltak. Tapasztalataikat a második világháború harcterein szerzett benyomásaik csak bővítették.

A zászlóaljak és az osztályok parancsnokai csak a Magyar Királyi Honvédség tisztképző intézményeit (Ludovika Akadémia I. és II: főcsoport) végzett tisztek lehettek, századosi rendfokozattal. Ez Grassy altábornagy megkötése volt, gyakorlati tapasztalatai alapján.

Az alantos tiszteknél a századparancsnoki kinevezés feltétele volt a ludovikás, vagy bólyais végzettség és szakaszparancsnokok is csak hivatásosak lehettek. Lényegében ők alkották a kiképző állományt is, nem egy helyütt tiszthelyettesek nélkül. Ami mind a két hadosztálynál „hiánycikket" jelentett, az az orvosi és tiszthelyettesi állomány volt, de bizonyos esetekben hiányoztak a szakszolgálatos tisztek is, főleg a németül jól beszélők. Amiből viszont felesleg mutatkozott, az a tábori lelkészi létszám volt![34] Az orvosokhoz visszatérve még csak annyit: a „Hunyadi" hadosztály előírt orvosi létszáma 67 fő volt, ebből 7 fogorvos. Ezzel szemben a hadosztálynál 15 orvos és 3 fogorvos teljesített szolgálatot.[35] A „Hungária" hadosztálynál még rosszabb volt a helyzet.

Az 1945 április végi létszámjelentések adatait összesítve azt kell mondanunk, hogy a „Hunyadi" hadosztály létszáma 22 ezer fő volt, míg a „Hungária" hadosztály személyi állománya 23 500 főt tett ki. Ezekhez az utolsó napokban még jöttek „járulékok", így pl. a 86. honvéd gyalogezred 2 ezer újonccal.

A hadosztályokat Grafenwöhrnél meglátogatta Beregfy Károly vezérezredes, honvédelmi miniszter, de az ő látogatása kapcsán csak annyi feljegyzés maradt fenn, hogy tíz magyar katona kapta meg az I. osztályú német Vaskeresztet és húsz a II. osztályú Vaskeresztet, a Neuhammer környéki harcok után kitüntetetteken kívül és számosan kaptak magyar kitüntetést is – többnyire csak azok szalagját. Az érmek Budán maradtak.

1945. március 20-a körül a „Hungária" hadosztály németek által kinevezett parancsnokát, Berthold Maack Oberführert felmentették és az észt Fegyveres SS hadosztály parancsnoki teendőivel bízták meg, miközben a Waffen-SS vezérőrnagyává nevezték ki. A „Hungária" hadosztály így parancsnok nélkül maradt. A Honvédelmi Minisztérium Incze László vezérkari ezredest akarta kinevezni, de nem akadt a nyomára. A háború befejezése után derült ki, Incze László sebesülten feküdt egy tábori kórházban az adott időben. A parancsnok nélkül maradt „Hungária" hadosztály vezetését így ideiglenes jelleggel Grassy József altábornagyra bízták, amelyhez az SS Vezetési Főhivatal is hozzájárult. Kétségtelen tény, hogy ez kényszermegoldás volt, de nem akadt már magyar tábornok, aki ezt a tisztséget elvállalta volna. Túl közel volt már a háború vége!

A háború végének közeledte a parancsnokokat is arra ösztönözte, hogy katonáikat a lehetőségek szerint a harcokból kivonják, már azért is mert a nyugati szövetségesek előrenyomuló csapataival szemben nem akartak harcolni, másrészt a hadosztályok kiképzettségi foka és felszereltsége a korábban jelzett jelentős változások ellenére sem érte el a megkívántat. Egyes német katonai vezetők azonban úgy számoltak a két magyar hadosztállyal mint egy-egy teljesen kiképzett és felszerelt német Waffen-SS hadosztállyal, így Kesselring tábornagy is fel kívánta használni a „Hunyadi" és „Hungária" hadosztályokat a bajorországi Naab folyónál kiépíteni

34 Szentgróthy Tibor közlései a szerzővel.
35 Vitéz dr. óvári Szeőke Kálmán orvos százados közlése a szerzővel.

szándékozott védővonal állásainál. Ruszkay Jenő vezérezredes és Grassy altábornagy sietve felkeresték Kesselringet és közölték vele a „lehetetlenségeket" – nyugatiak ellen nem harcolnak a magyar Fegyveres SS alakulatok, nincs kellő fegyverzet, felszerelés stb. Kesselring kénytelen-kelletlen tudomásul vette a jelentetteket, még ha nem is tetszett neki a „dolog". Ettől függetlenül a német „Wehrkreiskommando" és ő is „erőszakoskodott" a két hadosztály alkalmazása ügyében, de ez a magyar hadosztályok, alakulatok életét nem zavarta. Csak a központi, egyébként is hiányos ellátás akadozott és az állandó szőnyegbombázások, amerikai repülők alacsonytámadásai zavarták meg a hadosztályok mindennapi életét. Így viszont sűrűn lehetett gyakorolni a rejtőzést, bár a támadások számos sebesült és halálos áldozatot követeltek.

A Waffen-SS radolfzelli tartalékos altisztképzőjét és a prágai tartalékos tisztképzőjét elvégzetteket a hadosztály parancsnoka bevonulásuk után 1945. április 17-én és 18-án tartalékos őrmesterekké (Waffen-Oberscharführer), illetve tartalékos hadapródőrmesterekké (Waffen-Standartenjunker) léptette elő. A tanfolyamok záróvizsgáin sikertelenül szereplők egy rendfokozattal lejjebb kerültek. Az ugyanezen időpontban keletkezett hadosztályparancsok közölték a M. Kir. Honvédség és csendőrség hivatásos tisztjeinek és tiszthelyetteseinek az előléptetéseit a Honvédségi Rendeletek (Személyes ügyek) alapján. Ezen kinevezéseket a „Hunyadi" hadosztályokon belül is foganatosították és azokat az SS Vezetési Főhivatal személyzeti főosztályának is jelentették, míg a „Hunyadi hadosztályokon" belüli előléptetéseket a hadosztályparancsnokságok a honvédelmi minisztériummal közölték, azoknak a Honvédségi Rendeletek (Személyes ügyek)-ben történő kihirdetése végett.

1945. április 11-én éjjel 12 óra körül mind a „Hunyadi", mind a „Hungária" hadosztályt riadókészültségbe helyezték. A nyugat–északnyugati irányból túlzottan közel érkeztek már az angolszász csapatok. A hadosztályokat ismét máshova kellett helyezni. Grassy altábornagy 1945. április 12-én a M. Kir. Honvéd Vezérkarnak az alábbi távmondatot küldte: „Felettes német parancsnokságaim parancsára az 1. és 2. magyar SS-ho.-al a (gyalog – G.–P. E.) menetet megkezdtem... Ho.-ság. 13.-án este Neustadt a. d. Donau-ban. Onnan előreláthatóan Landshut, utána a Münchentől DK-re eső térségben."[36]

A hadosztályoknak az elképzelések szerint az ausztriai Steyr városát kellett volna elérniük ahol „teljes fegyverzetüket" kellett volna megkapniuk. Ruszkay Jenő vezérezredesnek, mint a magyar Fegyveres SS kinevezett főfelügyelőjének – jelen esetben viszont mint a két „hunyadista" hadosztályt összefogó, de a gyakorlatban még csak megalakulóban sem igen lévő XVII. Waffen-SS Armee-Korps (I. magyar Fegyveres-SS hadtest) megbízott parancsnokának – valóságos közelharcot kellett folytatnia a különböző német parancsnokokkal és parancsnokságokkal a hadosztályok érdekében. Azok ugyanis, mindenütt katonai erőtartalékokat keresve, a Magyar Királyi Honvédség Németországba kitelepített alakulatait és a „Hunyadi hadosztályok" felfegyverzett részeit az angol–amerikai erők ellen kívánták bevetni. Ez azonban nemcsak az önkéntesek vállalt kötelezettségeivel, de az időközben megjelent Szálasi-paranccsal is ellenkezett. Az a furcsa helyzet állt ugyanis fenn, hogy amíg a Magyar Királyi Honvédség alakulatait be lehetett vetni az angolszász erők

36 MHBK Archivum München.

ellen, addig a „Hunyadi hadosztályok" katonái, vállalt kötelezettségük értelmében csak a keleti fronton, a bolsevizmus ellen voltak bevethetők. A Szálasi parancs megtiltotta a honvédség alakulatainak a nyugati szövetségesek elleni alkalmazását, bár voltak kisebb alakulatok, amelyeket a németek már azt megelőzően bevetettek.

Ruszkay Jenő vezérezredes, kezében az SS Vezetési Főhivatal nyílt parancsával – mely Steyrbe irányította a seregtestet – ellent tudott állni a követeléseknek, de bizonyos engedményekre ő is rákényszerült. A Naab folyó védelmi vonalának műszaki munkálataihoz a „Hunyadi" hadosztály műszaki (utász) zászlóalját (25. Waffen-Pioner-Battallion der SS/ung. Nr. 1.) a németek rendelkezésére bocsájtotta, igaz, azzal a megkötéssel, hogy a zászlóalj 1945. április 15-én 24 órára a hadosztályhoz bevonulni köteles. Ugyanígy, kizárólag rendészeti feladatok ellátására, a németek rendelkezésére bocsájtotta a „Hungária" hadosztály tábori csendőrzászlóalját, kiknek feladata a nagyszámú német katonaszökevény felkutatása és elfogása volt.

A „Hunyadi" hadosztály Hilpoltstein kiindulási ponttal, a „Hungária" hadosztály Neumarktból, illetve környékéről indulva külön-külön „főoszlopban" menetelt a közbülső cél, Salzkammergut felé. A zászlóaljak, ezredek, sőt a hadosztályok is egymással csak motorkerékpáros, kerékpáros és néhol lovasküldöncök útján érintkeztek. A rádiókapcsolat tiltott volt, csak Ruszkay és a hadosztályparancsnokságok részére volt engedélyezve.

Az amerikai erők és a magyar Fegyveres SS alakulatok között sok esetben és sok helyütt nem volt nagyobb német harcoló egység. Néhány helyen „különleges parancsnoklási joggal" felruházott német tisztek „kiragadtak" a hadosztályok kötelékéből egy-egy magyar Fegyveres SS alakulatot, így pl. a „Hungária" hadosztályból vitéz Várnay őrnagy harccsoportját, amelyet a „Nibelungen" SS hadosztály „vett igénybe" egy-két napra. Azt követően a csoportnak sikerült csatlakoznia a menetelő ezredéhez, illetve hadosztályához.

1945. április 25–28-án a „Hungária" hadosztály egyetlen löveganyaggal felszerelt tüzérosztálya Regensburgtól délnyugatra foglalt tüzelőállást és lőtt zárótüzet az előnyomuló amerikai csapatok elé. Ugyanekkor a hadosztály egyik egészségügyi alegysége számos sebesülttel nem messze Regensburgtól, Mitterfecking községben időzött.

A „Hunyadi" hadosztály alakulatai ugyanekkor a Naustadt a. d. Donautól délkeletre eső térségben meneteltek. A menetfegyelem a rendszeres amerikai légitámadások ellenére dicséretre méltó volt. A nyugati szövetségesek légierejének aktív tevékenysége miatt sok esetben félnapok csak a rejtőzéssel teltek, de ez már nem volt újdonság a hadosztályok katonáinak.

Mivel a hadosztályok lóállománya erősen megfogyatkozott – élelmezési célokra kellett levágni a négylábúakat – a „vonatok" egy részét legénységi vontatással oldották meg. Ugyanakkor a külső megjelenésre még sokat adva, lakott területeken történő átvonuláskor úgy állították össze az oszlopokat, hogy a szélső embereknél mindig volt fegyver, míg a fegyvertelenek középütt meneteltek. Így azután nemcsak a helyi lakosság de a légi felderítés alapján az amerikaiak is azt hitték, hogy három állig felfegyverzett magyar Fegyveres-SS hadosztály tartózkodik a környéken és ilyen mértékű ellenállásra lehet számítani. Erről azonban szó sem volt. A fő tevékenység a légi támadások előli „kibúvásra" korlátozódott és alkalmanként a túlzottan gyorsan előretörő páncélosok fékezésére.

1945. május 1-jén a hadtestparancsnokság, illetve a két hadosztály parancsnoksága elrendelte a hadosztályok zsoldkönyveinek beszolgáltatását a hadtestparancsnoksághoz, amely akkor Burghausen/Innben állomásozott. A beszolgáltatott zsoldkönyveket, a hadosztályok, ezredek és zászlóaljak egyéb iratait hatalmas halomba rakták, majd ezt benzinnel meglocsolva a hadtest vezérkari főnöke, vitéz Deák László ezredes (Waffen Oberführer) felgyújtotta. Azt követően főbelőtte magát.[37]

Mind a két magyar Fegyveres-SS hadosztály utóvédei – az amerikai páncélosok gyors előnyomulását fékezendő – hidakat robbantottak, műszaki létesítményeket zártak. Vonulásuk nem egy esetben riadalmat okozott a magukat az amerikaiaknak megadni szándékozók körében, akik megdöbbentek a „náci csapatok" özönlésétől.

1945. május 1-je és 3-a között mind a két hadosztály zöme átlépte a mai osztrák–bajor határt. A „Hunyadi" hadosztály néhány zászlóalja Salzburg városán keresztül menetelt, melynek nyugati bejáratánál egy honvéd zenekar csatlakozott hozzájuk. A zenekar őrnagyi rendfokozatban lévő karmestere jelentette, hogy valamilyen HM parancs értelmében a hadosztályhoz bevonult. A hadosztály segédtisztje kihasználva a kínálkozó lélektani pillanatot, a tábori csendőrökkel a város központja felé irányíttatta a menetelőket, a zenekar pedig Erkel Hunyadi indulóját, majd Lehár Losonci indulóját stb. játszotta. A legénység a Losonci indulónál annak pajzán magyar szövegét énekelte, a menetoszlopokból ki-kiugrált, s hátán a borjúval táncra perdült. A Salzburg városában lévő magyarok – köztük kormánytagok és magasrangú köztisztviselők és családtagjaik – részben megbotránkoztak, részben örültek az ifjú gránátosok láttán, nem egy esetben nyakukba ugrálva.[38]

A személygépkocsiján a várostól keletre ellenőrző hadosztály segédtiszt a Ludovika Akadémia legutoljára – 1944. november 15. – avatott hadnagyainak egy újabb csoportjára akadt, akik éppen nála érdeklődtek a „Hunyadi" hadosztály holléte felől, mivel a HM ehhez a hadosztályhoz vezényelte őket, a végszóra.

A már egykori osztrák területen menetelő hadosztály alakulatait, az erőltetett menetek ellenére több helyen beérték az amerikai páncélosok. 1945. május 3-án a „Hungária" hadosztály – 6. ezred I. zászlóalj – gránátosai St. Martin és Ried/Innkreis közelében a „harckocsi jobbról!" elhangzása után szekereikről lekapkodták a páncélöklöket és tüzelőállást foglaltak el. Az előretörő páncélosok közül kettőt ki is lőttek. A további hadakozást a hadosztály tisztjei saját legénységükre szegezett pisztollyal szüntették meg. A következő napon azonban amerikai harckocsik beszaladtak a „Hunyadi" hadosztály soraiba, másutt az útszélén pihenőket legéppuskázták, illetve letaposták. Ez olyan ellenszenvet váltott ki az amerikaiakkal szemben, hogy a helyszínen – Timelkam és Vöcklabruck között – páncélromboló csoportot rögtönöztek, ezen elhárító harcokban 6 amerikai páncélost lőttek ki és számosat megrongáltak. A további ellenállást itt is felsőbb parancsra szüntették meg. A hadosztályparancsnokságok az értelmetlen vérontást kerülni akarták. Az amerikaiak agresszivitásának oka a tájékozatlanság volt, míg a felsőbb parancsnokságok tilalma annak volt betudható, hogy tudomásuk volt Ruszkay vezérezredes és Grassy altábornagy Szálasi nemzetvezetőnél tett salzburgi látogatásáról. Ruszkay azt a paran-

37 Az öngyilkosság korántsem igazolt. Nem kizárt, hogy az előrenyomuló amerikai katonák ölték meg. A szerzőhöz beérkezett tudósítások homloklövésről számolnak be.

38 Szentgróthy Tibor, özv. Feketehalmy-Czeydner Ferencné valamint Grassy leányának (Dömötör Lászlóné) közlései a szerzővel.

csot kapta Szálasitól, hogy a hadosztályok a keletre történő vonulást fejezzék be és kapituláljanak az amerikaiak előtt.

Ruszkay Jenő vezérezredes a kapott parancs értelmében parancsőrtisztjével, egy kürtössel, egy rádióssal és a gépkocsivezetővel a szolgálati terepjáró gépkocsijára kitűzött fehér zászlóval, fegyvertelenül kereste az érintkezést az amerikaiakkal. Ugyanezt tette a „Hunyadi" hadosztály egyik érintkezési pontján Talbot von Pistor német Fegyveres-SS őrnagy is és a „Hungária" hadosztály részéről B. Z. százados. Mind a három tiszt kitűnően beszélt angolul. Ruszkay vezérezredes missziója azonban mégis balul ütött ki. A szembejövő egyik amerikai páncélgépkocsi a tüzelést ugyan beszüntette, de a kiszálló amerikai tiszt (valószínűleg a 80. amerikai hadosztálytól), bár Ruszkay Jenő közléseit megértette, irataira, megbízólevelére stb. nem volt kíváncsi. A magyar tábornokot egyszerűen kirángatta a gépkocsiból és fenékbe rúgta. A magyarul megszólaló adó-vevőt is kirántotta és lábbal tiporta, rugdosta amíg végképp össze nem tört. A fehér zászlóval, parlamenterként érkezetteket pedig egyszerűen hadifogolynak nyilvánította és hátra kísértette. Ennek következtében a hadosztályok hivatalos kapitulációjáról az amerikaiak és a magyar Fegyveres SS hadosztályok is csak megkésve értesültek. Ennek voltak betudhatók az előbb ismertetett „csetepaték".

Végül az előretörő amerikaiak csak 1945. május 6-án, a Frankenburgban utoljára állomásozó „Hungária" hadosztály megbízott parancsnokával, nemes Podhradszky Andor ezredessel írták alá a fegyverszüneti egyezményt. Ugyanígy történt a „Hunyadi" hadosztálynál is. Ott a megbízott parancsnok vitéz Temesvári Gerő ezredes volt az aláíró.

A hadosztályparancsnokságok, mint olyanok még 1945 augusztusáig léteztek tábori csendőrségükkel együtt. Tényleges lefegyverzésük csak ezidőben következett be. Hadifogságba – amerikai – a „Hunyadi hadosztályok" személyi állományának csak mintegy egyharmada került. A kétharmad az összeomlás zűrzavarában szétugrott, civil ruhát szerzett és mivel a vércsoport jelzése csak a hadosztályok egy kis részénél volt végrehajtva, a katonai szereplést letagadhatták. Mások elővették a maguknál tartott honvéd egyenruhájukat és abban „díszelegve" integettek a drótsövény mögé bezárt egykori bajtársaiknak. Mások, főleg az alpinizmus terén kellő gyakorlattal bírók, fegyvereikkel együtt az osztrák Alpok gerincein kóboroltak még sokáig. Azután ment ki keletnek, ki nyugatnak. A nagy háborúnak azonban már vége volt...

Utószó

A szovjet segítséggel létrehozott ún. Debreceni Ideiglenes Kormány és ennek későbbi utódai az egykori „Hunyadi" páncélgránátosokat egész egyszerűen „háborús bűnösnek" nyilvánították (a Budapesti Népügyészség 1946.8422/3. iktatási számú, 1946. szeptember 8-án kelt átirata a Budapesti Népbírósághoz.) A Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bíróságának Elnöke ez ellen hivatalból törvényességi óvást emelt, s az eljárás során megállapítást nyert (így a legutolsó ítélet), hogy előbbi ítéletek törvénysértőek. (A Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bíróságának B. 1991. El. VI., Bpest., 1992. márc. 4-én kelt jogerős C.1254 sz. ítélete.)

I.
*A német magasabb törzseknél használatos beosztási rövidítések és azok magyar megnevezései**

Kdr.	(itt hadosztály-) parancsnok	
Ia	első vezérkari tiszt (vezetés, parancsnok első helyettese)	
Ib	második vezérkari tiszt (anyagirányítás, szállítások, szállások)	
IIbb	második vezérkari tiszthez beosztott – fegyver, lőszer és eszköz – tiszt	
Ic	harmadik vezérkari tiszt (hírszerzés, elhárítás, biztonság)	
01	(belső) összekötő-tiszt, az első vezérkari tiszthez beosztva	magyar rövidítése: „Öti"
02	(belső) összekötő-tiszt, a második vezérkari tiszthez beosztva	
03	(belső) összekötő-tiszt, a harmadik vezérkari tiszthez beosztva	
04	(belső) összekötő-tiszt, az első vezérkari tiszthez beosztva	
05	(belső) összekötő-tiszt, a parancsnok kísérőtisztje (személyi biztonság)	
IIa	első segédtiszt (személyi ügyek, egyúttal az őrszázad parancsnoka)	
IIab	másod segédtiszt (adminisztrációs ügyek)	
III	hadbíró(ság), egyúttal a tábori csendőrség irányítása	
IVa	hadbiztos(ság) (az Ib-vel és az ellátó ezred parancsnokával együttműködésben)	
IVb	orvos (egészségügyi főnök, egyben a tábori kórház parancsnoka	
IVc	fogorvos	
IVd	állatorvos	
IVe	gyógyszerész	
V	hadmérnök(ség)	
VIa	nemzetvédelmi tiszt (nemzetpolitikai ügyek, szociális ügyek, hadigondozás, temetés)	
VIb	lelkészi hivatal (katolikus, református, evangélikus)	

* Mindezek (a beosztási rövidítések) némi magyarázatra szorulnak, annál is inkább, mert az egykori honvédségnél más betűzések/számozások voltak szokásban.

a) A *„Hunyadi"-hadosztályok:* (Hunyadi, Hungária, Gömbös, Görgey) valamint a *„Kossuth"-hadosztályok:* (Kossuth, Petőfi, Klapka, Bem) – tehát mind a 8, a német népi gránátos-hadosztályok „mintájára" voltak szervezendők.

b) Előbbieknél fogva az említett hadosztályok „belső" magyar szolgálati nyelvében éppen úgy mint „külső" német szolgálati nyelvében kötelezően előírt „terminus technicus"-ok voltak.

A magyar honvédségnél használatos (csak néhány példát kiemelve) „vkf." (értsd: „vezérkari főnök") *hadosztályszinten* ugyanúgy nem volt megengedett, mint a „szállásmester" stb. használata.

Ami egyébként a német betűkifejezéseket illeti: az egész német egykori haderő ezeket használta. „Vezérkari főnöke", „szállásmestere" stb. a németeknél csak egy hadtestnek, vagy ezek fölött álló magasabb parancsnokságoknak volt. (Chef des Generalstabs (von Korps aufwärts) Hadtesteknél jelölése: ChefGenSt. Hasonló volt (ugyancsak hadtestektől felfelé!) az Ib tiszt jelölése is (2. Generalstabsoffizier bei Armeekorps): Qu. Tehát nem tévedés, amikor az itt közölt táblázat az Ib-nek jelölt vezérkari tisztet anyagi vezérkari tisztnek jelöli. A németeknél a hírszerző-elhárító stb. tiszt betűkkel jelölt beosztása, elnevezése Ic volt.

II.

*Az 1945. február 6-a és 14-e közötti neuhammer/stransi harcokban hősi halált halt magyar tisztek töredékes névsora**

1. Báró Exterde Dezső őrnagy (a „Hunyadi" hadosztály ellátó ezredének segédtisztje)
2. Solti Ernő százados (zászlóaljparancsnok)
3. Vitéz Hermándy-Berencz György százados (zászlóaljparancsnok)
4. Velty György százados (zászlóaljparancsnok)
5. ? lelkész főhadnagy
6. ? lelkész főhadnagy
7. Vitéz Berthy László hadnagy
8. Vitéz Medgyesy Jenő hadnagy
9. Vitéz Szöllősy Sándor hadnagy
10. Cserfalvy Szilárd hadnagy
11. Munkácsy Károly hadnagy
12. Nagy Ferenc hadnagy
13. Fazakas Miklós hadnagy
14. Olvashatatlan név és rendfokozat
15. Olvashatatlan név és rendfokozat
16. Olvashatatlan név és rendfokozat
17. Olvashatatlan név és rendfokozat

} Ludovika Akadémiát végzett tisztek, valamennyien század-, illetve szakaszparancsnokok.

* A „Hunyadi" hadosztály segédtisztje, vitéz Szentgróthy Tibor szds. korabeli feljegyzései alapján. Ugyanekkor nem szabad megfeledkeznünk az említett riadóezred elesett és súlyos sebesülten hátrahagyott legénységi állományú katonáiról sem! Számuk akkori feljegyzések (vitéz Szentgróthy és Zoltay János) szerint elérte a 955 főt.

III.
Parancsnoki beosztások (1945 április vége)

„Hunyadi" hadosztály

Hadosztályparancsnok:	vitéz Grassy József altábornagy (SS-Gruppenführer und Waffen-Generalleutnant der SS)
1. ezred parancsnoka:	vitéz Temesvári Gerő ezredes (Waffen-Standartenführer)
2. ezred parancsnoka:	vitéz Peinlich Béla ezredes (Waffen-Standartenführer)
3. ezred parancsnoka:	vitéz (?) Bodolay Lóránt ezredes (Waffen Standartenführer)
1. tüzérezred parancsnoka:	vitéz Magyar Ödön ezredes (Waffen-Standartenführer)
1. kiképző és tartalékezred parancsnoka:	Vécsey József ezredes (Waffen-Standartenführer)
1. ellátóezred parancsnoka:	vitéz Vécsey Béla ezredes (Waffen-Standartenführer) („betanítója" Siemensreiter nevű német [WSS?] ezredes)

„Hungária" hadosztály

Hadosztályparancsnok:	vitéz Grassy József altábornagy (SS-Gruppenführer und Waffen-Generalleutnant der SS) (1945. január 21-éig vitéz Pisky Zoltán ezredes [Waffen-Oberführer] [A HM Incze László vezérkari ezredest jelölte, de nem került e beosztásba.] 1945. január 21-étől 1945. március 20-áig Berthold Maack SS-Oberführer.)
4. ezred parancsnoka:	vitéz Podhradszky Andor ezredes (Waffen-Standartenführer)
5. ezred parancsnoka:	dr. Lengyel Béla alezredes (Waffen-Obersturmbannführer)
6. ezred parancsnoka:	vitéz Várnay Ferenc őrnagy (Waffen-Sturmbannführer)
2. tüzérezred parancsnoka:	vitéz Rugonyi György ezredes (Waffen-Standartenführer) (Rugonyit követte[?] Brenner Jenő ezredes [Waffen-Standartenführer])
2. kiképző és tartalékezred parancsnoka:	Csukás Endre alezredes (Waffen-Obersturmbannführer) (Ideiglenesen megbízva, egyébként a „Hungária" híradó zászlóaljának a parancsnoka.)
2. ellátóezred parancsnoka:	Engelberger (?) (német) SS-Obersturmbannführer

IV.

*A 3. („Gömbös") és 4. („Görgey") hadosztálynak szánt állománykiegészítés betagolása a két meglévő hadosztályba**

1. ma. Fegyveres SS gránátos hadosztály „Hunyadi" (25.WGD der SS)
Hadosztálytörzs és ho.-tábori csendőrség 00020/A
Tolmácsszázad 00020/B
Híradóosztály 00020/C
Motoros és lovas jelentő csapat 00020/D
Hadosztálybiztosító lövészzlj. (45 febr. óta kerékpáron) 02629
1. ma. Fegyveres SS gránátos ezred (61. WGr. Rgt.), ezredtörzs 08104
I. gránátos zlj. (45 jan. óta kerékpáron) 39881
II. gránátos zlj. 00706/A
III. gránátos zlj. (csak kb. 45 febr. közepétől) 00706/B
2. ma. Fegyveres SS gránátos ezred (62. WGr. Rgt.) ezredtörzs 01121
I. gránátos zlj. 17380
II. gránátos zlj. 01817/A
III. gránátos zlj. (csak kb. 45 febr. végétől 01817/B
3. ma. Fegyveres SS gránátos ezred (62. WGr. Rgt.) ezredtörzs 20689
I. gránátos zlj. 02110
II. gránátos zlj. 39933/A
III. gránátos zlj. (csak kb. 45 febr. végétől 39933/B
1. ma. Fegyveres SS páncélvadász osztály (25. Pzjäg. Abt.) 03307
1. ma. Fegyveres SS tüzérezred (WArt. Rgt. 25) ezredtörzs 41777
I. tü. oszt. (1–3. üteg) 64266
II. tü. oszt. (4–6. üteg) 42525
III. tü. oszt. (7–9. üteg) 65614
IV. tü. oszt. (10–11. üteg) 03527
1. ma. légv. tü. osztály (25. WFlak Abt.) (45 márc. vége óta) ..... (?)
1. ma. sízlj. (25. W-Schi-Btl.) 65461
1. ma. Fegyveres SS híradó zlj. (25. Wnachr. Abt.) 38732
1. ma. Fegyveres SS kiképző és pótezred (25. Wa. u. ARgt.) ezredtörzs 34545/A
I. kiképző zlj. (45 jan. óta) 34545/B
II. kiképző zlj. (45 jan. óta) 34545/C
III. kiképző zlj. (45 febr. eleje óta) 34545/D
IV. kiképző zlj. (45 márc. eleje óta) 34545/E
1. ma. Fegyveres SS utászzlj. (WPi.-Btl. 25) 44395
1. ma. Fegyveres SS ellátó ezred (WVersorg. Rgt. 25) ezredtörzs 03872
szerszám- és eszközszázad (WFeldzeug-Kp. 25) 39083
javító és szerelőműhely (WWerkstatt-Zug 25) 66834

* Az egyes tételeknél elől a magyar hadrendi számok, zárójelben a német Waffen-SS hadrendi számai szerepelnek, jobboldalon a német haderőben használt ötjegyű táboriposta-számok találhatók.

A kutatás forrása: *Klietmann:* Die Waffen-SS. Eine Dokumentation. MUNIN Verlag, h. n.; 1967; *Kannapin:* Die deutsche Feldpost. Biblio-Verlag, Osnabrünk, 1979.; *vitéz Szentgróthy* szds. segítségével. Németül: *v. G. – Payer:* i. m. 544–545. o.

A táblázat mutatja, mennyire eltért a tényleges személyzeti állomány az eredetileg előírt ún. hadrendi felállítástól. Pusztán a létszámot illetően, némi kis erőlködéssel, rendelkezésre állt mind a 4 (tervezett) magyar Fegyveres-SS-ho.-hoz szükséges legénységi létszám. A „Hunyadi" ho. sgt.-jének fennmaradt utolsó feljegyzéséből (továbbá eskünyilatkozatából) kiviláglik 22 000 fő, a „Hungária" ho.sgt.-jének Szerzőhöz írt egyik levele pedig a 2. ho. létszámát 23 500 főre becsüli (45 ápr. végi létszámjelentések alapján.

számvevőség százada (WVerwaltungs-Kp. 25) 45110
állategészségügyi század (WVet. Kp. 25) 43330
egészségügyi század (WSan. Kp. 25) 31293
egészségügyi gépkocsioszlop (WKKwagen-Kolonne 25) 67723
utánpótló század (WNachsch.-Kp. 25) (45 márc. végétől) ..... (?)
sütő század (WBäck.-Kp. 25) (45. márc. végétől) ..... (?)
mészáros és hentes század (WSchlächterei-Kp. 25) (45 márc.) ..... (?)
tehergépkocsi század (WKraftf.-Kp. 25) (45 jan. elejétől) ..... (?)
táboriposta-csoport (WFeldpost-Amt 25) 22800

2. ma. Fegyveres SS gránátos hadosztály „Hungária" (26. WGD der SS)
Hadosztálytörzs és ho.-tábori csendőrség 04606/A
Tolmácsszázad 04606/B
Híradóosztály 04606/C
Motoros és lovas jelentő csapat 04606/D
Hadosztálybizt. lövész zlj. (45 márc. elejétől kerékpáron) 65940
4. ma. Fegyveres SS gránátos ezred (64. Wgr. Rgt.) ezredtörzs 11788
I. gránátos zlj. (45 márc. elejétől kerékpáron) 14886
II. gránátos zlj. 15055
III. gránátos zlj. (45 febr. eleje óta) 27810
5. ma. Fegyveres SS gránátos ezred (65. Wgr. Rgt.) ezredtörzs 30102
I. gránátos zlj. 31141
II. gránátos zlj. 32046
III. gránátos zlj. (45 febr. eleje óta) 33524
6. ma. Fegyveres SS gránátos ezred (85. Wgr. Rgt.) ezredtörzs 35115
I. gránátos zlj. 36339
II. gránátos zlj. 37924
III. gránátos zlj. (45 febr. elejétől) 38487
2. ma. Fegyveres SS páncélvadász osztály (26. PzJäg. Abt.) 39037
2. ma. Fegyveres SS tüzérezred (26. WArt. Rgt.) ezredtörzs 64429/A
I. tü. oszt. (1–3. üteg) 64429/B-E
II. tü. oszt. (4–6. üteg) 64881
III. tü. oszt. (7–9. üteg) 65242
IV. tü. oszt. (10–11. üteg) 65932
2. ma. légv. tü. osztály (26. WFlak Abt.) (45 márc. vége óta) ..... (?)
2. ma. sízlj. (26. W-Schi-Bt.) 65461
2. ma. Fegyveres SS híradó zlj. (26. WNachr. Abt.) 66843
2. ma. Fegyveres SS utászzlj. (26. WPi.-Btl.) 66211
2. ma. Fegyveres SS ellátó ezred (WVersorg. Rgt. 26) ezredtörzs 67241/A
1. tehergépkocsi század (WKraft. Kp. 26) 67241/B
1. fogatolt vonatoszlop (1. WFahrschw. 26) 67241/C
2. fogatolt vonatoszlop (2. WFahrschw. 26) 67241/D
utánpótló század (WNachschub-Kp. 26) 67241/E
szerszám- és eszközszázad (WFeldzeug-Kp. 26) 67241/F
műhelyszakasz (WWerkst.-Zug 26) 67241/G
számvevőségi század (WVerw. Kp. 26) 67241/H
egészségügyi század (WSan. Kp. 26) 67241/I
egészségügyi gépkocsioszlop (WKrankw. Kp. 26) 67241/k
állategészségügyi század (WVet. Kp. 26) 67241/L
sütő század (WBäck. Kp. 26) (45. márc. végétől) ..... (?) M
mészáros és hentes század (WSchl. Kp. 26) (45. ápr.) ..... (?) O
táborposta-csoport (WFeldpostamt 26) 67610

2. ma. Fegyveres SS kiképző és pótezred (WA. u. E. Rgt. 26) törzs .....(?)
I. kiképző zlj. (45 jan. eleje óta) .....(?)
II. kiképző zlj. (45 jan. közepe óta) .....(?)
III. pótzlj. (45 febr. végétől) .....(?)
IV. pótzlj. (45 ápr. elejétől) .....(?)

SZEMLE

SHAI HAR-EL

STRUGGLE FOR DOMINATION IN THE MIDDLE EAST

The Ottoman-Mamluk War, 1485–1491

(E. J. Brill, Leiden, New York, Köln, 1995. 238 o.

A Szerző Halil Inalcik tanítványaként a chicagoi Center for Middle Eastern Studiesban készítette el jelen munkáját, amely az oszmán-török és mameluk hatalom közötti kapcsolatok rendkívül érdekes fejezetével foglalkozik, az 1485 és 1491 közötti első török-mameluk háború hátterével, eseményeivel és kisebb részt még a következményeivel is. A Szerző a címben jelzetteknél lényegesen többet mond: áttekinti a török-mameluk hatalmi kapcsolatrendszert a kezdetektől a XV. század végéig, s a két birodalmat elválasztó határvédelmi rendszer bemutatásával sem marad adós.

A bevezetőben tanulságos áttekintést olvashatunk a muzulmánok közötti háborúk iszlám jogi elveiről, értelmezéséről és azok gyakorlati alkalmazásáról. A törökök és mamelukok közötti háború ugyanis két iszlám ország között zajlott, s ráadásul éppen a mamelukok birtokolták vallásuk szent helyeit. Ez majd csak Szelim sikeres 1515–1517-es hadjáratával változik, amikor is végleg felszámolják és beolvasztják a mameluk területeket az Oszmán Birodalomba. Ezt követően Har-El kimerítően számba veszi és áttekinti a korszakra vonatkozó forráscsoportokat.

A két hatalom közötti konfliktusok sokáig az ütközőállamok területén zajlottak, mindenekelőtt karamán és dulkadir földön. A hatalmi harc az oszmán hódítási stratégiának megfelelően azért folyt, hogy e területeket először fennhatóságuk alá vonják, adófizetővé tegyék, majd később, megsemmisítve a helyi dinasztiát, teljesen beolvasszák birodalmukba. Az ellentétek éleződése a nikápolyi csatában győztes Bajezid nevéhez kapcsolódik, aki 1397-ben foglalta el – időlegesen – karamániát, s ekkor csak az 1402. évi ankarai katonai vereség mentette meg a mamelukokat. Ezt követően az ellenségeskedések az 1460-as években újultak ki.

Magyar szempontból a könyvnek azok a részei érdekesek, amelyek a Bajezid szultánnal szembeforduló testvére, Dzsem herceg sorsával foglalkoznak. A személyével kapcsolatos politikai játszmákban Mátyás király fontos szerepet töltött be, amiről meglehetősen pontosan informálódhatunk. Itt jegyezzük meg, hogy a magyar történetírás fontos adóssága egy idegen nyelvű Mátyás-monográfia kiadása, aminek hiányát az emlékezetes Schallaburgi katalógus sem pótolta. Így a Szerző még 1995-ben is Fraknói Vilmos 1891-es freiburgi Mátyás-biográfiájára kénytelen támaszkodni.

Saját birodalmuk jövője s egyúttal Dzsem politikai pályáját meghatározó döntés elé kerültek 1482-ben a mamelukok. Ekkor úgy döntöttek, hogy Dzsemet aktív támogatásukkal visszaküldik az Oszmán Birodalomba, hogy a hatalmat megszerezze. Az akció közvetlen eredménye a korábban elveszített mameluk befolyás alatt álló területek visszaszerzése és az ütközőzóna helyreállítása lett volna. Az események Dzsem számára azonban hátrányosan alakultak s Rhodosz szigetére volt kénytelen menekülni. Dzsem személye egészen 1495. évi haláláig az európai diplomácia homlokterében maradt, többek között Mátyás diplomáciai játékterét is jócskán megnövelte, s hátteréül szolgált nyugati irányú katonai vállalkozásaihoz. A mamelukok a játszmának mindvégig aktív résztvevői maradtak, s Bajezid követeinek ajánlataira rálicitálva igyekeztek elérni a lázadó herceg kiadatását.

Eközben tört ki az első török–mameluk háború, amely Cilicia török megszállásával végződött. A török fölény ellenére a mamelukok jelentős katonai sikereket értek el, pl. 1486. évi aleppói vagy az 1488. évi aga-cayiri-i csatákban. A Szerző hadművészeti szempontból is értékeli az eseményeket s a seregek szervezetének, tagolódásának alapos elemzését nyújtja, ami értékes adalék a korszak oszmán–török hadviselésének megismeréséhez. E háború lezárulására is hatással voltak a Dzsem személye körüli intrikák, hiszen éppen 1489-ben érkezett a herceg

Rómába, s 1490-re hívták össze Rómában a nagyszabású „Türkenkonferenz"-et.

Kár, hogy a Szerző nem tudta használni Nicolas Vatin új monográfiáját (L'ordre de Saint-Jean-de-Jérusalem, l'Empire ottoman et la Méditerranée orientale entre les deus sièges de Rhodes, 1480–1522, Paris, 1994), amely a Dzsem-kérdéshez szolgál érdekes adalékokkal. A német nevek írásában megmutatkozó bizonytalanságok azonban a kiadói szerkesztés hibájául róhatók fel.

A Szerző eredményei ismeretében a magyar–török viszonyt a mameluk–török kapcsolatrendszer felől is meg lehet közelíteni. A mameluk tartomány bekebelezése a XVI. század elején nem kis mértékben hozzájárult a magyar–török erőviszonyok további, végzetes eltolódásához a török fél javára, s a magyar állam külpolitikai játékterének beszűküléséhez. Kérdés marad továbbra is, hogy a török–mameluk viszony alakulása valóban annyira meghatározó volt-e az akkori nemzetközi kapcsolatokban, s így a magyar–török viszony alakulásában, miként a Szerző állítja?

Szegzárdy-Csengery Klára

ANDRÉ CORVISIER

LES HUSSARDS ET LA FRANCE

(Musée de l'Armée–Editions Complexe, Bruxelles, 1993. 253 o.)

A franciák a hadi eseményekben amúgy sem szűkölködő 1692. esztendőt többek között huszárságuk születési dátumaként is számon tartják: ebben az évben alakult meg a francia hadtörténelem első huszárezrede, amely ezredtulajdonos parancsnoka után a Corneberg nevet viselte. Igaz, nem lett hosszú életű, mint ahogy az alapítási időrendben ezt követő másik három sem: az 1705-ös Verseilles és a Poldeack (lásd: Mihályi Deák Pál), vagy az 1706-os Saint Geniés, és nem mindenben feleltek meg az állandó hadsereg megkívánta követelményeknek sem, mégis – hivatalosan – bennük tisztelhetjük a későbbi évszázadok legendás hírű francia könnyűlovasságának előhírnökeit.

A 300. születési évfordulót illik méltóképpen megünnepelni. A franciák pedig szeretnek és tudnak ünnepelni. Igaz ez annak ellenére is, ha évfordulóra tervezett produkciók némelyike, mint pl. az alább méltatandó kötet is, amelynek apropóját épp a huszár-évforduló adta meg, késett egy esztendőt 1992-höz képest. Nagy malőr persze nem történt, mert a másik évfordulós attrakció, amelyhez tulajdonképpen a kötet is készült, a francia huszárság történetét bemutató reprezentatív kiállítás ugyancsak késett – két évet. Ám tegyük gyorsan hozzá, ez a dupla késedelem cseppet sem kisebbíti egyik opusz értékét sem. A maga nemében mindkettő kitűnő összeállítás. A kötet ráadásul egy színvonalas kiállítás katalógusa is egyben. Követendő példa minden leendő kiállítás elé!

A fentebbiekhez még egy – bár közhelyszerű – megállapítást tehetünk hozzá. Azt, hogy e tájon mindig örömmel fogadnak bármifajta, a huszársággal kapcsolatos idegen nyelven megjelentetett tudományos, vagy ismeretterjesztő produktumot, hiszen az, közvetve, a magyar történelemről is szól. Az öröm pedig akkor igazán felhőtlen, ha bennük a magyarországi kutatók tudományos eredményeit is viszont láthatjuk. Nos, ezzel adós marad az összeállítás, ám talán nemcsak saját hibájából, hiszen amint azt majd látjuk, tiszteletre méltó igyekezettel, bár kívánni valókat is hagyó eredményességgel próbálták meg összeszedni a magyarországi (magyar nyelvű) publikációkat. Talán ha több lenne közöttük a világnyelvek valamelyikén is megjelent opusz... Mindazonáltal nem adható a kötet szerzői számára teljes felmentés, hiszen van – éppen francia nyelven publikált – magyar szakmunka is, főként Zachar József jóvoltából, s azt nem ártott volna legalább a bibliográfiába felvenni!

A kötet megjelentetése mindenekelőtt a francia Hadimúzeumot dicséri; a beköszöntő sorokat az intézmény igazgatója, *Jacques Perot* jegyzi. Mindemellett a kötet spiritus rectora, a Sorbonne nyugalmazott hadtörténésze, a nagy nemzetközi tekintélynek örvendő *André Corvisier* professzor írta a bevezető esszét, amelyben a huszárság előtörténetével foglalkozik és jelentős teret szentel a magyar vonatkozásoknak is, felrajzolja a huszárságnak a francia hadtörténelemben elfoglalt helyét, mintegy keretet adva a követő tanulmányoknak, s egyben méltatva is azokat. A tanulmányok szerzői – *André Bendjebbar, Gérard-Jean Chaduc, Jean*

de Lassale, a párizsi múzeum kiváló munkatársai mellett – a mai francia „huszárkutatók" és hadtörténészek jeles képviselői.

A kötet két részre tagolódik. Az első részbe, amely „A huszárok és a történelem" címet viseli, híven a rendezői elvekhez, a huszárságot hadtörténeti szempontból vizsgáló tanulmányok kerültek. A tanulmányok nem egyenletes színvonalúak. Megtalálható közöttük több, saját műfaja valamennyi klasszikus módszertani kritériumának megfelelő veretes hadszervezeti értékelés, hadjáratok, csaták felsorolása, de ugyanúgy az új történetírás Franciaországban magas szinten művelt, s ide aktualizált néhány divatos témája is, mint a halál problematikája, vagy éppen az „életről" szóló történetek, például a katonák egzisztenciája, a tisztikar társadalmi összetétele, a házasodási szokások, a házasságkötések szabályozottsága. A kötetből nemcsak a múlt tárul elénk, de az olvasó naprakész „huszártörténelmet" is kap, hiszen – amint az széles körökben ismert – ha nem is könnyűlovasként, de a volt huszár-csapattestek máig tartják régi nevüket, hagyományaikat. A második tanulmánycsokor, immár a katalógusjelleghez igazodva, a huszárság tárgyi környezetével foglalkozik, benne a fegyverekkel, egyenruhákkal, felszereléssel, jelképekkel. Már az első rápillantásra is feltűnik a kötet gazdag és színvonalas illusztráltsága, amely természetesen elsősorban a katalógus-jellegből fakad, de olvasva az is kiderül, egyáltalán nem öncélú illusztrációkról van szó, hanem a képek szerves egységet képeznek a szövegkörnyezettel, kiegészítik, s gyakran helyettesítik is a leírtakat.

A legtöbb tanulmányt *Gérard-Jean Chaduc* írta a kötethez. Első tanulmánya az ancien régime huszárságával foglalkozik. Nekünk, magyaroknak ezekhez a „francia" huszárokhoz van legtöbb közünk, azon közismert tény okán, hogy közülük nem kevesen hajdani magyarokból kerültek ki. Ekkor alakultak azok az ezredek, a már említett Poldeack mellett a Bercheny, a két Esterházy, a Rattsky és a Polleretzky, amelyek közül három a mai napig is fennáll, s ebből kettő nevében is őrzi az egykori alapítók emlékét. Chaduc számításai szerint az 1693–1789 között számba vett 707 huszártiszt között a magyarok aránya 26%. (A rend kedvéért a többi: 25% elzászi, 18% német, 12% lotharingiai, 9% francia, a maradék 10%-on pedig Európa szinte valamennyi nációja osztozott.) A számbeli magyar fölény egyes időszakokban még ennél is nagyobb, szinte elsöprő volt az egyes ezredek tisztikarában. (Monteil ezred, 1708:65%; Verseilles ezred, 1715:79%; Rattski ezred, 1718%:68%.) Chaduc további remek statisztikai táblázatokkal is megörvendezteti olvasóit, amelyek közül – újszerűségével – az egyik legérdekesebb a huszárok életkorát, fizikai állapotát, testméreteit taglaló táblázat. (A recenzens rezignáltan ehhez azt teheti hozzá, hogy magyar királynő huszárjairól, e korból, ezt az utóbbi táblázatot soha nem leszünk képesek összeállítani, mivel a mi mustrajegyzékeink mindezekre nem adnak felvilágosítást. Bár gyaníthatóan ugyanazon adatokat kaphatnánk, mint a francia huszárok esetében.)

Chaduc jegyzi a „Forradalom és a császárság" című tanulmányát is. Módszerében itt is következetes: statisztikai adatok a származásról, életkorról, fizikai jellemzőkről, de szót ejt az egzisztenciáról, házasságról és – különösen a császár jóvoltából, no és egyéni kvalitásaik alapján – igen gyors karriert befutó híres huszárokról is. Ebben a tanulmányban kapott helyet „A halál" című fejezet. Jobbára köztudott, milyen klisék tapadnak a könnyűlovas mentalitásához, s az is tudott a történeti irodalomból, hogy igen magas volt körükben a halálozási arány. Példának Chaduc Lassale személyét és hadi tetteit idézi meg, akit vakmerősége, fanatizmusa okán a huszártiszt archetipusának is tekintenek. S hogy a tanulmány egy összesített adatával zárjuk a sort: a tárgyalt időszakaszban (25 háborús év) 4175 sebesülést jegyeztek fel a francia huszártisztek körében, ebből több mint 60% közelharcban esett. Ebben persze benne vannak többször sebesültek is, mint például Marbot, aki mint a huszárok egyik leghíresebbike, 40 évig szolgált, 1848-ban vonult nyugállományba, vezérőrnagyként, és egymaga 12 sebesülést „gyűjtött össze".

André Bendjebbaré a Bourbon restauráció és Lajos Fülöp korának huszárságáról szóló tanulmány szerzője. Szó esik benne a császár híres huszárjainak sorsáról, a csapatnem újjászervezésének problémáiról, az új tisztikar kialakításáról, a tisztikar származásáról, társadalmi összetételéről, a nemesség arányáról, a gyakran pikantériát sem nélkülöző „huszárdinasztiák" kialakulásáról, majd számba veszi a huszároknak a korszak háborúiban játszott szerepét. Bardin tábornokot méltatva, aki nagy részt vállalt a huszárság újjászervezésében, itt már szóba kerül a viselet is.

Jean Louis Reynaud írta meg a II. köztársaság és a II. császárság huszárságának történetét. A tanulmány felépítése hasonló az előzőhöz, ám itt nagyobb hangsúlyt kapnak az egzisztenciális problémák is. Olvashatunk a huszártisztek járandóságairól, a gyakori helyőrségváltozások okozta gondokról, ellátási nehézségekről. Mindez persze arra is jó, hogy kimondassék: a

helytállás, a huszárvirtus még ilyen körülmények között is természetes. Mint tudjuk, ezek az évtizedek sem voltak mentesek nagy csatáktól. A krími háborúban Szevasztopol, Malakov majd a minket is érintő, Solferino, később a távoli Mexikó, majd a porosz háború csatái – mind ismert csatahelyek az egyetemes hadtörténelemben is.

A XIX. század utolsó harmadától íródik a francia huszárság történetének újabb szakasza, amely a korábbiakhoz hasonlóan ugyancsak mozgalmas volt. Csataterek, átszervezések sorozata. Mindjárt Párizs kapitulációját követi az első, amely Gambetta nevéhez fűződik (1871. február 4.), majd Gallifet (1890), Bouderiat (1902) kísérletei következtek. 1876-ban jelent meg a franciák új lovassági szabályzata, amit – ezt tudjuk meg a tanulmány szerzőjétől, *Allain Bernède*-től – az Osztrák Magyar Monarchia friss lovassági szabályzata inspirált. Amint közismert az egyetemes hadtörténelemből, a korábban különböző csapatnemekkel, külön harcászati szabályzatokkal rendelkező lovas fegyvernem a XIX. század utolsó harmadától egységesedett. A már csak nevükben és viseletükben különböző csapatnemeknek azonos lett a fegyverzete, felszerelése, kiképzése s ennek nyomán rendeltetése is. Franciaország sajátos katonai adottságai azonban a huszárságra továbbra is speciális feladatokat róttak – különösen a gyarmati területeken. Ezzel függ össze az a tény is, hogy a III. köztársaság 1871–1922 között 8 új huszárezredet állított fel. Ebből öt „régi-új" ezred volt, amelyeket még a forradalom után szerveztek meg, s amelyek az I., Császársággal együtt feloszlottak (9–13. sorszámot viselő ezredek). Ehhez jött még a 14. ezred 1893-ban, majd közvetlenül a világháborútól inspirálva a 15–17. hadrendi számúak.

Így érte a „nagy háború" Franciaország huszárjait, akik, miután huszárként is jónéhány hőstettel gyarapították ezredük dicsőségtábláját, súlyos emberveszteségek után, hasonlóan, mint a többi hadviselő fél lovassága is, gyalogharcosok lettek a lövészárkokban. A háborúban győztes Franciaország a világháborús 17 ezredből a háború utánra összesen négyet hagyott meg: az 1720-as alapítású Bercheny ezredet, az 1735-ös Chamborant-t, az 1764-es, Esterhazyt és az 1783-as Colonel-General ezredet. A 2. világháborúban mind a négy ezred derekasan helytállt, majd a francia haderő szétesésével a huszárok „Reservé générale"-ba helyeztettek, utolsóként Tarbes-ban a 2. ezred, 1942. november 11-én...

Raymond Boissau tanulmánya szól a huszárnak immár csak tradíciójában számító volt csapatnem 2. világháború utáni krónikájáról, számba véve az újra aktivált ezredek részvételét a világháború befejező hadműveleteiben, később az indokínai, majd az észak-afrikai háborúban. Indokínában csak a Bercsényi ezred egy zászlóalja vett részt, Észak-Afrikában azonban ott találjuk az akkor létező régi és új ezredek mindegyikét, s a többség ott is maradt egészen a háború befejezéséig. Az 1962-es nagy hadseregreform végleges helyet talált a hadrendben a huszároknak. A Bercsényi László nevét viselő 1. huszárezred „légi szállítású könnyűlovasság"-ként ejtőernyős ezred, s ebben a minőségében a francia haderő egyik legtöbbet foglalkoztatott alakulata az utóbbi évtizedek helyi háborúinak lecsendesítésében. Garnizonja jelenleg a francia huszárközpontnak számító Tarbes-ban, a Pireneusok lábánál van. A 2. ezred (Chamborant) is hasonló rendeltetésű csapattest, a gyors reagálású erők kötelékében, az I. Katonai Körzetben. Garnizon: Sourdun. A 3. ezred, amely az alapító után máig az Esterhazy nevet viseli és a megszálló francia csapatok részeként Németországban, Pforzheimben állomásozott, 1990 óta a francia–német közös dandár kötelékébe tartozik. A 8. ezred állomáshelye Altkirsch.

Ma ez a négy ezred őrzi a régi francia huszárvirtust és a huszártradíciókat. Előbbit – ha kellett – tettekkel, mint az Öböl-háborúban, egyes alakulataik pedig ezidőben éppen Boszniában, utóbbit – ünnepi alkalmakkor – külsőségeiben is. Erről Magyarországon is meggyőződhettünk, 1988-ban, Budapesten, a Hősök terén és a Budai Várban, amikor a Bercheny és az Esterhazy ezred zenekarai Napóleon kori egyenruháikban fújták a marsot. Éppen az effajta hagyományápoláshoz, a külsőségekhez szolgáltatja a tárgyi környezetet a kötet második része.

Mindjárt az első anyag, *Jean de Lassale* adatgazdag összefoglalása, a jelképekkel foglalkozik. A párizsi Hadimúzeum, s mellette más gyűjtemények is szép számmal őriznek régi zászlókat. Ezeket veszi számba de Lassale, bár szűkszavú kommentárjai inkább a mögöttes történésekről szólnak, s kevésbé magukról a jelképekről, a zászlókon található szimbólumokról. Az olvasónak így hiányérzete is támadhat, ami minden bizonnyal csak a kiállítás megtekintésével csillapulhat(na), bár a mellékelt remek zászlóképek talán enyhítenek valamit a hiányérzeten. Még azt is sajnálhatjuk, hogy irodalmi utalásokkal sem találkozunk, noha bizonyára lett volna arra érdemes cikk, szakmunka a francia zászlóirodalomban, olyan, amely megérdemelte volna, ha nem is lábjegyzetben, de legalább a bibliográfiában való említést.

Annál gazdagabb irodalmat közöl a kötet *Michel Petard* cikkéhez, amely az egyenruházatról és a felszerelésről szól. Petard a XVIII–XIX. századi francia uniformistörténet ma élő legnevesebb képviselője. Tanulmányában, amelyben a tárgyi kultúrák tartalmi jellegzetességeiből indul ki, nem egyszerűen történelmi dátumokhoz köti a viselet változásait, hanem azt annak belső törvényszerűségeiből vezeti le. Jelentős teret kapott a huszárviselet magyar eredete. Petard tisztességgel számba veszi a huszárság magyar nevű ruhadarabjait, s még arra is futja erejéből, hogy némi összehasonlítást tegyen a korabeli európai kortársak vonatkozásában. Bár a „kucsmat" és a „dolmánya" egy egy betűvel láthatóan hosszabbra sikeredett, a többi „egzotikus névvel" nincs probléma. Sok, a viselethez kapcsolódó magyar szó honosodott meg a francia nyelvben, mint a chako, a dolman, a soutache (sújtás), colback. A cikk bemutatja az egyenruha evolúcióját, annak egyes állomásait, amíg a XIX. század első évtizedeire, díszeiben, a huszárviselet a csúcspontjára érkezett. A század második fele már, csakúgy mint más fegyvernemek esetében is, az egyenruha egyszerűsödését mutatja.

Erről a leegyszerűsödött viseletről írta meg tanulmányát *Christain Benoit*. A modern francia huszáregyenruha mintegy másfél évtizedes vajúdás után született meg a századelőn, szinte kísértetiesen úgy, mint az Osztrák–Magyar Monarchiában. Az 1900. április 3-i rendelettel még csak a formák egyszerűsödtek és egységesedtek, a színek – véres tapasztalatok után – csak az első világháború alatt. Ekkor lett az egyenruha színe „bleu horizont", majd a két világháború között „khaki". A mai egyenruhák már a viselet differenciáltságát hirdetik, amelyek a harcfeladat végrehajtásához igazodnak, s a régi „maszkulin keki és a feminim kék" – amint a színeket a cikk szerzője minősíti – csak parádéra maradnak. A cikk bemutat 10 hivatalosan is rendszeresített ezredjelvényt, rövid jelvénytörténettel kiegészítve. A jelvények színei, motívumai, feliratai a régi hagyományokat szimbolizálják.

Az ezt követő rövid fegyverzet-részt ugyancsak *Chaduc*, a tanulmánykötet fáradhatatlan szürke eminenciása írta meg. Külön szól a szúró-vágó fegyverekről, a lőfegyverekről és a kimagasló harci tettekért adományozott „kitüntető fegyverekről" (les armes d'honneur). 38 szablya, 6 karabély, 40 kurtály és 2 trombita – ennyi, huszároknak adományozott érdemfegyvert vett számba egy, a cikkben hivatkozott tanulmány.

Nem kevésbé érdekes a huszár lováról és a lószerszámzatról szóló rész – *Georges Nebéra-Sartouilet* munkája –, amelyben ismét gazdag, magyar vonatkozású kultúrhistóriai tételekkel találkozunk. A huszár lószerszámzat sokáig őrizte a magyaros jellegzetességeket, a magyaros díszítéseket. A szerző különösen sokat foglalkozik a félhold alakú nyakdísszel, amely kifejezetten keleti eredetű, rendeltetésében egyfajta talizmán, s könnyűlovas díszként – véleménye szerint – török párhuzamai vannak, lásd a szpáhik „barakáját". A cikk precíz módszerességgel veszi vizsgálat alá a szerszámzat egyes részeit, egy-egy tételénél bőséges kultúrtörténeti adatokat is közreadva.

A kötet végén, mintegy levezetés gyanánt ismét csak *Chaduc* következik. Írása a huszárezredek „evolúciójáról" szól, az ezredek alapításáról, feloszlatásáról, státusuk, hadrendi beosztásuk változásairól.

A függelékhez – „Híres huszárok" címmel – a legfontosabb életrajzi adatokat feltüntető névregiszter tartozik. A sorban MacMahon, Weygand, Ney, Lyautey, Gallifet – hogy csak a történelmi szerepet is játszó legnevesebbeket említsük – társaságában ott találjuk a leghíresebb francia/magyar huszárokat is, (korántsem a teljes listát!), mint az ezred alapító Bercsényi Lászlót és két utódát, Miklós Ferencet és Ferenc Antal Lászlót, az ugyancsak ezredalapító két Esterházyt: Bálint Józsefet és fiát, Bálint Lászlót, Poldeakot, vagyis (Deák) Nesztorovics Pált, vagy ahogy mi jobban ismerjük: Mihályi Deák Pált, továbbá Rattsky (azaz: Ráttky) Györgyöt és Polleretzky Andrást. Nevének írásmódja alapján e tájról elszármazottnak tekinthetjük Bosnyack François-t is. A függelék része egy rövid s ennélfogva rendkívül elnagyolt kronológia, továbbá egy fejezetekre tagolt bibliográfia és névmutató.

A bibliográfiáról külön kell szólnunk magyar vonatkozása, pontosabban annak felemássága miatt. Noha a felvett anyag szinte kizárólag francia nyelvű, fel-feltűnik pár magyar is közöttük. Az könnyen megállapítható, hogy esetleges volt, melyik hazai kiadvány, vagy magyar szerzőtől származó külföldön megjelent munka került be, s nem is mindig érdemei alapján. Örömmel fedezzük fel a bibliográfiában Vajay Szabolcs, Barcy Zoltán és a Tarbes-i „Vivat Houssar"-ban publikáló Eszláry Károly nevét, vagy a régiek közül Varjú Elemérét, de a recenzens megkockáztatja: a fentebbi Urak, ha már megtiszteltettek a felvétellel, más, e tárgykörben írt munkájukat nagyobb örömmel ajánlották volna, ha tehették volna. Nem is beszélve arról, amit már a bevezetőben is említettünk, hogy nagyon fontos – idegen nyelven is megjelent –

hazai munkák nem is kerültek be ebbe a reprezentatív sorba. Az pedig nyilván a nyomda ördöge és az évszázadok óta kísértő „magyar átokra" fogható, hogy Varju kivételével egyetlen nevet sem sikerült hibátlanul leírni, s nemcsak magánhangzóink egzotikus(?) ékezetei miatt.

Bár nyilván nem a hézagos bibliográfiának tulajdonítható, hanem talán egy – némi paradoxonnal élve – „hamis történelmi objektivitásnak", hogy miközben XVIII. századi adatok sorjáznak, mellettük, a térben való tájékozódást segítendő térképvázlat inkább félrevezet, aminthogy következetesen a közép-európai államhatárok 1921 utáni állapotát mutatja. Az sem a huszár szakirodalom feladata, hogy eloszlassa azt a nem is ritkán visszaköszönő tévedést, amely a magyarokat összekeveri a szlávokkal. Az viszont már szakirodalmi kérdés, hogy mi a huszár szó pontos etimológiája. Éppen Corvisier foglalkozik ezzel a kérdéssel a Bevezetőben, felsorolva néhány lehetséges variációt, mint a „húsz" számnévből való származtatást, ám nem tudjuk milyen forrásból veszi azt a tételét, hogy manapság a huszár szót a kuruc szóból vezetnék le. Az persze tény, hogy éppen abban az időben, amikor feltűnnek az első francia huszárok is, az idegen zsoldba állt magyar könnyűlovasokat „itthon maradt" társaik előszeretettel illetik „francia kuruc" vagy „porosz kuruc" megnevezéssel. Tehát inkább szinonímáról, egyidejűségről, semmint előidejűségről van szó a huszár és a kuruc vonatkozásában. Jelenleg a szó eléggé közismert latin/délszláv nyelvi származtatása az elfogadott a hazai történeti irodalomban.

Mindezen utóbbiak, mint apró hiányosságok, eltörpülnek e szép kiállítású kötet elvitathatatlan érdemei mellett. A téma iránt érdeklődők hasznos és fontos kézikönyvhöz jutottak a Musée de l'Armée jóvoltából. S ha már e francia vonatkozású érdeklődésünk kielégítést nyert, miért ne lehetnénk „telhetetlenek"? Várjuk egy hasonló magyar kötet megjelenését. Talán nem tornyosulnak előtte leküzdhetetlen akadályok.

Ságvári György

H. SZABÓ LAJOS

PÁPA ÉS KÖRNYÉKE 1848–1849

Pápa, 1994. 392 o.

H. Szabó Lajos szép kiállítású, tekintélyes kötete Veszprém megye egy szűkebb körzetének 1848–49-es történetét mutatja be. A munka nem volt előzmények nélkül. A szerző a pápai Jókai Mór Városi Könyvtár „Jókai Füzetek" sorozatában már közzétett két rövidebb írást. Az egyik Kossuth Lajos pápai díszpolgárságáról szólt, a másik a pápai és Pápa környéki honvédemlékműveket és -sírokat mutatta be.

Ebben a kötetben korábbi munkáit hasznosítva – és részben átemelve – két nagyobb részben, s ezeken belül több hosszabb-rövidebb fejezetben dolgozta fel Veszprém megye északnyugati részének 1848–49-es tör-ténetét. Kutatott a Magyar Országos Levéltárban, a Győr-Sopron-Moson, Vas és Veszprém megyei levéltárakban, a Pápai Református Gyűjteményben, s több könyvtárban. Segítséget kapott Bona Gábor, Hadnagy László és Veress D. Csaba történészektől.

Munkájában két tényező jelentett nagyobb nehézséget. Az egyik az elmúlt század közigazgatási beosztási változásaiból adódott. A Pápa környékén található falvak jelentős része a múlt században még Vas, Győr, esetleg Zala megyéhez tartozott, így e szűkebb régióra vonatkozó adatok egy részét csak e megyék levéltáraiból, sajtójából lehetett beszerezni. A másik nehézség a személy- és helynévírásokat jellemző következetlenségekből, a kor szereplőinek névváltoztatásaiból fakadt.

Az első rész kilenc nagyobb fejezetre oszlik. Az első fejezet a Pápán és környékén az önálló magyar bankjegykibocsátás elősegítésére, a honvédsereg felállítására és fenntartására szolgáltatott adományok és kölcsönök adatait ismerteti. A szerző községek szerinti bontásban közli az adományozók és adományaik listáit. A 2. fejezet egy ezzel szorosan összefüggő, nem helyi, hanem országos jelentőségű témát dolgoz fel: a Kossuth-bankók megszületésének előzményeit és kibocsátásuk történetét. (Azóta e témával egy újabb, önálló kötetben is foglalkozott). A 3. fejezet a pápai és Pápa környéki nemzetőrség szervezését tárgyalja. Röviden foglalkozik a nemzetőrség összetételével, a zsidók részvételével kapcsolatos konfliktusokkal, az összeírás során jelentkező helyi ellenállási kísérletekkel. Az 57–62. oldalon közli a Pápa környéki nemzetőrség felosztását és tisztikarának névsorát. (Érdemes lenne egyszer a Veszprém megye egészére vonatkozó listát közzétenni). Az ezt

követő alfejezet a megyei nemzetőrség 1848 nyári mobilizálásával és Dráva-menti szolgálatával foglalkozik. A 12 093 főnyi nemzetőrség közel egyharmada, 3720 fő vonult 1848 július közepén a baranyai Dráva-szakasz védelmére. A tábori szolgálattal járó nehézségeket jól jellemzi, hogy a 2020 főnyi második zászlóaljból 600 személy betegedett meg az egyhónapos szolgálat alatt. A második zászlóalj augusztus 15-étől Jellačić betöréséig teljesített szolgálatot. A következő alfejezet a Veszprém megyei nemzetőrségnek a horvát haderő október eleji üldözésében játszott szerepét ismerteti. A Pápa környéki nemzetőrök a Jellačić által Horvátországba visszaküldött, Todorović vezérőrnagy vezette oszlop üldözésében vettek részt, de harcba nem kerültek.

A fejezetben külön alfejezet foglalkozik a régió zsidóságának a szabadságharcban játszott szerepével. Röviden ismerteti a pápai és környéki zsidóság XIX. század eleji történetét, közli a Dráva mentén szolgáló zsidó nemzetőrök névsorát, s szól a nevezetes rabbi, Lőw Lipót 1848-49-es szerepéről is. Bernstein Béla kutatásai alapján közli a cs. kir. hadseregbe besorozott zsidó honvédek névsorát. Az alfejezet summázatával azonban némileg vitatkoznunk kell. A Szerző szerint „az 1849. évi IX. tc. hozott ugyan engedményeket, de az igazi egyenjogúságot csak az 1867-ben megszületett emancipációs törvény hozta meg". A fogalmazás félreérthető, hiszen az 1849. évi országgyűlés nevezetes határozata sem adott kevesebbet, mint az 1867. évi törvény, csak meghozatala után két héttel véget ért a szabadságharc, s az összbirodalom urainak eszük ágában sem volt egyenjogúsítani a zsidó lakosságot.

A következő alfejezet az önkéntes mozgó nemzetőrség Veszprém megyei szervezését foglalja össze, részben Urbán Aladár, részben saját kutatásai alapján. Néhány kisebb névírási pontatlanságon kívül (Szemere Bertalanból Pál, Urbán Aladárból Ernő lett) meg kell jegyeznünk, hogy a Veszprém megyei önkéntes mozgó nemzetőrzászlóalj ugyan ott volt Pákozdnál, de nem került tűzbe, hanem Velence és Seregélyes között állt. A szerző közli a pápai önkéntes mozgó nemzetőrök névsorát, röviden ismerteti a pápai nemzetőrinduló keletkezését, s egy újabb kitérővel, beszámol a negyvennyolcas nemzetőr- és honvédzászlók történetéről. Jó helytörténészhez illő módon nemcsak az 1848–49-ben Veszprém megyéhez, hanem az akkor még Vas és Győr vármegyékhez tartozó, Pápa környéki községek nemzetőrségének szervezésével is külön fejezetben foglalkozik. A kötet tekintélyes részét (közel 90 oldal) teszi ki a pápai és környéki nemzetőrség ideiglenes, majd végleges összeírásának közlése. Ez a többezer nevet tartalmazó lista igazi csemege a hely- és családtörténészeknek.

A 4. fejezet a honvéd újoncállítás (és toborzás) eseményeit ismerteti Pápán és környékén. A régió önkéntesei 1848 nyarán a 7. honvédzászlóaljba, ősszel a Hunyadi-csapatba álltak be. A Szerző lelkes hangon ír az első honvédtoborzás eredményeiről, holott a 7. honvédzászlóalj egyike volt a legnehezebben összegyűlő alakulatoknak; s a Szerző állításával szemben kivonulásakor nem 1200, hanem legfeljebb 900 főt számlált. A tévedés azért is érthetetlen, mivel a Szerző használta Molnár Andrásnak a zászlóalj történetét feldolgozó tanulmányát is. A második alfejezet az 1849. évi újoncozás eseményeivel foglalkozik, s az elbeszélést jónéhány facsimile közlése élénkíti. A nemzetőri listához hasonlóan valóságos kincsesbánya a pápai kerületi 1848 novemberi újoncállítási jegyzőkönyv szövege, amelyben közel 700 újonc születési helyéről, vallásáról, családi állapotáról és magasságáról találunk adatokat.

Az 5. fejezet a Pápán és környékén született vagy élt, illetve itt eltemetett nemzetőr- és honvédtisztek életrajzi adatait tartalmazza. A lista 61 honvédtiszt személyi adatait tartalmazza, részben a szerző saját kutatásai, részben Bona Gábor adatai alapján. A bevezetőben sajátos elírás a váci függetlenségi nyilatkozat, mint a honvédtiszti kilépések egyik motiválójának említése. A névsorban 8 honvéd ezredest, 1 alezredest, 7 őrnagyot, 13 századost, 16 főhadnagyot, 19 hadnagyot, 2 őrmestert, 1 nemzetőr őrnagyot, 3 századost, 2 főhadnagyot, 1 hadnagyot, 2 tábori lelkészt találunk. A Szerző itt közölte Meszlényi Rudolfnak, Kossuth sógorának, illetve Plosser Ferenc pápai nemzetőrnek az életrajzi adatait is.

Néhány esetben a Szerző adatai azonban kiegészítésre, illetve kiigazításra szorulnak. Így pl. Dipold Antal sírhelyének megléte nem ismeretlen; Bona Gábor 1983-ban írt Dipoldról életrajzot a Békési Élet című folyóiratban, s ebből az írásból kiderül, hogy a sírt 1983-ban Geszten megtalálták. Esterházy Pál nem volt a veszprémi önkéntes nemzetőrzászlóalj parancsnoka; ez Kun Géza volt. Esterházy a Komárom megyei önkéntesek parancsnoka volt. Ihász Dániel nem volt ott Ozoránál, Dévánál pedig nem volt csata 1849-ben. Stetina Lipót nem a Borich-, hanem a Bobich-hadosztályban szolgált. A Pap Gábor százados életrajzában szereplő 39. Radetzky-zászlóalj azonosíthatatlan. A Szerző talán a Rákóczi-zászlóaljra gondolt, de az nem a 39., hanem a 23. volt. A Sarlay Sándor főhadnagy életrajzában szereplő feldunai hadsereg (hadtest)

nem a VIII., hanem a VII. hadtest volt; a Császárhuszárezred viszont 1849 januárjától nem itt, hanem a Középponti Mozgó Seregben (később II. hadtest), majd az I. hadtestben szolgált. Esterházy Károly nemzetőr őrnagy halálozási adata is ismert (1856. október 2., Hietzing).

A 6. fejezet a Veszprém megyei honvédegylet alakulásával és működésével foglalkozik, s Mikár Zsigmond kötetei alapján közli a tagok névsorát is. A 7. fejezet a szövegben szereplő politikusok, honvéd- és nemzetőrtisztek adatait tartalmazza. A 8. fejezet az 1848–49-ben szerepet játszott személyiségek Pápán és környékén található sírjainak, a 9. fejezet a negyvennyolcas emlékműveknek fényképes dokumentációját közli.

A második rész rövid, népszerűsítő írásokat tartalmaz „Nem engedünk a negyvennyolcból" címmel. A szerző szól március 15. megünneplésének történetéről, a honvéd elnevezés eredetéről, a vörössapkás honvédekről, a Klapka-induló születéséről, a Pápai Jókai Kör alapítói között található negyvennyolcas honvédekről, az utolsó negyvennyolcas honvédekről. Komolyabb helytörténeti vonatkozása van a június 27-i ihászi ütközetről szóló alfejezetnek (amelyet azonban – ellentétben a Szerzővel – nem neveznénk döntetlennek, mivel hadászati szempontból magyar vereség volt). Komoly kutatásokat tükröz az 1849-es pápai honvédkórházakról szóló alfejezet. Ezt követi egy rövid, korántsem teljes és pontos lista az 1849 után a török hadseregben szolgáló honvédtisztekről, amit ugyanolyan fölösleges „duplázásnak" tartok, mint a Világos után elítélt, Pápán és környékén született honvédtisztekről szólót, hiszen a vonatkozó adatok az első rész 5. fejezetében megtalálhatók (vagy ott lenne a helyük). Az aradi vértanúkról szóló alfejezetbe becsúszott az állandó lapsus a tizenhárom tábornokról (holott Lázár csak ezredes volt), s a Szerző tábornoki ranggal ruházza fel Kazinczy Lajos ezredest is. Ezt követi az „in effigie" kivégzettek névsora, majd az „Adomák és kedves történetek a szabadságharccal kapcsolatban" című alfejezet. A Szerző egy korábbi munkájának kivonatát is tartalmazza a Kossuth halálának centenáriumára készített összeállítás a pápai Kossuth-kultuszról, Kossuth pápai díszpolgárságáról, Kossuth hangjáról, a Kossuth-nótáról, a Veszprém megyei Kossuth-szobrokról. Méltatlan a kötet színvonalához a fiktív kápolnai Kossuth ima újraközlése, annál is inkább, mert az olvasó csak a borítón található képek leírásából tudja meg, hogy nem Kossuth munkájáról van szó. Pap Gábor negyvennyolcas honvéd százados 1848–49-es verseiből közöl válogatást a következő alfejezet. A kötet szerkezete innentől már-már konfúzussá válik. A Budavár bevételéről szóló verset a budai honvédszobor leírása, Kozma Andor „A karthágói harangok" című verse, majd Földváry Károly életrajza és újabb versek követik. Ezután rövid adattárat találunk a Batthyány- és Szemere-kormányokról, Kossuth 1848–49-es tisztségeiről, a szabadságharcban használt tiszti rangokról, az 1848–49-es Veszprém megyei képviselőkről, és az 1848 májusában esküdtszéki képességgel bíró személyekről. Újabb helytörténeti adalékok a cs. kir. hadsereg által okozott károkról, 1848–49 pápai és környéki vidám és szomorú napjairól zárják a kötet szakmai részét.

A 360. oldalon a kötetet támogató szervezetek névsorát olvashatjuk, s 20 oldalon át reklámokat találunk. Nem kell ezt szégyellnünk, hiszen a múlt századi negyvennyolcas megyei monográfiák némelyike (pl. Novák Mihályé Zala megyéről) hasonló mellékletekkel jelent meg. Örüljünk annak, hogy az önkormányzatok, társadalmi szervezetek és cégek indokoltnak tartják egy ilyen kötet támogatását, s esetleg reklámlehetőséget is látnak benne. Bízzunk abban, hogy más megyék és városok hasonló tárgyú kötetei is ugyanígy támogatókra fognak találni. Az első magyar polgári forradalom közelgő 150. évfordulójára készülve, az ilyen kötetek megjelenését látva reménykedhetünk (reménykedjünk) abban, hogy van (lesz) magyar polgárosodás.

Hermann Róbert

SREĆKO M. DŽAJA

BOSNIEN-HERZEGOWINA IN DER ÖSTERREISCHISCH-UNGARISCHEN EPOCHE (1878–1918)

Die Intelligentsia zwischen Tradition und Ideologie

(R. Oldenbourg Verlag, München, 1994. 241 o.)

A kiadói (avagy szerzői?) lelemény kikényszeríti, hogy a recenzens feltétlenül szerepeltesse a fenti hosszadalmas címleírásban a szóban forgó kötet alcímét is: enélkül ugyanis az opusz főcíme egy kissé félrevezető volna. Bosznia-Hercegovina történetének osztrák–magyar periódusa természetesen önmagában is érdekes témát kínál a mindenkori olvasó számára, akivel mindazonáltal mégis csak illik megosztani azt az információt, hogy ezúttal a zaklatott sorsú tartomány *értelmiségéről* kap a kezébe egy nem mindennapian izgalmas monográfiát.

Az Oldenbourg kiadó máris tekintélyes hosszúságú sorozatának (Südosteuropäische Arbeiten) egyik korábbi darabjában ugyanez a szerző (vagy maga a kiadó? – ki tudja...) hasonló megoldással operálva hagyja homályban az olvasót a kötet tényleges témája felől: Konfessionalität und Nationalität Bosniens und der Herzegowina. Voremanzipatorische Phase 1463–1804. München, 1984.

Mindez talán csupán az obligát könyvszemlézői szőrszálhasogatásnak tűnhetik az olvasó szemében, és lehet, hogy tényleg erről is van szó. Mert egyebekbe a recenzens aligha tud belekötni, ugyanis maga a munka rendkívül izgalmas és színvonalas. Aktualitását pedig nyilvánvalóan felesleges bizonygatni, kiváltképp most, az éppen megvalósulni látszó boszniai béke születésének történelmi pillanatában. Az elhúzódó válság pontosan azt bizonyította be napnál világosabban, hogy Európa (és a világ) tulajdonképpen még mindig nem igazán érti, mi miért is történik a Balkánon és különösen Bosznia-Hercegovinában.

Srećko M. Džaja könyvének éppen az a legfőbb érdeme, hogy segít megmutatni azt a történelmi hátteret, amely a jelenlegi helyzet kialakulását (legalább is fő vonalaiban) megalapozta.

A kötet három fő fejezetből áll. Az elsőt a szerző a bosznia-hercegovinai kulturális infrastruktúra áttekintésének szenteli – természetesen a megjelölt időhatárok figyelembevételével. Itt külön tárgyalja az egyházi téren bekövetkezett változásokat (a katolikus, az ortodox és az iszlám vallási közösségeken kívül kitér a zsidó ill. más kisebb közösségekre is). Áttekinti az iskolákat és a tudományos intézményeket, majd sorra veszi a tartomány sajtóját. Nem feledkezik meg a helyi egyesületekről sem.

A második rész az értelmiség szociológiai összetételét, származását, jellemző pályaképét vizsgálja. A szerző külön tárgyalja a tanárok és tanítók, a középiskolások, illetve az egyetemisták és főiskolások csoportját.

Bármennyire is izgalmas adatokkal szolgál ebben a fejezetben a kötet még a szakember olvasónak is, a legérdekesebb problémával mégis kétségkívül az utolsó részben találkozhatunk. Itt ugyanis arról van szó, milyen szerepet töltött be a bosznia-hercegovinai értelmiség a helyi lakosság történelmi-politikai identitásának kialakításában. Természetesen a szerző ezt a problémát csak a tartományban élő három fő nemzetiségi csoport: a szerb, a horvát és a muzulmán különkülön történő vizsgálatával látja megközelíthetőnek, hiszen egységes bosznia-hercegovinai nemzet a tárgyalt időszakban sem létezett.

Külön foglalkozik ebben a vonatkozásban az 1908-as annexió következményeivel, valamint a Mlada Bosna nevű szervezettel, melyhez köztudomásulag Ferenc Ferdinánd trónörökös merénylői is szoros szálak fűzték.

A kötet a szokásos mutatók (közöttük egy nem kevesebb, mint 22 oldalas forrás- és irodalomjegyzék) egészíti ki. Aligha szükséges bizonygatni, hogy ez a munka mindenki számára alapvető fontosságú és nélkülözhetetlen, aki bármilyen szinten is érdeklődik a Balkán és Bosznia-Hercegovina régmúltja vagy jelene iránt.

Polmann Ferenc

MANFRIED RAUCHENSTEINER

1945. ENTSCHEIDUNG FÜR ÖSTERREICH

Eine Bilddokumentation

(Militärwissenschaftliches Institut, Wien, 1995. 271 o.)

A Magyarországon is jól ismert, nagytekintélyű osztrák hadtörténész, Dr. Manfried Rauchensteiner udvari tanácsos, egyetemi docens és múzeumigazgató az ötvenéves évfordulón újabb jelentős művel örvendeztette meg a legújabbkori osztrák hadtörténet iránt érdeklődőket, amikor bevezető tanulmányával az Osztrák Hadseregtörténeti Múzeum kiadásában képdokumentációt tett közzé az 1945-ös esztendőről. A kötethez a kiadó hivatali elődje, *Dr. Johann Christoph Allmayer-Beck* udvari tanácsos írt előszót. Ő volt az, aki még 1975-ben összegyűjtötte a válogatás alapját képező felvételeket, mivel, ahogyan hangsúlyozza, kevés a fennmaradt tárgyi anyag. Ezzel indokolja a most lehetővé vált közreadást is.

A magyar recenzens ehhez hozzáteszi, az eseménytörténet valós felidézése szempontjából is rendkívül jelentős és hézagpótló ez a vállalkozás. Különösen hézagpótlóvá teszi Manfried Rauchensteiner történészi ábrázolása, ahogyan keresetlen szavakkal, a maga valóságában megeleveníti a sorsdöntő napokat, miután felvázolja a lejátszódó események keretét. Így az olvasó összefüggéseiben látja a szövetséges és társult hatalmak Ausztriával kapcsolatos háború alatti felfogásának alakulását, mielőtt még elérték volna a határokat a közvetlen hadműveletek.

Ugyanígy felidézi a szerző, hogy 1943. augusztus 13. óta egyre súlyosbodó, kezdetben a hadiüzemeket, később az olajmezőket és a közlekedési csomópontokat célzó légitámadások érték Ausztriát, amelyek óhatatlanul lakónegyedeket, művelődéstörténeti értékeket is elpusztítottak. Ehhez az 1945. március 16-án kelet felől megkezdett bécsi támadó hadművelet szenvedései társultak, miközben még nem született döntés a nemzetiszocializmusból kiragadott Ausztria jövendő sorsáról a szövetségesek közt sem. Valamennyi európai szövetséges ugyanis még elsődleges célként Hitler Németországának a szétzúzását tekintette, és minden más kérdést ennek rendeltek alá, bár már számoltak az osztrák hadszíntérrel. A Harmadik Birodalom részét képező osztrák területeken ezzel egyidőben megjelentek magyar menekültek, majd magyar töredékalakulatok is, különösen a kudarcba fulladt balatoni csatát követően. Így a harccselekmények március 29. óta az Írottkőtől északra már osztrák területeken is folytak, miközben tovább tartott a folyamatos légitámadás.

A továbbiakban részletezi a szerző a határterületen, az első világháborút követően Magyarországtól elcsatolt „Várvidéken" folyt összecsapásokat, az egyre erősbödő szovjet támadásokat és a mind bizonytalanabb német halogatóharcokat. Hangsúlyozza, mint kerültek a Vörös Hadsereg egységei napról napra közelebb a hadműveleti célhoz, Bécshez, és azt mennyire nem voltak képesek megvédeni a német csapatok. Különösen a Bécsben működő katonai ellenállási mozgalomnak a szovjet hadvezetéssel való kapcsolatteremtéséről és a megvalósuló együttműködésről írott rész adhat számos új részismeretet a magyar olvasónak. Csakis ezek ismeretében válik érthetővé, hogy éppen e harmadik hadviselő félnek volt köszönhető a bécsi csata gyors megvívása és hogy az osztrák főváros az április 7-i általános rohamkezdet után már 13-án a támadók birtokába került. Ezt követően ismerteti a szerző a bécsi csatával egyidőben történt egyéb ausztriai harccselekményeket, külön kitérve a nyugati szövetségesekre, akik csak április 28. óta harcoltak osztrák területeken és május 5-ig nyomultak előre, jelentős német ellenállással már alig találkozva, ám az Enns folyónál a Vörös Hadsereg egységeihez kijutva. E fejezet utolsó része már csak az európai háború német kapitulációval való véget vetéséig tartó utolsó szövetséges felszámoló akciók leírását tartalmazza, mindenesetre számos érdekes részlettel, miként kerültek egyes alakulatok másik hatalom számára kijelölt megszállási övezetbe a végső hadmozdulatok során.

A tanulmány második fejezete az ausztriai négyhatalmi megszállást részletezi, miközben már bevezetésként a lakosság teljes széthullásának állapotát mutatja be, ami lehetővé tette a kezdeti katonai és közigazgatási önkényt a győztes szövetségesek részéről. A helyzetet még súlyosbította, hogy előzetesen nem volt megállapodás a szövetségesek közt az osztrák közigazgatás újraszervezésének kérdésében. Míg az amerikai vezetés nem kívánt egyelőre osztrák közigazgatást, a szovjet éppen ennek érdekében tevékenykedett, és számára legegyszerűbbnek tűnt, hogy az Első Köztársaság kancellárját, Karl Rennert helyezze újra vissza a

kormányzat élére. Renner hajlandó volt a neki szánt szerep átvételére, bár az ellenállási mozgalom maga kívánt kormányt alakítani. Külön foglalkozik a szerző a régi politikai pártok újraszervezésével, a helyi közigazgatási szervek újjáalakulásával. Ezután rátér az ideiglenes osztrák kormány 1945. április 27-i hivatalbalépésére és ennek a ténynek a nyugati szövetségesek részről tanúsított fogadtatására. A továbbiakban a megszállás tartósítását, a zónahatárok végleges kialakítását és az ezek mögé való vonulást, majd a Renner-kormány elismertetéséért folytatott további politikai küzdelmet ábrázolja. E fejezetet Manfried Rauchensteiner az 1945. november 25-i parlamenti választásokkal, az elért eredmények bemutatásával és az ezek alapján a Második Köztársaság előzményeként való berendezkedéssel zárja, bemutatva azt is, hogy még romokban hevert az ország.

A bevezető tanulmány harmadik, záró fejezete azzal a kérdéssel foglalkozik, mennyire volt az 1945-ös esztendő „nulladik év" vagy „első év". Mindkettőt tagadva, az osztrák történelem folytonosságát hangsúlyozza, a megújítva-megtartva dialektikáját középpontba állítva. Bemutatja, mit jelentettek olyan fogalmak, mint feltétel nélküli megadás, a háború vége, alávetettség, felszabadítás, restauráció, újjászületés, és hasonlóak az akkor élt emberek számára. Ezt követően a szerző az 1918 és 1945 utáni újrakezdést hasonlítja össze, kiemelve, hogy 1945-ben volt egyrészt mihez visszanyúlni, másrészt akkor lett végleg a múlté az 1918 előtti világ. Vagyis más szavakkal, az „ósztrák ember" meghalt, hogy helyet adjon az „új osztráknak", aki számára adott államiság – valóság, és a korábbi időkkel ellentétben ennek életképességében immár hisz, és ezért az államiságért kész cselekedni is.

A képanyagot ugyancsak szöveges bevezetők teszik érthetővé. Így az egyes témaegységek alapján külön szól Manfried Rauchensteiner a légiháborúról, az osztrák terület háborús felkészítettségéről, a bécsi támadó hadműveletről, a nyugati szövetségesek bevonulásáról, a másfél milliós katonatömeg ausztriai jelenlétéről, a szabadság első heteiről, az osztrák államiság megszállás alatti újjászületéséről. A rendkívül sokoldalú, gazdag képanyag minden egyes darabja külön elemzést kívánna, erre azonban nem kerülhet sor.

Ki kell azonban befejezésül emelni, hogy az 1945-ös osztrák esztendő eseményeinek jobb megértését időrendi táblázat, térképek, irodalomjegyzék és a közölt képek lelőhelyének jegyzéke egészíti ki. Johann Christoph Allmayer-Beck képgyűjtését Manfried Rauchensteiner gondos szövegeivel és értő szerkesztésében csakis ajánlani tudja a recenzens minden, a történelem iránt érdeklődő magyar olvasónak.

Zachar József

R. J. CRAMPTON

EASTERN EUROPE IN THE TWENTIETH CENTURY

(Routledge, London and New York, 1994. 475 o.)

Talán nem tűnik túlzott optimizmusnak Kelet-Európa felértékelődésének jeleként felfogni, hogy az utóbbi néhány esztendőben egyre több színvonalas munka látott napvilágot a „nyugati világban" szűkebb régiónkról. Ezek sorát gyarapítja R. J. Crampton jelen műve.

A szerző, aki a nagyhírű oxfordi egyetemen Kelet-Európa történelmét oktatja, bizonyára nem ismeretlen a hazai szakemberek előtt, hiszen már számos igényes munkát adott közzé. Ezek közül kiemelkednek a Bulgáriáról írott könyvei.

Legfrissebb művében Crampton nem kisebb feladatra vállalkozott, mint az egész térség históriájának felvázolására az első világháborútól az 1989–91-es változásokig. Mindeközben kellő hangsúlyt igyekszik helyezni a legjelentősebb ideológiai áramlatokra, amelyek meghatározó szerepet játszottak Kelet-Európában a XX. század folyamán, nevezetesen a kommunizmusra, a fasizmusra és az antiszemitizmusra!

A rövid előszóban a szerző igyekszik alapvető fogalmakat tisztázni, így elsősorban azt, mit is ért Kelet-Európa alatt, valamint mit tekint XX. századnak. Az előszót egyfajta „bevezetés", majd öt nagy terjedelmű fejezet követi. A fejezetek további alfejezetekre oszlanak. Az eligazodást jó minőségű térképek könnyítik. Segítségünkre vannak táblázatok is.

Az első fejezet a két világégés közötti időszakkal foglalkozik tíz alfejezetben. Első lépésben egy bevezető tanulmányban kapunk általános képet az adott korszakról. Ezt követően, a balti államok kivételével, melyeket együtt vizs-

gál, országonként tárgyalja a szerző a kritikus esztendőket. Végül a korszak ideológiai áramlatai zárják az első fejezetet.

A második fejezet egy nagyobb egységet kíván átfogni öt alfejezetben. Itt jut el Crampton a II. világháborútól a kommunista rendszereken keresztül a sztálinizmus végéig, amit ő 1953–56-ra tesz.

A harmadik fejezet csupán két alfejezetből áll. Az első alfejezet az 1956–68 között eltelt éveket tárgyalja a térség vonatkozásában. A második alfejezet az 1968–69-es csehszlovákiai eseményeket dolgozza fel.

A következő, sorban negyedik fejezet a szocializmus hanyatlásával foglalkozik. A gondolatmenet az előző fejezet folytatása. Így jutunk el az 1969–80 közötti Kelet-Európába, majd az 1980–81-es évek Lengyelországába. Az utolsó fejezet címe már „A szocializmus halála". Itt általában esik szó Kelet-Európáról a kritikus 1980–89-es időszakban. Végül a kötet utolsó alfejezete „Az 1989–92-es forradalmak" címet viseli.

Nem tűnik talán ünneprontásnak, ha jelképesen néhány kritikai észrevétellel is élek.

A kötetben a hangsúly mindvégig a politikai vonatkozásokon van így viszonylag kevés szó esik a nemzetközi kapcsolatokról, gazdaságról valamint kultúráról.

A történész legnagyobb sajnálatára viszonylag kicsi a jegyzetapparátus. Egy mind térben, mind időben ekkora kérdéskör feldolgozásánál óhatatlanok a ténybeli hibák. A szerző érdeme, hogy ezeket sikerült egy minimális szinten tartani. Ezek a kérdések többnyire a történelmi perspektíva hiányából fakadnak, vagyis a legutóbbi évek eseményei között bukkannak elő. Erre jó példa, mikor a 393. oldalon a FIDESZ a DISZ utódaként szerepel.

Mindezek előrebocsájtása mellett Crampton munkáját elsősorban a nagyközönség számára tartom hasznos olvasmánynak. Ez nem jelenti azonban azt, hogy a szakember nem találná kedvére való, gondolatébresztő csemegének ezt a kitűnő, modern szemléletű kötetet.

Ujházy László

KRÓNIKA

PARÁDI JÓZSEF

HÁBORÚBÓL DIKTATÚRÁBA

VII. Magyar Rendvédelemtörténeti Tudományos Konferencia, Budapest, 1995. október 24–27.

A Szemere Bertalan Magyar Rendvédelemtörténeti Tudományos Társaság és a RTF Magyar Rendvédelemtörténeti Dokumentációs Központ közös szervezésében került sor az 1941-től 1950-ig terjedő időszak magyar rendvédelmét megvitató tanácskozásra.

Az előző évektől eltérően az idén a szakterület kutatói mellett érdeklődők is megjelentek a konferencián. Míg korábban a rokon szakterületű közgyűjteményeknél dolgozók és társadalmi szervezetek képviseltették magukat, addig a VII. konferencián felbukkantak a felsőoktatási intézmények témaorientált tanszékeinek munkatársai és hallgatói is. A Honvédelmi Minisztériumot a Tudományszervezési Főosztály munkatársa képviselte.

A konferenciát a rendezők a magyar rendvédelem hősi halált halt tagjai emlékének ajánlották. A konferenciasorozat hagyományainak megfelelően a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelemtörténeti Tudományos Társaság éves közgyűlését ezúttal is a konferenciához kapcsolódóan tartotta meg.

A rendezvénysorozat konferenciáihoz minden évben kamarakiállítás kapcsolódott. 1995-ben – október 20-i megnyitással – a Bécs melletti Deutsch-Wagramban folytatódott a hagyomány. A deutsch-wagrami múzeumban 1996 februárjáig megtekinthető kiállításon az osztrák és a magyar köztársaság kitüntetései kerültek bemutatásra. A bensőséges hangulatú rendezvény szónokai a két szomszéd ország közös kulturális hagyományai ápolása és gyarapítása fontos elemének minősítették a kiállítást. A megnyitón az osztrák és a magyar köztársaság elnökei – akik a rendezvény védnöki tisztét töltötték be – képviseletében a szárnysegédek, valamint az alsó-ausztriai miniszterelnök és a térség prominens közjogi méltóságai, illetve az ausztriai magyar külképviselet munkatársa, a Collegium Hungaricum képviselője méltatták a rendezvényt.

A kiállításhoz kapcsolódóan a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelemtörténeti Tudományos Társaság gondozásában, a társasági tagok egy csoportjának áldozatos munkájával, Zeidler Sándor tollából könyv is született. Az állami kitüntetéseket színes ábrákkal és több nyelven bemutató könyv először tette közkinccsé a napjainkban adományozható elismeréseket. A színvonalas illusztráció méltó társa a kitüntetések jogforrásait és az adományozhatóság, illetve a formai megjelenés paramétereit ismertető szöveg. Külön köszönet illeti dr. Tóth Juditot és Zeidler Sándort, akiknek önzetlen tevékenysége nélkül az európai színvonalú kiadvány nem jöhetett volna létre.

A deutsch-wagrami osztrák–magyar kitüntetéskiállítás megnyitóját követő hét szerdáján került sor a „Háborúból diktatúrába" című konferencia előadássorozatának első napjára. A csaknem nyolcvan főnyi résztvevőt számláló konferencia első napjának délelőttjén az elnöki tisztet *dr. Hegedüs Róbert, a hadtudomány kandidátusa, a Honvédelmi Minisztérium munkatársa* töltötte be.

Az első előadó *dr. Parádi József, a hadtudomány kandidátusa,* a konferencia által vizsgált időszak fejlődésének periodizációját és sajátosságait ismertette. Az 1945 előtti időszak fő jellemzőit a militáns, profi bürokratikus és elit jegyekben jelölte meg. A Magyar Királyságnak a háborúba történő belépését követően a magyar rendvédelmet a háborús körülményekre történő felkészülés, majd a német megszállást követően a náci birodalmi modellhez igazodás dicstelen kísérlete jellemezte. Az 1945-től 1950-ig terjedő folyamat során több periódusban, fokozatosan valósult meg a polgári típusú magyar rendvédelem felszámolása és a szovjet mintának az országra erőltetése.

Dr. Keserű István, a hadtudomány kandidátusa a Magyar Királyi Csendőrség és a Magyar Királyi Rendőrség védelmi harcokban részt vett alakulatainak harctevékenységét ismertette.

Dr. Borbély Zoltán – mint a Magyar Királyi Rendőrség hajdani tisztje – e testület személyi állományának csoportjait mutatta be. Ismertette az egyes állománycsoportok képzettségi követelményrendszerét és szolgálati tevékenységi körét.

Dr. Ernyes Mihály a Baranya megyei rendőrség 1945 utáni újjászervezési folyamatának ismertetése keretében közölt sok érdekes adatot a korabeli megyei rendvédelem helyzetéről.

Dr. Ravasz István a Kárpát-medence hadászati és nemzetközi biztonságpolitikai helyzetét elemezte a második világháborútól Sztálin haláláig. E térség mindig valamilyen birodalom, vagy nagyhatalom befolyási övezete volt, következésképpen nem a helyi, hanem az idegen érdekeknek való megfelelés került óhatatlanul előtérbe.

Dr. Botos János a Belügyminisztérium szervezetét és működését ismertette az 1940-es évek második felében. Ennek során annak a véleményének adott hangot, hogy az MKP befolyása a tárca vezető hivatalára csak 1948–1949-től kezdődött.

Dr. Mezey Barna, az állam- és jogtudomány kandidátusa „Törvényesség és rendvédelem Magyarországon 1945 és 1949 között" címmel a büntetőjogi garanciák mérséklődési folyamatát, illetve az eljárási szabályok politikai indíttatású tendenciáit követte nyomon.

Ebéd után az elnöki teendőket *dr. Mezey Barna, az állam- és jogtudomány kandidátusa, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Jogtudományi Kara Magyar Jogtörténeti Tanszékének vezetője* töltötte be.

A délután első előadója, *dr. Lugosi József ezredes, a hadtudomány kandidátusa* az 1945 és 1950 közötti időszak magyar rendvédelmi testületeinek fegyverzetét mutatta be. A bemutatást a hallgatóság élénk érdeklődése kísérte. A fegyverzetváltás is jól érzékeltette a szovjet érdekszférához csatolás folyamatát.

Kajári Erzsébet „A rendőrség a politika befolyásoltságában" című előadásában feltárta azokat a jelenségeket, amelyek a belügyi tárca és a vezetése alatt álló rendvédelmi szervek pártpolitikai célok érdekében történő felhasználásának lehetőségéhez vezettek.

Dr. Kabódi Csaba, az állam- és jogtudomány kandidátusa a rendőri büntetőeljárás politikai szempontoknak alárendelt gyakorlata kialakulását követte nyomon előadásában.

Kiss István Géza a magyar rendvédelemtörténeti emlékek sanyarú helyzetét vázolta. Felhívta a jelenlévők figyelmét az összehangolt kezdeményezés szükségességére e téren, különben nemzeti múltunk ezen szeletének emléktárgyai végképp az enyészet martalékává válnak.

A délutáni előadások sorát *Fazakas László* zárta, aki a Köztársasági Elnöki Őrség és a Nemzetgyűlési Őrség kialakulását, működését és felszámolását ismertette. Körültekintően mutatta be azt a folyamatot, melynek során a testőr- és palotaőr-típusú szervezetek teendőit az ÁVH sajátította ki.

A konferencia második napjának délelőttjén az elnöki teendőket *dr. Keserű István, a hadtudomány kandidátusa, nyugalmazott főiskolai tanár* látta el.

Az első előadó *dr. Szakács Gábor, a hadtudomány kandidátusa* a rendőrség 1945-től 1950-ig terjedő képzési rendszerét ismertetve hangot adott azon véleményének, hogy ezen időszak a személyi állomány előképzettsége tekintetében és a szakképzést illetően egyaránt a mélypontot jelentette a testület életében.

Csóka Ferenc a második világháború végétől 1950-ig a polgári (nem katonai) magyar elhárítást vizsgálta a demokratikus követelményrendszer tükrében. A korabeli helyzetet úgy jellemezte, hogy e tevékenység lényegében politikai rendőrségi működésnek felelt meg.

Dr. Lőrincz József, az állam- és jogtudomány kandidátusa előadásában a magyar büntetésvégrehajtásnak az európai modell Kárpát-medencei változatától történő elszakadása folyamatát ismertette, a sztálini szisztéma eluralkodását.

Dr. Dettné dr. Légrády Ilona, a hadtudomány kandidátusa a vámhivatalok és a pénzügyőrség összeolvasztását vizsgálta, mint a szovjet rendvédelmi modell bevezetésének részét.

Dr. Gáspár László a délelőtt utolsó előadójaként a határőrizet szervezeti változásain keresztül mutatta be a határőrizeti szervnek az ÁVH-ba történő beolvasztása előkészületeit.

Ebéd után az elnöki teendőket *dr. Parádi József, a hadtudomány kandidátusa, a Rendőrtiszti Főiskola Magyar Rendvédelemtörténeti Dokumentációs Központjának vezetője* vette át.

A délután első előadója *Suba János*, a párizsi békeszerződés kapcsán felmerülő határkijelölő munkálatok szemléletes ismertetése során sok érdekes – eddig kevésbé ismert – jelenséget hozott a hallgatóság tudomására.

Az előadók sorát *dr. Bacsa Gábor* zárta „Határőrizet a Dráva mentén a Muraköz megszállása után" című témájával.

Az előadásokat követően élénk vita alakult ki több kérdésben is.

Dr. Parádi József bejelentette, hogy továbbra is fenntartja az előadásában elhangzott azon állásfoglalását, hogy rendvédelmi szervek tekintetében az 1945-től 1950-ig terjedő időszak az átmenet ideje a polgári rendvédelemből a szovjet típusú modellre. Ennek során a baloldali – elsősorban MKP – túlsúly a szervezetben fokozatosan alakult ki. Nem értett egyet dr. Botos Jánosnak a Belügyminisztérium központi hivatalát a rendvédelmi testületekkel összemosó nézetével és azzal, hogy a kérdéses minisztériumban az MKP csupán 1948–49-től gyakorolt hatást a tevékenységre. A dr. Parádi József által kifejtettekkel a jelenlévők egyetértettek.

Vita alakult ki továbbá dr. Bacsa Gábor előadásában elhangzottakkal kapcsolatban a Jugoszlávia magyar megtámadtatását és magyar hadüzenet kérdését illetően. A jelenlévők egyértelműen arra – az egyébként már korábban mások által bizonyított – megállapodásra jutottak, hogy Jugoszláviát, mint már nem létező államot, a magyar haderő nem támadhatta meg. Magyarország pedig a második világháborúba hadüzenet nélkül sodródott bele.

A Dráva menti határőrizettel kapcsolatos előadás nyomán felmerülő terminológiai vitában a konferencia azon elvi állásfoglalással értett egyet, mely szerint minden esetben a korabeli hivatalos terminológiát kell alkalmazni.

Többen élénken reagáltak Dr. Francsics Ottó öt perces bejelentésére, melynek során ismertette a jelenlévőkkel a nemzetközi rendőrmúzeum létrehozására vonatkozó elképzelését. A hozzászólók úgy foglaltak állást, hogy először a magyar rendvédelem tagjai emlékeinek gyűjteményét kellene kialakítani. Ezzel lehetne hozzájárulni a nemzetközi rendvédelemtörténet gyarapításához.

Az Országos Levéltár jelen lévő munkatársa felkérte a konferenciát arra, hogy az illetékes fórumokon kezdeményezze – az új levéltári törvényből adódóan – az 1945 előtti anyagok minősítésének feloldását. Ennek hiányában ugyanis a belügyi iratanyag gyakorlatilag kutathatatlanná válik.

A konferencia vitájának zárásakor a jelenlévők felhatalmazták az elnököt arra, hogy a vizsgált korszak mának szóló üzenetét és a szakmatörténeti gyűjtemény kialakításának, célszerű változatának koncepcióját juttassa el az illetékes tárca miniszteréhez.

A konferencia utolsó két napján a külföldi résztvevők – fakultációs program keretében – a főváros nevezetességeivel ismerkedhettek meg.

A VIII. Magyar Rendvédelemtörténeti Tudományos Konferenciára „A csendőrség útja Párizstól Budapestig" címmel 1996 őszén kerül sor. A rendezvényre előadásokkal 1996. április 1-ig lehet jelentkezni. Részvételi szándékot 1996. szeptember 1-ig kell bejelenteni a szervezőknél, ahol bővebb felvilágosítás is nyerhető. Címük: 1124 Budapest, Németvölgyi út 41–45. T.: 155-8494. F.: 155-9294.

SUBA JÁNOS

TRIANON-KONFERENCIA

Pécs, 1995. október 27–28.

A Magyar Történelmi Társulat, a MTT Dél-Dunántúli Csoportja, az MTA Pécsi Akadémiai Bizottsága, a Janus Pannonius Tudományegyetem Legújabbkori Történeti Tanszéke és Újkori Tanszéke szervezésében a Trianoni békeszerződés – nem kerek – évfordulója alkalmából a meghívott szakemberek részvételével kétnapos tanácskozásra került sor.

Az október 27-i délelőtti megnyitó ülésen a megjelenteket *Diószegi István* a szervező Történelmi Társulat nevében, *Tóth Sándor,* a Baranya megyei közgyűlés elnöke a megye nevében, *Andrássy* professzor, rektorhelyettes pedig a házigazda intézmény nevében köszöntötte.

Az első ülésszak előadásai a Trianonhoz vezető utat elemezték a nagyhatalmak szempontjaiból, az ülés levezető elnöke *Diószegi István* egyetemi tanár volt.

Első előadóként *Jeszenszky Géza,* a Közgazdasági Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok Tanszékének tanára „Brit szerep a Trianoni békeszerződés születésében" című előadásában kifejtette, hogy Nagy-Britanniának jelentősebb volt a szerepe, mint ahogy a közvélemény hiszi. Párizs mellett London volt a gyülekező helye az emigránsoknak, és mint ilyen, változatos programok helyszínéül szolgált.

A Monarchia jövőjéről vallott angol elképzelések közül kiemelte, hogy első helyen – na-

gyon sokáig – a Habsburg Birodalom föderalisztikus átalakítása szerepelt, egyrészt a hatalmi egyensúly megőrzése érdekében, másrészt mert tisztában voltak a nemzeti alapon történő rendezés nehézségével és lehetetlenségével.

A Monarchiával szemben álló nemzetiségi politikusok 1914 után mégis meggyőzték az angol politikai elitet a Monarchia felosztásának szükségességéről és a nemzetiségi érdekeket 1916-ban szövetséges hadicéllá tették. A hadicélokat becsomagolták a nemzeti önrendelkezés köntösébe, amit Wilson nyilatkozatai is megerősítettek. Így 1918-ban az elvi döntés már megvolt, többek között ezért tűrték a birtokba vétel politikáját az utódállamok részéről.

Anglia a mérleg nyelvének szerepét játszotta az antant és az USA között, felelősségét – köztes álláspontja miatt – a többi országhoz viszonyítva nem lehet arányosan megállapítani. A békeszerződés a győztesek közös alkotása volt, és így a felelősség is közös, hangsúlyozta az előadó.

Glant Tibor, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Amerikanisztikai Tanszékének tanársegédje „Woodrow Wilson, a Monarchia és Magyarország" című előadásában az amerikai elnök meghatározó – egyszemélyi politikát folytató – szerepét emelte ki. Wilson személyiségi jegyeit elemezve szoros összefüggést mutatott ki az általa képviselt külpolitikai célok és módszerek között. Rámutatott arra, hogy Wilson autokrata volt, hitt abban, hogy őt az Isten jelölte ki, ezért diplomáciája misszionárius diplomáciaként jellemezhető.

Az előadó hangsúlyozta, hogy az elnök külpolitikai téren tapasztalatlan volt, nem ismerte a Monarchia ügyeit, ugyanakkor nem volt magyarellenes, szimpátiával beszélt a magyarokról. Az Egyesült Államok hadbalépésével Wilson fő célja a háború utáni új világrend megvalósítása lett. A háború megnyerése – a Monarchia kiválásával, különbéke útján – nem következett be, ehhez járultak még az oroszországi események, amelyek álláspontja revideálására késztették.

1917-ben – Masaryk látogatásakor – áldását adta a Monarchia felosztására. Mivel nem tudott más alternatívát felmutatni, az „oldják meg egymás között" elv jellemezte politikáját. Wilson legfontosabb feladatának továbbra is az új világrend megteremtését, a Népszövetség megalkotását tekintette.

Ádám Magda, az MTA Történettudományi Intézet főtanácsadója „Franciaország és Trianon" című előadásában Franciaország szerepét vizsgálta a Monarchia felbomlásában, a békekonferencia előkészítésében és a határok kialakításában. A hadicélok függvényében periodizálta a francia álláspont – a Monarchia kiiktatása a háborúból – fejlődését. Párizs a Monarchia területeiért cserébe szövetségeseket keresett és vásárolt. A Monarchia felosztásában Franciaország játszotta a főszerepet.

A francia szerepvállalás a békekonferencia előkészítésében és lefolyásában ugyanilyen nagymértékű volt. A fontos elvi és szervezeti kérdések tisztázásában – amelyekre eltérő, és nagyon sok jó válasz született – Franciaország keresztülvitte akaratát. A francia álláspont az volt, hogy a konferencia elhúzódása a veszteseknek kedvez. A békecsinálók nem tárgyaltak a legyőzöttekkel, ezért diktátum született.

Franciaország háború utáni közép-európai szerepét elemezve rámutatott arra, hogy a Monarchia felosztása után Párizsnak nem volt konkrét terve, a politikai–katonai vezetés elbizonytalanodott. Ezt használták ki az utódállamok, amelyek szerepe felértékelődött, és közlekedési, stratégiai szempontokat helyeztek előtérbe. Az előadó hangsúlyozta: nem igaz az az állítás, hogy a döntéshozók nem ismerték a térséget és annak problémáit.

Káros volt, hogy a bizottságok, amelyek a határokat kijelölték, külön-külön működtek és így nem látták át, milyen veszteségeket szenved Magyarország. Wilson álláspontját, a határok újratárgyalását a magyar panaszok jogosságának figyelembe vételével Franciaország, Olaszország támogatása ellenére, megvétózta.

Az előadó szólt még a közvetlen francia–magyar tárgyalásokról is, amelynek révén a franciák gazdasági pozíciókat igyekeztek szerezni Magyarországon. A közvetlen tárgyalások ellen Nagy-Britannia és Olaszország tiltakozott.

Horváth Jenő, az ELTE Olasz Tanszékének tanára „Olaszország szerepe a Trianoni szerződés előestéjén" című előadásában Olaszország nagyhatalmi elképzeléseiről beszélt, melyeket a Monarchia széthullásával akart elérni. Hangsúlyozta, hogy az olasz diplomáciai lépéseket mindig az olasz belpolitika függvényében kell értékelni. Elemezte Olaszország ellentmondásos szerepét a békekonferencián a londoni szerződéstől kezdve a Fiume ügyéig. Kitért a magyarországi olasz gazdasági és politikai szerepvállalásra, melyet Olaszországnak az új délszláv államhoz való viszonya határozott meg. A változó olasz kormányok magatartását elemezve rámutatott arra, hogy az instabil belpolitikai helyzet befolyásolta az olasz külpolitikát.

Majoros István, a Janus Pannonius Tudományegyetem oktatója „Oroszország és a Monarchia felbomlása" című előadásában azokat a külpolitikai tényezőket elemezte, amelyek a nemzetközi erőviszonyokat befolyásolták.

Azokkal ellentétben, akik azt vallják, hogy a Monarchia sorsát a cseh kérdés határozta meg, az előadó szerint a Monarchia sorsát az oroszországi események döntötték el. Az oroszországi változások a nemzetközi kapcsolatok bonyolult mozgásában jelentős változásokat hoztak.

A XIX. századi egyensúlypolitika 1918-ra már nem nyújtott védelmet a Monarchiának, így az a különböző érdekek keresztüzébe került és nem volt eszköze arra, hogy bizonyítsa fontosságát. Oroszországra, mint Németország ellensúlyára azonban szükség volt, mindenképpen bent kellett tartani a háborúban. Megindult tehát a versenyfutás Oroszországért, s amíg a hatalom az antant-barát politikusok kezében volt, Oroszország részt is vett a háborúban.

A békekötés a Központi Hatalmakkal tragikus követelménnyel járt a Monarchia számára. Az antant és a nemzetiségek találkozását Oroszország tette lehetővé: Oroszország kiválásával újabb egyensúlyt kellett létrehozni. Magyarország sorsa nagyhatalmi szempontból részletkérdés volt.

A délutáni második ülésszak – a magyarországi nemzetiségek útja Trianonhoz – elnöke *Szita László,* a Baranya megyei levéltár igazgatója volt.

Első előadó, *Szász Zoltán,* az MTA Történettudományi Intézetének igazgatóhelyettese „A románság útja Trianonhoz" című előadásában két vonalat követett, egyrészt a modern Románia kialakulását és helyzetét elemezte, másrészt az erdélyi románság útját vázolta fel. Előadásában kiemelte, hogy a megszülető román állam helyzetét mindig a politikai-földrajzi környezete határozta meg, külön kiemelte az orosz veszedelem valóságos voltát. A balkáni háború során a területi kompenzáció kérdése az egyensúly megőrzését szolgálta.

Románia sohasem volt egyértelműen hűséges a Hármasszövetséghez. A világháború alatt versenyfutás indult meg Románia kegyeiért: a Központi Hatalmak Besszarábiát, az antant Erdélyt ajánlotta fel. Románia világháborús szerepéről az előadó kiemelte: a legfontosabb mozzanat az, hogy megmaradt a román államiság, ahonnan egyenes út vezet Erdély elfoglalásához és Trianonhoz. A térségben az ismert események következtében Románia szerepe felértékelődött.

Románia számára létszükséglet volt a maximális területeket megszerezni és birtokba venni, hiszen nem lehetett biztos benne, hogy érvényben van-e a Londoni egyezmény, s jóvátételi igényeit is érvényesíteni akarta.

Az erdélyi románság kapcsán az előadó kiemelte, hogy volt bizonyos irredentizmus, de érdembeli tevékenységet két nagyhatalom között nem folytathatott. A gyulafehérvári gyűlés határozata nemzetközi jogi szempontból nem volt kötelező. Politikai jelentősége a magyarság nemzeti tudata szempontjából nagy. Erdély elvesztésének okát az előadó abban látta, hogy a Monarchia négy évig állta a háborút.

Szarka László, az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa a „Szlovákok kiválása Magyarországból" című előadásában a szlovák nemzetiségi mozgalmat elemezte, amely az első világháború után passzivitásba vonult. Hangsúlyozta, hogy a nemzeti átrendeződés folyamata és a nagyhatalmi igazságteremtés két különböző dolog.

A szlovák politikusok az önrendelkezés és a kiválás megteremtésében a csehekre és a cseh emigrációra hagyatkoztak. A Turócszentmártonban gyülekező megrettent elitcsoportok félénk politikusai csak nehezen szánták rá magukat a nyílt fellépésre. A kiválás a történeti Magyarország számára fájdalmas folyamat volt, nemkevésbé a szlovákoknak a csehszlovák államalapításra való hagyatkozás. A történelem bebizonyította, hogy erre a rossz lépésre szükség volt.

Katus László, a Janus Pannonius Tudományegyetem tanára a „Délszlávok és a történelmi Magyarország felbomlása" című előadásában a délszláv népek nemzeti mozgalmainak törekvéseit ismertette. Kiemelte, hogy Magyarország egyedül a horvátok önrendelkezési jogát ismerte el. Ezután a délszláv kérdés megoldására kialakult koncepciókat elemezte: a Monarchia átszervezése trializmus alapján; a jugoszlavizmus mint a délszlávok közös állama és végül a nagy-szerb koncepció.

A szünet után *Tóth István,* a Teleki Alapítvány tudományos munkatársa „A ruszin autonóm törekvések és Trianon" című előadása következett. A 447 000 fős ruszin népesség társadalmi tagozódása, és elhelyezkedésének ismertetése után a ruszin öntudatra ébredés folyamatát elemezte.

Kiemelte, hogy a ruszinság hamis nyomon indult el, amikor a pánszlávizmus eszméjéhez csatlakozott, mely a kiegyezés után már talaját vesztette. Propagandájuk is mérsékelt volt. Mivel a római katolikus vallás elutasító magatartást tanúsított problémáik iránt, áttértek az ortodox görögkeleti vallásra.

Hangsúlyozta, hogy a ruszin kérdés nem politikai, hanem gazdasági – nyomor – kérdés

volt. 150 000-en vándoroltak ki az USA-ba, ahol megismerkedhettek a többi nemzetiségi mozgalmakkal.

A cseh propaganda is bizonytalanul működött, mert Kárpátalját is Oroszország érdekszférájának tekintették, bár számoltak vele. Magyarország számára szűk volt a mozgástér. A Károlyi-kormány elfogadta a térség autonómiáját, de ezek a rendelkezések – az ismert okok következtében – már nem érvényesülhettek.

Sonnevend Péter, a Janus Pannonius Tudományegyetem könyvtárának főigazgatója „A magyarországi németség jövőképe a Monarchia utolsó évtizedeiben" című előadásában a németség létszámának alakulását vizsgálta a statisztika tükrében. Kiemelte, hogy a német nyelvű zsidóságnál nyelvváltozás ment végbe, azaz a zsidók egy része német helyett magyarnak vallotta magát. Elemezte a németség helyzetét, amely nemzetiségi szempontból kedvezőtlen volt. Magyar és német nemzeti politikusok, újságírók, írók beszédeiből, parlamenti beszédekből és országgyűlési naplókból vett szemelvényekkel támasztotta alá mondanivalóját.

Az október 27-i délelőtti – harmadik – ülésen *Ormos Mária,* a Janus Pannonius Tudományegyetem tanszékvezető egyetemi tanára elnökölt.

Első előadó *Szarka László,* az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa „A kisebbségvédelmi szerződések és a határontúli magyar közösségek" című előadása hangzott el. Hangsúlyozta, hogy a magyar jegyzékek azért módosítottak valamit a békefeltételeken, és e szerződések megkötése nemzetközi garanciákat jelentett. Az elszakított magyarságnak a kialakult helyzetet a – Közép-Európai valóságot – tudomásul kell vennie, és az önszerveződésnél a kisebbségvédelmi szerződések jelentik az alapot. Ez minden kisebbségi sorba került népre vonatkozik, hiszen tíz ország kötött ilyen szerződést, bár azt Románia nem vette figyelembe.

Elemezte a magyar békedelegáció ilyen irányú munkásságát, a népszavazás kérdésének felvetését. Ezután arra kereste a választ, hogy mit jelentettek a magyarság és az ország számára a kisebbségvédelmi szerződések. A magyar panaszok sokszor komoly hatást váltottak ki a Népszövetségből és az érintett országoknál, ösztönzést jelentettek a nyitott, érdemi politikához a magyar kisebbség számára. A magyar politikusok szerint szükséges rossz volt, átmeneti megoldás a területi revízió felé.

Vígh Károly „A masaryki Csehszlovákia és a magyarság helyzete" című előadásában a statisztikai adatokra támaszkodva jellemezte a magyarság körülményeit. Ez után a magyarság önszerveződési folyamatát elemezte politikai, szellemi és sport-területen.

G. Kovács László „A korabeli szlovák szellemi élet és Trianon" című előadásában kiemelte, hogy a szlovák történetírásban Trianon nem kap olyan fontos, kiemelt szerepet, mint a magyarban. A szlovák kortársak szerint Trianon történelmi igazságtétel, a száz éves elnyomás alól való felszabadulás, a közelgő „nemzethalál" elhárításának eszköze. Trianonnak tartós, igazságos békét kell teremtenie. A szlovák szellemi életben állandóan jelen van a nemzethalál víziója, amit Trianon akadályozott meg, ugyanakkor Magyarország mint békebontó, mint háborús veszélyforrás jelenik meg, mely Trianon, az ideális és végleges béke ellen tört.

Az új állam megteremtésével elkezdődött a „visszaszlovákosítás". Összességében a szlovák szellemi élet nyert, de újfajta viszály – a cseh és a szlovák konfliktus – magvait vetették el. Megkezdődött a cseh szellemi és közigazgatási behatolás és szembe került a szlovák provinciális és nacionalista szellemmel.

A szünet után *Kocsis Károly,* az MTA Földrajztudományi Kutatóintézetének munkatársa „Jugoszlávia etnikai térszerkezetének problémái Trianon után (a két világháború között)" című előadásában földrajzi vizsgálati módszerekkel elemezte az új állam etnikai szerkezetét és annak változását. Kiemelte, hogy a szerbek nagy árat fizettek a területgyarapodásokért. Az etnikai feszültségek politikai megoldására kísérletet sem tettek.

Ismertette azokat a módszereket (közigazgatás átszervezése stb.) amelyekkel a szerb vezetés a politikai stabilitás megőrzésére, az etnikai, vallási viszonyok széttörésére, megváltoztatására tett kísérleteket. A földreform, a kolonizációs politika nem tudta átformálni az új állam etnikai képet, csak a városok szerbesítése történt meg.

Diószegi László, a Teleki Alapítvány munkatársa „Az erdélyi magyarság a két világháború között" című előadásában a nemzetiségi viszonyok elemzésén túl bemutatta azokat a politikai lépéseket, amelyeket a román állam tett a magyar etnikum megtörésére. Elemezte a magyarság jogi helyzetét, az abban beállt változásokat a román jogrendszer szempontjából.

Kiemelte az oktatásügy fontosságát. Rámutatott, hogy az egyházak vagyoni helyzetének – adminisztratív úton való – megrendítése következtében tömegével zárták be az egyházi iskolákat, az állami magyar nyelvű oktatást visszа-

szorították, az oktatás költségeit a magyar közösségre hárították. Ez azt eredményezte, hogy a magyar politikai szerveződésnek kellett vállalnia az oktatásügyet.

Hangsúlyozta az előadó, hogy a romániai magyarság története a jogfosztottság és a jogsérelem szomorú története. A két világháború között azonban összehasonlíthatatlanul jobb volt a magyarság helyzete, mint utána; Romániának hatalmi ambíciói miatt nem volt mindegy, hogyan ítélik meg az országot, másrészt nem tudta a magyar etnikum tulajdonviszonyait megváltoztatni. A magyarság következésképpen tulajdonait arra használta fel, hogy kiépítse a kisebbségi lét szervezeti kereteit és fenntartsa a magyar nyelvű oktatást.

Tilkovszky Lóránt, a Janus Pannonius Tudományegyetem tanára „Nemzetiségpolitikai gondolkodás Magyarországon Trianon után" című előadásában a magyar politikai gondolkodás két síkját emelte ki.

Részletezte a hazai németség és az anyaország kapcsolatát, hangsúlyozta, hogy a németség mozgalma politikai és gazdasági téren igényelte és igénybe vette Németország segítségét. Németország sajtókampányok révén az utódállamok németségét is megnyerte a német népi nemzet fogadalmának, és kiépítette ennek szervezeti kereteit is. A nagynémet népközösségi gondolatok propagálása azonban összeütközésbe került a magyarsággal való együttéléssel.

A német politika nem fogadta el a magyar javaslatokat és nem mondott le az asszimilációs törekvéseiről. Ez többek között kiváltotta az erőszakolt névmagyarosítási kampányt. A megnagyobbodott ország vezetői politikai engedményeket tettek a német kisebbségeknek, így azok kivételes helyzetbe kerültek. A háború után a németség létszáma a ki- és áttelepítések következtében felére csökkent, politikai szerepe megszűnt.

Mind a három ülésszak után termékeny vitát folytattak a hozzászólók. A konferencia zárszavát *Ormos Mária* mondta el, aki megköszönte az értékes előadásokat, a vitában való részvételt és kifejezte reményét a jövő évi folytatást illetően.

FELHÍVÁS

A Magyar Hadtörténészek Nemzeti Bizottsága közli, hogy az Olasz Hadtörténelmi Bizottság 1996. szeptember 16–18. között Velencében

A MEDITERRÁN TÉRSÉG A TENGERI HATALOM ELEMEKÉNT címmel,

az ókori Rómától napjainkig terjedő tematikával

NEMZETKÖZI HADITENGERÉSZETTÖRTÉNETI KONFERENCIÁT rendez.

Bővebb tájékoztatással és jelentkezési lapokkal a Hadtörténeti Intézet és Múzeum épületében (1014 Budapest, Kapisztán tér 2–4.) a Hadtudományi Könyvtárban dr. Veszprémy László ügyvezető titkár úr szolgál.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

BOROSY ANDRÁS — A keresztes háborúk és Magyarország. I. rész – – – – – – – 3
CSIKÁNY TAMÁS — Temesvár ostroma 1849-ben – – – – – – – – – – – – – – – 44
SZÁNTÓ MIHÁLY — A 2. magyar hadsereg IV. hadtestének tevékenysége az 1943 januári szovjet támadás után – – – – – – – – – – – – – – – 91

MŰHELY

BENCZE LÁSZLÓ — Adalbert Babenberg: Limanova, das III. Energiegesetz und die Sozialkörper-Familie Mitteleuropa. Der Bessere Weg című kötetéhez – 149

VISSZAEMLÉKEZÉSEK

G.-PAYER ENDRE — A „Hunyadi" hadosztályok története, 1944–1945 – – – – – – 152

SZEMLE

SHAI HAR-EL — Struggle for Domination in the Middle East. The Ottoman – Mamluk War, 1485–1491 *(Szegzárdy-Csengery Klára)* – – – 228
ANDRÉ CORVISIER — Les Hussards et la France *(Ságvári György)* – – – – – – – – 229
H. SZABÓ LAJOS — Pápa és környéke, 1848–1849 *(Hermann Róbert)* – – – – – 233
SREČKO M. DŽAJA — Bosnien-Herzegowina in der österreichisch-ungarischen Epoche (1878–1918) *(Pollmann Ferenc)* – – – – – – – – – – 236
MANFRIED RAUCHENSTEINER — 1945. Entscheidung für Österreich *(Zachar József)* – – – – 237
R. J. CRAMPTON — Eastern Europe in the 20th Century *(Ujházy László)* – – – – 238

KRÓNIKA

PARÁDI JÓZSEF — Háborúból diktatúrába. VII. Magyar Rendvédelemtörténeti Tudományos Konferencia, Budapest, 1995. október 24–27. – 240
SUBA JÁNOS — Trianon-konferencia, Pécs, 1995. október 27–28. – – – – – – 242

CONTENTS

STUDIES

ANDRÁS BOROSY — The Crusades and the Hungarian Kingdom. Part I. – – – – – 3

TAMÁS CSIKÁNY — The Siege of Fort Temesvár in 1849 – – – – – – – – – – – 44

MIHÁLY SZÁNTÓ — The Operations of the 4th Corps of the Hungarian 2nd Army after the Soviet Offensive in January 1943 – – – – – – – – – 91

WORKSHOP

LÁSZLÓ BENCZE — Adalbert Babenberg: Limanova, das III. Enbergiesetz und die Sozialkörper-Familie Mitteleuropa. Der Bessere Weg. Some Reflections – 149

MEMOIRES

ENDRE G.-PAYER — The History of the „Hunyadi" Divisions, 1944–1945 – – – – – 152

REVIEW

SHAI HAR-EL — Struggle for Domination in the Middle East. The Ottoman-Mamluk War, 1485–1491. *(Klára Szegzárdy–Csengery)* – – – 228

ANDRÉ CORVISIER — Les Hussards et la France *(György Ságvári)* – – – – – – – – 229

LAJOS H. SZABÓ — Pápa and its surroundings in 1848–1849. *(Róbert Hermann)* – 233

SREČKO M. DŽAJA — Bosnien-Herzegowina in der österreichisch–ungarischen Epoche (1878–1918) *(Ferenc Pollmann)* – – – – – – – – – 236

MANFRIED RAUCHENSTEINER — 1945. Eutscheidung für Österreich *(József Zachar)* – – – – – 237

R. J. CRAMPTON — Eastern Europe in the 20th Century *(László Ujházy)* – – – – 238

CHRONIC

JÓZSEF PARÁDI — From War to Dictature. 7th National Conference on the History of the Defence of Country Order. Budapest, 24–27 October 1995 – 240

JÁNOS SUBA — Conference on Trianon. Pécs, 27–28 October 1995 – – – – – 242

TABLE DES MATIÈRES

ÉTUDES

ANDRÁS BOROSY — Les croisades et la Hongrie I. – – – – – – – – – – – – – – – 3
TAMÁS CSIKÁNY — Le siège de Temesvár en 1849 – – – – – – – – – – – – – – 44
SZÁNTÓ MIHÁLY — L'activité du IVe corps d'armée de la 2ème armée hongroise après l'attaque soviétique du janvier 1943 – – – – – – – – – 91

ATELIER

LÁSZLÓ BENCZE — Au volume d'Adalbert Babenberg, intitulé Limanowa, das III. Energiesetz und die Sozialkörper-Familie Mitteleuropa. Der Bessere Weg. – 149

RESSOUVENIRS

ENDRE G.-PAYER — L'histoire des divisions „Hunyadi", 1944–1945 – – – – – – – 152

REVUE

SHAI HAR-EL — Struggle for Domination in the Middle East. The Ottoman-Mamluk War, 485–1491. *(Klára Szegzárdy-Csengery)* – – – – 228
ANDRÉ CORVISIER — Les Hussards et la France *(György Ságvári)* – – – – – – – – 229
LAJOS H. SZABÓ — Pápa et ses environs, 1848–1849 *(Róbert Hermann)* – – – – – 233
SREČKO M. DŽAJA — Bosnien-Herzegowina in der österreich-ungarischen Epoche (1878–1918) *(Ferenc Pollmann)* – – – – – – – – – – – – – – 236
MANFRIED RAUCHENSTEINER — 1945. Entscheidung für Österreich *(József Zachar)* – – – – – 237
R. J. CRAMPTON — Eastern Europe in the 20th Century *(László Ujházy)* – – – – 238

CHRONIQUE

JÓZSEF PARÁDI — De la guerre à la dictature. La VIIe Conférence Scientifique Hongroise de l'Historie de Protection d'Ordre. Budapest, du 24 au 27 octobre 1995 – – – – – – – – – – – – – – – – – – 240
JÁNOS SUBA — Conférence de Trianon, Pécs, du 27 au 28 octobre 1995 – – – 242

INHALT

AUFSÄTZE

ANDRÁS BOROSY — Die Kreuzzüge und Ungarn. Teil I. – – – – – – – – – – – – – 3
TAMÁS CSIKÁNY — Die Belagerung von Temeschwar im Jahr 1849 – – – – – – – 44
MIHÁLY SZÁNTÓ — Die Aktivität des IV. Armeekorps der Zweiten Ungarischen Armee nach dem sowjetischen Angriff im Januar 1943 – – – – 91

WERKSTATT

LÁSZLÓ BENCZE — Zum Band von Adalbert Babenberg: Limanova, das III. Energiegesetz und die Sozialkörper-Familie Mitteleuropa. Der Bessere Weg. – 149

ERINNERUNGEN

ENDRE G.-PAYER — Die Geschichte der Hunyadi-Divisionen, 1944–1945 – – – – 152

RUNDSCHAU

SHAI HAR-EL — Struggle for Domination in the Middle East. The Ottoman-Mamluk War, 1485–1491. *(Klára Szegzárdy-Csengery)* – – – 228
ANDRÉ CORVISIER — Les Hussards et la France *(György Ságvári)* – – – – – – – – 229
LAJOS H. SZABÓ — Pápa und seine Umgebung, 1848–1849 *(Róbert Hermann)* – – 233
SKEČKO M. DŽAJA — Bosnien-Herzegowina in der österreichisch-ungarischen Epoche (1878–1918) *(Ferenc Pollmann)* – – – – – – – – – 236
MANFRIED RAUCHENSTEINER — 1945. Enstscheidung für Österreich. *(József Zachar)* – – – – 237
R. J. CRAMPTON — Eastern Europe in the 20th Century. *(László Ujházy)* – – – – 238

CHRONIK

JÓZSEF PARÁDI — Vom Krieg zur Diktatur. Die VII. wissenschaftliche Konferenz för ungarische Polizeigeschichte. Budapest 24–27. Oktober 1995. – 240
JÁNOS SUBA — Trianon-Konferenz. Pécs 27–28. Oktober 1995 – – – – – – – 242

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

АНДРАШ БОРОШИ — Крестовые походы и Венгрия. Часть I. – – – – – – – – – – 3
ТАМАШ ЧИКАНЬ — Осада крепости Темешвар в 1849 году – – – – – – – – – 44
МИХАЙ САНТО — Действия IV-го корпуса 2-й венгерской Армии после наступления Советской Армии в январе 1943 года – – – – 91

МАСТЕРСКАЯ

ЛАСЛО БЕНЦЕ — К книге: Adalbert Babenberg: Limanova, das III. Energiesetz und die Sozialkörper-Familie Mitteleuropa. Der Bessere Weg. – 149

МЕМУАРЫ

ЭНДРЕ Г.-ПАЙЕР — История дивизий „Хуньади", 1944-1945 гг. – – – – – – – 152

ОБЗОР

SHAI HAR-EL — Struggle for Domination in the Middle East. The Ottoman-Mamluk War. 1485–1491. *(Клара Сегзарди-Ченгери)* 228
ANDRÉ CORVISIER — Les Hussards et la France *(Дьёрдь Шагвари)* – – – – – 229
ЛАЙОШ Х. САВО — Папа и его окружение, 1848-1849 гг. *(Роберт Хермann)* – 233
SREČKO M. DŽAJA — Bosnien-Herzegowina in der österreichsch-ungarischen Epoche. *(1878-1918 гг.) (Ференц Польманн)* – – – 236
МАНФРИЕД РАУХЕНШТЕЙНЕР — 1945. Entscheidung für Österreich. *(Йожеф Захар)* – – – 237
R. J. CRAMPTON — Eastern Europe in the 20th century *(Ласло Уйхази)* – – 238

ХРОНИКА

ЙОЖЕФ ПАРАДИ — Из войны в диктатуру. VII-я Всевенгерская Научная Конференция по истории защиты внутреннего порядка, Будапешт, 24-27 октября 1995 года. – – – – – – – – – – 240
ЯНОШ ШУБА — Конференция о Трианоне, Печь, 27-28 октября 1995 года. – 242

ALAPÍTVÁNY A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS TÁMOGATÁSÁRA

Osztovics Levente műfordító, irodalomtörténész, az Európa Könyvkiadó igazgatója, dr. Rázsó Gyula hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum nyugalmazott főigazgatója és dr. Szakály Sándor hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársa alapítványt hoztak létre a magyar hadi történetírás támogatására.

Az alapítvány elsődleges célja, hogy támogassa a magyar hadtörténeti, politika- és társadalomtörténeti kutatásokat, a kutatások eredményeinek közzétételét, különös tekintettel az 1867-től napjainkig tartó történeti korszak eseményeinek feltárására. Segíteni kívánja a magyar hadtörténészek bekapcsolódását a nemzetközi kutatómunkába, a nemzetközi tudományos életbe, elősegítve a fiatalabb hadtörténész nemzedék külföldi kutatási és publikációs gondjainak megoldását. Ennek érdekében támogatást kíván nyújtani

1. tudományos eredményeket közreadó kiadványok belföldi megjelentetéséhez,
2. belföldi konferenciákon való részvételhez,
3. magyarországi kutatómunkához,
4. külföldi kutatómunkához,
5. nemzetközi konferenciákon való részvételhez,
6. külföldi publikációs lehetőségek feltételeinek megteremtéséhez.

A fentieken kívül az alapítvány évente egy-egy arra érdemes hadtörténészt munkásságáért jutalomban részesít.

Az alapítvány kezelője, döntéseinek meghozója az elnökből, a titkárból és tizenegy tagból álló kuratórium. A kuratórium elnöke Perjés Géza hadtörténész, titkára dr. Veszprémy László, a Hadtudományi Könyvtár igazgatója. A kuratórium tagjai: Antal László műfordító, az Európa Könyvkiadó nyugalmazott irodalmi vezetője, dr. Dombrády Lóránd hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet nyugalmazott igazgatója, Fodor Lajos vezérőrnagy, dr. Hermann Róbert hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa, dr. Kószó Péter orvos, Méhes Gábor banktisztviselő, Perjés Gábor, dr. Romsics Ignác történész, egyetemi docens, dr. Sáringer László főkonzul, dr. Szakály Ferenc történész, az MTA Történettudományi Intézet osztályvezetője, dr. Vargyai Gyula történész, egyetemi tanár, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főtanácsadója.

Az alapítvány javára a következő bankszámlára juttathatók adományok: OTP Bank, I. ker., Alagút u. 3. Forint csekkszámla: 11701004–20171993, devizaszámla: B–82191. Támogatások az adományozók által meghatározott célra is adhatók.

Az alapítványról részletes felvilágosítással szolgál: dr. Veszprémy László, az alapítvány titkára. Címe: Hadtörténeti Intézet és Múzeum, H–1250 Budapest, Pf. 7. Telefon: (00-36-1) 15-69-522, (00-36-1) 15-69-970.

Ára: 100,– Ft

Szerzőink figyelmét felhívjuk az alábbiakra:

1. A szerkesztőség csak olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek az „első közlés" kívánalmainak.

2. A kéziratot három példányban kérjük a szerkesztőséghez eljuttatni, mellékelve – új szerző esetében – külön lapon a szerző nevét, lakcímét, esetleg telefonszámát, munkahelyét, beosztását és tudományos fokozatát.

3. Végleges szövegű kéziratokat kérünk, mert a korrektúrában változtatásokra (kiegészítésekre) már nincsen lehetőség.

4. A szerkesztőség optimális terjedelműnek az 1,5–2,5 íves kéziratot tekinti – a jegyzetapparátussal együtt. 3 ívet meghaladó tanulmányt technikai okok miatt nehezen tudunk közölni. (Egy ív: 32 géppel írt oldal, oldalanként 25 sorral, soronként 50 leütéssel.)

5. A kéziratok jobb kezelhetősége érdekében kérjük, hogy a másolatokat is az első példánnyal azonos – nem másoló – papírra gépeljék, normál, nem gyöngybetűs írógéppel. Az esetleges javításokat a második és harmadik példányra is kérjük rávezetni.

6. A kiemeléseket a szerző egyszer húzza alá, a kézirat lapjait folyamatosan és arab számokkal számozza, a jegyzeteket a kézirat végére helyezze, külön lapszámozással.

7. Az idegen nyelvű forrásokból az idézeteket általában magyarra fordítva kérjük, s csak olyan kivételes esetekben az eredeti nyelven is, amikor értelmezésük problematikus lehet.

8. A jegyzetapparátusban a jegyzetszámozás folyamatosan és arab számokkal történjék. A hivatkozott mű szerzőjének nevét egyszerű aláhúzással emelje ki a kézirat szerzője és pontosan tüntesse fel a levéltári, kézirattári és bibliográfiai adatokat.

9. Folyóiratunk az évszázadokat római számokkal jelöli. (Az idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével.)

10. Recenziók esetében a cím mellett szükségesek a pontos bibliográfiai adatok és idegen nyelvű kiadványok esetén a cím magyar fordítása is. A recenziók terjedelme az öt kéziratoldalt lehetőleg ne haladja meg.

11. Nyomdatechnikai és terjedelmi okokból csak minimális illusztrációs anyagot fogadunk el. A szerző a számozott és címmel ellátott ábrákat, táblázatokat csatolja a kézirathoz, feltüntetve minden ábra és táblázat hátlapján a nevét és a kézirat címét, a kéziratban pedig a táblázatok és az ábrák helyét.